

CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ

Anul X, nr. 1

1965

ianuarie—iunie

S U M A R

Pag.

REFERATE ȘI COMUNICĂRI PREZENTATE LA CONFERINȚA NAȚIONALĂ DE LINGVISTICĂ ROMÂNEASCĂ

E. PETROVICI, Probleme de dialectologie românească	3
D. MACREA, Atlasele lingvistice regionale românești	13
P. NEIESCU, Cercetări dialectale la românii din sudul Dunării	21
I. PĂTRUȚ, Contribuții la studiul structurii morfologice a limbii române	29
V. BREBAN, Regionalismele în <i>Dicționarul limbii române</i>	37

VALORIFICAREA MOȘTENIRII LINGVISTICE

D. MACREA, Contribuția lui Tudor Vianu în domeniul stilisticii și al istoriei limbii literare	41
I. BREAZU, Pavel Vasici și problemele limbii	53

ISTORIA LIMBII

E. PETROVICI, Trăsături balcanice comune în sistemele fonetice ale românei și albanezei. Vocala de tipul ă	67
ATANASIE POPA, Există o cazanie moldovenească în secolul al XVI-lea? În legătură cu izvoarele <i>Cazaniei lui Varlaam</i>	73

FONETICĂ ȘI DIALECTOLOGIE

R. TODORAN, O problemă de dialectologie istorică: $\acute{e} > s$ și $\acute{g} > \acute{z}$ în graiurile moldovenești	85
GR. RUSU, Este limba română o limbă de tip consonantic?	97

GRAMATICĂ ȘI LEXIC

GH. BULGĂR, Neologismele romanice la începutul secolului trecut	109
ȘT. IACOB, Determinante lexico-gramaticale ale verbului	119
PIA GRADEA, Termenii pentru 'zahăr' în <i>Atlasul lingvistic român</i>	131
R. PIOTROVSKI, Articolul hotărît și cel nehotărît în proza și în poezia românească	143
RITA CHIRICUȚĂ-MARINOVICI, Cu privire la regimul contextual al unor cuvinte	147
FELICIA ȘERBAN, Cu privire la dezvoltarea ariei semantice a verbului „a ridica”	151

ONOMASTICĂ

M. HOMORODEAN, Cu privire la metoda culegerii pe teren a numelor topice	157
AURELIA STAN, Cu privire la metoda culegerii numelor de persoane	167
DOINA GRECU, Prenume și nume de familie din secolele XVIII și XIX	173
SABINA TEIUȘ, Modernizarea sistemului de denotație cu prenume în Valea Bistriței (Bicaz)	179

LINGVISTICĂ GENERALĂ

EMESE KIS, O problemă de izomorfism în limba română	187
I. I. STAN, A. TOȘA, E. DAMIAN, A. DUICA, S. ODAIE, C. REICHEL și I. LOSONCZI, Repartizarea substantivelor în stilul beletristic, publicistic și științific	195
P. SCHVEIGER, Unele probleme ale analizei microcontextului în limba română	203
IOANA ANGHEL, ELENA COMȘULEA, EMESE KIS și IOAN I. STAN, Cu privire la topica complementului în propoziția principală	209

CRONICĂ

IOANA ANGHEL și MARIA MUNTEANU, Activitatea Institutului de lingvistică din Cluj în anul 1964	221
RODICA ORZA, Conferința națională de lingvistică românească de la București (7-13 octombrie 1964).	224
AURELIA STAN, Consfătuirile cu cititorii și colaboratorii revistei „Cercetări de lingvistică”	226

RECENZII

JOSEPH WIESNER, Die Thraker. Studien zu einem versunkenen Volk des Balkanraumes. Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag, 1963, 256 p., 12 figuri planșe, în 8° mic (Urban-Bücher. Die wissenschaftliche Taschenbuchreihe, herausgegeben von Fritz Ernst, nr. 41) (<i>I. I. Russu</i>)	229
GIULIO HERCZEG, Lo stile indiretto libero in italiano, Firenze, G. C. Sansoni Editore, 1963 (Biblioteca Lingua nostra, XIII) (<i>Maria Oprean</i>)	235
WILHELM SCHMIDT, Lexicalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung, in „Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung” Nr. 7, Akademie-Verlag, Berlin, 1963, (<i>Rita Chircuță-Marinovici</i>)	237
HEINRICH MUTSCHMANN, Englische Phonetik, 2. Auflage bearbeitet von Günther Scherer, Sammlung Götschen, Band 601 (<i>Ana Tătaru</i>)	240
JEAN PERROT, La Linguistique, Paris, 1963, 135 p. (<i>Titiiana Suci</i>)	242

PROBLEME DE DIALECTOLOGIE ROMÂNEASCĂ

DE

E. PETROVICI

1. Dialectologie structurală

Studiile de dialectologie românească trebuie să se facă astăzi sub semnul tratatului de istorie a limbii române, la care s-a angajat o bună parte a lingviștilor noștri. Deoarece pentru secolele dinaintea apariției primelor texte românești n-avem decît foarte puține mărturii directe asupra limbii noastre, sîntem nevoiți să apelăm la reconstruirea stadiilor de limbă care s-au perindat din epoca latină pînă în secolul al XVI-lea, iar la această reconstruire ne poate servi și cel mai neînsemnat — în aparență — grai regional. Dar chiar și pentru înțelegerea situației din secolul al XVI-lea, pentru care avem texte, cunoașterea graiurilor actuale este de o mare importanță. Textele din secolul al XVI-lea nu oglindesc decît foarte imperfect limba română vorbită atunci, fiind aproape exclusiv traduceri, adeseori foarte stîngace, provenind numai din unele regiuni ale țării. Pentru cunoașterea limbii din secolul al XVI-lea și pentru interpretarea grafiei chirilice sîntem așadar nevoiți să recurgem și la metoda reconstruirii, pentru care e necesară o bună cunoaștere a graiurilor vii de astăzi.

Sîntem cu toții de acord că istoria limbii române, a cărei elaborare a început, va fi nu o istorie a unor fenomene de limbă tratate oarecum izolat, ci o istorie a stadiilor structurale prin care a trecut limba romanică din Dacia și Moesia pînă a devenit româna actuală. Aceasta impune dialectologilor sarcina de a furniza celor care vor întreprinde reconstruirea stadiilor mai vechi ale limbii române descrieri sincronice ale graiurilor făcute cu metodele structurale ale lingvisticii actuale. Astfel, de exemplu, descrierea unui grai nu se poate mulțumi cu observarea și redarea cît mai amănunțită — și, firește, cît mai fidelă — a pronunțării, ci descrierea celor mai subtile nuanțe fonetice dialectale trebuie însoțită de stabilirea invarianțelor care, în diversitatea infinită a detaliilor de pronunțare, constituie sistemul — totdeauna simplu — al semnelor fonice care servesc comu-

nicării. Metode structurale asemănătoare trebuie aplicate și la descrierea celorlalte compartimente ale limbii, a morfologiei, derivației, sintaxei și chiar a lexicului.

În legătură cu dialectologia dacoromână, Piotrovski a ridicat problema dacă dialectologia structurală e posibilă¹. Răspunsul i-a fost afirmativ. Într-adevăr dialectologia structurală e posibil și neapărat necesară, dacă vrem să întocmim o istorie a structurilor pe care le-a prezentat limba română în cursul secolelor, structuri care trebuie reconstruite cu ajutorul comparării graiurilor actuale.

Cred că dialectologii noștri trebuie să înceapă cu fonologia graiurilor. Până acum s-au făcut puține descrieri a unor sisteme fonologice dialectale, ca de exemplu cel al graiului bistrițean, al graiului tecucean, al unui grai din sudul Banatului². Faptul că fonologia unuia și aceluiași grai poate fi concepută diferit de diferiții cercetători nu trebuie să ne descurajeze pentru a întreprinde cercetări de fonologie dialectală. Diferențele între diferitele sisteme fonologice stabilite pentru unul și același grai nu împiedică de loc trecerea de la un sistem la altul, transpunerea dintr-un sistem într-altul a unei realități fonologice. Dacă într-un grai persoana întâi și a doua a prezentului indicativ a verbului *a cuteza* au fost notate de un anchetator — să zicem — *cutéz* — *cutéz*, iar diferiți fonologi au stabilit că forma de persoana întâi se termină în fonemul vocalic /u/ sau în fonemul semivocalic /o^(u)/ sau în fonemul consonantic bemolat /z^o/, știm cu toții despre ce este vorba și putem ușor transcrie dintr-un sistem în altul realitatea fonetico-fonologică în discuție. Oricum vom eticheta acest fenomen, constatarea existenței lui ne face mari servicii la interpretarea grafiei textelor noastre vechi și la reconstruirea stadiilor mai vechi de limbă.

Atlasul lingvistic român ne oferă un material foarte valoros pentru asemenea studii de dialectologie structurală. Pe baza materialului publicat până acum pot fi elaborate hărți care să arate răspândirea pe teren a anumitor elemente structurale, cum sînt cele întocmite de Gr. Rusu, privitoare la unele fenomene ale structurii morfologice (morfonologice) a graiurilor dacoromâne³.

E de regretat că materialul ALR este atît de puțin folosit pentru asemenea studii. Din fiecare punct cartografic, ALR dispune de suficient material pentru o monografie dialectală. Aici aș aminti studiile consacrate

¹ R. G. Piotrovski, *Strukturalizm i jazykovedskaja praktika (vozmožna li struktural'naja dialektologija?)*, în „Voprosy jazykoznanija” VI, 1957, 4, p. 26—35.

² Acad. E. Petrovici și I. Stan, *Schiță a sistemului fonologic al graiului tecucean*, CL III, 1958, p. 119—134; Gr. Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al graiului bistrițean*, CL IV, 1959, 1—2, p. 61—73; Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 309 (vezi capitolul *Considerații asupra sistemului fonologic al graiului*, p. 79—87); Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Sistemul fonologic al aromânei*, SCL XIV, 1963, p. 313—333; Petru Neiescu, *Schiță a sistemului fonologic al unui grai din sudul Banatului*, CL VIII, 1963, p. 207—213. Parțial, fără a stabili sisteme complete, a tratat probleme de fonologie dialectală: Gr. Rusu, *Coexistența mai multor sisteme fonologice în același grai regional (Valea Sebeșului)*, CL II, 1957, p. 127—141; Andrei Avram, *Observații asupra fonologiei graiului din Scărișoara*, CL VIII, 1963, p. 215—228.

³ Gr. Rusu, *Probleme de morfonologie în Atlasul lingvistic român*, în CL VIII, 1963, p. 59—78.

unor graiuri slave de la noi, al graiului slav meridional din Carașova, asupra foneticii graiului huțul din Brodina, studii făcute pe baza materialului cules în câteva zile cu un chestionar de 2700 de întrebări ⁴. Anchetele românești pentru ALR II s-au făcut însă cu un chestionar de 4 800 de întrebări. Materialul este prin urmare mult mai bogat decât cel din punctele cu graiuri minoritare. Aș recomanda tinerilor dialectologi să încerce întocmirea unor monografii dialectale pe baza materialului Atlasului, în cazul că cercetarea unei întregi zone dialectale, cum a făcut Teofil Teaha în Bihor, le-ar cere eforturi prea mari.

2. Atlase lingvistice

Pentru a ușura dialectologilor noștri această muncă, e de dorit ca ALR, atît acela al anchetei I, cît și cel al anchetei II, să apară într-un ritm mai rapid. Cerem Academiei R.P.R. să acorde Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj mai multe posturi de cercetători și cartografi pentru terminarea lucrărilor de editare a Atlasului.

Salutăm cu multă satisfacție începerea anchetelor pentru Noul Atlas lingvistic pe regiuni. Despre stadiul în care se află lucrările ne va informa tov. D. Macrea în comunicarea ce urmează. Aici trebuie amintită și terminarea anchetelor pentru *Atlasul lingvistic moldovenesc* și începerea lucrărilor de editare a lui, fapt de o importanță deosebită pentru dialectologia romanică ⁵. De asemenea e gata de tipar Atlasul graiurilor românești din Banatul iugoslav, întocmit de profesorul Radu Flora ⁶. La acest capitol al atlaselor lingvistice, e cazul să punem și problema Atlasului lingvistic al dialectelor române sud-dunărene, pentru care a fost adunat material de la aromânii din Albania și Macedonia, de la meglenoromânii din Ghevghelia (Macedonia) și de la istroromâni. O dare de seamă despre aceste anchete va apărea în curînd în „Revue roumaine de linguistique” și în CL.

3. Monografiile dialectale

Apariția atlaselor lingvistice nu-i dispensează pe dialectologi de a da cît mai multe descrieri monografice ale diferitelor graiuri, prezentînd sistemele graiurilor studiate cît mai complet și aplicînd metodele lingvisticii actuale.

Cu regret trebuie să constatăm că asemenea descrieri ale graiurilor noastre lipsesc aproape cu desăvîrșire. Semnalăm monografia voluminoasă, bogată în fapte dialectale de mare interes pentru istoria limbii române,

⁴ Emil Petrovici, *Graiul Carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București, 1935, 270 p.; I. Pătruț, *Fonetica graiului huțul din Valea Sucevei*, București, 1957, 95 p.

⁵ Despre ALM au fost scrise de V. Sorbală, Udler și alții numeroase articole în publicația „Limba și literatura moldovenească” a Institutului de limbă și literatură a Academiei de științe din R.S.S. Moldovenească.

⁶ Vezi darea de seamă asupra acestui atlas făcut de prof. Radu Flora, în FD I, 1958, p. 123, 145.

a lui Teofil Teaha, asupra graiului din Valea Crișului Negru⁷. A fost elaborată și *Monografia graiului din Valea Bistriței (Bicaz)*, de Institutele de lingvistică din București și Cluj. Se cuvine de asemenea să amintim și excelentul studiu asupra graiurilor moldovenești din regiunea Cernăuți, întocmit de Udler⁸, precum și acela al lui Radu Flora asupra graiurilor românești din ținutul Virșeșului (Banatul iugoslav), care poate fi considerat mai degrabă un mic atlas lingvistic al zonei dialectale a Virșeșului⁹.

Cu toate că ne lipsesc monografiile dialectale, totuși probleme de dialectologie au fost tratate de diferiți cercetători în periodicele noastre, „Fonetica și dialectologie”, SCL și CL¹⁰.

⁷ Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, 309 p.

⁸ R. Ja. Udler, *Moldavskie govory černovickoj oblasti, Konsonantizm*, Kișinev, 1964.

⁹ Radu Flora (teză de doctorat, multiplicată la rotaprint, în limba sîrbă, tratînd despre graiurile românești din ținutul Virșeșului).

¹⁰ Studii de dialectologie, în „Studii și cercetări lingvistice” : I. Coteanu, *v mobil de la auxiliarul viitorului bănățean*, SCL, XI, 1960, p. 851–855; Andrei Avram, *Trecerea lui uo la uă în graiul crișean*, SCL, XIII, 1962, p. 325–337; Gr. Rusu, *Fonetica graiului din Valea Jiului*, SCL, XV, 1964, p. 735–748 și XVI, 1965, p. 240–254.

— Studii de dialectologie în „Cercetări de lingvistică” :

Lidia Sfirlea, *Coexistența mai multor sisteme morfologice în același grai regional (Valea Sebeșului)*, CL II, 1957, p. 143–159; Acad. E. Petrovici, „*Depalatalizarea*” consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân, CL V, 1960, 1–2, p. 9–22; I. Stan, *Timbrul fonologic al consoanelor finale în Codicele Voronețean și Codex Dimonie*, CI, V, 1–2, p. 29–37; Gr. Rusu, *Graiuri de tranziție. În legătură cu poziția graiului vrtneean în cadrul dacoromânei*, CL VI, 1961, 1, p. 83–95; Lidia Sfirlea, *Aspecte ale lexicului graiului din Valea Sebeșului*, CL VI, 1961, 1, p. 121–137; Acad. E. Petrovici, *Analiza fonologică și morfologică. În legătură cu statutul fonologic al africatelor dentale aromâne*, CL VIII, 1963, p. 37–45; P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănățean*, CL VIII, 1963, p. 45–59; Pia Gradea, *Termenii pentru bellum în Atlas lingvistic român*, CL VIII, 1963, p. 245–265.

— Studii de dialectologie, în „Fonetica și dialectologie” :

Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din R.P.R.*, FDI, 1958, p. 79–113; Radu Flora, *Graiurile românești din Banatul iugoslav*, FD I, 1958, p. 123–145; Liviu Onu, *Influențe interregionale în terminologia mineritului din Valea Jiului*, FD I, 1958, p. 145–181; Marius Sala, *În legătură cu denumirea porumbului în limba română*, FD I, 1958, p. 181–189; Teofil Teaha, *Cîteva particularități lexicale ale graiului de pe Valea Crișului Negru*, FD I, 1958, p. 189–207; Andrei Avram, *Cercetări lingvistice la o familie de țigani*, FD II, 1960, p. 93–105; Galina Ghițu, *Consoana miuată ũ în graiurile limbii române*, FD II, 1960, p. 131–141; Gavril Istrate, *Noul Atlas lingvistic român*, FD II, 1960, p. 141–169; Valeriu Rusu, *Termeni pentru denumirea țifosului (pe baza ALR)*, FD II, 1960, p. 209–221; Teofil Teaha, *Fonetisme vechi în graiul din Bihor*, FD II, 1960, p. 229–238; Marius Sala, *Încercare de cercetare statistică asupra unor metafore din ALS și ALR*, FD II, 1960, p. 221–229; Ion Gheție, *Observații asupra folosirii conjuncțiilor subordonatoare circumstanțiale în graiurile dacoromâne*, FD III, 1961, p. 151–177; Valeriu Rusu, *Observații asupra pătrunderii neologismelor în graiul de pe Valea Ialomîței*, FD III, 1961, p. 191–203; Matilda Caragiu-Marioțeanu, *În legătură cu articolul enclitic al masculinelor în aromână (Cu privire specială la graiul fărșeroșilor)*, FD IV, 1962, p. 95–101; Radu Flora, *Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână*, FD IV, 1962, p. 135–171; Ion Gheție, *Pe marginea unei hărți din ALR (spûnem – spunem)*, FD IV, 1962, p. 243–251; B. Cazacu, *Despre dinamica limitelor dialectale*, FD V, 1963, p. 27–41; Valeriu Rusu, *Contribuții la descrierea graiurilor dacoromâne pe baza ALR II, vol. III*, FD V, 1963, p. 83–109; Magdalena Vulpe, *Repartiția geografică a construcțiilor cu înfîntivul și cu conjunctivul în limba română*, FD V, 1963, p. 123–157.

— Studii de dialectologie în „Limba română” :

Șt. Jacob, *Note despre graiul din Țara Birsei*, LR VIII, 1959, 5, p. 79–90; Marin Petrișor, *Graiuri mixte și graiuri de tranziție. Cu privire la un grai mixt din nord – nord-vestul Olteniei*, LR XI, 1962, p. 87–94; Teofil Teaha, *Graiul de la Vama Buzăului. Considerații asupra unei*

4. Arii și limite dialectale

Metoda ariilor dialectale, așa cum a fost ea elaborată de Gillieron și de Bartoli, a fost puțin aplicată la noi. Exagerările neolingvisticii au trezit la cercetătorii noștri o neîncredere — nu în toate cazurile justificată — față de această metodă. Cred că dialectologii noștri ar putea aduce servicii apreciabile celor care studiază istoria limbii române stabilind pe teritoriul lingvistic român, ariile izolate sau cele laterale, unde s-au putut menține forme arhaice dispărute în marea arie centrală. O asemenea arie izolată, arhaică, este cea a moșilor din Munții Apuseni, unde s-au păstrat forme ca pluralul *mîn*^u (articulat *mînule*), adverbul *ieștiimp*^u ¹¹ „anul acesta” opus lui *atimp*^u „la anul”, imperativul *vă!* și altele. De asemenea, pot fi descoperite arii laterale în care s-au păstrat forme vechi, ca, de pildă, o arie laterală vestică și una estică, unde „perna (perina)” e numită *căpătîn*, resp. *căpătii* (cf. și *față de căpătii* pentru „față de pernă”). Tot aici forma pentru ‘făină’ este *fănină*, despre care putem presupune că era singura existentă pe teritoriul daco-român alături de *fărină* din nord-vestul acestui teritoriu care constituie o arie laterală, căreia îi corespund la sud ariile dialectelor sud-dunărene prezentînd de asemenea *r* în silaba a doua (cf. ar. mr. *fărină*, ir. *farire*, *farira*).

Dialectologii noștri au dat în schimb mai multă atenție stabilirii limitelor dialectale pe teritoriul dacoromân. S-au făcut încercări de a se răspunde la întrebarea — pusă încă în secolul trecut — cîte graiuri sau sub-dialecte are dacoromâna și care sînt granițele lor. Diferitele încercări, mai vechi și mai recente, de a repartiza graiurile dacoromâne ¹² se bazează pe criteriile fonetice și lexicale. E de dorit să se procedeze la stabilirea granițelor dintre subdialectele dacoromâne pe baza elementelor de structură. Hărți structurale ca cele întocmite de Gr. Rusu ¹³ trebuie să ne ofere mănunchiurile de isoglose care să delimiteze teritoriile ocupate de diferitele graiuri. Va trebui să intensificăm studiul structurii fonologice, morfologice, sintactice al graiurilor noastre. ALR ne oferă — pe măsură ce apar noi volume — tot mai mult material pentru asemenea cercetări.

zone de interferență a graiurilor, LR XI, 1962, p. 95—106; Gr. Brîncuș, *Graiul din Oltenia*, LR XI, 1962, p. 248—260; Ion Gheție, *Și, semn al conjunctivului în graiul crișean*, LR XII, 1963, p. 247—260; Gr. Brîncuș, *Cercetări asupra unui grai de tranziție*, „Revista Universității „C. I. Parhon”, 2—3, seria științe sociale, 1955, p. 197—206; Ștefan Giosu, *Subdialectul mara-mureșean*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, XIV, 1963, 1, p. 91—119.

— Monografii:

Radu Flora, *Dijfaktološki profil rumunskih banatskih govora sa vršačkog područja*, sa 34 lingvističke karte i 32 dialektalna teksta („Profilul dialectal al graiurilor românești bănățene din ținutul Virșetului cu 34 hărți lingvistice și 32 texte dialectale”), „Matica srpska”, ediție separată, Novi Sad, 1962; Radu Flora, *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Zagreb, 1959 (teză de doctorat, manuscris dactilografiat, cu 4 hărți).

¹¹ Transcrierea fonetică în exemplele pe care le voi cita a fost mult simplificată în comparare cu aceea a ALR.

¹² În ceea ce privește încercările mai recente, a se vedea E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR III, 1954, 5, p. 5—17; R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR V, 1956, 2, p. 38—50; Ion Gheție, *În legătură cu repartizarea graiurilor dacoromâne*, în SCL XV, 1964, p. 317—346; I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 90—96.

¹³ Vezi, mai sus, nota 3.

S-au făcut încercări — reușite — de a surprinde, cu ajutorul hărților ALR și prin anchete pe teren, dinamica isoglozelor în zonele de contact a diferitelor arii, în graiurile de tranziție sau în ținuturi colonizate relativ recent cu graiuri provenite din diverse arii ¹⁴.

5. Lexic dialectal

La Institutul de lingvistică din Cluj a fost adunat în cursul anilor un însemnat material lexical din diverse graiuri dacoromâne în vederea întocmirii unui dicționar dialectal, redactarea căruia a și început acum câțiva ani, dar a fost întreruptă pentru ca forțele de care dispune Institutul din Cluj să fie întrebuințate la elaborarea *Dicționarului limbii române*, în care va intra și materialul dialectal al Institutului de lingvistică Cluj. Lexic regional a fost publicat în permanență de diferite periodice ¹⁵. Trebuie menționate îndeosebi culegerile apărute în *Materiale și cercetări dialectale* ale Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj, apoi acelea ale lui Gh. Bulgăr și Arvinte — Ursu — Bordeianu ¹⁶. O mențiune specială merită *Dicționarul dialectului aromân* al lui T. Papahagi ¹⁷.

În Uniunea Sovietică s-au făcut încercări meritorii de a studia lexicul regional din punct de vedere structural ¹⁸.

6. Dialectele sud-dunărene

În ultimii ani, s-a desfășurat la noi o vie discuție asupra termenilor limbă-dialect. Au fost propuse diferite criterii pentru a stabili dacă aromâna, meglenoromâna și istroromâna sînt dialecte ale limbii române sau limbi independente. Un asemenea criteriu a fost formulat cam în felul următor: Dacă două idiomuri genetic înrudite au pierdut orice contact între ele și prin urmare nu se „varsă” unul într-altul sau nu e subordonat unul altuia, atunci ele trebuie considerate, începînd chiar din momentul ruperii contactului, ca două limbi deosebite, oricît de apropiate

¹⁴ Vezi B. Cazacu, *Despre dinamica limitelor dialectale*, FD V, 1963, p. 27—41; Gr. Rusu, *Graiuri de tranziție. În legătură cu poziția graiului vrincean în cadrul dacoromânei*, CL VI, 1961, 1, p. 83—95; Radu Flora, *O značaja nekih izoglosa in rumunskim govornima zrenjaninskog područja* (Despre însemnătatea unor isoglose în graiurile românești din ținutul orașului Zrenjanin [= Becicherecul Mare]), în „Viša pedagoška i viša tehnička škola u Zrenjaninu, Zbornik radova”, knj. II. Zrenjanin, 1964.

¹⁵ De exemplu în *Cum vorbim, LR*. A apărut material lexical regional și în periodicul „Limbă și literatură moldovenească” din Chișinău.

¹⁶ Academia R.P.R., Filiala Cluj, Institutul de lingvistică *Materiale și cercetări dialectale*, I, București, 1960; Societatea de științe istorice și filologice, *Lexic regional* (redactor coordonator Gh. Bulgăr), București, 1960, 151 p.; V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, București, 1961, 83 p.

¹⁷ Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963.

¹⁸ V. Sorbală, *Termenii pentru denumirea ferestrelor în graiurile moldovenești*, în „Limba și literatura moldovenească”, II, 1959, 3, p. 28—34; idem, *Denumirile toponimului în graiurile moldovenești*, în „Limba și literatura moldovenească”, III, 1960, 2, p. 44—49.

ar fi rămas din punct de vedere structural¹⁹. Acest criteriu ne obligă însă să admitem două limbi istroromâne (căci graiul din Jeiăn e complet izolat de graiurile din satele și cătunele de sub muntele Ucea), trei limbi meglenoromâne (una vorbită în orașul Ghevghelia, a doua în Dobrogea și a treia undeva în Asia Mică, unde s-au stabilit nîntenii), cel puțin patru limbi aromâne (cea din Albania, cea din Macedonia, cea din Grecia și cea din Dobrogea). De asemenea, mai există în Peninsula Balcanică o serie de „limbi” romanice de tip dacoromân, despre care am relatat în „Dacoromania”²⁰ sau aceea a țiganilor din apropierea orașului iugoslav Novi Sad, menționată de Radu Flora²¹. Asemenea insule aromîne sau dacoromâne, neavînd absolut nici un contact între ele sau cu blocul dacoromân, sînt numeroase în Peninsula Balcanică. Cazuri analoge se întîlesc în toate limbile vorbite în diaspora. Pentru a nu înmulți numărul limbilor romanice răsăritene, e preferabil, din motive de comoditate, să rămînem la vechea clasificare, convențională, a limbilor și dialectelor romanice²². Ca o curiozitate trebuie menționată teza lui Radu Flora privitor la istroromână, căreia nu-i atribuie nici statutul de dialect, cu atît mai puțin acela de limbă; ea poate fi considerată doar un grup de graiuri de tip românesc. Principalul argument pe care se sprijină profesorul Flora este numărul redus al vorbitorilor istroromânei²³. Dar veghiota înainte de a dispărea a fost vorbită numai de cîteva familii, ceea ce nu i-a anulat statutul de limbă romanică aparte²⁴.

Termenii de dialect, subdialect, grai — am putea adăuga și pe aceia de grup de dialecte, grup de graiuri — sînt aplicați realităților dialectale în urma unor convenții. Cred că marea majoritate a lingviștilor români și a celor străini care se ocupă cu limba română nu socoate că e cazul să rupem convenția veche și să acordăm dialectelor sud-dunărene ale limbii române alt statut.

Orice statut am acorda însă idiomurilor de tip românesc din sudul Dunării, avem cu toții obligația să le cercetăm înainte de dispariția lor și să folosim datele furnizate de ele pentru istoria limbii române. De aceea trebuie să salutăm cu bucurie apariția *Dicționarului dialectului aromân*

¹⁹ Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, 1960, p. 293—311; I. Coteanu, *Cum dispăre o limbă (istroromâna)*, București, 1957, p. 45.

²⁰ Emil Petrovici, „Românii” din Serbia occidentală, în DR IX, 1936—1938, p. 224—236.

²¹ Radu Flora, *Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână*, FD IV, 1962, p. 147.

²² O prezentare a diferitelor puncte de vedere în discuția asupra statutului dialectelor sud-dunărene a fost făcută de B. Cazacu în articolul intitulat *În jurul unei controverse lingvistice: limbă sau dialect? (Problema clasificării idiomurilor romanice sud-dunărene)*, „Studii și cercetări lingvistice” X, 1959, 1, p. 17—34. Traducerea în franceză a apărut în „Recueil d'études romanes”, București, 1959, p. 13—30. Vezi de asemenea Al. Graur, *Limbă, dialect și stat*, în „Viața Românească” 1958, 3, p. 98—102; R. Todoran, *Cîteva observații cu privire la problema delimitării dintre limbă și dialect*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series IV, fasc. 2, 1960, Philologia, p. 57—68; Al. Graur, *Subordonarea dialectelor*, SCL XIV, 1963, p. 121—123.

²³ Radu Flora, *Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână*, FD IV, 1962, p. 135—170.

²⁴ Este lucru știut că în diferite părți ale globului există limbi vorbite de cîteva sute de persoane, ca de exemplu în Caucaz.

întocmit de T. Papahagi²⁵ și editarea de către Matilda Caragiu a unui liturghier aromân însoțit de un excelent studiu lingvistic²⁶. Având în vedere raritatea textelor aromâne, e de dorit ca și alte manuscrise, mai recente, să fie publicate, cum este acela care se află în posesia profesorului de la Universitatea din Skopje, Haralampie Polenakovik, care l-a transcris, astfel încît poate fi dat la tipar.

Pe lângă aceasta, în diferite articole apărute în periodicele noastre și străine, au fost abordate probleme privitoare la structura dialectelor române sud-dunărene²⁷. O mențiune specială merită studiile lui Radu Flora²⁸, August Kovačec²⁹ și G. P. Klepikova³⁰ închinată istroromânei. Amintim că, sub îngrijirea lui August Kovačec, vor apărea în curînd texte istroromâne foarte bine notate, urmate de un glosar.

Grauirile de tip românesc din sudul Dunării le așteaptă soarta tuturor insulelor lingvistice: dispariția, mai apropiată sau mai îndepărtată. De aceea sînt binevenite expedițiile dialectologilor noștri în țările balcanice pentru a aduna material în vederea întocmirii unui *Atlas lingvistic al dialectelor sud-dunărene* și pentru a înregistra la magnetofon cît mai multe texte dialectale. Anchetele lui P. Neiescu în Albania și ale lui B. Cazacu, P. Neiescu și ale mele în Istria și Macedonia, pe lângă acelea ale lui Radu Flora și August Kovačec, constituie un început încurajator, care trebuie continuat, întîi la istroromâni, la aromânii din Albania și din Macedonia și la meglenoromânii din Ghevghelia, apoi în Bulgaria, Grecia și chiar în Turcia (pentru a cerceta resturile graiului meglenoromân din Nînta). Țin să menționez că despre anchetele întreprinse de P. Neiescu și de mine, în decembrie 1962 și decembrie 1963, în Istria și Macedonia va apărea, în RL și CL, o dare de seamă urmată de texte istroromâne, însoțită de considerații generale asupra comportării insulelor lingvistice într-un mediu alofon. În septembrie 1964, B. Cazacu și P. Neiescu au recoltat, în Macedonia și Istria numeroase forme și texte dialectale. (La ancheta din Istria a participat și cel ce semnează aceste rînduri.)

7. Arhivele dialectale

Una dintre preocupările dialectologilor noștri, care trebuie încurajată, este înregistrarea, cu mijloace moderne, a cît mai multe și mai variate texte dialectale³¹. Fonogramele obținute în diferite regiuni ale

²⁵ Vezi, mai sus, nota 17.

²⁶ Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Liturghier aromânesc*, București, 1962.

²⁷ Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Habere impersonal în aromână și meglenoromână*, în „Omăgiu lui Iorgu Iordan”, p. 139–143; E. Petrovici, *Consoane rotunjite în grauirile române din Albania*, în „Omăgiu lui Iorgu Iordan”, p. 671–675; I. Stan, *op. cit.*, CL V, 1960, p. 29–37.

²⁸ Radu Flora, *op. cit.*, p. 135–170.

²⁹ August Kovačec, *Notes sur des formes de cas en istroroumain*, în „Studia Romanica et Anglica Zagrabienis”, 1962, 13–14, p. 75–84. Un excelent studiu asupra formelor cazuale păstrate în istroromâna de nord.

³⁰ G. P. Klepikova, *Funcțiile prefixelor verbale de origine slavă în dialectul istroromân*, în „Fonetica și dialectologie” II 1960, p. 169–207; *id.*, *Prefixul de origine slavă po- în dialectul istroromân*, FD V, 1963, p. 69–82.

³¹ Vezi V. Șuteu, *Arhiva fonogramică a limbii române*, I'D I, 1958, p. 211–219.

țării și de la vorbitorii dialectelor sud-dunărene se păstrează în două adevărate arhive dialectale, cea a Centrului de cercetări fonetice și dialectale și a laboratorului de fonetică al Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj. O a treia asemenea arhivă e pe cale de a lua ființă la Iași. În sfârșit, foarte multe texte dialectale se află la Institutul de folclor din București. Între aceste colecții de fonograme e neapărat necesar un permanent schimb de înregistrări, ceea ce cu mijloacele tehnice e ușor de realizat. De asemenea trebuie să ne îngrijim de conservarea în cele mai bune condiții, pe materii rezistente, a înregistrărilor.

8. Concluzii și sarcini imediate

Din referat se desprinde concluzia că dialectologia noastră a făcut serioase progrese după al doilea război mondial, datorită ajutorului și încurajării primite de la autoritățile noastre superioare. Aceasta nu înseamnă însă că s-a făcut tot ceea ce trebuia. Astfel ALR încă nu a apărut în întregime. Va trebui să procedăm imediat la publicarea și a materialului anchetei I a ALR. De asemenea nu au fost publicate decât parțial³² monografiile graiurilor din Valea Sebeșului, Valea Jiului și Valea Crișului Negru, cu toate că au fost redactate, aproape definitiv, de exemplu pentru graiul din Valea Sebeșului, fonetica, morfologia, sintaxa și lexicul, lipsind însă onomastica (toponimia și antroponimia).

Pentru graiul din Valea Jiului se află sub tipar numai fonetica. Onomastica, fiind redactată, trebuie de asemenea dată spre publicare. Celelalte capitole se pare că vor putea fi redactate abia după o anchetă suplimentară. La fel așteaptă publicarea materialul adunat din Țara Hațegului, Valea Moldovei, Maramureș și Valea Sucevei. Trebuie grăbite toate aceste lucrări, căci e păcat ca materialul adunat, uneori foarte bogat, să rămână neutilizat.

E cazul să amintim aici că, în anii ce urmează, vor trebui anchetate graiurile din localitățile care vor fi acoperite de apele Dunării în amont de barajul de la Porțile de Fier, pentru care au și fost făcute sondaje pe teren³³.

Înainte de a încheia acest referat, e cazul să menționăm lucrarea lui I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*,³⁴ întâia de acest gen la noi. Pe lângă incontestabile calități, care o fac utilă celor ce doresc să se introducă în studiile de dialectologie românească, ea prezintă, ca orice început, numeroase deficiențe care sperăm că vor fi înlăturate la o a doua ediție a ei, care e întrutotul de dorit.

Octombrie 1964

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

³² Vezi, mai sus, notele 2, 4, 7, 10.

³³ De două echipe, una din București (B. Cazacu, T. Teaha, V. Rusu, I. Ionică etc.) și una din Cluj (P. Neiescu, Gr. Rusu).

³⁴ I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, 311 p.

ATLASELE LINGVISTICE REGIONALE ROMÂNEȘTI

DE

D. MACREA

România are o tradiție bogată în domeniul dialectologiei. Importanța acestei discipline pentru istoria limbii și a poporului român a fost relevată de multă vreme nu numai de lingviști, ci și de marii noștri oameni de cultură, începînd din secolul al XVIII-lea cu D. Cantemir și continuînd mai tîrziu cu Samoil Micu, Petru Maior, Timotei Cipariu, Ioan Maiorescu, B. P. Hasdeu ș.a. Numeroasele culegeri de folclor și de texte dialectale care au apărut la noi de un secol încoace sînt dovada vie a interesului intens pentru cunoașterea limbii vii a poporului. În cadrul acțiunii de culegere a acestora, amintim că, în 1884, B. P. Hasdeu a lansat, în vederea elaborării dicționarului *Etymologicum Magnum Romaniae*, un chestionar compus din (206) întrebări, la care a primit răspunsuri de la un mare număr de corespondenți voluntari din toate regiunile țării. Această anchetă dialectală a fost cea dintîi făcută la noi după metoda prin corespondență și una dintre primele din lingvistica mondială. Bogatul material al anchetei este și astăzi folosit pentru „*Dicționarul general al limbii române*” pe care îl elaborează Institutele de lingvistică din București și Cluj și Centrul de lingvistică, filologie și folclor din Iași.

În epoca constituirii geografiei lingvistice ca știință, România a fost printre cele dintîi țări care a dispus de un atlas lingvistic al întregului ei teritoriu. El se datorește romanistului german Gustav Weigand care, în 1909, în același timp în care Gilliéron publică „*Atlasul lingvistic al Franței*”, a publicat, la Leipzig, *Atlasul lingvistic al teritoriului dacoromân*. Acest atlas are un caracter exclusiv fonetic, el urmărind pronunțarea unui număr de 114 cuvinte în 700 de localități, pe care le-a cartografiat pe 69 de hărți. Gustav Weigand și elevii lui au alcătuit de asemenea substanțiale monografii ale dialectelor și subdialectelor limbii române.

După Gustav Weigand, lingvistul român I. A. Candrea a întreprins o minuțioasă anchetă dialectală pe teren pentru elaborarea „*Atlasului*

lingvistic al Banatului”, anchetînd circa 300 de localităţi, cu un chestionar de 700 de întrebări. Din păcate acest material a rămas nepublicat.

După primul război mondial, Sextil Puşcariu, elev al lui Gustav Weigand, a organizat o vastă anchetă dialectală, mai întii prin corespondenţă, după metoda lui Hasdeu, sub forma unor chestionare speciale: „Calul”, „Casa”, „Nume de loc şi de persoană”, „Firul”, „Stîină” ş.a., iar apoi, între 1929 şi 1938, o anchetă directă pe teren, în care a folosit toate rezultatele metodei de lucru ale şcolii lui Gilliéron şi ale celorlalte atlase romanice, cel al lui Jaberg şi Jud, al lui Griera şi al lui M. Bartoli şi Ugo Pellis.

Ancheta dialectală făcută de Sever Pop şi E. Petrovici, în cadrul fostului „Muzeu al limbii române” din Cluj, pentru *Atlasul lingvistic român*, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, este una dintre cele mai vaste întreprinse în ţările romanice pînă la acea dată. Atlasul a fost conceput în două părţi: partea întii cuprinzînd noţiunile generale şi partea a doua, cu caracter special, cuprinzînd meseriile, uneltele etc.

Numărul total al întrebărilor a fost de aproape 7 000, din care 2100 pentru partea I şi 4 800 pentru cea de-a doua. Pentru fiecare parte a anchetat un anchetator diferit. Cu primul chestionar a anchetat Sever Pop, iar cu al doilea E. Petrovici. Au fost anchetate, pentru ambele părţi, 380 de localităţi, dar Sextil Puşcariu a prevăzut ca numărul lor să se ridice la o mie, prin alte două anchete care urmau să se efectueze la o distanţă de 30 de ani una de alta. Menţionăm faptul că România se numără printre puţinele ţări care posedă în prezent două atlase lingvistice unitare ale întregului ei teritoriu, celelalte atlase romanice, cu excepţia celor ale Franţei şi Italiei, fiind, în majoritate, regionale.

Din *Atlasul lingvistic român* au apărut pînă acum două volume din partea I şi cinci volume din partea a II-a. Publicarea celorlalte volume este în curs.

Dar „Atlasul lingvistic român”, realizat de Sextil Puşcariu, Sever Pop şi E. Petrovici, este îndeosebi fonetic şi lexical, iar cel al lui Gustav Weigand numai fonetic. Apreciat în toată lingvistica romanică, *Atlasul lingvistic român*, a avut ca lipsă esenţială reţeaua prea rară de puncte anchetate, rămînînd neînregistrate numeroase fenomene lingvistice, iar limitele diferitelor arii de răspîndire a fenomenelor neputînd fi îndeajuns de exact stabilite.

După cel de-al doilea război mondial, lingviştii români, a căror activitate este coordonată în cadrul institutelor de lingvistică ale Academiei Republicii Populare Române şi care se bucură din partea statului de un sprijin material pe care niciodată nu l-au avut în trecut, au început lucrările pentru elaborarea unui nou *Atlas lingvistic român pe regiuni*. Aceste lucrări au început după 1958, lingviştii români fiind ocupaţi anterior cu elaborarea altor lucrări colective de bază, ca ortografia, gramatica şi dicţionarele limbii române literare şi moderne.

Motivele care au determinat începerea muncii pentru elaborarea unui nou atlas lingvistic român sînt următoarele: 1. necesitatea de a aprofunda materialul lingvistic existent în *Atlasul lingvistic* al lui Gustav Weigand şi în *Atlasul lingvistic român* I şi II, acesta din urmă

avînd o rețea prea rară de puncte; 2. după cel de-al doilea război mondial, în situația graiurilor limbii române au intervenit schimbări prin influența crescîndă a limbii literare asupra celei populare ca urmare a lichidării analfabetismului și a noii structuri social-economice a țării; 3. exemplul celorlalte atlase romanice care, concepute ca atlase regionale, dau rezultate științifice mai bogate decît cele generale de pînă acum.

Noul *Atlas lingvistic român pe regiuni* nu este conceput deci ca o negare a *Atlasului lingvistic* al lui Gustav Weigand și a *Atlasului lingvistic român I și II*, ci ca o completare și o adîncire a acestora, în ceea ce privește chestionarul, localitățile anchetate și metodele de anchetă.

Hotărîrea de a se alcătui *Atlasul lingvistic român pe regiuni* s-a luat la Conferința dialectologilor români din aprilie 1958, cînd s-a făcut planul elaborării a 7 atlase ale teritoriului românesc, după provinciile istorice ale țării: Oltenia, Muntenia și Dobrogea, Moldova și Bucovina, Transilvania, Crișana, Maramureșul, Banatul. Un al optulea atlas va fi cel al dialectelor românești din Peninsula Balcanică: aromân, meglenoromân și istroromân. Totalitatea punctelor ce urmează să fie anchetate este prevăzută la peste 1 000. Aceste atlase regionale vor da o imagine mai completă a dialectelor și graiurilor limbii române decît cele atlase anterioare.

Sarcina alcătuirii atlaselor regionale românești a fost dată Centrului de cercetări fonetice și dialectale din București, Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj și Centrului de lingvistică, filologie și folclor din Iași. Cele două echipe care au început ancheta, cea din București și cea din Cluj, au lucrat într-o strînsă colaborare pentru soluționarea problemelor de bază ale muncii lor. Aceste probleme sînt: 1. elaborarea chestionarului; 2. stabilirea rețelei de puncte de anchetat; 3. pregătirea anchetatorilor; 4. alegerea informatorilor.

Vom expune pe scurt felul cum au fost rezolvate aceste probleme, arătînd aspectele noi față de cele două atlase anterioare.

I. Chestionarul

Noul *Atlas lingvistic român pe regiuni* a luat ca bază chestionarul *Atlasului lingvistic român I și II*, bine alcătuit în ansamblul lui, dar a redus, printr-o minuțioasă operă de selecție, numărul întrebărilor de la 7 000 la 2 600.

Pentru stabilirea chestionarului au fost consultate atlasele regionale din țările romanice, cel moldovenesc și cel din Banatul iugoslav. S-au luat în considerare numeroase noțiuni denumind obiecte comune în diferitele regiuni romanice. Chestionarul a fost îmbunătățit și definitivat prin probe repetate făcute pe teren, atît în ceea ce privește conținutul lui, cît și pentru formularea adecvată a întrebărilor. El cuprinde trei părți: 1. chestionarul introductiv, referitor la localitățile și la persoana informatorului, cu 57 de întrebări; 2. chestionarul general comun tuturor regiunilor, compus din 1943 de întrebări referitoare la vocabularul de bază al limbii române, la noțiunile cele mai importante ale vieții: corpul

omenesc, familia, casa, curtea, agricultura, pădurea, hrana, timpul, școala, armata, meseriile, comerțul. Nu s-a căutat anume să se descopere arhaisme și s-a evitat introducerea întrebărilor legate de superstițiile din trecut sau cele legate de vechea orînduire social-economică și administrativă. S-a urmărit să se constate felul cum s-au înrădăcinat în vorbirea curentă termenii legați de viața modernă și de orînduirea socialistă. Chestionarul general, comun tuturor regiunilor, este factorul cel mai important care realizează unitatea atlaselor regionale concepute ca o operă unitară asupra graiurilor românești; 3. Chestionarele speciale se referă la noțiuni privind diferitele ocupații și meserii de la țară: viticultură, apicultură, morărit, oierit, rotărie, dulgherie, zidărie, fierărie, olărit ș.a. Aceste chestionare sînt folosite după situațiile specifice întîlnite pe teren și au fiecare un număr de întrebări în funcție de complexitatea domeniului de activitate respectiv. Ele cuprind în total 543 de întrebări.

Chestionarul noului *Atlas lingvistic român pe regiuni* nu este numai fonetic și lexical ca cel al *Atlasului lingvistic român I și II*. Întrebările privind substantivele la diferitele cazuri, verbele la diferitele moduri și timpuri, adjectivele la toate gradele, diferitele feluri de pronume și celelalte părți ale vorbirii, ca și compunerea și derivarea, sînt numeroase.

Problemele de sintaxă sînt reduse în chestionar, ele urmînd să fie studiate cu ajutorul textelor înregistrate pe bandă de magnetofon, ca și structurile fonologice ale diferitelor graiuri.

II. Rețeaua punctelor de anchetat

Unul din motivele de bază ale întocmirii noului „*Atlas lingvistic român pe regiuni*” a fost necesitatea sporirii localităților de anchetat față de ALR I și II. Proporția stabilită este de 1 000 de puncte față de cele 380 ale ALR-ului I și II. Rețeaua nu are o distribuție uniformă pe teritoriul țării, ci este în funcție de varietatea graiurilor și densitatea populației. Ea este mai deasă la munte, unde varietatea dialectală este mai mare, și este mai rară la șes, unde ariile lingvistice sînt mai unitare.

Avantajul unei rețele mai dese pentru cercetările dialectale este evident. Ea permite stabilirea cu mai mare precizie a isoglozelor, a limitelor dintre graiuri, a tendințelor inovatoare, precum și a unor particularități regionale păstrate sub forma unor insule lingvistice. Astăzi cînd limba literară influențează vizibil graiurile populare, acestea își pierd treptat individualitatea. În aceste condiții se impune cercetarea lor într-un timp scurt, înainte de a interveni modificări inevitabile.

Stabilirea concretă a punctelor de anchetă a fost studiată minuțios. Au fost reluate numeroase puncte din Atlasul lui Weigand și toate punctele din ALR I și II. În această privință noul *Atlas lingvistic român pe regiuni* se deosebește de atlasele regionale franceze, care, fie că nu au mai reanchetat punctele lui Gilliéron, fie că le-au reluat numai parțial. În scopul unei comparări edificatoare, după 60 de ani de la ancheta lui Weigand și după 30 de ani de la ancheta Pop-Petrovici, se reanchetează

deci aproape toate vechile puncte, care sînt completate cu un număr de trei ori mai mare de puncte intermediare. Noile puncte au fost fixate după studiile monografice existente și după cercetările făcute pe teren.

III. Anchetatorii

În ceea ce privește anchetatorii, în elaborarea noului „*Atlas lingvistic român pe regiuni*” s-a renunțat la concepția lui Gillieron a anchetatorului unic. Ca pentru toate atlasele regionale franceze, elaborate în ultima vreme, la care numărul anchetatorilor a variat între 3 și 8 persoane, pentru noul *Atlas lingvistic român pe regiuni* anchetele sînt făcute de cîte trei anchetatori, fiecare servindu-se de cîte un informator deosebit. Caracterul unitar al graiurilor românești nu a impus ca anchetatorul să fie neapărat din regiune, așa cum o cere, de exemplu, situația graiurilor franceze, el putînd fi originar și din altă regiune.

Prezența în anchetă a mai multor anchetatori nu creează dificultăți tehnice de transcriere și interpretare, deoarece pregătirea acestora este unitară, iar în prealabil ei au făcut numeroase exerciții pentru însușirea aceleiași metode de lucru. Chestionarea se face indirect, iar notarea după metoda impresionistă, ca și pentru ALR I și II, care este fonetică și bazată pe ortografia românească curentă. Rareori se recurge și la întrebări directe, numai acolo unde metoda indirectă nu poate da rezultate.

IV. Informatorii

În general se folosește un singur informator pentru o localitate. Dar se folosesc și doi sau mai mulți informatori în cazul chestionarelor speciale. Ei sînt aleși dintre persoane de vîrstă medie. Ancheta durează într-o localitate timp de trei zile.

V. Stadiul lucrărilor

După hotărîrea din 1958 de a se elabora atlasele lingvistice regionale, au început lucrările pregătitoare privind chestionarul, fixarea rețelei și anchetele de probă pe teren.

Lucrările pregătitoare au fost făcute, într-o permanentă colaborare, de către Centrul de cercetări fonetice și dialectale din București și de către Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj.

Anchetele pe teren au început în anul 1963 pentru *Atlasul lingvistic al Olteniei* și pentru *Atlasul lingvistic al Maramureșului*.

În regiunea Oltenia, ancheta este întreprinsă de Centrul de cercetări fonetice și dialectale din București. Ea este efectuată de o echipă de trei dialectologi formată din Ion Ionică, Valeriu Rusu și Teofil Teaha, sub conducerea lui Boris Cazacu.

Pentru *Atlasul lingvistic al Maramureşului*, lucrările sînt întreprinse, sub conducerea lui E. Petrovici, de Institutul de lingvistică şi istorie literară din Cluj. Echipa de anchetatori este formată tot din trei membri : Petre Neiescu, Grigore Rusu şi Ionel Stan. Anchetatorii au pe teren contacte şi consultări permanente între ei. Textele dialectale sînt înregistrate pe bandă de magnetofon.

În Oltenia au fost anchetate pînă acum 86 de puncte din 100 stabilite faţă de 80 de puncte din Atlasul lui Weigand şi 28 de puncte din ALR I-II. În Maramureş au fost anchetate 20 de puncte faţă de 10 în Atlasul Weigand şi 8 în ALR I—II. Anchetele pentru cele două atlase regionale amintite au fost terminate în 1964, în fiecare din cei doi ani lucrîndu-se cam 200 de zile pe teren, deci într-un ritm intens pentru a corespunde principiului ca adunarea materialului să aibă un grad foarte apropiat de simultaneitate. Acest principiu a determinat şi sporirea numărului de anchetatori la trei.

În afară de cele două provincii istorice amintite, s-au făcut anchete pe teren şi pentru dialectele sud-dunărene ale limbii române de către E. Petrovici şi Petre Neiescu la istroromâni, la aromânii din Iugoslavia şi la meglenoromâni. Recent s-a asociat la aceste anchete şi B. Czaucu.

Paralel cu *Atlasul lingvistic român pe regiuni* se elaborează în prezent şi atlase ale graiurilor minorităţilor naţionale din R.P.R. S-a anchetat pînă în prezent de către catedra de limbă maghiară de la Universitatea din Cluj, în colaborare cu Institutul de lingvistică şi istorie literară din Cluj, graiul ceangăilor din Moldova, grai care se găseşte într-un pronunţat regres în favoarea limbii române.

În curs de anchetă se găsesc graiurile maghiare din Transilvania.

Pentru graiul minorităţii săseşti s-a reluat, la Sibiu, continuarea, în colaborare cu Academia Germană de Ştiinţe, a dicţionarului graiurilor săseşti, început înaintea primului război mondial de învăţatul sas Adolph Schullerus.

În încheierea acestei sumare expuneri trebuie să arătăm că atlasele regionale ale graiurilor româneşti nu epuizează totuşi cunoaşterea lor. De această situaţie sînt deplin conştienţi dialectologii români, care, paralel cu elaborarea acestor atlase, au iniţiat cercetări dialectale şi prin studii monografice şi glosare regionale, deoarece acestea pot înregistra o mai mare bogăţie de fapte de limbă dintr-o regiune decît o pot face atlasele. O operă remarcabilă a dialectologiei româneşti, apărută recent, este *Dicţionarul dialectului aromân* de Tache Papahagi, care, pentru valoarea ei deosebită, a primit Premiul de Stat al Republicii Populare Române pe anul 1964. S-a cules în vederea elaborării de monografii un bogat material din numeroase localităţi importante din punct de vedere lingvistic : Valea Bistriţei, unde s-a construit marea hidrocentrală, Valea Sebeşului, Munţii Apuseni, regiunea minieră Hunedoara ş.a. La aceste lucrări participă dialectologii români din toate centrele universitare, împreună cu cei din cadrul Academiei R.P.R. În prezent se pregăteşte ancheta pentru regiunea Porţilor de Fier.

O acțiune, pe care o considerăm deosebit de importantă, este organizarea *Arhivei fonogramice a limbii române* din cadrul Centrului de cercetări fonetice și dialectale din București și din cadrul Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj. Până acum s-au înregistrat pe bandă de magnetofon texte dialectale din circa 250 de localități din întreaga țară din cele 1 000 proiectate, ceea ce va constitui un atlas sonor al limbii române. În ambele centre este vorba de o tradiție mai veche în această privință. La Cluj au fost culese asemenea texte de Sever Pop și E. Petrovici în timpul anchetei pentru ALR I și II, iar la București au fost culese texte dialectale cu ajutorul fonografului de Laboratorul de fonetică experimentală prin D. Șandru.

Dar preocuparea centrală a dialectologilor români rămâne elaborarea noului „*Atlas lingvistic român pe regiuni*”.

Alcătuit la 60 de ani de la Atlasul lui Weigand și la 30 de ani de la ALR I și II, noul atlas lingvistic valorifică toată experiența acestora, ca și a atlaselor romanice contemporane, impunându-se ca o operă de prestigiu a lingvisticii române de astăzi.

CERCETĂRI DIALECTALE LA ROMÂNII DIN SUDUL DUNĂRII

DE

PETRU NEIESCU

Dată fiind marea importanță pe care o are studierea dialectelor pentru istoria unei limbi, dialectele românești din sudul Dunării s-au bucurat de o atenție deosebită.

Posedăm lucrări de reală valoare lingvistică datorate unor savanți renumiți ca G. Weigand, Th. Capidan, Sextil Pușcariu, Pericle Papahagi, Al. Rosetti, Tache Papahagi și alții. Prin contribuțiile lor, dialectele noastre ne sînt destul de bine cunoscute, cu toate acestea lucrările reprezintă un material istoric, cele mai recente lucrări bazîndu-se pe date culese cu patru decenii în urmă.

În perioada aceasta s-au petrecut schimbări însemnate în viața vorbitorilor celor 3 dialecte românești sud-dunărene, unele graiuri, în unele privințe, au evoluat, altele se află în pragul dispariției, prin dispersarea vorbitorilor.

În același timp, cum este și normal, metodele și tehnica de cercetare s-au perfecționat, geografia lingvistică ne-a pus la îndemînă metodele ei, iar tehnica, aparate de înregistrare de mare precizie.

Lucrările anterioare, deși — repetăm — de o mare valoare științifică, au neajunsurile lor. Astfel putem afirma că, cu puține excepții, ele ne oferă un material unilateral, prea puțin sau de loc comparabil. Unele concluzii au fost trase pe baza unor materiale provenite de la oameni mai mult sau mai puțin inițiați în probleme de limbă, și, din această cauză, faptele nu reflectă întotdeauna realitatea.

Pornind de la ideea justă că la redactarea Istoriei limbii române trebuie să se folosească un material actual, judicios adunat, comparabil și cît mai complet, conducerea Academiei Republicii Populare Române, a Secției de filologie și a Tratatului de istoria limbii române au hotărît efectuarea unor noi cercetări dialectale asupra celor trei dialecte românești sud-dunărene, paralel cu cercetarea graiurilor dacoromânești.

Astfel au fost întreprinse pînă în prezent cinci călătorii de studiu : două în R. P. Albania și trei R. S. F. Iugoslavia. În 1959 și în 1960 am cules material lingvistic cu un chestionar de cca. 1 700 de întrebări în 6 localități cu populație aromânească din R. P. Albania, fără însă a putea termina ancheta în toate aceste localități și am imprimat un număr mare de texte dialectale din numeroase localități și de la grupuri de păstori aromâni nomazi.

În 1963 și 1964, împreună cu acad. E. Petrovici am cules material cu același chestionar de la informatori din 3 sate aromânești și am terminat această anchetă în 3 sate istroromâne. Am făcut de asemenea un sondaj asupra dialectului meglenoromân din satul Huma și am cules numeroase texte pe benzi de magnetofon, de la aromânii și meglenoromânii din Iugoslavia și de la istroromâni. De curînd acad. E. Petrovici, prof. B. Cazacu, membru corespondent al Academiei R.P.R., și eu ne-am reîntors dintr-o călătorie de studii din Iugoslavia (Macedonia și Istria) de unde am cules un material nou și am completat materialul adunat pînă în prezent.

Materialul urmează a fi publicat sub forma unui Atlas lingvistic al dialectelor românești din sudul Dunării, sub forma unor volume de texte urmate de glosare și sub formă de monografii sau studii. Patru astfel de studii au fost publicate iar unul, de proporții mai mari, se află sub tipar.

Călătoriile efectuate ne-au oferit prilejul de a aduna un bogat material lingvistic, în bună parte inedit, de a semna și corecta erorile strecurate și concluziile greșite din unele lucrări anterioare și de a trage unele concluzii de lingvistică generală.

Timpul nu ne permite să expunem amănunțit constatările noastre. Vom face câteva precizări și unele exemplificări.

Am spus mai înainte că în viața vorbitorilor la care ne referim au avut loc schimbări însemnate. Un astfel de eveniment a fost lichidarea stăpînirii turcești în Peninsula Balcanică și crearea statelor naționale, fapt care a dus la izolarea unor grupuri mari de aromâni de celelalte grupuri, la restrîngerea lor pe un teritoriu limitat.

Ne sînt cunoscute marile distanțe pe care păstorii aromâni le parcurgeau cu turmele lor în întreaga Peninsula Balcanică și pe care cărvănarii aromâni le parcurgeau transportînd mărfuri, de la Salonic la Bitolea și la Skopje sau de la Salonic și pînă la Durrës. Nu rareori caravanele lor ajungeau din sudul Peninsulei Balcanice pînă la Viena.

Crearea granițelor între state și dezvoltarea căilor de comunicație au dus la lichidarea totală a cărvănăritului, la stabilirea cărvănarilor în diferite orașe și sate și la îmbrățișarea agriculturii de către unii dintre ei.

Și pentru păstoritul nomad sau transhumant evenimentele istorice de la începutul secolului al XX-lea, amintite mai sus, au dus la restrîngerea teritoriilor de pendulare a turmelor și a proprietarilor de turme pe un teritoriu mic, pe care, în unele cazuri, nu se găseau cele mai prielnice condiții atît pentru iernarea cît și pentru vărarea turmelor. Faptul a dus și el la micșorarea numărului de oi, la părăsirea de către mulți aromâni a ocupației de păstori, la risipirea și izolarea lor prin sate sau prin orașe unde, fiind în minoritate, se asimilează.

Am avut ocazia că vedem sate de aromâni care pînă nu de mult nu s-au ocupat cu agricultura (Stan Karbunara, Albania) sau sate care în urmă cu cinci decenii numărau pînă la 4 000 de oameni și care acum sînt părăsite aproape total, iar locuitorii s-au împrăștiat prin orașe (Gopeș-Macedonia).

Provenind din diferite grupuri, cu particularități lingvistice proprii și așezați în perioade diverse în aceleași sate, graiurile aromânilor diferă și se influențează reciproc.

Numărul vorbitorilor dialectului aromân se împuținează. Am cunoscut în orașe ca Vlora, Fieri, Skopje sau Bitolea familii în care numai cei mai în vîrstă cunosc și-și vorbesc dialectul, în timp ce copiii vorbesc numai limba statului în care trăiesc. Am cunoscut însă și sate sau grupuri compacte de aromâni unde în relațiile zilnice nu se vorbește decît dialectul aromân, iar copiii încep să învețe abia la școală limba oficială (Shqepur-Albania, fărșeroții nomazi), am vizitat sate cu populație mixtă, în care aromânii fiind în majoritate s-au impus față de consătenii lor care le-au învățat dialectul. Acesta e cazul satului Stan Karbunara din R. P. Albania, în care trăiesc pe lingă cca 40 de familii de aromâni și 12—15 familii de albanezi.

În R. P. Albania am cules material cu ajutorul chestionarului în localitățile Tirana, unde mai trăiesc — după spusele informatorilor — cca 300 de familii de aromâni, în Stan Karbunara, Shqepur, Pojan, Bilișt, Korça. Am imprimat texte din aceste sate și din Kavaja, Lushnja, Voskopoja, Drenova, Boboshtica, Pleasa etc. și de la grupuri compacte de păstori nomazi. În R. S. F. Iugoslavia am cules material cu ajutorul chestionarului și texte în Gopeș, Tîrnova, Crușova, Beala de Jos, de la aromâni, în orașul Gevgelija, unde s-au mutat meglenoromânii din Huma; am terminat ancheta cu chestionarul la istroromânii din Jeiân, Sușnievița, Noselo, am început-o în Bîrdo, Costîrcean și Sucodru. Am cules din aceste localități un prețios material pe benzi de magnetofon, în mare parte transcris.

Deosebit de interesant ni se pare graiul vorbit în Gopeș (Macedonia) unde am constatat unele evoluții fonetice proprii, necunoscute în alte graiuri din dialectul aromân. Astfel în graiul din Gopeș *r* diezat final s-a transformat într-un *r* fricativ, în *ř* (asemănător cu cel din cehă). În celelalte graiuri un astfel de *r* a suferit o depalatalizare. De unde în limba română literară distincția fonologică în forme ca *fecior*, sg. — *feciori*, pl. (notat fonologic *feço/r/* — *feço/r'/*) se face prin cele două foneme consonantice */r/* — */r'/*, în majoritatea graiurilor aromânești distincția fonologică este dată de */r^o/* (*r* bemolat) la singular și */r/* (*r* neutru) la plural: un *feço/r^o/* — doi *feço/r/*. În Gopeș aceste forme se deosebesc prin */r/* — */ř/*, *feço/r/* — *feço/ř/*. Așadar graiul din Gopeș posedă un fonem în plus față de restul graiurilor aromânești, pe *ř*. Acest *ř* nu a fost semnalat pentru alte graiuri aromânești și după cîte știm nu există nici în limbile cu care locuitorii din Gopeș au fost sau sînt în contact, deci fenomenul constituie o evoluție proprie.

În multe graiuri aromânești, meglenoromâne și în istroromâna din Jeiân ocluziva velară sonoră *g* a devenit *o* fricativă velară sub influența

limbii grecești sau a unor graiuri croate din Istria, (γ). În graiul din Gopeș acest γ când era rotunjit (deci în poziție finală) din fricativă labio-velară (γ°) prin slăbirea fricțiunii velare a rămas numai o fricativă bilabială υ (ω). Așadar sistemul parțial al consoanelor finale în graiul din Gopeș, are cu un fonem în minus față de alte graiuri, iar persoana I a indicativului prezent a unor verbe se deosebește de persoana a II-a prin alternanța $\underline{u} - z$ (*aleu - alez* 'aleg', *fuu - fuz* 'fug' etc.)

În graiul din Gopeș sînt și alte fenomene inexistente în alte graiuri aromânești iar studierea și descrierea lui amănunțită ar oferi un material deosebit de interesant, care ar putea duce și la lămurirea discutatei origini a gopeșenilor.

Satul Shqepur, din apropierea orașului Berat din Albania, este locuit exclusiv de aromânii agricultori, în număr de 380. Ei își zic *r̄mēh* și deosebesc încă două grupuri de aromâni :

a) *caceauni* sau *saracaceani*, adică aromâni nomazi și

b) *fărșeroți*, adică aromâni stabili, care vorbesc cu *r* unular, (ρ). Strămoșii — după spusele lor — le-au fost *saracaceani*. Ei nu știu cînd anume au părăsit păstoritul în favoarea agriculturii, dar au auzit din tată în fiu că la origine au fost păstori¹.

Locuitorii din Shqepur au unele fenomene caracteristice graiului fărșeroților și anume rostirea lui *ă* ca *é mēđă* 'mînză' *pēni* 'pîine', *țen* 'țin', *kēni* 'ciine' etc. Graiul lor se deosebește de cel al fărșeroților prin lipsa lui *r* uvular (ρ) și prin lipsa consoanelor bemolate. Bemolarea se percepe în Shqepur numai cînd informatorii silabisesc cuvintele. Lipsa bemolării nu e o caracteristică numai a graiului din Shqepur, ea se întîlnește și la alte grupuri de aromâni, în special la cei mai puternic influențați de limba albaneză, cum sînt cei din orașe.

Ceea ce este interesant și original în graiul din Shqepur este simplificarea sistemului conjugării imperfectului prin depalatalizarea consoanei finale din rădăcina verbului.

După modelul unor verbe de conjugarea I și a celor de conjugarea a IV-a cu rădăcina terminată în *đ* neutru² ca

đucám	sau	avđám
đucáj		avđáj
đucá		avđá
đucám		avđám
đucát		avđát
đucá		avđá

¹ Merită să fie menționat faptul că în Albania, unde am studiat graiul din șase localități și am cules texte numeroase de la diferite grupuri de aromâni nomazi sau foști nomazi pînă de curînd, am înregistrat forma *arát* 'plug de lemn' numai în localitatea Shqepur. E foarte probabil ca locuitorii acestui sat să fie urmașii unor aromâni agricultori, nu păstori, avînd în vedere și faptul că și în prezent ocupația de bază a lor este agricultura, oieritul fiind o ocupație secundară. Despre vechimea agriculturii la aromânii din Albania vezi Th. Capidan, *Romdnii nomazi*, Cluj, 1926, p. 29 urm., unde se găsesc și referințe bibliografice în legătură cu această problemă.

² Despre existența în dialectul aromân a două feluri de *đ* vezi E. Petrovici, *Analiză morfologică și morfonologică. În legătură cu statutul fonologic al africatelor dentale aromâne*, în CL VIII, 1963, p. 37-43.

avem și la conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a numai verbe cu consoană neutră în rădăcină.

vidám	'vedeam'	aridám	'rideam'	arstrám	'săreám',
vidáj		aridáj		arstráj	
vidá		aridá		arstrá	
vidám		aridám		arstrám	
vidáț		aridáț		arstráț	
vidá		aridá		arstrá	etc.

Fenomenul descris constituie o inovație și poate fi datorat influenței limbii albaneze care nu are consoane diezate. Satul Shqepur este destul de izolat, iar locuitorii lui ajung rar în contact cu alte grupuri de aromâni.

Dacă pentru dialectul aromân și pentru cel meglenoromân am arătat un interes mare în călătoriile noastre, interesul pentru cunoașterea adevăratei situații a dialectului istroromân a fost și mai mare, deoarece ne așteptam să găsim în Istria ultimii vorbitori în vîrstă ai istroromânei, care se înțeleg cu generațiile mai tinere în croată, istroromâna lor fiind în „dezagregare”, în „destrămare”, pe cale de a-și pierde caracterul de grai romanic³, cu un sistem gramatical în disoluție, incapabil să-și adapteze noile împrumuturi⁴. În Istria am constatat însă că nu numai generațiile mai vîrstnice ci și copiii vorbesc istroromâna, aceștia din urmă devenind bilingvi abia după ce fac cîteva clase la școala croată.

Istroromâna vorbită de copii nu este în dezagregare, ea își are normele și regulile ei care nu admit abateri. N-am constatat în limbajul copiilor inconsecvențe sau șovăieli. Din textele pe care le-am înregistrat la magnetofon de la copiii istroromâni se poate vedea cît de siguri sînt pe graiul lor și cît de bine stăpînesc sistemul gramatical și lexicul dialectului. Acești copii își dau seama de micile deosebiri care există între graiurile diferitelor localități de la sud de muntele Učka. Copiii din Nosele de pildă, care nu confundă pe *ê* cu *ț* ca vorbitorii din Sușnievița, știu și fac haz pe seama celor din Sușnievița care nu pot deosebi pe *êiru* 'cinez' de *țiru* 'țin'⁵. Afirmația prof. Radu Flora care vorbește de „dezintegrare progresivă” a istroromânei de „inconsistență”, și „inconsecvență”⁶ a folosirii ei în graiul copiilor, nu corespunde realității. Dacă istroromâna nu ar avea sistemul ei bine conturat, regulile ei gramaticale, dacă în ea ar domni haosul nu ar putea fi învățată de copii și ar înceta de a mai constitui un mijloc de comunicare.

Ca o dovadă a dezintegrării istroromânei se aduc și fluctuațiile în pronunțare, ca de exemplu confuzia amintită dintre *ê* și *ț* (și cea dintre *ș* și *s*, *j*, și *z*)⁷. Această confuzie între șuierătoare și siflante, cu aceleași

³ Al. Rossetti, *Limbă sau dialect?* in SCI. IX, 1958, nr. 1, p. 102; Radu Flora, *Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromâna*, in *Fonetica și dialectologie* IV, 1962, p. 142 și urm.

⁴ I. Coteanu, *Cum dispăre o limbă (istroromâna)*, București, 1957, p. 9.

⁵ Formele de infinitiv sînt *țirê* 'a ține', *țiră* (*êiră*) 'a cina'

⁶ Radu Flora, *op. cit.*, p. 156.

⁷ *Ibid.*, p. 154.

fluctuații în pronunțare, se întâlnește și în graiurile croate din Istria, despre care nimeni nu a spus că sînt pe cale de dispariție sau în dezagregare. Fenomenul este cunoscut și a fost numit de dialectologii sîrbocroați *Ńacavism* (cakavizam).

În graiurile croate fenomenul a intrat din dialectul venețian al limbii italiene⁸ iar în istroromână din graiurile croate istriene⁹.

Nu corespunde adevărului nici afirmația că împrumuturile intrate în istroromână nu se adaptează sistemului acestui dialect, istroromâna nemaifiind capabilă să le asimileze.

Probabil că unele expresii luate de-a gata din sîrbocroată ca *sinco moi* 'fiul meu', *boje moi* 'doamne dumnezeule' pe care ei le folosesc dar nu le consideră istroromâne, să fi indus în eroare pe unii cercetători. Pe lîngă aceasta însă istroromâna împrumută încontinuu teme verbale și nominale care primesc desinențe istroromâne și se declină și se conjugă ca elementele mai vechi. Astfel evident că nu demult au intrat în graiul din Jeaîn cuvinte ca *eroplân*, *camión*, *telegm* (< scr. *ăeroplân*, *kamiôn*, *telegm*) care au forma articulată: *eroplanu*, *camiónu*, *telegmu*, pluralul: *eroplâne camióne*, *telegme*, genitiv-dativul: *eroplânului*, *camiónului*, *telegmului*. Dintr-un verb croat *săstajati se* 'a se întruni', istroromânii au făcut *iel' se sastaiescu*. Se pot da nenumărate exemple de acest fel și este imposibil ca într-o propoziție istroromână verbul de orice origine și oricît de recent ar fi să aibă alte desinențe verbale decît cele istroromâne. Adaptarea, după cum se vede, se face exact ca în dacoromână.

Așadar sistemul istroromânei nu e în „dezagregare” și nu din cauza aceasta va dispărea istroromâna, ci din cauză că, cu timpul, va înceta să mai fie vorbită, va fi părăsită de vorbitorii ei, cum e cazul în Gradiîne sau în Gromnic unde numai cîtiva bătrîni o mai vorbesc sau prin părăsirea satului și împrăștierea istroromânilor în lumea întreagă, proces care este destul de accentuat la Sușnievița. Acest lucru nu e valabil pentru Jeaîn, situat în apropiere de Rijeka, unde lucrează majoritatea bărbaților din Jeaîn, care în fiecare după masă se întorc în satul lor, continuă să-și vorbească dialectul și țin la el.

Istroromâna servește ca mijloc de comunicare între membrii comunităților sătești istroromâne și nu considerăm justă caracterizarea istroromânei ca „un simplu grai familiar”¹⁰. Ca o dovadă că istroromâna nu se vorbește numai în familie poate servi faptul că mulți istroromâni care în familie vorbesc croata, în comunitatea sătească vorbesc istroromâna. Am cunoscut, am stat de vorbă și am înregistrat texte de la țărani, muncitori sau intelectuali croați care au învățat dialectul istroromân la școală, în recreații, de la copii istroromâni, sau în contactul zilnic cu istroromânii.

⁸ Referitor la Ńacavism, la originea lui romanică și la diferitele lui realizări în pronunțare vezi Pavel Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte*, Haga, 1958, p. 56, 191, 200, 255; Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960, p. 560 și urm.

⁹ G. P. Klepikova, *Prefiul de origine slavă po- în dialectul istroromân*, în *Fonetica și dialectologie* V, 1963, p. 74, nota 2, presupune o influență venețiană directă, ceea ce nu ni se pare probabil.

¹⁰ Radu Flora, *op. cit.*, p. 142 și urm.

Multe afirmații care s-au făcut în ultima vreme despre istroromână vor trebui reevaluate și corectate.

Până acum nu s-au subliniat în suficientă măsură deosebirile care există între istroromâna din Jieän (istroromâna de nord) și cea din Sușnievița și satele înconjurătoare (istroromâna de sud). Sînt suficiente motive lingvistice pentru a împărți dialectul istroromân în două subdialecte, cel de nord și cel de sud.

Amintim cîteva din aceste deosebiri :

În subdialectul de nord *g* se pronunță ca o fricativă velară γ , nu există *é* neaccentuat final ci în locul lui se rostește *a* (lui *o cășe* din Sușnievița, îi corespunde în Jieän *o căsa*).

În subdialectul de nord nu există zetacismul (confuzia dintre *ê* — *ț*, *ș* — *s*, *j* — *z*) atît de frecvent la Sușnievița.

În morfologia subdialectului de nord s-a păstrat flexiunea sintetică a substantivelor și a pronumelor de tipul formelor în *-lui*, *-lei* și *-lor* sau în *-vê* și *-orê* (*cărelui* 'cîinelui', *căsel ei* 'casei', *fečórilor* 'băieților', *êlvê*, 'aceluia', *êl'é* 'aceleia', *êlorê* 'acelora' etc.)¹¹ dispărute complet în subdialectul de sud.

Subdialectul de nord a pierdut neutrul (ambigenul) românesc astfel că în Jieäm substantivele au numai două genuri : masculin și feminin. Pe cînd în subdialectul de sud se zice *do cuțite* 'două cuțite', *do capure* 'două capuri' *do pičore* 'două picioare' în nord se zice numai *doț cuțite*, *doț căpure*, *doț pičore*. De aceea adjectivele și pronumele care se acordă cu asemenea substantive iau la plural forma masculină : *toț vapore* (nu * *tote vapore*) 'toate vapoarele', *a sel' oșore* (nu * *a săle oșore*) 'ouăle ei', *buri cuțite* (nu * *bure cuțite*) 'cuțite bune' etc. Sînt și alte fapte morfologice care separă cele două subdialecte. De asemenea în lexic există multe deosebiri de care din lipsă de timp nu ne putem ocupa¹².

Din cele constatate în Albania, Macedonia și Istria putem trage concluzia că o insulă lingvistică oricît de mică ar fi ea se poate menține multă vreme fiind influențată firește de mediul aloglot în care se află.

Cauza principală a dispariției limbilor vorbite în asemenea insule lingvistice nu este „destrămarea” și „dezagregarea” lor ci dispersarea vorbitorilor.

Ținem în încheiere să mulțumim conducerii Academiei Republicii Populare Române și Secției de filologie pentru că ne-au dat posibilitatea să studiem la fața locului aceste dialecte care ridică probleme din cele mai importante pentru istoria limbii române și pentru lingvistica generală și ne exprimăm convingerea că va face posibilă încheierea cercetării începută în Albania și Iugoslavia și extinderea cercetării și în celelalte două țări (Bulgaria și Grecia) de unde, pînă în prezent nu dispunem de material recent.

Octombrie 1964

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

¹¹ Despre aceste forme cauzale păstrate în istroromâna de nord vezi articolul lui August Kovačec, *Notes sur des formes de cas en istroroumain*, în „Studia Romanica et Anglica Zagrabien-sia” (Facultas Philosophica Universitatis Studiorum Zagrabien-sis), nr. 13—14, 1962, p. 75 și urm.

¹² Unele deosebiri între subdialectul istroromân de nord și cel de sud au fost semnalate de August Kovačec, *op. cit.*, p. 83—84 și de Radu Flora, *op. cit.*, p. 148 și urm. Considerații mai amănunțite despre dialectele românești din sudul Dunării și în special despre dialectul istroromân a se vedea în Cl. IX, 1964, nr. 2, p. 187—214.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL STRUCTURII MORFOLOGICE A LIMBII ROMÂNÊ

DE

I. PĂTRUȚ

1. Vom urmări cîteva probleme legate de analiza morfologică a cuvintelor românești, adică vom arăta structura lor morfologică, elementele lor constitutive, analizate pe plan morfologic și legătura dintre aceste elemente. Utilizăm aproape exclusiv materialul oferit de limba română literară și numai în măsura absolut necesară ne vom referi și la forme regionale dacoromâne. Formele și derivatele din dialectele sud-dunărene ridică unele probleme aparte, cu care nu ne ocupăm acum.

2. Din punctul de vedere al formării cuvintelor, *derivarea* poate fi inclusă în morfologie, alături de *flexiune*. De aceea în unele gramatici flexiunea și derivarea sînt studiate împreună¹. În *Gramatica limbii române* a Academiei R.P.R., deși se spune că morfologia și derivația se încadrează în două domenii diferite ale limbii — prima aparține gramaticii, cealaltă formării cuvintelor² —, se subliniază legătura strînsă dintre ele³.

3. Acad. Al. Graur arăta că în *Gram. rom.*, ediția I, formarea cuvintelor prezintă neajunsuri, din cauza lipsei studiilor anterioare în această direcție⁴.

Derivatele românești au fost studiate aproape numai pe latura semantică, pentru necesitățile lexicografice; ele au fost mai puțin anali-

¹ Astfel, în unele gramatici ale limbii germane sau scrise în germană asupra altor limbi flexiunea (*Formenlehre*) și derivarea (*Stammbildungslehre*) sînt tratate împreună; de asemenea în *Gramatica limbii ruse* a Academiei de științe a U.R.S.S. (Академия Наук СССР. Институт русского языка. *Грамматика русского языка*, tom. I, *Фонетика и морфология*, Moscova, 1960).

² *Gramatica limbii române* (= *Gram. rom.*), vol. I, ediția a II-a, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963, p. 14.

³ *Ibid.*, I, p. 18—23.

⁴ Acad. Al. Graur, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959, p. 3. Cf. cîteva inexactități semnalate de noi, SCL, VII, 1958, 1—2, p. 120—121.

zate pe plan morfologic. De aceea chiar în lucrările noi apar unele lipsuri în privința derivării în general și în special a derivării cu sufixe. În dicționarele noastre găsim explicații de felul următor la cuvintele *bunică*, *stelar*, *tămâiță*, *tătuță*: „din *bun* + suf. *-ică*”;; „din *stele* (pl. lui *steri*) + suf. *-ar*”;; „din *tămâie* + suf. *-iță*”;; „din *tată* + suf. *-uță*”⁵. Este evident că asemenea etimologii păcătuiesc împotriva morfologiei. Iată câteva dintre observațiile care se pot face referitor la explicațiile de mai sus: a) derivatele nu se formează din cuvinte, ci din *teme*⁶ (care pot fi identice la unele cuvinte cu o formă cazuală, cf. *copil*- + *-aș*); b) fiindcă substantivale și adjectivele românești au toate tema terminată în consoană, înseamnă că atât temele substantivale și adjectivele din care sînt formate derivatele, cât și sufixele adăugate la aceste teme sînt terminate în consoană⁷; deci *tămâi-* + suf. *-i-* + desinența *-ă* ș.a.m.d.

Din observații ca cele de mai sus, privitoare la formă, trebuie formulate altele de principiu: a) în dicționarele noastre și în alte lucrări, la explicarea originii derivatelor și, în general, a tuturor cuvintelor se ia în considerare numai „forma tip”, din care fapt rezultă încă un neajuns: b) sînt atribuite, implicit, temelor și sufixelor semne proprii formelor gramaticale.

Nu ne gîndim ca într-un dicționar etimologic să fie explicate originea tuturor formelor unui cuvînt: substantiv, verb etc. (de ex.: *casă*, *case*, *casele* etc.), dar dacă etimologia vizează numai o formă, explicația este adesea greșită. Evident că substantivul *bunică* nu poate avea sufixul *-ică*, fiindcă *-ă* este desinență și, în al doilea rînd, formele *bunici*, pl. și gen.-dat. sg., *bunico*, voc. sg., ne arată că sufixul nu este *-ică*, ci *-ic-*/*-i-*. Prin urmare și etimologia lui *tămâiță*, citată mai sus, conține mai multe inexactități: nu e indicată tema, e greșit sufixul, nu se ține seamă de toate formele substantivului (cf. forma *tămâițe*) și, mai ales, nu se are în vedere sistemul flexional și al derivației.

Exemple cum e *bunicuță* ne dovedesc că trebuie să renunțăm la formula după care derivatele se formează de la „rădăcini”⁸. Și este tot

⁵ *Dicționarul limbii române moderne* (=DLRM), Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, s.v. Cităm DLRM ca fiind cel mai nou, dar la fel se procedează și în alte dicționare ale noastre.

⁶ Cf. I. Pătruț, *Morfologie și fonologie*, II. Referitor la sistemul fonologic consonantic al limbii române, în CL VII, 1962, p. 217.

⁷ Vezi I. Pătruț, *Despre structura morfologică a substantivelor și adjectivele românești*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, series IV, fasciculus 2, 1961, Philologia, p. 17 și urm.; cf. id. *Zur morphologischen Struktur der rumänischen Substantive und Adjektive*, în „*Revue de linguistique*” VII, 1962, 1, p. 94 și urm. Tot acolo am arătat și proveniența acestei structuri a substantivelor și adjectivele românești (de a avea toate teme în consoană), urmîrind evoluția flexiunii lor din stadiul latin pînă la cel actual. Referitor la evoluția de la teme vocalice (substantivale și adjectivele) la teme consonantice, în latină și în slavă, cf. I. Pătruț, în *Slavjanska filologija*, tom. I, *Odgovori na vâprositi za naučnata anketa po ezikoznanie*, Sofia, 1963 (*Materiali za V Meždunaroden kongres na slavistite*), p. 107.

⁸ Vezi *Gram. rom.*, vol. I (ed. I), p. 36; „Sufixe sînt imbinări de sunete (uneori un sunet singur) care, atașate la o rădăcină, creează cuvinte noi, cu altă valoare gramaticală sau cu sens diferit”. Cf. observația noastră din SCL VII, 1956, 1-2, p. 120. În același loc arătăm că în *Gram. rom.*, vol. I (ed. I), se utilizează termenul „rădăcină”, în loc de temă, și în flexiune (*ibid.*, p. 117).

Cf. și *Gram. rom.*, vol. I, ed. a II-a: „se numesc sufixe pe de o parte toate afixele cu valoare lexicală adăugate după rădăcină... pe de altă parte unele afixe cu valoare morfologică

atît de inexact să se spună că derivatele cu sufixe sînt formate din cuvinte, așa cum se procedează în dicționarele noastre etimologice (cf. mai sus exemple ca *tămîiță* < *tămîie* + suf. *-iță*). Aceasta nu numai din cauză că desinențele — și, la verbe, sufixele flexionale — nu intră în temele derivatelor⁹, ci și din motivul că toate cuvintele flexibile au categorii gramaticale (gen, număr, mod, persoană etc.) pe care însă, după cum vom vedea, nu le au temele din care se formează derivatele.

4. Derivatele sînt formate din *teme* — extrase din forme gramaticale — și afixe (sufixe, prefixe, desinențe) și, desigur, încadrate în sistemul flexional al limbii. Derivatele s-au născut în procesul vorbirii din elemente existente: tema și afixele, extrase și acestea din cuvinte moștenite (de exemplu sufixul *-ar-/-ar'*, extras din cuvinte derivate în latină) sau din cuvinte împrumutate din alte limbi (de pildă *-iț-/-iț'*, din cuvinte de origine slavă) etc. Temele și sufixele lexicale constituie noi teme, la care se adaugă morfemele gramaticale (desinențe, sufixe gramaticale la verbe) sau din care se obțin noi derivate (cf. *bun-ic-* + *-uț-* + *ă*).

Între temele flexiunii și ale derivatelor pot exista totuși deosebiri. Tema din flexiune conține anumite semne caracteristice formei gramaticale respective: numărului, cazului, timpului, persoanei etc. În temele derivatelor aceste semne sau nu apar sau, dacă apar, ele nu au nici o funcțiune gramaticală; cu alte cuvinte tema derivatelor se degramaticalizează, se lexicalizează. Această degramaticalizare este explicabilă: de pildă, dintr-o formă a unui substantiv, care are categoria genului, cazului, numărului, tema extrasă din care se formează un verb nu poate păstra semnele caracteristice genului și cazului, categorii pe care verbul nu le are, și nici categoria numărului, deoarece acesta va fi marcat în flexiunea viitorului verb. Astfel din forme de plural a substantivului masculin *oameni* = = *oamen'* se extrage tema *omen-*, care nu are nici gen, nici caz, nici număr, ci doar, potențial, *sensul*, și din această temă s-a format verbul *omen-i* care are diateză, mod, timp, număr, persoană. Cu alte cuvinte flexiunea oferă pentru derivare teme degramaticalizate, care împreună apoi cu sufixele lexicale sînt supuse flexiunii și investite cu semnele caracteristice formelor noi (cf. *aer-* + *is-im*, *aeris-ind*, *aeris-it* etc.)¹⁰.

adăugate tot după rădăcină...'' (p. 43); „Mai puține derivate prezintă adăugarea unui element *-l-* acolo unde rădăcina se termină cu o vocală, iar sufixul începe tot cu o vocală: *instelat*, *catifelat*'' (p. 21). Despre asemenea derivate (formate de fapt de la teme consonantice: *catifel-*, *instel-*; *instelat* însă pare participiul lui *instela*) vezi I. Pătruș, *art. cit.*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai'', series IV, fasciculus 2, 1961, Philologia, p. 24, nota 45.

⁹ În *Gram. rom.* se spune că desinențele sînt „afixele gramaticale care se adaugă după rădăcină (sic) sau după temă pentru a arăta: numărul și cazul la substantive; genul, numărul și cazul la adjective; persoana (și numărul) la verbe'' (vol. I, ed. a II-a, p. 44) și că desinențele sînt „afixe care nu intră în alcătuirea temei'' (*ibid.*). E vorba aici de tema flexiunii, care însă, cantitativ (a se vedea mai jos), este egală cu cea a derivatelor; prin urmare nu se poate susține „menținerea [în derivate a] unor desinențe (-i) sau numai a unor elemente din desinențe (-ur- din *-uri* sau *-l-* din *-le*)'' (*ibid.*, p. 20). În primul caz e vorba de „elementul *-ur-*'' în derivate ca *cioturos*, *timpuriu*, *colțuros*, în care *-ur-* e al sufixului; în al doilea caz, de derivate de tipul *catifelat* (numit pe pagina următoare [*ibid.*] „elementul *-l-*'' și explicat astfel, dar tot inexact), în care *-l-* este al temei (cf. nota precedentă).

¹⁰ Se înțelege că și în temele derivatelor apar alternanțe vocalice și consonantice.

5. Nu e nevoie să insistăm asupra faptului că temele nominale, de exemplu, nu au categoria genului și a cazului, din moment ce, așa cum am arătat, din ele se pot forma verbe, care nu posedă asemenea categorii. Mai putem adăuga că din teme provenite din substantive masculine se derivă adjective care au și formă feminină: *bărbat* : *bărbăt-esc*, *bărbătească*, *tovarăș* : *tovarăș-esc*, *tovărășească* etc. Ne vom opri însă asupra categoriei numărului.

În unele lucrări e uzuală formula : „derivat de la plural”. În *Gram. rom.*, ed. I, apare titlul *Derivate de la alte forme decât forma tip a cuvântului de bază*¹¹. „Forma tip” este cea sub care se găsește cuvântul în dicționare: nominativul singular pentru substantive, nominativul singular masculin și feminin pentru adjective, infinitivul prezent pentru verbe¹². Niciodată însă nu întâlnim mențiunea „derivat de la singular”. Deci, dacă un derivat e format de la o temă extrasă din forma de plural (de exemplu *băiețaș*, cf. pl. *băieți*), atunci el e considerat ca un fel de abatere de la regulă. Explicația trebuie căutată în tehnica lexicografică. Cuvintele sînt etichetate, inserate sub „formele tip”, la care sînt raportate toate celelalte. Dar felul acesta de a eticheta este convențional și tradițional¹³, căci unele cuvinte apar în limbă mai des la alte forme decât „forma tip”. Deci nu trebuie considerate excepții derivatele de la teme extrase din forma de plural.

Formula „derivat de la plural”¹⁴ conține un viciu de formă : așa cum am arătat, derivatele nu se formează din cuvinte, ci din teme. Nu considerăm potrivită nici formula „derivat de la tema de plural” sau „de la tema pluralică”¹⁵, deși derivate ca *băiețaș* — *băiețandru* — *băiețoi*, *frățesc* — *frățeste* sînt derivate de la temele *băieț-*, *frăț-*, extrase din formele de plural *băieți*, *frați*; în cazul substantivelor cu tema în *-l/-u-*, de felul lui *stea-stele*, *basma-basmale*, tema în *-l-* există și în formele de genitiv -dativ singular. Din moment, însă, ce tema derivatelor nu are categoria numărului, formula „derivat din tema de plural” nu e exactă¹⁶.

¹¹ Vol. I (ed. I), p. 42.

Este adevărat că în ediția a II-a a *Gram. rom.* (în care sînt incluse probleme de derivație numai în legătură cu raportul dintre formarea cuvintelor și celelalte părți ale limbii) se spune că „unele derivate se formează de la forme flexionare ale cuvântului de bază : de la forme de plural” . . . (vol. I, p. 20). În continuare însă se simte că nu s-a renunțat decât parțial și formal la ideea derivării din forma tip, căci se vorbește de „influența pluralului” la derivatul *dințat* (*ibid.*), la derivatele care conțin „elementul -ur-” (*ibid.*) și de „rădăcini” terminate în vocală, la derivate ca *instelat*, *catifelat* (citate mai sus, raportate evident la formele *stea*, *catifea*) (*ibid.*, p. 21).

Problema temelor variante (extrase din formele flexionale ale substantivelor sau verbelor) a fost pusă, însă inexact văzută de S. Pușcariu (*Morfonemul în economia limbii*, în „Daco-romania” VI, 1931, p. 232—233).

¹² *Gram. rom.*, vol. I (ed. I), p. 42.

¹³ De altfel nu în toate limbile și dicționarele formele tip, mai ales la verbe, sînt aceleași. Chiar în unele dicționare românești verbele figurează la forma de indicativ prezent.

¹⁴ Cf. în DLRM : *omănaș* — „din *oameni* (pl. lui *om*) + suf. -aș” (s. v. *omănaș*); *omenesc* — „din *oameni* (pl. lui *om*) + suf. -esc” (s. v. *omenesc*); *stelar* — „din *stele* (pl. lui *stea*) + suf. -ar”.

¹⁵ Cf. S. Pușcariu, *Derivarea cu sufixe de la tulpina pluralică*, extras din *Homenaje a Menéndez Pidal*, vol. III, Madrid, 1925, p. 263—268.

¹⁶ Am propune să fie utilizate, în cazul derivatelor ca cele citate pînă acum — *bunică*, *tămîiță*, *omenesc*, *stelar* — formule ca : „din *bun-* (cf. *bun* „bunic”) + suf. -ic- + -ă; din

În afară de greșeala de formă semnalată, explicațiile la care ne-am referit au și un cusur de conținut: se susține că asemenea derivate au nuanță de plural. Astfel S. Pușcariu, din derivate ca *agurizar* „viță sălbatică care produce aguridă”, *brîier* „tipar de tras brîie”, *căier* „om care are cai”, *cărămizar* = *cărămidar* etc., ajunge la concluzia că „legarea sufixului de forma pluralică a radicalului trebuie admisă numai în cazuri cînd înțelesul derivatului cuprinde în sine ideea pluralității”¹⁷. Este adevărat că autorul citînd și exemple care nu se potrivesc acestei păreri — ca *frăgar*, *văcar*, *cărămidar* etc.¹⁸ — a fost obligat să adauge: „În cele mai multe cazuri radicalul prezintă numai în aparență forma pluralului; de fapt avem a face cu analogia altor forme, în care schimbările la sfîrșitul tulpinei sînt regulate”¹⁹. Astfel de derivate, care se explică prin analogie, sînt considerate de S. Pușcariu cele de felul lui *băiețandru*, *băiețaș*, *băiețoi*, cu *-ț* analogic după *băiețel*, în care *t > ț* este regulat²⁰. De fapt derivate ca *băiețandru*, *băiețaș* ca și *băiețel*, se explică din tema *băieț-* extrasă din forma de plural. Nu e nevoie de analogie. Într-adevăr avem derivate și de la alte cîteva grupuri de substantive în care tema este evident luată din forma de plural. Astfel sînt cele de felul lui *cap-capete*, *om-oameni* (cf. derivatele *căpetenie* = *capet-eni(-e)*, *omănaș*, *omeni*²¹ etc. De asemenea derivatele de la substantivele cu tema în *-u/i-*, ca *flăcăiandru*, *flăcăime* (= *flăcăi-ime*)²² etc. Este adevărat că la unele derivate tema se „acomodează” numărului. Astfel alături de pl. *căluși* (din tema *cal-*) există și *căiuți* (din tema *cai-*): *La ambulanta noastră, pe lângă cai regimentului, erau înhămați și doi căiuți care se zbăteau în ștreanguri și trăgeau cu încordare ...* (M. Sadoveanu, *Hanu-Ancuței și alte povestiri*, Editura pentru literatură, 1953, p. 243). Tot așa pe lângă *călușor* apare și pl. *căișori*: *Dac-ar ști el, chiolhănosul și ticăitul, de unde-am pornit astă noapte ... , n-ar mai dîrdîi degeaba asupra căișorilor mei!* (I. Creangă, *Amintiri din copilărie*, cf. *Opere complete*, ed. a VI-a, București, Editura „Cartea Românească” S. A., f. a., p. 80). Asemenea exemple însă sînt puține. Obișnuit tema nu se modifică după număr: cf. *boulean* — pl. *bouleni* (= *bou-uleni*), din tema *bou-*, de la singular), *flăcăuandru* — pl. *flăcăuandri* (din tema *flăcău-*, de la singular), față de *flăcăiandru*, pl. *flăcăiandri* (din tema *flăcăi-*, de la plural), *omulete* — pl. *omuleți* (din tema *om-*, de la singular), *omănaș* — pl. *omănași* (din tema *omen-*, de la plural).

Este evident că forme ca *băieț-aș*, *băieț-oi*, *băieț-andru*, *cărămiz-ar*, *flăcăi-andru*, *flăcăi-aș*, *omăn-aș* (din teme de la plural) nu prezintă nimic deosebit, ca nuanță a numărului, față de *băiet-an*, *cărămid-ar*, *flăcău-andru*, *flăcău-aș*, *omu-ulete*, *munt-os* (nu **munț-os*), *bălt-os* (nu **bălț-os*)

tămii- (cf. *tămii(-e)* + suf. *-i(-)* + *-ă*”; „din *omen-* (cf. *oameni*) + suf. *-esc*”; „din *stel-* (cf. *stel(-e)* + suf. *-ar*”). E adevărat că explicațiile ar fi mai lungi, însă ar cîștiga în exactitate.

¹⁷ *Loc. cit.*, p. 267.

¹⁸ *Ibid.*, p. 264 și urm.

¹⁹ *Ibid.*, p. 267.

²⁰ *Ibid.*, p. 265. Autorul consideră că în *băiețel* prefacerea *t > ț* e „regulată”, cf. însă *Gram. rom.*, vol. I, ed. a II-a, p. 20.

²¹ Menționate și de S. Pușcariu, *loc. cit.*, p. 263—264.

²² Vezi I. Pătruț, *art. cit.*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, series IV, fasciculus 2, 1962, Philologia, p. 16; cf. *idem*, *art. cit.*, în „*Revue de linguistique*” VII, 1962, 1, p. 92.

(derivate din teme de la singular). Numărul este marcat de semnele gramaticale ale derivatelor (printre care desinențele), precum și de acord, de context, intonație etc.

6. Vom aduce și un argument de natură fonetico-fonologică, pentru a întări afirmația că temele derivatelor n-au categoria numărului. Ne vom referi la derivatele din temele substantivelor și adjectivelor al căror plural este identic cu tema terminată în consoană moale (numită și „palatalizată”, „diezată”). În asemenea derivate consoana finală a temei apare dură. Caracterul dur al consoanei se vede mai bine înaintea sufixelor începătoare cu vocale centrale sau posterioare. Potrivite pentru discuția noastră sint, firește, derivatele formate din teme evident extrase din forma de plural, fie de tipul *omân-aș*, fie din teme ale substantivelor sau adjectivelor la care consoana finală a temei prezintă, în forma de plural față de singular, alternanțe cauzate de palatalizarea mutativă: *t/ț, d/z, s/ș* etc. Astfel: față de temele flexionale, terminate în consoană moale, egale cu forma de plural: *oamen'* (pl. *oameni*, cf. sg. *om*), *băieț'* (= *băieți*, cf. sg. *băiat*), *cărămiz'* (= *cărămizi*, cf. sg. *cărămidă*), *vîrtoș'* (= *vîrtoși*, cf. sg. *vîrtos*), *duioș'* (= *duioși*, cf. sg. *duios*), *obraj'* (= *obraji*, cf. sg. *obraz*), în derivate consoana apare dură: *omân-aș*, *băieț-aș*, *băieț-andru*, *băieț-oi*, *cărămiz-ar*²³, *în-vîrtoș-a*, *în-duioș-a*, *obraj-or*. Este neîndoielnic că în cazul cînd consoana finală a temei și-ar fi păstrat caracterul muiat, derivatele ar fi avut forma *omân'aș*, *băieț'aș*, *băieț-andru*, *băieț-oi*, *cărămiz'ar*, *în-vîrtoș'a*, *în-duioș'a*, *obraj'or*²⁴ (ceea ce s-ar fi scris *omăneas*, *băiețeaș* etc.), așa după cum în vorbirea allegro, cînd pluralele respective se leagă de cuvîntul următor începător cu vocala *a* sau *o* consoana finală a formei de plural își păstrează timbrul moale: cf. *cîți oameni-ai văzut? cîți frați-ai?* etc. sau adverbele *lun'a* (= *lunea*), *marț'a* (= *marțea*) obținute din *lun'* (= *luni*), *marț'* (= *marți*) + suf. *-a*. La temele terminate în consoanele palatale *č, ġ, k, ĝ*, acestea își păstrează caracterul palatal și în derivate: cf. *unkaș* < *unk-*, *mănunkaș* < *mănunk-*, *okos* „ochios” < *ok-* etc.

Adică se orifică numai consoanele așa-numite moi, pierzîndu-și articulația accesorie (Nebentätigkeit, Nebenarbeit) a dosului limbii spre palat (*ʃ* < *ț*, *z'* < *z* etc.), dar se păstrează consoanele palatale, la care palatalizarea este articulația fundamentală²⁵. Articulația suplimentară a

²³ Formă predominantă în Oltenia și Muntenia, vezi ALR, serie nouă, vol. II, harta 515; ALRM, serie nouă, vol. I, harta 351.

²⁴ Rostiri ca *induoș'a*, *obraj'or* (cu *ș* și *j* moi) nu intră în discuția de aici, fiindcă asemenea forme sînt caracteristice regiunilor și persoanelor care au numai *ș* și *j* moi.

²⁵ Asupra deosebirii dintre consoanele moi (sau „diezate”) și palatale, vezi acad. E. Petrovici, *Fenomele de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL II, 1957, p. 112, cf. p. 98, nota 2; id., *Transplantarea suneților pe peliculă sau pe bandă magnetică poate oare rezolva probleme fonologice?*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia, fasc. 2, 1962, p. 11.

Continuăm să întrebuițăm termenul „moale” („consoane moi”) (cf. articolul nostru *Morfologie și fonologie. Despre fonemele consonantice moi ale limbii române*, în CL V, 1960, p. 23 și urm.), pe care îl preferăm lui „palatalizat”, printre altele și din cauză că numim consoane „palatale” pe cele care au suferit în articulare o transformare mutativă (de exemplu *c > č*, *g > ġ* etc.). Privitor la terminologia legată de această problemă, a se vedea acad. E. Petrovici, *art. cit.*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia, fasc. 2, 1962, p. 11.

consoanelor moi se pierde din cauză că ea, în forma pluralului, încarcă tema cu semnul caracteristic categoriei numărului, semn pe care, cum am spus, nu îl poate conține tema derivării.

La constatarea anterioară este nevoie de o completare. Substantivele și adjectivele fără desinențe la singular au, regional (în aria așa-numitului *u* final), tema flexiunii terminată în consoană rotunjită: *băiat*“, *fecior*“. Formele acestea au fost cândva general răspândite. Așa cum nu avem forme de tipul **băiețeaș* (ci *băiețaș*), nu există nici forme ca **băietuan* sau **fecioruș* (ci *băietan*, *fecioraș*), fiindcă nici rotunjirea consoanei finale nu apare în tema derivării.

Explicației noastre i s-ar putea aduce următoarea obiecție: consoana finală din tema derivatelor nu este moale sau rotunjită din cauză că derivatele respective pot fi vechi, de pe când formele de singular și plural aveau desinențele *-i* sau *-u* (silabici). Deci din *băieți*, *băiatu* (= *băieț-i*, *băiat-u*, trisilabice) s-ar fi extras temele *băieț-*, *băiat-*, de unde s-au format derivate ca *băieț-aș*, *băiet-an* etc. Am arătat altădată că sîntem de acord cu părerea acad. E. Petrovici, potrivit căreia *i* și *u* finali au amuțit încă în româna comună și în urma dispariției lor au apărut consoanele moi și rotunjite²⁶. De altfel nici în derivatele mai noi nu apar consoane moi sau rotunjite în teme.

Nu putem accepta părerea că în stadiul actual al limbii române în forme ca *băieți*, regional *băiat*“ ar exista un fenomen *i* și *u* scurt finali, care în cazul acesta ar trebui considerați desinențe, și, firește, se detașază de teme.

7. Prin urmare între temele flexiunii și cele ale derivației — extrase din formele flexiunii — există deosebire: caracterul moale sau rotunjit al consoanei nu apare în tema derivatelor. De aceea temele care apar în flexiune pot fi numite *gramaticale* sau *flexionale*, iar cele din derivate teme *lexicale* sau ale derivării. Bineînțeles că uneori există coincidență între unele și altele (cf. *băiat* : *băiet-an*, *cal* : *căl-uț* etc.).

8. Unele dintre constatările noastre sînt valabile și pentru alte limbi. În acest articol însă am încercat numai să subliniem necesitatea de a acorda atenția cuvenită analizei morfologice a cuvintelor românești²⁷.

Octombrie 1964

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

²⁶ Acad. E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL III, 1952, p. 153; id., *art. cit.*, în CL II, 1957, p. 111; id., *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, Societatea de științe istorice și filologice, 1956, p. 25 și urm.; cf. I. Pătruț, *Probleme de fonetică și morfologie. III. În legătură cu i și u în limba română*, în CL IV, 1959, p. 45; cf. id., *art. cit.*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series IV, fasciculus 2, 1961, Philologia, p. 20. În dacoromână *-i* și *-u* se mențin după consoană + *r*, *l*; în aromână se păstrează și după alte grupuri de consoane (vezi Th. Capidan, *Aromânii*, București, 1932, p. 285—288).

²⁷ În comunicarea prezentată, în aprilie 1964, la sesiunea științifică a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, am arătat care sînt concluziile pentru fonologie pe care le-am tras din analiza morfologică a cuvintelor limbii române.

REGIONALISMELE ÎN *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE*

DE

V. BREBAN

Regionalisme se întâlnesc încă în primele lucrări lexicografice românești, cu deosebire în cele din Transilvania (*Dicționarul latinesc-românesc* al lui Teodor Corbea, *Anonymus Caransebesiensis*, *Dicționarul românesc, latinesc și ungiuresc* al lui Ioan Bobb ș.a.)¹.

În *Lexiconul de la Buda*, cea mai de seamă lucrare din perioada de început a lexicografiei românești, ardelenismele nu numai că există în număr foarte mare², dar de multe ori înlocuiesc cuvintele sau formele literare.

A. T. Laurian și I. C. Massim, autorii primului dicționar al limbii române cerut de Academie, se dovedesc conștienți de importanța și rolul graiului popular în cadrul larg al limbii comune, atunci când, în prefața lucrării lor, îmbrățișează ideea, nouă în epoca de atunci, că „dicționarul, ca tezaur al limbii, caută, sub pedeapsa de a fi de puțin folos, să cuprindă limba în totul său, să îmbrățișeze nu numai forma așa-numită clasică, ci toate cuvintele și construcțiile de cuvinte, nu numai câte se află scrise în orice epocă a limbii, ci și câte se pot culege din viul grai al poporului, destul numai ca acele cuvinte și combinațiuni de cuvinte să fie corecte și conforme cu geniul limbii”. Dar ei înțeleg că sînt „corecte și conforme cu geniul limbii” numai „cuvintele, formele și construcțiunile de cuvinte curat romanice”. Principiul judicios și științific arătat ei îl subordonează tendinței latinizante de a înlocui cuvintele străine cu cuvinte de origine latină: „... orice vorbă, orice formă curat romanică, afle-se ea în orice unghi, în gura unui cît de mărginit număr de români, are dreptul necontestat de a trece în gura tuturor românilor, și prin urmare dreptul, de asemenea necontestat, de a căpăta un loc în dicționarul limbii române”.

¹ Cf. Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, în „Limba română” VIII, 1959, nr. 6, p. 16.

² Cf. I. Șiadbei, *Lexicografia română și istoria cuvintelor*, în „Limba română” VI, 1957, nr. 6, p. 18.

B. P. Hasdeu ridică lexicografia românească pe o treaptă superioară. Dacă în dicționarele de pînă atunci regionalismele, ca și cuvintele populare în general, au intrat doar în măsura în care autorii respectivi le-au cunoscut avîndu-le în propriul lor grai, Hasdeu alcătuieste și difuzează cunoscutul lui dicționar, plecînd de la principiul că un mare dicționar în care graiul popular nu este bine reprezentat „este un anacronism astăzi, căci știința limbii urmărește cu stăruință evoluțiunea vorbei nu într-o seamă de capete alese, nu în individualitatea sa sau cutare, nu în cereri sociale restrînse, ci tocmai în popor mai pe sus de toate” (*Etymologicum Magnum Romaniae, Introducere la tomul II*, pag. XIII).

Hasdeu a trimis chestionarul său intelectualilor de la țară, în special învățătorilor, prin intermediul inspectoratelor școlare. Răspunsurile primite sînt însă foarte inegale ca număr de la un județ la altul. În total, Hasdeu a primit răspunsuri din peste 700 de localități din Muntenia și din Moldova și din 46 de localități din Transilvania.

Tiktin, după cum declară însuși în *Prefață*, nu-i acordă „limbii populare”, în *Dicționarul român-german*, decît un loc restrîns. „Dintre nenumeratele provincialisme pe care limba românească din Transilvania și Bucovina le-a împrumutat de la alte limbi întrebuițate prin acele locuri, nu primesc decît pe acelea care au pătruns în poezia populară”.

În *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”* de I.-A. Candrea și Gh. Adamescu sînt incluse regionalismele. Candrea manifestă însă o inexplicabilă neîncredere în izvoarele care i-au stat la îndemînă și, ca urmare, renunță de multe ori la ele. Iată ce spune în *Prefață* cu privire la acest lucru : „Mai grea a fost însă, în foarte multe cazuri, redarea sensului exact al cutării sau cutării cuvînt întrebuițat numai în cite un colțisor oarecare al țării. Nu o dată mi s-a întîmplat ca răspunsurile ce mi s-au dat cu privire la înțelesul unui cuvînt să fie diametral opuse între ele sau să fie așa de vagi, așa de neînțelese, încît lămurirea ce mi se dedea echivala cu zero. Nici revistele, nici diferite alte publicațiuni care înregistrează formele dialectale, cu explicațiunile lor, nu mi-au fost în multe cazuri de folos : ba, dimpotrivă, mă încurcau mai mult”.

S. Pușcariu acordă, de asemenea, o atenție deosebită regionalismelor și cuvintelor populare în general. „Adevărata comoară lexicală — spune el în *Raportul către comisiunea dicționarului limbii române* al Academiei — nu se află însă în nici un fel de scrieri, ci ea zace în limba vorbită de popor. Un dicționar al limbii române va putea deci numai atuncea să se apropie de desăvîrșire, cînd va cuprinde și acest material, cules prin chestionare trimise în toate părțile locuite de români”.

Treptat, izvoarele din care se extrag regionalismele se înmulțesc. Apar numeroase culegeri de literatură populară și de folclor, unele însoțite de glosare, apoi reviste de filologie și diverse alte publicații periodice în care se publică texte culese din diferite regiuni, glosare speciale de regionalisme, monografii dialectale etc. Între 1922 și 1937 se întocmesc și se difuzează cele opt chestionare ale „Muzeului limbii române”. Spre deosebire de chestionarul lui Hasdeu, care cuprinde 206 întrebări (dintre care 49 de natură fonetică sau gramaticală), cele mai multe prea generale, chestionarele „Muzeului limbii române” însumează 1598 de întrebări,

formulate precis, așa fel ca din răspunsurile primite să se poată da definițiile complete ale lucrurilor la care se referă. La aceste chestionare s-au primit răspunsuri din aproape 1500 de localități. Chestionarele „Muzeului limbii române” se referă însă numai la opt probleme, la opt mari sfere semantice. Desigur, intenția a fost de a le continua. Ele s-au oprit însă aici. Curînd după aceasta (între 1938 și 1942) apare *Atlasul lingvistic român*, care aduce un nou și bogat material de regionalisme, culese prin anchete efectuate în întreaga țară.

Materialul cuprins în răspunsurile la chestionarul lui Hasdeu, cel din culegerile de literatură populară, de etnografie, din glosare, monografii, din *Atlasul lingvistic român*, din răspunsurile la chestionarele „Muzeului limbii române”, ca și materialul comunicat din diverse regiuni ale țării de către corespondenți a fost fișat și utilizat la redactarea *Dicționarului limbii române* al Academiei.

Fișierul a continuat însă și continuă și în prezent să se îmbogățească. După reorganizarea Academiei, în 1948, institutetele de lingvistică au întreprins o serie de anchete pe teren în vederea alcătuirii unor monografii (Valea Crișului Negru, Valea Jiului, Valea Sebeșului, Valea Bistriței-Bicaz), s-au publicat noi glosare dialectale în reviste sau ca volume aparte, s-a fișat pentru dicționar și materialul necartografiat al *Atlasului lingvistic român*. În acest fel, *Dicționarul limbii române* dispune, în redactarea actuală, de un număr foarte mare de cuvinte regionale, de sensuri sau de variante regionale ale unor termeni literari.

Pentru redactorii dicționarului se pun, în legătură cu interpretarea și înregistrarea acestui material, o serie de probleme, de multe ori greu de rezolvat, cum ar fi transcrierea fonetică, stabilirea ariei de circulație, a etimologiei, în unele cazuri a sensului ș.a.m.d. Nu vom discuta aici aceste chestiuni. Ele au format obiectul unor dezbateri în cadrul colectivelor de redactare. Considerăm însă necesar să se lămurească o problemă de ordin mai general și anume ce trebuie înțeles prin termenii *regional* și *popular*, ambii fiind deseori întrebuițați în dicționare, ca și în alte lucrări de specialitate, pentru a desemna cuvinte care nu aparțin limbii literare.

În general, mențiunea *regional* se dă în dicționar la cuvintele care circulă numai într-o regiune oarecare și care n-au pătruns în limba literară, ele fiind folosite de scriitori doar atunci cînd ei caută să redea cu ajutorul lor specificul graiului respectiv. Astfel de cuvinte sînt definite în dicționare prin sinonimele lor literare.

Mențiunea *popular* o întîlnim pe lingă cuvintele care circulă „în popor”, la țară, în diferite regiuni, neputîndu-li-se stabili o arie precisă. Și acestea sînt definite prin sinonimele lor literare. Ex.: *oblojeală* s.f. (Pop.) Cataplasma; pansament. *Oftică* s.f. (Pop.) Tuberculoză.

Ambele situații sînt clare și corect tratate în dicționar. Există însă numeroase cuvinte care circulă în mediul rural, în domeniul agriculturii, păstoritului, industriei casnice etc., necunoscute sau puțin cunoscute de vorbitorii limbii literare. Astfel de termeni nu au în dicționar un tratament unitar, mențiunea de regional fiind uneori dată, alteori nu.

Într-un articol scris în colaborare cu I. Stan și publicat în „Cercetări de lingvistică” arătăm că termeni care denumesc obiecte, unelte, uneori

plante sau animale etc., „indiferent de sfera lor de circulație, de faptul dacă au rămas sau nu în limitele ocupațiilor de la țară, ei trebuie puși alături de termenii tehnici din oricare domeniu de activitate, încadrându-i astfel în fondul lexical al stilului respectiv al limbii literare”³. Trebuie să avem în vedere faptul că prin *limbă literară* nu înțelegem numai limba literaturii beletristice.

Mențiunile *regional* și *popular* trebuie opuse aceleia de *literar* atunci când le atribuim unor cuvinte. Dacă *oftică* este „popular” față de *tuberculoză*, nu același lucru se poate spune, de exemplu, despre *oca* (dat ca „popular” atât în *Dicționarul limbii române literare contemporane* cât și în *Dicționarul limbii române moderne*); termenul denumește o unitate de măsură mult folosită în trecut, în toate regiunile, și el nu are un sinonim „literar”. Cuvântul a dat naștere și cunoscutei expresii „a prinde cu ocaua mică”.

Cele arătate mai sus cu privire la atribuirea calității de *regional* sau *popular* se referă nu numai la cuvinte ci și la sensuri sau la forme ale unor cuvinte.

Octombrie 1964

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

³ V. Breban și I. Stan, *Raporturi lexi ale între limba literară și graiurile regionale*, în „Cercetări de lingvistică” II, 1957, p. 185.

CONTRIBUȚIA LUI TUDOR VIANU ÎN DOMENIUL STILISTICII ȘI AL ISTORIEI LIMBII LITERARE

DE

D. MACREA

Tudor Vianu, mort în plină maturitate creatoare, în luna mai 1964, a fost, între intelectualii români ai generației sale, una dintre personalitățile cele mai reprezentative, avînd un vast orizont în cultura națională și universală. El a îmbogățit cultura noastră cu lucrări de estetică, filozofie a culturii, critică literară, stilistică, istorie a limbii literare, istorie a literaturii române și universale, memorialistică și creație literară, cău-tînd, în permanență, realizarea sintezei între spiritul național și valorile majore ale umanismului contemporan.

Temp de peste 40 de ani, Tudor Vianu s-a situat în centrul actualității culturale din țara noastră, ca animator și îndrumător al intelectualității tinere în cunoașterea și cultivarea valorilor superioare ale culturii românești și universale.

Numeroasele lui lucrări, fruct al unei munci stăruitoare și rodnice, au deschis largi perspective în problemele de bază ale domeniilor cercetate.

Opera multilaterală a lui Tudor Vianu a început abia după moartea lui să fie analizată, ceea ce va permite să se stabilească rolul ei în dezvoltarea culturii noastre¹.

În rîndurile de față vom expune contribuția lui Tudor Vianu în domeniul stilisticii și al istoriei limbii române literare, ea avînd o importanță directă pentru lingvistică.

Preocupările lui pentru stilistică și istoria limbii noastre literare au fost un corolar firesc al celor de estetică și de critică literară, arta cuvîntului fiind mijlocul esențial al creației literare.

¹ Vezi „Gazeta literară”, nr. 22, din 28 mai 1964; „Contemporanul”, nr. 22, din 29 mai 1964; I. D. Bălan, *Tudor Vianu*, în „Luceafărul”, nr. 13, din 20 iunie 1964; Radu Popescu, *Tudor Vianu*, în „Viața românească”, nr. 6. (1964); Horia Bratu, *Opera lui Tudor Vianu*, ib. nr. 11 (1964); M. Nasta, *Tudor Vianu*, In memoriam, în „Revue roumaine de linguistique”, IX, 1964, p. 78—80.

Tudor Vianu a adus, în studiul stilistic al limbii române literare, exigență și precizie științifică.

Lucrarea lui cea mai de seamă în acest domeniu este *Arta prozatorilor români*, apărută în 1941, în care analizează dezvoltarea prozei noastre moderne și contemporane în valorile ei stilistice și în procedeele ei de artă, ceea ce nu făcuse, înaintea lui, nici un critic literar sau lingvist român, cu excepția încercării nedefinitivate a lui O. Densusianu într-un curs universitar rămas netipărit, intitulat *Evoluția estetică a limbii române*².

Istoriile literaturii române moderne și contemporane de până atunci, a lui N. Iorga, G. Bogdan-Duică, O. Densusianu, G. Călinescu, fără a mai vorbi de cele ale literaturii vechi, au privit dezvoltarea literaturii noastre mai ales din punctul de vedere al conținutului de idei și al tematicii literare.

Studierea din punct de vedere stilistic a limbii române literare devenise o necesitate, deoarece ea se îmbogățise, mai ales de un secol încoace, cu valori de expresie la nivelul celor mai înaintate limbi de cultură.

Analizând stilistica prozei noastre moderne și contemporane, lucrarea lui Tudor Vianu a marcat începutul unei etape noi și superioare în studiul limbii române. În lingvistica și în critica literară europeană, această etapă începuse în primii ani ai secolului al XX-lea, prin Benedetto Croce și Karl Vossler, ea făcând apoi pași hotărâtori, prin Charles Bally și Leo Spitzer. Istoria și critica noastră literară erau dominate atunci de istorism și comparatism, iar lingvistica era încă puternic stăpînită de pozitivismul neogramatic, care se limita la studierea faptelor de limbă ca fenomene obiective de fonetică, gramatică și lexic, fără a aprecia valoarea lor expresivă, colorată afectiv. Pentru neogramatici, funcțiunea emotivă și poetică a limbii era neglijabilă, ea nefăcînd parte din preocupările lor.

Stilistica are ca obiect studierea mijloacelor de expresie ale limbii, din punctul de vedere al conținutului lor afectiv, al capacității lor de a exprima sentimentele, atitudinile și concepțiile omenești. O condiție de bază a constituirii stilisticii ca disciplină științifică este analiza limbii literare și a stilului din punct de vedere lingvistic propriu-zis. Această cerință a îndeplinit-o la noi mai întîi Tudor Vianu.

În prefața lucrării *Arta prozatorilor români*, relevînd necesitatea depășirii aprecierilor critice lipsite de exigențele stilisticii moderne, bazată pe datele lingvisticii și ale istoriei literare, Tudor Vianu face cîteva considerații teoretice asupra obiectului și metodelor stilisticii, pe care le va aplica în cursul lucrării. Limbajul omenesc, arată el, este însufletit, în permanență, de două tendințe care, deși rămîn tot timpul solidare, sînt totuși diferite în spiritul și direcția lor: una transitivă, de comunicare a unui conținut obiectiv, și alta reflexivă, de comunicare a eului propriu, a stării lui afective. Omul cîmunică și se cîmunică. Tendința transitivă este proprie stilului științific, iar cea reflexivă celui literar. „*Opera literară*, scrie Tudor Vianu, *reprezintă o grupare de fapte lingvistice reflexive prinse în pasta și purtate de valul expresiilor transitive ale limbii*”³. El adaugă că prin

² Vezi D. Macrea, *Lingviști și filologi români*. Ed. științifică, 1959, p. 185.

³ Vezi Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, București, 1941, p. 19.

stilul unui scriitor se înțelege „ansamblul notațiilor pe care acesta le adaugă expresiilor sale transitive și prin care comunicarea sa dobândește un fel de a fi subiectiv. Îmbogățite cu aceste adaosuri, expresiile limbii ne introduc în intimitatea unei individualități, într-o sferă proprie de a resimți lumea și viața”⁴.

Stilul unui scriitor se determină prin procedeele lui tipice, adică prin folosirea într-un anumit fel a resurselor limbii naționale. Orice scriitor folosește imagini sau alegorii, fără ca prin aceasta stilul său să fie imagist sau alegoric. Numai generalizarea în opera lui a unor anumite procedee stilistice ne îndreptățește să-i fixăm categoria din care face parte. Stabilind procedeele tipice ale unui scriitor, adică maniera lui proprie de a folosi limba națională, critica face un pas hotărâtor în cunoașterea științifică a lucrării literare.

În caracterizări lapidare, dar esențiale, Tudor Vianu analizează procedeele stilistice specifice prozatorilor noștri moderni și contemporani, pe care îi grupează în categorii și curente corespunzătoare notei dominante a stilului lor. Astfel, I. Heliade Rădulescu, Alecu Russo și N. Bălcescu aparțin stilului retoric, C. Negruzzi, N. Filimon și I. Ghica, realismului incipient, Gr. Alexandrescu, V. Alecsandri, I. Codru Drăgușanu și D. Bolintineanu, stilului romantic și de călătorie. I. Creangă, I. L. Caragiale și I. Slavici sînt reprezentanți ai stilului oral, Titu Maiorescu al stilului lapidar și sentențios. B. P. Hasdeu, Al. I. Odobescu și N. Iorga folosesc stilul savant, iar B. Delavrancea, Duiliu Zamfirescu, Al. Vlahuță, Al. Brătescu-Voinești și M. Sadoveanu, stilul descripției realiste și lirice.

Prozatorii români au fost caracterizați pentru întâia oară prin procedeele tipice stilului lor artistic, fapt care a îmbogățit criteriile de apreciere a limbii și literaturii noastre.

Oralitatea stilului lui I. Creangă este caracterizată astfel: „O mare parte din energia expresivă a graiului nostru popular a fost pusă la contribuție în paginile Amintirilor, ale Poveștilor, ale Anecdotelor. Interesul estetic al cazului lui Creangă este că în el colectivitatea populară a devenit artistul individual, încîntat să plutească pe marile ape ale graiului obștesc”⁵.

Arta de prozator a lui Al. Odobescu constă mai cu seamă „în bogăția bine stăpînită a perioadelor sale, pe care de la Bălcescu nimeni nu știuse a le dezvolta cu un suflu mai larg, cu un mai armonios simț muzical, în întreguri sintactice mai bine articulate. De la Bălcescu, nimeni mai bine ca Odobescu nu reprezentase în proza noastră ceea ce retorica clasică numea « cadența » și « numărul ». Dar pe cînd la Bălcescu, numărul și cadența sînt mijloace în serviciul elanului și al înflăcărilor sale și sînt adaptate la acestea printr-un fel de constrîngere internă, ele sînt la Odobescu procedeele preexistente ale unui scriitor savant, ale unui amator de artă, istorie și folclor, care le aplică materiei sale prin convenție stilistică academizantă”⁶.

B. P. Hasdeu, scriitor savant, rămas artist în toată opera lui, „renunță la perioadele ample și bogate, la cadențele oratorice ale lui Băl-

⁴ Vezi Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, p. 20.

⁵ *Id.*, *ib.*, p. 110-111.

⁶ *Id.*, *ib.*, p. 150.

cescu. Alt ritm domină aci. Povestirea se întregește din trăsături contrastante, din antiteze fulgerătoare. Hasdeu introduce exclamația melodramatică, reflexia generală și patetică, enumerația și întrebarea retorică, pentru a completa tabloul unui impenitent stilist romantic, într-o vreme care avea atâta nevoie de influența ponderatoare a lui Maiorescu”⁷.

Farmecul literar al operelor lui Titu Maiorescu „provine din scurtimea sugestivă, din pregnanța formulărilor sale. Maiorescu este, în proza românească, descoperitorul conciziunii lapidare. Scriitorul trecuse prin buna școală a literaturii latine, în care va lăuda «brevitatea lapidară, vigoarea și energia stilului», cioplit parcă în granit. Caracterul sentențios al prozei maioresciene este incontestabil. Expunerea se oprește din când în când pentru a lua forma maximei și apoftegmei”⁸.

Caracterizările sînt tot atît de sigure și de esențiale pentru prozatorii contemporani.

Mihail Sadoveanu „a notat cu multă precizie limba poporului, mai cu seamă pe aceea a moldovenilor săi și, în această privință, numele lui poate fi alăturat de al marelui înaintaș, Ion Creangă. Totuși, spre deosebire de Creangă și, mai cu seamă, în epoca lui mai nouă, ceea ce îl preocupă, din punct de vedere lingvistic, nu este redarea realistă a vorbirii curente, ci stilizarea ei înălțarea ei artistică la un nivel care îi dă un nu știu ce timbru grav și sărbătorec, deopotrivă cu un text al liturghiilor”⁹.

Rămîne unică și definitivă definirea stilului lui Tudor Arghezi : „Ra-reori a existat un scriitor la care actul artistic al scrisului să fi sugerat mai puternic impresia libertății creatoare. Foarte deseori regulile sintaxei, ordinea topică a cuvintelor, înțelesul propriu al cuvintelor sînt deopotrivă încălcate, fără ca scrisul lui Arghezi să trezească sentimentul unei limbi false. Limba devine plastică în mâinile sale și plăcerea pe care o simțim față de succesul unui astfel de exercițiu riscant face parte din ordinea satisfacțiilor pe care ni le procură jocul și virtuozitatea”¹⁰.

Analizînd procedeele esențiale și tipice ale stilului scriitorilor noștri moderni și contemporani, Tudor Vianu a demonstrat atît originalitatea maestrilor români ai cuvîntului cît și marile posibilități de expresie ale limbii noastre literare. El a adus în același timp o contribuție prețioasă la cunoașterea dezvoltării stilurilor moderne ale limbii române literare, începînd din prima jumătate a secolului al XIX-lea pînă astăzi.

Cuprinzînd într-o apreciere sintetică dezvoltarea valorilor stilistice ale prozei moderne și contemporane românești, Tudor Vianu arată că ea se prezintă ca un proces unitar, în continuă evoluție calitativă, iar scriitorii „au îndeplinit una din cele mai nobile fapte spirituale ale poporului nostru”¹¹.

În anexa lucrării, Tudor Vianu adîncește metodele de cercetare științifică a artei literare, publicînd cîteva studii remarcabile asupra stilisticii verbului în literatura noastră : *Problema stilistică a imperfectului*,

⁷ Vezi Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, p. 140—141.

⁸ *Id.*, *ib.*, p. 94—95.

⁹ *Id.*, *ib.*, p. 238.

¹⁰ *Id.*, *ib.*, p. 264.

¹¹ *Id.*, *ib.*, p. 394.

Mai mult ca perfectul și tehnica narațiunii și Prezentul etern în narațiunea istorică.

La apariția ei, *Arta prozatorilor români* nu s-a bucurat de atenția cuvenită, deoarece nici lingviștii, nici istoricii și criticii noștri literari nu aveau preocupări de acest fel. Lucrarea a rămas unică în felul ei în lingvistica, critica și istoria noastră literară, pînă în ultimele două decenii, cînd studiile de stilistică lingvistică și literară au început să se impună, în mare parte, datorită lui Tudor Vianu.

În ultimele două decenii, cînd munca științifică a lui Tudor Vianu a ajuns la o mai mare fecunditate prin însușirea metodei dialectice de cercetare și a concepției materialiste asupra culturii și literaturii¹², el a adus noi formulări teoretice în domeniul stilisticii literare și lingvistice, urmate de analize concrete în aceste domenii. Participarea lui activă la discuțiile teoretice asupra limbii literare, asupra stilurilor limbii literare și îndeosebi a analizei stilului literaturii artistice este oglindită în două valoroase culegeri de studii: *Probleme de stil și artă literară*, apărută în 1955, și *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, apărută în 1957. Fiecare din studiile cuprinse în aceste două volume ar merita o analiză specială. Ne vom limita însă aici la relevarea a ceea ce ele aduc nou și util pentru înțelegerea structurii limbii literare și a metodelor de analiză stilistică a ei.

Analizînd întinderea și varietatea utilizării metaforei și epitetului în literatura română și străină, Tudor Vianu a întreprins un gen de cercetări care privesc în egală măsură stilistica literară și lingvistica, discipline al căror caracter complementar de cercetare a fost mereu relevat de el.

În studiul dedicat chiar acestei probleme, intitulat *Stilistica literară și lingvistica*, Tudor Vianu subliniază necesitatea analizei sistematice a valorilor stilistice ale operelor literare în lumina categoriilor lingvistice, fiindcă numai astfel pot fi evitate aprecierile impresioniste și subiective ale esteticii idealiste. Faptele de limbă implică valori stilistice. Lingviștii nu trebuie să facă abstracție de acestea, analiza stilului constituind, după Tudor Vianu, una din formele cele mai înalte ale științei lingvistice¹³.

Tudor Vianu nu acceptă punctul de vedere reprezentat de Charles Bally, după care stilistica lingvistică ar urma să se ocupe numai de valorile stilistice ale limbii comune, iar nu și de stilul individual al scriitorilor, deoarece faptele de limbă nu diferă între ele ca natură prin aceea că se găsesc în limba comună sau în cea literară. În ambele cazuri, fapte de stil sînt acelea care adaugă comunicării unei știri expresia reacțiunii individuale, colorate afectiv, a autorului comunicării, față de știrea comunicării. Faptele de stil sînt fapte de limbă, iar cercetarea lor este o cercetare lingvistică. Desigur, studiul stilului individual al scriitorilor aparține în primul rînd criticii și istoriei literare, dar părții lingvistice a acestor discipline. „Nu există nici o altă cale pentru a pătrunde în ceea ce s-a numit

¹² Vezi Tudor Vianu, *Istoria literaturii române în învățămîntul superior*, în „Lupta de clasă”, 1964, nr. 5, p. 40—52.

¹³ Vezi Tudor Vianu, *Probleme de stil și de artă literară*, p. 150.

« conținutul » unei opere, scrie Tudor Vianu, *decît limba ei. Studiul lingvistic al operei literare este deci temelia înțelegerii ei științifice*¹⁴.

O expunere mai largă a acestui punct de vedere este făcută de Tudor Vianu în studiul *Măiestria stilistică* din fruntea volumului *Probleme de stil și artă literară*. El relevă în limba literaturii artistice fapte de repetiție și fapte de invenție. Faptele de repetiție aparțin tuturor vorbitorilor limbii naționale, folosirea lor conformîndu-se uzului și normelor acesteia. Dar dincolo de nivelul corectitudinii pe care literatura artistică îl întărește și îl răspindește sînt și faptele de inovație artistică. Scriitorii îmbogățesc limba cu noi valori și semnificații, dînd, prin context, prin metafore și epitete, înțelesuri noi cuvintelor, pe baza polisemantismului lor. Măiestria stilistică constă în dezvoltarea faptelor de invenție, dar din fondul faptelor de repetiție, „*din posibilitățile obștești ale limbii*”, cum se exprimă Tudor Vianu. Libertatea de invenție a scriitorilor este îngăduită de structura obiectivă a limbii. Crearea imaginilor noi cere măiestrie și experiență bazată pe o adîncă cunoaștere a limbii naționale. Măiestria reclamă un permanent „*studiu al limbii*”, ea trebuind dirijată de criterii conștiente de selecționare și organizare a materialului lingvistic. Dar măiestria stilistică nu este un privilegiu exclusiv al scriitorilor. „*Vorbitorul de rînd, precizează Tudor Vianu, creează și el metafore și epitete sau le folosește din tezaurul limbii comune. Există o artă literară, pentru că există un element artistic în vorbirea tuturor oamenilor și există artiști literari, pentru că în anumite condiții și pînă la un punct toți oamenii pot fi artiști atunci cînd vorbesc*”. Artiștii propriu-ziși „*extînd și perfecționează procedee care nu sînt străine vorbitorului obișnuit*”¹⁵. Ei folosesc în permanență resursele limbii comune, toate nuanțele și stilurile ei. Studiul limbii unui scriitor trebuie deci să țină seama de ceea ce el a împrumutat din limba poporului, din toate variantele ei fonetice cu valoare expresivă, din toate nuanțele semantice ale fondului ei principal de cuvinte, din toate nuanțele ei de stil, din locuțiunile și proverbele ei.

La obiecțiunea, ridicată în vremea din urmă la noi, după Charles Bally, de Al. Graur, că stilul unui scriitor, fiind un procedeu individual, nu poate preocupa lingvistica, al cărui obiect ar fi limba comună, Tudor Vianu răspunde că particularitățile stilului artistic nu duc la izolarea lui de limba comună a epocii. „*Cînd stilistul observă, scrie el, că un procedeu de expresie s-a generalizat și a trecut în formele literare ale unei epoci, adică stabilește serii stilistico-istorice, concluziile lui au o valoare foarte generală, deci nu i se poate reproșa că stabilește numai fapte particulare*”¹⁶. Chiar atunci cînd stilistul studiază o singură operă, observațiile lui depășesc sfera limitată a acesteia. O dată cu expresia unui temperament, el identifică procedee ale unui curent literar, constată inovații în organizarea frazei, în folosirea formelor gramaticale stăpînite de o intenție stilistică, în felul cum inovațiile sînt adecvate la conținutul de idei al operei. Deși uneori aceste inovații rămîn un bun al unui singur scriitor, ele constituie

¹⁴ Vezi Tudor Vianu, *Problema metaforei și alte studii de stilistică*, p. 130.

¹⁵ Vezi Tudor Vianu, *Probleme de stil și artă literară*, p. 9.

¹⁶ Vezi Tudor Vianu, *Cercetarea limbii literare și a stilului în perioada 1944—1959*, în „Limba română”, nr. 4/1959.

totuși dovada posibilităților de modelare a materialului lingvistic pe măsura tensiunii afective, pe care scriitorul vrea să o transmită cititorilor. Tendințele noi constatate în limba operei artistice reprezintă de obicei o latură a vorbirii epocii, o sinteză a anumitor posibilități de a valorifica tezaurul limbii naționale.

O ilustrare concretă a concepției lui Tudor Vianu despre rolul creator al unui scriitor în istoria limbii literare o constituie lucrarea colectivă realizată sub conducerea sa, *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*¹⁷, precum și studiul *Epitetul eminescian*¹⁸. În ambele lucrări, Tudor Vianu arată cum Eminescu, folosind un număr redus de cuvinte, a reușit să creeze o mare bogăție de valori stilistice, care au intrat în patrimoniul nostru literar și al limbii comune, ridicându-le nivelul de expresivitate.

Metoda de analiză a stilului literar din punct de vedere lingvistic este adâncită de Tudor Vianu, îndeosebi în studiul *Cercetarea stilului*¹⁹. El arată că această cercetare nu este posibilă fără o adâncă cultură lingvistică de specialitate. Faptele de stil trebuie analizate în funcție de categoriile lingvistice existente, toate acestea fiind purtătoare de valori expresive. Folosirea adecvată a arhaismelor, a neologismelor, a regionalismelor, a sinonimelor, a metaforelor, a epitetelor constituie un izvor bogat de valori stilistice ale lexicului. O mare valoare expresivă o are folosirea diferitelor moduri și timpuri ale verbelor, așa cum Tudor Vianu a arătat în studiile amintite din anexa lucrării *Arta prozatorilor români*. Efectele stilistice pot fi urmărite de asemenea în folosirea topicii, a contextelor legate și nelegate, a frazelor lungi și scurte, a repetițiilor și inversiunilor, în bogăția și transparența stilului²⁰. „*Cercetătorul stilului*, scrie Tudor Vianu, *are îndatorirea să observe faptele de stil caracteristice, adică cele frecvente, și să stabilească legătura între ele, când totalitatea lor se dezvăluie expresivă pentru felul de a fi al scriitorului, pentru ideile, sentimentele și atitudinile lui*”²¹.

Pe lângă cercetările teoretice în problema complexă a stilului literar și a metodelor studierii lui, Tudor Vianu a făcut studii substanțiale asupra istoriei limbii noastre literare.

Epoca din dezvoltarea limbii române literare cercetată cu precădere de el a fost secolul al XIX-lea. Această alegere n-a fost o preferință subiectivă, ci a fost determinată de faptul obiectiv că în acest secol s-a consolidat temelia limbii noastre literare moderne printr-un proces pe care Tudor Vianu l-a rezumat lapidar în următoarele trăsături de bază: 1. eliminarea din vocabular a slavonismelor, turcismelor și grecismelor care erau expresia feudalismului depășit; 2. introducerea de neologisme romanice,

¹⁷ Vezi Tudor Vianu, *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, în „Limba română”, nr. 4/1961.

¹⁸ Vezi Tudor Vianu, *Probleme de stil și artă literară*.

¹⁹ Vezi Idem, *ib.*

²⁰ Vezi studiile, *Fraze scurte și fraze lungi și Bogăție și transparență*, în vol.: „Probleme de stil și artă literară”, ESPLA, 1955; *Contexte legate și nelegate din punct de vedere stilistic*, în „Problemele metaforei și alte studii de stilistică”, ESPLA, 1957.

²¹ Vezi Tudor Vianu, *Probleme de stil și artă literară*, p. 222.

mai ales franceze, necesare noilor noțiuni ale unei culturi superioare ; 3. fixarea formelor limbii literare și asigurarea unui înalt nivel de corectitudine în scris și vorbire ; 4. apropierea limbii literare de limba poporului, cores-punzătoare aspirației către formele naționale de viață ²². El argumentează părerea, care a stat și la baza elaborării *Dicționarului limbii române literare contemporane*, că anul 1840 constituie momentul când limba noastră literară ajunge la formele ei durabile, folosite, în trăsăturile ei de bază, de scriitori până astăzi. După 1870, limba literară română a intrat într-o fază precumpănitor estetică, scriitorii dispunând de un instrument lingvistic ferm, suplu și bogat pentru exprimarea originală a tendințelor sociale, a sentimentelor și fanteziei lor individuale.

Analiza evoluției estetice a limbii române în secolul al XIX-lea, observațiile și indicațiile lui Tudor Vianu constituie puncte de plecare prețioase pentru actualii și viitorii cercetători ai istoriei limbii noastre literare. El a făcut o comparație concludentă între limba literară a epocii anului 1840 și cea de după aproape un secol, ilustrată prin prezentarea evoluției dialogului, a descrierii naturii, a portretului, a analizei psihologice și a stărilor sociale ²³. Comparația i-a permis să constate perfecționarea vădită, în timp de un secol, a procedurilor artei noastre literare, în sensul preciziei realiste de a povesti, de a evoca și de a analiza oamenii și evenimentele. Aceste progrese sînt considerate de Tudor Vianu o cucerire a scriitorilor, iar ceea ce ei au cîștigat pentru arta lor a trecut și în deprinderile lingvistice ale tuturor oamenilor culți, înzestrînd limba acestora cu precizie și mlădiere. Tudor Vianu încheie studiul comparativ asupra celor două etape menționate din dezvoltarea limbii noastre literare cu un îndemn instructiv, care aruncă încă o lumină asupra concepției sale de studiere a limbii literare. „Astăzi, scrie el, *cînd răs-pîndirea formelor literare face mari progrese, ca o consecință a revoluției culturale, cercetarea contribuției scriitorilor la dezvoltarea limbii literare, mai cu seamă a evoluției ei propriu-zis artistice, alcătuiește una din temele cele mai însemnate ale științei noastre lingvistice și literare*” ²⁴.

Aprecierea limbii române din punct de vedere estetic nu se limitează însă pentru Tudor Vianu la faza ei modernă și contemporană. Împărtășind părerea majorității lingviștilor și istoricilor literari români, după care limba română literară începe în secolul al XVI-lea cu tipăriturile lui Coresi, el recomandă ca ea să fie studiată în valorile ei artistice, începînd de la formarea ei. Au existat și înainte de faza modernă scriitori și oameni culți care au căutat să normeze expresia și au creat valori de artă în limba scrisă de ei. Cunoașterea valorilor stilistice și estetice ale literaturii noastre vechi constituie, după Tudor Vianu, una din îndatoririle lingvisticii noastre actuale ²⁵, depășindu-se astfel

²² Vezi Tudor Vianu, *Din problemele limbii literare române a secolului al XIX-lea*, în „Probleme de stil și artă literară”.

²³ Vezi Tudor Vianu, *Etape din dezvoltarea artistică a limbii române*, în „Limba și literatură”, V, 1961.

²⁴ Id., *ib.*, p. 25.

²⁵ Vezi Tudor Vianu, *Cercetarea limbii literare și a stilului în perioada 1944–1959*, în „Limba română”, nr. 4/1959.

concepția neogramatică, după care limba veche era numai un material de fapte lingvistice de interes istoric, și deschizându-se perspective pentru o apreciere mai largă, estetică și culturală, a limbii și literaturii noastre din epoca veche.

În afară de studiile generale asupra dezvoltării limbii noastre literare din secolul al XIX-lea, Tudor Vianu a mai făcut câteva cercetări speciale, model ale genului, asupra limbii și stilului unor scriitori de mare prestigiu artistic din literatura română și universală : N. Bălcescu, Al. Odobescu, M. Eminescu, I. L. Caragiale, M. Sadoveanu, Rabelais, Hugo și Tolstoi, iar dintre scriitorii în viață, Tudor Arghezi și Geo Bogza. Aceste cercetări sînt importante atît din punct de vedere lingvistic și istoric, ele contribuind la cunoașterea limbii și stilului scriitorilor respectivi în lumina nivelului de dezvoltare a limbii epocii lor, cît și din punct de vedere metodologic. Tudor Vianu a considerat pe scriitorii români studiați ca modelatori ai limbii naționale, prin cunoașterea limbii poporului, prin ridicarea ei la un înalt grad de expresivitate, prin muncă metodică și dragoste pentru cultura noastră. Edițiile operelor literare ale lui Al. Macedonski și Al. Odobescu, îngrijite de el, scot în evidență efortul acestor scriitori de a perfecționa exprimarea literară printr-o muncă îndelungată, conștientă și metodică.

Tudor Vianu a inițiat și a colaborat la mari lucrări colective asupra dezvoltării limbii noastre literare. Dintre acestea, amintim valoroasa culegere *Contribuții la studiul istoriei limbii române literare în secolul al XIX-lea*, din care au apărut trei volume, între anii 1956 și 1962. Culegerea, care întrunește colaborarea unui mare număr de cercetători tineri, reflectă concepția contemporană, după care limba literară este forma cea mai îngrijită a limbii naționale, cea mai corectă din punct de vedere fonetic, lexical, morfologic, sintactic și stilistic în toate domeniile scrisului : literatura artistică, literatura tehnico-științifică, filozofie, publicistică, drept etc.

Cele mai multe studii din aceste trei volume privesc literatura artistică, datorită importanței acesteia în dezvoltarea limbii noastre literare. Dar Tudor Vianu a subliniat necesitatea și importanța studierii și a celorlalte stiluri, în afara celui al literaturii artistice, exprimîndu-și nemulțumirea, în prefața volumului al II-lea al „*Contribuțiilor*”, că studiile privind aceste stiluri sînt prea puțin numeroase. În volumul al III-lea, numărul studiilor de acest fel s-a înmulțit.

Grija pentru ca munca de cercetare a istoriei limbii noastre literare să nu alunece pe calea improvizației, ci să aibă o serioasă bază documentară, l-a îndemnat ca, în fruntea unui colectiv din sectorul de istorie a limbii literare pe care îl conducea în cadrul Institutului de lingvistică din București, să inițieze o bibliografie de mari proporții, cuprinzînd toate indicațiile referitoare la discuțiile asupra limbii noastre literare. Din această lucrare, intitulată *Bibliografia limbii române literare*, a apărut pînă acum numai prima parte, privind perioada 1780—1848²⁶.

²⁶ Vezi Tudor Vianu, *Bibliografia limbii române literare, 1780—1848*, în „*Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*”, vol. III, Ed. Academiei R.P.R., 1963.

Cercetător cu spirit și metode moderne, Tudor Vianu poseda un dezvoltat simț al amănuntului, pe care îl analiza minuțios, socotindu-l ca o bază indispensabilă pentru generalizări. De aceea, el a acordat o importanță deosebită muncii, în aparență minoră, de alcătuire a acestei bibliografii adnotate a limbii române literare, subliniind faptul că „*perspectiva istorică asupra științei pe care o cultivi este una din primele exigențe ale metodei științifice, tot atât de însemnată ca și ținerea la curent a informației în domeniul specialității proprii*”²⁷.

O altă colaborare a lui Tudor Vianu la o mare lucrare colectivă a fost cea la „*Dicționarul limbii române literare contemporane*”, mai ales la volumele I-II, la a căror elaborare a depus pasiune și stăruință, caracteristice pentru întreaga lui muncă științifică.

Tudor Vianu a făcut parte din pleiada cărturarilor români care, fără să fie specialiști în domeniul lingvisticii, au apreciat limba din perspectiva largă a necesităților complexe ale culturii noastre naționale și au militat pentru ca ea să atingă nivelul cel mai înalt de corectitudine și măiestrie artistică.

În secolul trecut, C. Negruzzi, Alecu Russo, V. Alecsandri, Al. Odobescu, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale au luat atitudine critice hotărâtoare în problemele de bază privitoare la dezvoltarea limbii noastre literare, apărînd caracterul ei național și popular, amenințat de curentele dăunătoare din acea epocă. Tudor Vianu a fost un teoretician și un cercetător erudit al limbii române literare din faza cînd, după impunerea definitivă a caracterului ei popular și a corectitudinii ei gramaticale, i se cere un grad tot mai înalt de măiestrie artistică. Participant activ la revoluția culturală înlăptuită în țara noastră în ultimele două decenii, el a legat acțiunea pentru cultivarea și perfecționarea limbii noastre literare de ascensiunea maselor la cele mai înalte forme de cultură. „*Însușirea unei culturi mai înalte, scrie el, este un proces care se desfășoară paralel cu perfecționarea comunicărilor lingvistice, prin apropierea lor de tipul cel mai îngrijit al limbii literare și se vedește prin generalizarea formelor culte de limbă în toate straturile poporului*”²⁸. În scopul cultivării limbii, Tudor Vianu cerea lingviștilor să intervină activ împotriva greșelilor din scris și vorbire, „*asigurînd astfel un nivel al corectitudinii, decenței și proprietății în exprimare, în care se poate recunoaște ascensiunea pe treapta culturii*”²⁹.

Militînd pentru realizarea valorilor majore în toate domeniile culturii naționale, pentru ca ele să exprime pe deplin măreția și plenitudinea epocii noastre revoluționare, Tudor Vianu a combătut și condamnat exprimarea șablon, cenușie, banală, lipsită de culoare stilistică, care frînează dezvoltarea gândirii și a artei literare. El a subliniat mereu strînsa legătură dintre conținut și formă, arătînd că aceasta din urmă „*nu este în artă un aspect adăugat conținutului operelor, un agreement asociat cu fondul serios*

²⁷ Vezi Tudor Vianu, *ibidem*, p. 193.

²⁸ Vezi Tudor Vianu, *Cercetarea limbii literare și a stilului în perioada 1944—1959*, în „*Limba română*”, nr. 4/1959.

²⁹ *Ibidem*.

al lucrurilor. Forma operei literare este însuși conținutul ei, sesizat în ceea ce el cuprinde mai original. Încercați să desprindeți acest conținut de forma în care ne apare și nu veți mai întâmpina decât năluca lui palidă și banală³⁰. El cerea scriitorilor să creeze valori expresive, originale, fapte de limbă „de invenție”, nu de repetiție, această capacitate a lor constituind ceea ce el a numit măiestrie artistică.

Contribuția lui Tudor Vianu la cunoașterea dezvoltării valorilor stilistice ale limbii române și a istoriei limbii noastre literare formează o parte dintre cele mai cuprinzătoare și mai pozitive a operei lui multilaterale. Munca și creația lui au lărgit perspectivele cercetării în aceste direcții, izolate înainte, deși domeniile lor sînt atît de apropiate prin factorul comun al cuvîntului artistic.

București, Piața Romană 9

³⁰ Vezi Tudor Vianu, *Probleme de stil și artă literară*, p. 14.

PAVEL VASICI ȘI PROBLEMELE LIMBII

DE

ION BREAZU

Articolul de față este un fragment dintr-un studiu amplu despre Doctorul Pavel Vasici (1806—1881), pe care regretatul profesor Ion Breazu de la Facultatea de filologie din Cluj l-a pregătit cu prilejul comemorării a 75 de ani de la moartea acestei personalități reprezentative a generației de la 1848 din Transilvania. Studiul său a fost prezentat, sub formă de comunicare, la Sesiunea științifică a Universității din Cluj, ținută între 14—16 decembrie 1956. Un alt fragment din el a apărut recent în „Studia Universitatis « Babeș-Bolyai »”, Philologia, 1964, fasc. 2, p. 33—34.

Pavel Vasici a scris, în tinerețe, lucrări de medicină, a dezvoltat o activitate literară și a participat, prin numeroase articole, la discutarea marilor probleme ale românilor din Transilvania dinainte și de după revoluția din 1848. Meritele sale în domeniul literaturii și, inclusiv, concepțiile sale asupra limbii literare au fost puse în lumină pentru prima oară de profesorul clujean, în studiul citat.

Revista noastră, publicând acest articol, își face o pioasă datorie față de memoria regretatului profesor Ion Breazu, atît de legat, prin activitatea sa, de Institutul nostru.

Redacția

Cînd Gheorghe Bariț înșiră, în 1843, meritele pentru care Pavel Vasici a fost ales membru al Societății de medici și naturaliști din Iași, amintește și pe acela de a fi și „cel dintîi care, între multe greutăți, a încercat ce poate limba noastră în cîmpul științelor medicale”¹. Într-adevăr, puținii care au încercat pînă acum să-l scoată din uitare pe Vasici au căzut de acord în sublinierea acestui merit al său. Dar Vasici n-a fost numai un pionier în acel domeniu, ci a luat parte activă la marea luptă pentru limba literară a generației de la 1848, deosebit de vie în Transilvania.

¹ Nota citată din „Gazeta de Transilvania”, 1843, nr. 52.

De la cei dintii pași în cîmpul publicisticii, Vasici apare înarmat cu un interes deosebit pentru problemele limbii naționale. Mediul în care s-a format i-a crescut de bună seamă acest interes. În școlile maghiare pe care le-a urmat, bătălia pentru limbă a angajat toate spiritele luminate. Cu siguranță că Vasici cunoștea această bătălie și a primit îndemnuri de la ea; precum probabil este că a cunoscut și inițiativele, luate în acest domeniu de sîrbi. La Universitatea din Pesta vine apoi în contact direct cu frontul de luptă pentru limbă, organizat de reprezentanții Școlii ardelenă. Apărarea limbii naționale, cultivarea ei, este problema cea mai importantă în preocupările cercului de cultură românească din capitala Ungariei. Bojinca și Murgu o dezbat patetic în polemicile lor cu Sava Tökölyi. Patetic o pune și un alt tînăr, Emanuil Gojdu, în paginile „Bibliotecii românești”. El cere „iubirea limbii patrioticești” iar „prin aceasta cultivitele științe”. Țările de veche cultură, Anglia, Franța, Germania — spune el — au înlocuit limba latină în școli cu cea „mumească”. Așa vor face și ungurii. Dacă nu vom proceda și noi asemenea, ne așteaptă sfîrșitul. Gojdu vede mormîntul deschis în fața lui : „Acolo, acolo, în acea groapă pre carea prin negrijirea cultivirii de limba sa și-au gătit-o, acolo, dimpreună cu limba, va putrezi sufletul și estimea neamului, dacă acum, cînd se poate, nu se va încunjura lenevirea”².

Vasici s-a alăturat și el curentului, cu tot avîntul său tineresc. A dat atunci, în 1830, *Antropologia*, în 1831 *Dietetica*, iar în 1832 *Cuvîntarea . . . despre ciomă*. Cu patos tineresc, asemenea lui Bojinca, Murgu și Gojdu, vorbește, în prefața la cea din urmă, despre nevoia de a cultiva și limba națională : „Primește dară, iubitele neam, cu inimă deschisă și cu ochi voioși această puțină osteneală, care încă de la începutul studiei mele în medițină și în limba românească a o lucra la inimă mi-au zăcut, vrînd dintr-o parte a cerca încît putem și noi îndrăzni în limba noastră, iar din alta a da bold și celorlalți ai tăi fii și nu uita cine i-a născut”.

El într-adevăr demn de mirare faptul că acest student în medicină, care și-a făcut educația exclusiv în școli străine, și-a putut păstra o limbă, așa de firească, pătată doar ici și colo cu întorsături de fraze imitate după topica latinească sau germană, cu un lexic în mare parte popular. Vasici „îndrăznește”, cu un curaj caracteristic tinereții, să introducă termenul popular în știința pe care o cultivă, recurgînd uneori chiar la graiul local, bănățean. El a trasat deci limbajului științific românesc un drum care, din nefericire, nu a fost urmat.

Chiar din *Antropologie*, întîia sa lucrare, vedem că Vasici se ține la curent cu problemele limbii și caută să ia o atitudine clară în rezolvarea lor. *Antropologia* este un tratat despre om, privit din punct de vedere medical, totuși conceput destul de larg, pentru a cuprinde în el și capitole despre psihic sau despre limbaj. Vasici spune că și-a elaborat lucrarea, înainte de toate, după lecțiile profesorului de la Pesta, Schordann. El se va fi folosit însă și de alte tratate de antropologie, publicate atunci în limbile pe care le cunoștea, germană și maghiară; dar și-a dat și contribuția lui personală. Aceasta se vede îndeosebi din capitolul (al IV-lea)

² Apud G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, p. 35.

închinat limbajului, intitulat *Despre glăsuire și vorbire* (p. 196—208). Din acest capitol cunoaștem principiile cu care a plecat la drum, în lupta pentru limba literară. După ce dă o scurtă descriere anatomică și fiziologică a organelor vorbirii, după ce distinge între „glăsuire”, pe care o au și animalele, și „vorbire”, însușire exclusiv omenească, se ocupă în special de limbă. Originea ei a fost mult discutată de învățați. Cu siguranță că omul n-a apărut din mîna creatorului, — spune el — înzestrat de la început cu vorbire. El a avut doar „firea cu care să poată găsi toate acelea ce lui de lipsă și spre folos sînt; așa dară și limba însuși omul au găsit-o” (p. 205). Limba este deci o creație a omului, născută din experiența lui de viață. La început aceasta trebuie să fi fost foarte simplă. Oamenii s-au înmulțit apoi și s-au risipit în diverse părți ale globului. De aici deosebiri între limbi. Limbile vechi au dat apoi naștere altor limbi noi. Așa se explică înrudirea dintre limbi. Din vechea pelasgică s-a născut latina și greaca.

Din latină, limbile neolatine. Prin contactul cu alte limbi, acestea au pierdut, într-o măsură mai mare sau mai mică, din cuvintele vechi și și-au însușit altele noi. Limbile se compun din cuvinte; acestea din silabe, care la rîndul lor sînt alcătuite din „litere”, „întîiul element al vorbirii”. Sub termenul „litera” el înțelege aici și ceea ce numim astăzi „sunet”. Cu cît o limbă are mai puține „litere”, cu cît acestea „mai ușor se vor răspunde”, adică cu cît ele, vor putea fi exprimate mai ușor cu atît ea va fi mai ușoară, va avea un „ton” mai simplu, mai plăcut. Cele 40 de semne ale alfabetului chirilic ne-au „întunecat” limba — spune Vasici. De aceea trebuie să le înlocuim cu literele „strămoșești”, adică latinești, reduse la 20. El recomandă în această privință *Gramatica* lui I. Alexi (Viena, 1826)³. Aceasta ar ușura mult însușirea limbii de către „pruncuții noștri” și de către străinii care ar vrea să o cunoască. Literele la rîndul lor se împart în vocale și consoane. Pe lîngă cele cinci vocale fundamentale, limba română mai are pe *ă* și pe *î*. Consoanele se împart în „mute, năsoase, gîtoase, dințoase și buzoase”. El pune apoi, într-o lungă notă, problema „cultivării” limbii. Mai ales aici se vede limpede atitudinea lui înțeleaptă, de latinist ponderat. E sigur că sîntem nevoiți să recurgem la neologisme; e firesc apoi să recurgem la limba latină, „ca la rădăcina limbii noastre”; iată însă și corectivul: „... însă nu orbește să schimbăm cuvintele cele pînă acum întrebuițate cu cele latinești; așa: pentru ce să zicem noi „secul”, dacă putem zice „veac”, au pentru aceea pentru că și alte neamuri zic „veac”, noi să lăpădăm cuvîntul acesta drept rumânesc și să luăm latinesc? Pentru ce să zicem „anghel” dacă putem zice „înger”, au nu e acesta frumos și chiar rumânesc cuvînt? și altele multe. Iară cînd sîntem siliți să întrebuițăm cuvinte latinești, noi așa să le întrebuițăm ca să nu ne ridă alții...” (p. 208—9). De aceea, după părerea lui, termenii luați din latinește trebuie folosiți întocmai. De altfel nu toate cuvintele care ni se par, sînt cu adevărat străine. Ele sînt tot vechi „rumânești”, numai puțin „mutate”, iar regulile, „cheia” acestei mutări, le-a arătat foarte bine Petru Maior în a sa *Ortographia*... din 1819. Dar, din capul locului,

³ E vorba de I. Alexi, *Gramatica dacoromână*, care urmează, în general, pe Petru Maior.

de ce să lepădăm cuvintele străine acceptate și cunoscute de toți și să le înlocuim cu altele tot străine: „Dacă am vrea noi tot cuvîntul să-l latinisirim, după puțin timp vom vorbi toți latinește, iar nu rumânește, însă aceasta nu cere limba noastră, ci ea cere să o cultivăm pre dînsa și să o înmulțim!” (p. 210).

El a recurs în *Antropologhie* la unii termeni latinești, pentru că așa fac toate limbile culte. Să nu ne mai speriem că atîția ne defaimă limba, pentru că ar fi plină de cuvinte străine; dar englezii și nemții, nu recurg la termeni latinești, și totuși au dat atîtea scrieri frumoase, atît științifice cît și literare? Și limba românească, așa cum este, are mari aptitudini pentru poezie, în parte și datorită faptului că multe cuvinte se termină în vocale. El remarcă, pentru dulceața lor poetică, *Patima Domnului Hristos* și *Piram și Tisbe* de Vasile Aaron, *Arghir și Elena* de Barac, apoi limba din „Albina românească” și „Curierul românesc”, care cu toate că proaspăt apărute, se vede că sînt sorbite cu nesaț de către tinerii de la Budapesta⁴. „Cine au citit aceste cărți să nu se învăpăieze de dulceața lor” — exclamă Vasici (p. 211). Dacă vom munci temeinic, vom putea avea și cărți științifice în limba română: „Lucrul necruțat toate le învinge” — spune el, traducînd o cunoscută maximă latinească. Ar fi necesar însă ca derivarea din latinește a cuvintelor românești să se facă după reguli „drepte”, pe care să le respecte cu toții. Ele să fie cuprinse într-un lexicon, alcătuit — crede el — după principiile expuse de Paul Iorgovici în *Observațiile sale* și de Diaconovici-Loga în a sa *Gramatică*.

Acestea sînt principiile de limbă expuse de Vasici, firește rudimentar și în treacăt doar, în *Antropologhia* sa din 1830. El alege cu multă pricepere ceea ce este bun din teoriile înaintașilor. Se ridică hotărît împotriva exagerărilor. Cere „regule”, știință, în domeniul limbii, nu improvizării caraghioase, cu care nu facem de ris înaintea străinilor; cere mai ales cunoașterea și dezvoltarea individualității specifice a limbii noastre. Se ferește de exagerări și pentru că e sensibil față de „dulceața” limbii și poezia ei.

Înarmat cu aceste idei — puse în mod fericit în aplicare în cele trei lucrări publicate la Buda — vine Vasici la Brașov, în 1836. E firesc deci să sprijine, cu toată puterea, foile lui Bariț, în care problemele limbii literare sînt atacate, chiar de la început, cu multă competență și cu o uimitoare lărgime de vederi. Bariț invită la dezbaterile lor nu numai pe ardeleni și bănățeni, ci și pe munteni și moldoveni. E sigur că Vasici urmărește aceste dezbateri cu cel mai mare interes. E convins că ele nu vor dezbina pe români, ci îi vor uni, iar limba constituie un element fundamental în această unitate. „... Scopul acestor foi — spune el — nu e a dezghina românii de la olaltă, ci a-i preface într-un trup moral, care să grăiască o limbă curat românească”⁵.

O singură dată participă direct la discuțiile despre limbă. Intervenția lui merită să fie menționată, pentru că ea continuă cu energie linia bunului simț pe care s-a situat în *Antropologhie*. Bănățeanul Meletie Dregheci, cu

⁴ Influența lor se vede și în „Biblioteca românească”.

⁵ *Au trecut vremea de demult*, în „Foaie pentru minte”, 1839, nr. 8, p. 63.

care Vasici a fost coleg la Universitatea din Pesta, a publicat în „Foaie” (nr. 5) o scrisoare, în care se arată foarte îngrijorat de numărul slavonismelor din limba română și propune înlocuirea lor cu termeni latinești, adesea caraghioși. Aceasta l-a indignat pe Vasici. El spune că a trăit un an în Ungaria și a constatat cum intelectualii români de acolo au început să latinizeze limba „de zău îmi vine greață a ceti”. Apărîndu-se de șovinismul unor străini devin și ei șovini caraghioși. Cu procedeele întrebuintate de Dreghici, numai se desfigurează limba românească: „Dacă haina, sau, mai pe românește spus, vășmîntul nu e croit pe trupul nostru, rău stă, fie postavul cît de fain, sau cum spui d-ta subtil; așa e și cu limba noastră; pune-i d-ta căciulă latinească în cap, că în picioare tot rămîn călțunii românești — apoi așa va să se facă o mască”. De altfel, Meletie Dreghici însuși nu se poate lipsi de slavonisme, pentru că: 1. n-are încotro, 2. sînt cunoscute de toți românii, 3. sînt mai frumoase decît ”schimonositurile” create de el. Să nu ne mai credem „romani” sadea... să ne cunoaștem noi că sîntem slăbuți și neputincioși și să căutăm să luminăm *românii*... Ca jurist, Dreghici ar trebui să știe că acele cuvinte străine care au intrat demult în limbă au primit „jus indigenetis”, și-au căpătat dreptul de încetățenire în limba noastră. Deci nu mai pot fi eliminate, „Uită-te la englezi și la nemți, apoi vei tăcea!” Vasici analizează apoi critic exemplele date de Dreghici, greșita lor etimologie, trimitînd și de astădată la Petru Maior. În articolul său, Dreghici critica pe Simeon Marcovici și pe Heliade. Vasici e indignat că se încumetă a „se trage cu dinșii în degete”, el care n-a produs nimica, pe cînd cei doi scriitori munteni și-au cîștigat merite deosebite pentru literatură și scriu într-o frumoasă limbă românească. În privința principiilor ortografice, îl trimite pe Dreghici la articolele lui Heliade din „Curierul de ambe sexe”, cu care Vasici e, în mare parte, de acord”⁶.

În bogata lui colaborare la „Foaia pentru minte”, Vasici nu mai pune principial probleme de limbă. Doar într-o notă din 1843, nr. 40, anunțînd darea la tipar a traducerii celebrei lucrări a lui Hufeland, *Macrobio-tica* (Brașov, vol. I, 1844; vol. II, 1845), ține să precizeze că a năzuit să păstreze caracterul popular al stilului, că n-a recurs la neologisme decît atunci cînd n-a avut încotro.

⁶ *Scrisoare către redacție*, în „Foaie pentru minte”, 1839, nr. 9—11. Am văzut că Vasici spune că a petrecut „un an” în Ungaria — e vorba probabil de anul în care ia parte, în Maramureș, la combaterea holerei — și a rămas îngrozit de limba românească vorbită acolo. De aceea dă dreptate „Călătorului din Oradia” care a satirizat acest jargon. El se referă aici la o corespondență, publicată în nr. 4 din 1839 al „Foi pentru minte” și semnată Sărac Simul. Ne întrebăm dacă nu cumva corespondența a fost ticluită de el, căci e evident că ne găsim în fața unui pseudonim și a unor exagerări făcute cu scopuri satirice, de îndreptare. Corespondentul spune că a asistat într-un sat românesc la o conversație care începe astfel:

„*Preotul*: Mindenjot, mindenjot la dvoastră, dar ședeți? Bine faceți, că și așa inepăluim astăzi, dar ce mai băsăduiți? că departe vi se aud besăzile. Doară Dneata, Feocuratoram, nu te poți egiezui cu chișbiraale, sau cu chișcuratorii? Pentru aceea n-ar trebui lărmăzuit, ci ținut comnitaș, să poți și acaratu lor și să-ți dai feleleitul afară.

Feocuratorul: Deie-ți Dzău aldaș și serencie, tistelenduru nost! Ba nu lărmăzuim, numai așa ne foltetuim besăzile, cînd fi jiliș mare, alții mai loșan, alții mai tare besăduiesc. Togma cu somseda Pișta ne besăduim că vine vremea santașului și cit mai îngrabă am dulgzui cîte oare ceva... ”

În *Prefața* traducerii amintite afirmă același lucru : „Eu din parte-mi am pus toată osteneala a face această carte mult folositoare și neprețuită așa de populară, cât să fie înțeleasă de tot publicul românesc și să răspundă scopului pentru care am tradus-o”.

De fapt, *Macrobotica* îi puna probleme mult mai grele decât întiile lui preocupări medicale, pentru că e o carte cu reale calități literare. Vasici a învins, în mare parte, aceste greutăți, dând una dintre bunele traduceri dinainte de 1848. Din punctul de vedere al limbii, ea poate sta alături de articolele lui Bariț, sau de *Icoana pământului* a lui I. Rusu (Blaj, 1843, în 3 volume), cele mai bine scrise lucrări în proză apărute în Ardeal pînă la revoluție. Față de primele lucrări, *Macrobotica* întrebuintează, apoi, o limbă mai general românească. Se vede că Vasici a profitat de contactul pe care l-a avut, la Timiș, cu oamenii și cărțile din Țările Române.

Vasici se așeza, în păreriile lui privitoare la limbă, înainte de 1848, pe aceeași linie cu Bariț, Ion Maiorescu, doctorul Vasile Pop, Ion Rusu și chiar cu Timotei Cipariu, care, dacă erau urmăriți de mirajul unei limbi mai „pure”, se împotriveau excluderii nesăbuite a elementelor încetățenite în limbă și combăteau exagerările. După revoluție au început însă marile rătăcirii. Vasici are meritul de a-și fi păstrat și acum vechile poziții, de a fi militat chiar mult mai fățiș pentru ele.

O știm aceasta din paginile „Telegrafului român”, redactat de el timp de trei ani (între 1853—1856), chiar în perioada în care exagerările latiniste și lupta împotriva lor au devenit mai aprige.

Directivele ziarului, în privința limbii, le-a trasat Aron Florian în articolul *Ce s-a scris și s-a tipărit pentru poporul român și cum s-a scris și s-a tipărit?* (nr. 7—8). El constată o mare dezvoltare a scrisului românesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea, la care, firește, au contribuit și ardelenii, dintre care însă, din păcate, foarte puțini seriu bine, nu atît din pricina cuvintelor pe care le întrebuintează, cât a sintaxei, a construcției și stilului lor, influențat de limbile străine în care și-au făcut educația, „Limba română — spune el — n-are nici o afinitate cu limba germană și maghiară și acela care, cînd scrie românește, imitează stilul acestor limbi strică limba românească”. Și el este de părere ca alfabetul chirilic să fie înlocuit cu cel latin, să o facem însă cu chibzuință, „să ne grăbim încet”, pentru a nu face o ruptură în dezvoltarea culturii noastre.

Începînd cu nr. 9 din 1853, redacția trece în sarcina lui Vasici. Iată de ce credem că el este autorul articolului din nr. 12, în care se ridică cu ironie împotriva zelului neologic care a cuprins pe unii dintre ardeleni. De altfel, întîlnim în el idei și comparații cunoscute din articolele lui amintite mai înainte. Astfel, el compară pe acești neologiști cu acei „cavaleri” care se țin și caută să impună „modă”, chiar dacă haina e rău croită. Dacă vom continua pe acest drum — spune el — în curînd nu ne vom mai înțelege unii cu alții. Literații noștri să înceteze de a mai trage biata noastră limbă cînd pe un calapod, cînd pe altul, „însă nici unul potrivit firei ei”. „Limba noastră ca limbă — încheie Vasici — trebuie să rămînă în ființa

ei, adică are să fie românească în firea ei și îmbrăcămintea ei, iar nu acuși latinească, acuși franțuzească, italienească și cite altele”⁷.

Și mai explicit este în seria de articole privitoare la limbă pe care o publică doi ani mai târziu, în numerele 10, 11, 13 și 14 din 1855. Ele încep cu o cuprinzătoare definiție a limbii ca element de bază a culturii naționale: „În limbă trăiește și viază poporul, în ea își exprimă virtuțile și viciile sale, în ea își însemnează veacurile sale de fericire și nefericire și în ea grăiește nemuritor... Limba este purtătoarea cea mai credincioasă de cultură a unui popor; ea înlesnește întinderea și lățimea ideilor și cunoștințelor și tot ea le păstrează cu cea mai mare îngrijire din generațiune în generațiune” (nr. 10). E sigur de originea romană a poporului român. Această romanitate nu e însă așa de pură, cum pretind unii zeloși, pentru că nu este popor în sinele căruia să nu curgă o doză de sînge străin. De altfel originea etnică nici nu mai are importanță. „Prin eroism și virtute” orice popor, fie cît de modest, se înobilează. Astăzi nimeni nu te mai întreabă de unde te tragi, ci ce ești și ce poți.

Limba românească se caracterizează printr-o mare unitate, oricît ar varia de la o provincie la alta. Această unitate apare nu atît din vocabular, cît din formele ei. „Zicerile — spune el — se pot pierde într-o limbă, se pot împrumuta și se pot introduce altele nouă; iar formele limbii sînt veșnice ca și poporul care vorbește limba, sau trăiește în literatura lui, chiar și după moartea și stingerea lui”. Aceste forme au existat de la început și au fost respectate de scriitorii vechi și noi, chiar cînd s-au atins de vocabular. Nici nu se putea altfel, căci „limba nu e proprietate privată a unui individ, ci este un bun al poporului român întreg”. Cine s-ar atinge de el, ar amenința nu numai limba, ci însăși existența aceluia popor (nr. 11).

În marele avînt pe care l-a luat literatura română în secolul al XIX-lea, cînd, alături de cărți religioase, au început să apară și cărți profane, atît originale, cît și traduceri, „limba română a luat un zbor înalt; ea nu numai s-a îmbogățit în capital, în ziceri și expresiuni, ci s-a netezit și poleit și în forme”. Îmbogățirea limbii s-a făcut atît prin împrumuturi, cît și prin compuneri și derivări. Unii scriitori au făcut această operație cu moderație; alții au căzut într-o adevărată manie neologistică sau puristă; exagerări s-au făcut și în derivație. Mult mai grav este însă cînd se încearcă să se altereze înseși formele limbii, introducîndu-se forme străine, lipsite de gust și incompatibile cu „geniul” limbii (nr. 13).

În limbă nu există salturi: „Însă limbile nu se dezvoltă, nici se formează prin salturi, ci gradat, după cum înaintează poporul în carte și știință, în industrie și comerț și în celelalte ocupațiuni ale vieții omenești”. La un moment dat, poporul își elaborează un lexicon și o gramatică. Aceste nu sînt însă fixe, ci se desăvîrșesc mereu, așa cum se desăvîrșește și limba scriitorilor, mai ales prin „contribuția geniilor” care fac epoci în limbă. Să nu ne închipuim deci că vom putea îngrădi limba în „principii neschimbate”, „logice”. Poporul și-a format limba înainte de gramatică și lexicoane și n-a recurs totdeauna la logică. Este împotriva oricărei „dic-

⁷ „Telegraful român”, I (1853), nr. 12, la rubrica „Monarhia austriacă. Transilvania”. Cf. și D. Șt. Petruțiu, *op. cit.*, p. 17 și urm.

taturi" în limbă. Chiar și atunci cînd scriitorii vor introduce elemente noi, „în forul din urmă, numai poporul va decide dacă sînt a se adapta sau nu". E deci împotriva purismului, pentru împrumuturi din alte limbi, mai ales din cele înrudite, făcute însă „cu măsură și moderațiune". Tot cu moderație trebuie să se utilizeze și procedeul derivației și al compunerii, pentru ca nu cumva „vrînd să cîrpească limba pe de o parte, să o rupă de altă parte". Să păstrăm însă cu sfințenie formele limbii. Firește, vom căuta pe cele pierdute și vom îndrepta pe cele schimonosite în cursul timpului — spune el, gîndindu-se, probabil, la studiile lui Cipariu — înțîia noastră datorie este însă de a păstra pe cele existente în limba vie a poporului și în scrierile literaților. Cuvintelor împrumutate le vom da haină românească, urmînd principiile analogiei și ale eufoniei. Înșiră apoi o mulțime de exemple corecte, cele mai multe fericit alese, pe care le alătură la cele bizare, create de neologiști (nr. 14). Nu vom alunga deci din limbă *trebuie, fel, veac, sfîrșit*, pentru a le înlocui cu *debue, speție, secul, finea* nu vom spune *profesore, actore, barone*, ci *profesor, actor, baron*; vom zice *propășire, surprindere, pierde-vară, strîmbă-lemn*, dar în nici un caz *greo-mesor* și *cald-mesor* pentru *barometru* și *termometru*; în loc de *lăudaver* — cu toate că e, probabil, o formă veche, pierdută — vom prefera pe *lăudabil*, pentru că „se pare a fi dobîndit un fel de călătorie în Principatele de la Dunăre". Nu se poate însă decide pentru o formă sau alta. În multe cazuri, autorul nu vrea să-și impună principiile. Ele nu sînt decît un îndreptar pentru limba și ortografia „Telegrafului" (nr. 14).

Și, într-adevăr, gazeta sibiană urmează în limba ei cam aceste principii. În orice caz, ea este mult mai firească, mai apropiată de bunele tradiții ale limbii noastre literare (mai ales de cea bisericească și populară), decît limba foilor brașovene, unde, cu excepția articolelor lui Bariț, totdeauna pline de o vervă cuceritoare, se scria tot mai bizar, îndeosebi în paginile transcrise cu ortografie latină — căci pentru a familiariza pe cititori cu această ortografie, atît în „Gazetă" cît și în „Foaie" se introduce tot mai stăruitor această ortografie.

Seria de articole privitoare la limba literară, analizată mai sus, este cu atît mai surprinzătoare, cu cît ea a fost scrisă înainte ca „România literară" de la Iași să fi publicat cunoscutele *Cugetări* ale lui Alecu Russo. Între ideile din aceste articole și cele formulate, mult mai amplu și mai polemic, în *Cugetări*, oricine poate găsi o foarte mare asemănare. Și unul și altul apără cu tărie limba vie a poporului, considerînd-o temelie limbii literare; și unul și altul apără această limbă de „principiile" fantaziste ale cîtorva lingviști (pe care Russo îi înfierează cu epitetul de „pedanți"); și unul și altul se ridică împotriva încercărilor de a desfigura însăși structura limbii, formele ei gramaticale; și unul și altul văd limba într-o neîntreruptă dezvoltare organică, fără „salturi"; și unul și altul subliniază rolul scriitorilor în desăvîrșirea limbii literare; și Vasici lasă să se înțeleagă că limba literară din Principate trebuie să servească de îndreptar, fără ca, totuși, această idee să fie subliniată, deocamdată, în mod categoric, așa cum o va face Russo. Va reveni asupra ei mai tîrziu.

Problema limbii literare e reluată de el în nr. 20 din 9 martie 1855, când cere cu insistență editarea unor cărți pentru popor. „Niciodată — spune el — n-a fost timp mai fericit ca cel de acum, spre a învăța pe poporul român prin scrieri și cărți, ca să-și cunoască interesele ce sînt strîns legate de cultura și fericirea lui”. Nu-i adevărat că acest popor n-are interes și gust pentru citit. A întîlnit adeseori țărani care l-au întrebat unde ar putea cumpăra o carte. E adevărat că au fost odată căutate multe cărți religioase; dar a început și interesul pentru cărțile profane, de învățătură și petrecere. Nimeni însă nu-și bate capul cu această satisfacere a nevoilor sufletești ale poporului.

Pentru ca scrierile destinate poporului să fie căutate și înțelese, ele nu trebuie să trateze probleme prea grele. Să ne aducem aminte cu cîtă plăcere au fost citite *Alexandria*, *Fabulele lui Esop*, *Arghir și Elena*, sau unele calendare. „Chiar și astăzi, mergînd prin sate și intrînd în casele celor care știu carte, găsește cineva asemenea cărți, care deși s-au citit de sute și mii de ori, tot se mai păstrează pentru a se mai citi”. Vasici nu cere ca neapărat să fie retipărite acele cărți, ci să ia exemplul de la ele, căutînd să dea poporului „materie ușoară, lesne de pătruns și care să-l lege cu plăcere de dînsa”. Pe lîngă cele plăcute vor fi strecurate treptat și cele folositoare, care satisfac trebuințele materiale.

De cea mai mare importanță este apoi limba în care se scriu aceste cărți. Poporul e pur și simplu dezgustat de limba pe care o scriu unii dintre reformatorii ei contemporani; el o consideră mai mult străină decît românească. El cunoaște „gramatica naturală” a limbii sale; habar n-are de „sintaxă întoarsă, construcțiune periodică, fraze sucite și perioade întortochiate... Vrea dar și acum și pretinde ca orice se scrie pentru dînsul să aibă limba aceea curată, pe care el o înțelege și o vorbește, și numai la lipsa ce nu se poate încuraja să se întrebuițeze înnoirile cele necesare”.

Nu trebuie deci să ne mire de loc faptul că atunci cînd „România literară” vine prin *Cugetări* și prin întreaga ei atitudine să confirme cu atîta energie ideile amintite, „Telegraful” jubilează. Partea I a *Cugetărilor* e numaidecît reprodușă în întregime, la loc de frunte, începînd cu nr. 30, din 16 aprilie, al gazetei. În același număr ele sînt comentate într-un mod deosebit de elogios, probabil tot de Vasici. Tonul e acum tot mai polemic: „Niciodată nu a fost limba românească mai frămîntată și mai batjocorită ca în timpul de față — spune autorul articolului. De voie, de nevoie, trebuie să scrii, trebuie să vorbești după moda nouă, după formarea ce ni-au prescris-o învățații noștri, dacă nu vrei să treci de pedant, ruginit, de om fără gust, de slavon și cite altele. De se încumeta cineva să strige că ar fi destul pînă unde merserăm, să ne uităm și îndărăpt, era tocmai atîta ca și cînd ai fi făcut o crimă asupra sfînteniei limbii; săreau toți cultivatorii limbii și te înțepa cu ácele gramaticii, etimologiei, filologiei, ale antichității, ale limbilor vechi, ale limbilor romanice, ca și cum te înțepă bîndăunii [sic] cînd te atingi de cuibul lor, te înferau cu nume de ignorant, te mîna la lexiconul cutăruia, la gramatica cutăruia, care după părerea lor sînt clasice, sînt sfinte, neînșelătoare sau infalibile

și de aceea nu se pot defăima de profanii de ignoranți”. Dacă îndrăzneai cumva să te plingi de numărul prea mare al neologismelor, îndată ți se trăgea „o posoaică peste gură, își săreau neologistii în spinare, te hîța, te întorcea, năvălea și nădușea, îți astupa gura cu aceea și aceea autoritate și îți părea bine că ai scăpat cu ochii nescosi, cu oasele nezdrobite”. N-aveai decît să te dai după păr, să scrii *răciune* și *părciune*, să scrii într-un fel și să citești într-altul; „să-ți îndrepti limba după documentele vechi, iar nu cum o aflî în popor [aluzie la Cipariu], cu un cuvînt să fii roman, iar nu român...”. Legată în „cătuși” și „corsete”, limba era pe cale de a deveni o „mătăulă” (= sperietoare). Cele cîteva încercări de îndreptare n-au avut nici un rezultat. Iată însă că apare „România literară”, sub direcția „vestitului poet Vasile Alecsandri”, o revistă ce îmbrățișează probleme „cu adevărat naționale și românești”. Între articolele ei sînt și *Cugetările* lui A. Russo. Ele vor fi reproduse textual, pentru că „vrednicul autor spune un adevăr, care deși este pentru noi cei rătăciți cam tare amar, dar totuși îl îmbrățișăm pentru că este adevăr... El este drastic ca hăpurile lui Morisson și trebuie aplicat numai după ce se răi boala, numai după ce nu mai folosea alte mijloace”. Articolele lui Russo, din care autorul reproduce, comentîndu-le în „Telegraful român”, trebuie citite „fără patimă și prejudeț”. Oricît de drastice, limba va ieși întărită din această polemică, pentru că ea trăiește în gura poporului și „românii sînt încă plini de viață”⁸. Continuînd lupta împotriva exagerărilor latiniste, în același spirit, Vasici condamnă, în alt număr, mania latinizării numelor de familie, de care au fost cuprinși unii ardeleni. Poporul român are o onomastică frumoasă cu caracter popular. Sînt însă și foarte multe nume cu totul străine sau numai cu terminații străine, datorită contactului pe care l-a avut cu alte popoare. Aceasta n-are importanță, căci nu după nume, ci după fapte se apreciază oamenii (el însuși avea nume sîrbizat : după tatăl Vasa, a fost numit Vasici) : „Schimbarea onestului nume de *Moroian* în *Maroniu*, de *Popia* în *Popeiu*, adaugerea la numele de botez al lui *Ioan, Nicolae, Gheorghie, Andreiu* etc. un nume roman de *Liviu, Probu, Severu, Germinu* etc. nu ne va face romani niciodată, dar ridicoli totdeauna, pentru că la numirile acestea se nasc în noi alte idei, pe care nu le vedem la individul cu numele adaos”⁹.

Se știe că atacurile lui Russo au trezit replica lui Cipariu și intervenția patetică a lui Bariț, care, în articolul *Războiul limbilor*, apărut în „Foaia pentru minte”, făcea apel la încetarea acestor ostilități lingvistice, căci i se părea că, prin violența lor, amenință unitatea culturală între provinciile românești, la care el ținea așa de mult. Cu siguranță că Bariț a luat condeiul în mînă nu numai pentru că l-a amărit violența articolelor lui Russo,

⁸ Comparația limbii desfigurată cu o sperietoare și a procedului radical, întrebuițat de Russo, cu hăpurile lui Morisson este o indicație sigură pentru paternitatea lui Vasici. În scrierile sale medicale el a amintit aceste hăpuri.

⁹ „Telegraful român”, nr. 34. Cf., în legătură cu aceeași problemă, și o corespondență *Din Banat*, 27 iunie, în nr. 52. Vasici e felicitat pentru că aderă la campania „României literare”. Corespondentul îi aduce aminte cum, cu 20 de ani înainte, rîdeau amindoi la Pesta de un „literat român”, care înrudea pe români cu Cicero și Iulius Caesar : „... Îți aduci aminte cum îți ziceam eu atunci cum că călțunii lui Țițero nu se potrivesc pe picioarele românilor de acum...?”.

ci și îmbrățișarea lor totală de către „Telegraful”, condus de vechiul său prieten Vasici¹⁰.

Cît de totală este azeziunea „Telegrafului” la ideile literare ale „României literare”, se vede și din faptul că gazeta sibiană nu se mulțumește să reproducă din paginile publicației ieșene numai *Cugetările* lui Russo, ci și alte articole privitoare la limba literară, precum și o mare parte din beletristica ei¹¹.

În *Cugetări*, Alecu Russo protesta cu destulă energie împotriva pretenției unor ardeleni de a da directive în viața culturală a tuturor românilor, mai ales în domeniul limbii literare. Vasici îmbrățișează cu totul acest punct de vedere, într-un articol publicat în nr. 103, care încheie anul 1855. Rezumăm cît se poate de fidel și acest articol, deoarece reprezintă un fel de concluzie a acestei aprige dezbateri, ce depășește problemele limbii literare.

De trei sute de ani încoace — spune autorul — limba românească s-a dezrobot și a făcut progrese mari, atît în materia, cît și în forma ei. Dintre toate provinciile locuite de români, cel mai mare avînt l-a luat în Principate, căci „acolo limba nu s-a vorbit numai de o populație română compactă, nu s-a mărginit numai în biserică și în școlile lipite de biserică, ci ea a fost limba guvernului și a dicasteriilor, limba comerțului îndeobște și a conversației în cercurile înalte ale societății”.

Totuși, și aici, din motive asupra cărora autorul nu vrea să insiste, limba a avut o perioadă de eclipsă. Ea s-a terminat prin anii 25 ai veacului al XIX-lea, cînd începe o nouă epocă de progres în aceste țări mai ales prin întemeierea școlilor naționale: „Atunci, ca printr-o minune, se văzu deodată un legion de literați, cu dispoziții mai mult sau mai puțin norocite, care toți își deteră mîna spre a-și îndeplini cu conștiință misiunea și spre a îmbogăți literatura română cu producțiile spiritului lor. Toți

¹⁰ Replicile lui Cipariu și Bariț la *Cugetări* sînt reproduse textual în anexa la Al. Russo, *Scrieri*, ed. P. V. Haneș, București 1908. Se ignorează însă articolele din „Telegraful”. Articolul din nr. 30, în care sînt comentate *Cugetările*, a fost semnalat de către D. Șt. Petruțiu, *op. cit.*, p. 167 și urm.

¹¹ Retipăririle din „România literară” încep cu nr. 25 din 26 martie: *Liude printre călărași și Ablativul ciune* ale lui Alecsandri. *Cugetările* lui Russo sînt reproduse în nr. 30, 31, 32 și 33, urmează apoi o lungă pauză, pentru a continua în nr. 52, 53, 54, 55, 56 și 57. Se reproduce în întregime partea întâia a lor. În nr. 30 se mai reproduce: *Un model de stil epistolar în limba nouă*; nr. 31: *Capela română din Paris*; nr. *Prietenii românilor* de Alecsandri și *Istoria unei plăcinte* de C. Negruzzi; nr. 37: *Strigoitul*, poezii de Alecsandri și Costache Negri; nr. 54, 57, 58, 60 și 82: poezii populare; nr. 29: *Limba românească* de A. Papadopol-Calimach, articol care participă la marea dezbateri pentru limbă din acest an; nr. 70: C. Negruzzi, *Slavonisme*; nr. 82: V. Alecsandri, *Iachtul*.

„Telegraful” a întemeiat în acest an un foileton, care se hrănește mult din revista ieșeană. E foarte probabil că gazeta a intrat într-o legătură mai strînsă cu ea. Printre cîntecele populare publicate de Alecsandri în suplimentul „României literare” sînt și cîteva din Ardeal, trimise de I. Popescu, viitorul profesor de la seminarul din Sibiu, unul din întîii noștri specialiști în psihologie. Culegerea s-a făcut la îndemnul stăruitor al „Telegrafului”, care încă din întîiul an, printr-un articol al lui Andrei Mureșeanu, făcea apel și oferea chiar premii pentru asemenea culegeri (cf. I. Breazu, *Folclorul revistelor „Familia” și „Șezătoarea”, Sibiu, 1945, p. XIX*). E probabil că „Telegraful” a pus pe Popescu în legătură cu Alecsandri. În nr. 21, din 12 martie, se menționează elogios un articol al lui G. Sion din „Patria”, București, împotriva stricătorilor de limbă franțuziți.

aceștia, ca cum ar fi vrut să împlinească ceea ce n-au făcut moșii și strămoșii lor în timpii trecuți, au îmbrățișat limba cu atîta căldură și au cultivat-o cu rezultat atît de norocit, încît se umple cineva de mirare privind progresul cel gigantic ce l-au făcut într-un timp așa de scurt". Toate ramurile științei și ale literaturii au fost cultivate. Din această frămîntare „limba a devenit îndrăzneată, fără a-și pierde gustul, bogată fără a fi împestrîtată cu răspunsuri străine de prisos, mlădioasă fără a se face slabă". Ea poate exprima atît ideile înalte, cît și simțămintele delicate. Aceste calități frumoase, care împodobesc astăzi limba românească ce se scrie în Principate, o fac model vrednic de imitat pentru toți românii de oriunde și exemplul de urmat pentru toți cari vreau să scrie românește.

În Transilvania situația a fost mai grea. Școli am avut puține; în ele s-a cultivat mai ales limba bisericească. Pe de altă parte, influențele străine au avut urmări în dezvoltarea limbii. Cu toate acestea au fost și aici bărbați cu mare dragoste pentru limba românească, pătrunși de dorința de a o cultiva. Sînt amintiți Radu Tempea, Iorgovici, Molnar-Piuariu. Manualele lor, neputînd fi utilizate în școli, au rămas mai mult ca niște documente ale intențiilor lor. Limba nu s-a putut cultiva decît în biserică și în familie. Cei mai buni scriitori ai noștri au fost aceia care au urmat limba cărților bisericești. Cînd a început cultura limbii în Principate, românii din Transilvania s-au bucurat foarte mult: „Înaintările ce le făcea limba românească acolo au răsunit și dincoaci, au deșteptat simțul și gustul celor ce se ocupa cu compuneri sau traduceri românești și i-au silit ca să imiteze și ei. Toate cărțile, jurnalele și orice producție literară se străcora dincoaci se îmbrățișa cu interes și căldură și se mîncea așa zicînd, nu se citea. Mai n-a ieșit la lumină nici o carte sau scriere, lucrată cam de 30 de ani încoaci, care să nu poarte întipăriri, mai multe sau mai puține, lăsate de progresul ce l-a făcut limba românească în Principate. Acesta este tributul cel mai curat ce se aduce superiorității ce o are limba scrisă de acolo și meritului bărbaților care ostenesc pe drumul literaturii". Regretă doar că aceste cărți n-au avut o influență mai mare.

Românii din Ardeal n-au fost pregătiți pentru a înțelege această limbă „dulce și frumoasă". Se așteaptă timpuri mai fericite, pentru ca literatura din Ardeal să facă progrese tot așa de însemnate, ca și cea de dincolo de Carpați.¹²

Prin aceste idei, Vasici anunță, cu trei decenii înainte, programul de la „Tribuna" lui Ion Slavici.

Dar redactorul „Telegrafului" a trebuit să părăsească arena literară și să se dedice cu totul școlii, de care, de altfel, se simțea strîns legat de mai înainte. În nr. 99, din 14 decembrie 1855, gazeta anunță cu satisfacție numirea lui în postul de consilier al școlilor ortodoxe¹³. De altfel, el va trebui să pună surdina pe ideile și sentimentele sale antilatiniste. Cînd, în 1860, se țin la Sibiu ședințele Comisiei filologice, însărcinată cu rezol-

¹² Adeziunea aceasta la punctul de vedere al lui Russo a fost subliniată cu satisfacție de Kogălniceanu în „Steaua Dunării", care retipărește integral articolul în nr. 39, din 30 ianuarie 1856 (cf. Radu Dragnea, *Mihail Kogălniceanu*, Buc., 1926, p. 84).

¹³ Deodată cu el au fost numiți consilieri pentru școlile evanghelice J. K. Schuller, învățatul sas care s-a ocupat și cu folclorul românesc, iar pentru cele romano- și greco-catolice Festl,

varea problemei ortografice, Vasici ia parte la ele, în calitate de înalt funcționar. La această comisie au participat toți reprezentanții de seamă ai culturii românești din Transilvania; Vasici nu putea să lipsească dintre ei. În calitate de consilier școlar, participarea lui era cu atât mai necesară, cu cât problema ortografică interesa în primul rând școlile. Se știe că la această conferință a învins principiul etimologic, apărat de Cipariu cu multă abilitate și de bună seamă cu o erudiție care i-a dezarmat pe ceilalți participanți. E probabil că victoria lui Cipariu n-a fost ușoară și discuțiile trebuie să fi fost destul de aprinse. Din procesele verbale ale comisiei nu cunoaștem aceste discuții, nu știm care a fost atitudinea lui Vasici. Din motive de solidaritate națională, va fi trebuit să pună armele jos sau cel puțin să tacă; așa au procedat și ceilalți adversari ai etimologismului. Numai cu prețul acestei renunțări se putea ajunge la ortografia cu litere latine, spre care tindeau cu toții, la care el însuși se gîndea din tinerețe¹⁴. Va adopta și el ortografia etimologică.

Scrisul său de după 1860 e, din această pricină, mai greoi, pătat ici-colo cu câte un neologism forțat, inutil. Aceeași transformare se simte de altfel și în scrisul lui Bariț, caracteristic prin sfătoșenia lui populară, sau în scrisul lui Andrei Mureșeanu, care își supune poeziile, strînse mai întîi în volum în 1862, unei operații puriste lipsite cu totul de gust.

Totuși lupta „Telegrafului”, sub conducerea lui Vasici, pentru limba literară nu trebuie dată uitării și constituie unul dintre marile lui merite. Și nu e de loc o întîmplare că atunci cînd acțiunea antietimologistă va fi reluată în Ardeal cu un nou avînt, care va duce pînă la urmă la o înfrîngere totală a sistemului, ziarul sibian se va pune în fruntea ei¹⁵.

¹⁴ Despre acest moment din istoria culturii române din Ardeal, cf. I. Breazu, *Succesul sistemului etimologic în Transilvania*, în „Studii literare”, III (1944), p. 197 și urm.

¹⁵ Cea dintîi publicație ardeleană scrisă cu ortografia fonetică este „Foșoara telegrafului român” din 1876—1877, un supliment al gazetei sibiene.

TRĂSĂTURI BALCANICE COMUNE ÎN SISTEMELE
FONETICE ALE ROMÂNEI ȘI ALBANEZEI
VOCALA DE TIPUL *ă* *

DE

EMIL PETROVICI

Printre trăsăturile comune ale limbilor aparținând uniunii lingvistice balcanice se numără — încă de la Miklosich¹ — și vocala mediană nerotunjită de deschidere mijlocie, notată în ortografia românească *ă* (în albaneză *ë*, bulgară *ъ*, acesta din urmă transcris în alfabetul latin *ă*)². Îmi propun să analizez, în rîndurile care urmează, locul pe care îl ocupă vocala *ă*³ în sistemele fonetice ale mai multor graiuri românești și în cele două dialecte ale albanezei (gheg și tosc).

ă accentuat românesc

Dacoromânul *ă* nu este o vocală strict mediană. Cercetările experimentale făcute de N. I. Dukel'skiĭ⁴ au arătat că formația lui este mai mult posterioară, dar destul de îndepărtată de cea a unui *o*, de care diferă și prin lipsa rotunjirii buzelor. În ceea ce privește gradul de deschidere

* Versiunea românească a comunicării prezentate, în limba franceză, la sesiunea științifică de balcanologie organizată la München, în zilele de 7–10 noiembrie 1962, de Südosteuropa-Gesellschaft, comunicare apărută în *Die Kultur Südosteuropas, ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen*, Wiesbaden, 1964 (Südosteuropa-Schriften, 6).

¹ Franz Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, în *Denkschriften der Wiener Akademie*, Phil.-hist. Cl., vol. 12, p. 7.

² Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, p. 12 și urm., 124 și urm.; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, II, *Limbile balcanice*, ed. IV-a, București, 1964, p. 81 și urm.

³ În ceea ce urmează vom nota prin *ă* atât vocala românească de acest tip, cât și cea albaneză și a graiurilor slave meridionale.

⁴ N. I. Dukel'skiĭ, *Гласные современного румынского литературного языка в качественном отношении (монофтонги)*, „Вестник ленинградского университета”, 1958, Серия истории, языка и литературы, nr. 2, fasc. 124.

al lui *ă*, el nu prezintă fluctuații apreciabile în pronunțarea românei comune (literare), plasându-se undeva la mijloc între vocalele *i* și *a*. Întrebuințind terminologia trăsăturilor distinctive, *ă* va fi definit ca având un caracter nedifuz în raport cu vocala difuză *i* și necompact în raport cu vocala compactă *a*. A fost totuși descris un grai dacoromân care prezintă patru grade de deschidere în seria vocalelor mediane, constituită din cele două perechi *i* (difuz) : *ă* (nedifuz) și *â* (necompact) : *a* (compact) ⁵.

Funcțiunea distinctivă a vocalelor *i-ă-a* poate fi ilustrată prin perechi minimale ca *urî* — *ură*, *vîr* — *văr*, *urăm* — *urám*, *văr* — *var*. În consecință este vorba de trei foneme bine distincte, reprezentate, de exemplu, în grupul de trei cuvinte *ur/i/m* — *ur/ă/m* — *ur/á/m*, *v/i/r* — *v/ă/r*, *v/a/r* ⁶. Într-un grai cu patru grade de deschidere se întâlnesc perechi minimale ca, de ex. : *îngrăș/ă/m*, 'îngrășăm' — *îngrăș/â/m* 'îngrășăm', *ț/ă/să* 'țese' — (*să*) *t/á/să* '(să) țeasă' ⁷.

În unele graiuri aromâne și în istroromână, într-o epocă relativ recentă, *i* și *ă* s-au confundat într-un *ă* (în meglenoromână într-un *o* provenit dintr-un *ă*) ⁸. Drept dovadă că româna comună prezenta un *i* pentru lat. *an*, *am* + consoană servește faptul că, în cele patru dialecte românești, apare *i* în loc de *î* în aceste grupuri latine după consoane palatale (de ex. în dr. *ghindă*, *ghinde*, ar., mr. *gl'indă*, ir. *gl'inde*, *gl'inde*, lat. *glans*, *glandem*) ⁹. Dacă acțiunea palatalizantă a consoanei precedente ar fi avut loc în momentul fazei * *än* a grupului lat. *an*, ar fi trebuit să avem en după un element palatal (cf. lat. *luctamus* > dr. *luptăm*, ar. *aluptăm*ⁿ, dar lat. *vigilamus*, dr. *veghe*m, ar. *vigl'em*ⁿ) ¹⁰.

ă aton române

În poziție protonică și posttonică (cu excepția inițialei și finalei) *ă* nu se opune lui *a* în cuvintele vechi românești ¹¹. De asemenea, în această poziție, *ă* se realizează în multe graiuri regionale ca un *a* sau ca o vocală intermediară între *a* și *ă*. Se aud, chiar în gura unor oameni instruiți, forme ca *patrát*, *păstrav* pentru *pătrát*, *păstrāv*. Numai prin împrumuturile

⁵ Gr. Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al graiului bistrițean*, în CL IV, 1959, p. 62 și urm.

⁶ Cu privire la trăsăturile distinctive difuz/nedifuz și compact/necompact care determină opozițiile /i/-/ă/ și /a/-/â/ în română, vezi Roman Jakobson, C. Gunnar M. Fant, Morris Halle, *Preliminaries to Speech Analysis, The Distinctive Features and their Correlates* („Technical Report, Acoustics Laboratory, Massachusetts Institute of Technology”, nr. 13), ed. II-a, Cambridge, Mass., 1955, p. 29.

⁷ Gr. Rusu, *op. cit.*, p. 63.

⁸ Th. Capidan, *Aromânii, Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 208; id., *Meglenoromânii, I, Istoria și graiul lor*, București, 1925, p. 97.

⁹ Grupul latin *an* a suferit același tratament în reprezentanții românești ai lui *Christianus*, **filianus*, *glandula* (rom. *creștin*, ar., mr. *criștin*; rom. *fin* (< **fīn*), ar. *h'il'in*, rom. *ghindură*, ar., mr. *gl'indură*, ir. *gl'indura*), ca și în sufixul gerunziului -*ando* după consoană palatală (lat. *ingenuculando* > rom. *ingenunchind*, ar. *ndzinuel'indalui*).

¹⁰ Pentru aromână vezi Capidan, *op. cit.*, p. 206 urm.

¹¹ A. Graur și A. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie roumaine*, în „Bulletin linguistique”, VI (1938), p. 6.

unor termeni tehnici, cum sînt *barat* (participiul trecut de la *a bara*), *carat*, româna poate reprezenta perechi minimale în care opoziția *a* — *ă* (în silabă pro tonică) este pertinentă, de ex. *c/a/rát* — *c/ă/rat*, *b/a/rát* — *b/ă/rát*¹².

ă românească — vocală schimbătoare

Vocala românească *ă* (ca și *î*) poate fi numită schimbătoare. Într-adevăr, în română, în cursul evoluției fonetice, sub acțiunea palatalizantă sau labializantă a consoanelor vecine, vocala *ă* a fost adeseori modificată — sub accent sau în poziție atonă — respectiv în *e* sau în *o*. De aici alternanța *ă* — *e* — *o* în forme ca *arăm*, *ară*, *căsă*; *veghem*, *îngenunchem*, *tăiem*, *veghé*, *îngenunché*, *tăié*, *vi* [i_e]; *lu* [u_o] *m*, *lu* [u_o] *ă*, *pi* [p_o]¹³. Să notăm că [(u)o] și [(u)ă] sînt în variație liberă. Precedat de un *u*, *ă* prezintă numeroase nuanțe intermediare între *ă* și *o*, în funcție de debitul vorbirii; dacă debitul e „allegro”, timbrul este net al unui *o*, pe cînd dacă e „lento” și mai ales dacă cuvintele se silabisesc, labializarea lui *ă* este evitată.

Cum vocalele *e*, *ă*, *o* (și de asemenea *i*, *î*, *u*; ^o*a*, *a*, ^e*a*) se găsesc — în cîteva graiuri dacoromâne și, ipotetic, se aflau și în româna comună — în distribuție complementară, putem concepe sistemul vocalic al cîtorva graiuri dacoromâne, precum și cel al românei comune, ca fiind constituit din fonemele vocalice /i/ — /ă/ — /a/ realizate, în funcție de contextul fonetic [i e ^ea, î ă a, u o ^oa, ^uu ^oo ^oa]¹⁴.

¹² Ne putem întreba, însă, dacă astfel de cuvinte se pot întîlni în același context.

¹³ *Arăm* (< lat. *aramus*), *ară* (< *aravit*), *casă* (< *casa*); *veghem* (< *vigilamus*), *îngenunchem* (< *ingenuculum*), *tăiem* (< *taleamus*), *veghé* (< *vigilavit*), *îngenunché* (< *ingenuculavit*), *vie* (< *vinea*); *luăm* (< *levamus*), *luă* (< *levavit*), *piuă* (< *pilla*). Ortografia actuală nu notează labializarea lui *ă* precedat de un *wau*. În schimb, grafia chirilică românească reda printr-un *o* sau omega grupul *uă* devenit *uo*: *luom*, *luo*, *pio* etc. (Pentru fenomene analoge în aromână, vezi Capidan, *op. cit.*, p. 291 urm.: *lo* (< **luă* = dr. *luă*), *fao* (< **fauă* < lat. *faba* etc.).

¹⁴ Pentru amănunte a se vedea E. Petrovici, Явления сингармонизма в исторической фонетике румынского языка — следствие славяно-румынской языковой интерференции, în „Romanoslavica”, II (1958), p. 12 urm., 24 urm.; id., *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române* (versiunea românească a articolului precedent), CL II 1957), p. 103 urm., 113 urm.

Un grai dacoromân prezentînd un sistem vocalic linear (/i/ — /ă/ — /a/) a fost descris de E. Petrovici și I. Stan (*Schiță a sistemului fonologic al graiului tecucean*), în CL III, 1958, p. 119 urm.).

În diferitele graiuri românești, anchetatorii *Atlasului lingvistic român* (ALR) au notat în locul unui *e*, după consoane palatale sau palatalizate, un *e* retras spre partea posterioară a palatului, pe care îl putem considera și ca un *ă* anterior (transcris *ê*). Lui Sever Pop această vocală i-a făcut mai adeseori impresia unui *ă*. Acolo unde eu am notat *ê*, se găsește, pe hărțile ALR I, *ă* (de ex. pe de o parte *îêl*, pe de alta *îăl*). În perechi minimale ca *bâlă*: *bâl'ă* (în ortografia oficială *bale*), se desprinde fără nici o greutate opoziția /t/ — /t'/. Interpretarea fonologică nu se schimbă, dacă al doilea membru al aceleiași perechi minimale este notat *bât'ê* sau *bât'e*: [ê] sau [e] nu reprezintă decît variante combinatorii ale fonemului /ă/ după o consoană palatalizată.

ë albanez (dialectul gheg)

În ghega actuală vocala *ë* nu se întilnește nici sub accent, nici în silabă neaccentuată¹⁵. Se presupune că un *ë* accentuat a existat într-o epocă mai îndepărtată și în ghegă. Totuși ceea ce Eqrem Çabej consideră, cu multă ezitare, drept un reprezentant, în textele vechi, al unui *ë* accentuat, mi se pare că corespunde mai curînd unui *e*. Astfel forma atestată în anul 1555 *gneh* 'un, una', la Gjon Buzuku, citită de Eqrem Çabej *një* sau *nje*¹⁶, redă după părerea noastră pe *nje* cu un *e* închis, formă intermediară între *nja* mai vechi (*gna* la Bardhi) și *nji* din ghega actuală. De altfel formele citate de Eqrem Çabej par a reprezenta cuvinte atone în frază. În aceste cazuri apariția unei vocale reduse — care poate fi un *ë* — este explicabilă. În poziție atonă ghega a posedat fără nici o îndoială o vocală redusă (poate chiar mai multe), care a dispărut în întregime lungind, prin compensație, silaba precedentă. Care a fost timbrul acestei vocale reduse? Se poate presupune că a fost destul de îndepărtat de cel al unui *ë* tosc sau al unui *ă* românesc, pentru că, în cazurile în care în ghegă se pronunță o vocală acolo unde toska are un *ë*, vocala ghegă diferă de *ë* tosc în ceea ce privește timbrul¹⁷. În nici un caz apariția, în ghegă, a unei vocale reduse în poziție atonă, prezentînd diferite timbre, nu poate fi considerată ca o trăsătură „balcanică”. Acest fenomen se produce în cele mai diferite limbi. El este frecvent și în graiurile romanice.

ë tosc (sub accent)

Dacă ghega se află în afara ariei „balcanice” a lui *ă*, se pare că toska, avînd numeroși *ë* accentuați și atoni, trebuie alăturată grupului format din limbile română, bulgară și unele graiuri macedonene și sîrbocroate. Cu toate acestea, spre deosebire de *ă* românesc, *ë* tosc accentuat nu are un partener cu timbru mai închis, cum este *î* românesc. El se opune vocalei compacte *a* prin caracterul său difuz¹⁸ (pe cînd *ă* românesc este necompact în raport cu *a* și nedifuz în raport cu *î*). Nefiind limitat printr-o vocală mai difuză, *ë* tosc poate fi realizat, fără teama de omofonie, aproape ca un *î* românesc, rostire semnalată la Piana dei Greci în Sicilia¹⁹.

Dacă *ë* tosc poate prezenta variante dialectale tinzînd pe de o parte spre *o* (mergînd uneori pînă la un *o* foarte clar, deschis sau închis), pe de altă

¹⁵ Numai în cîteva graiuri ale dialectului gheg se întilnește un fel de *ë* accentuat care are, de exemplu la Dibra, timbrul unui *o*, căruia îi corespunde în altă parte un *e* sau un *a* oral sau nazal, sau un *i*. A se vedea Eqrem Çabej, *Për historinë e zanores ë në gjuhën shqipe*, în „Buletin për shkencat shoqërore”, Tirana, 1956, I, p. 124.

¹⁶ Vezi nota precedentă.

¹⁷ Vezi nota precedentă. După Pekmezi (*Grammatik der albanesischen Sprache (Laut- und Formenlehre)*, Wien, 1908, p. 7) este un fel de *e* redus (notat *ë*). *e* aton urmat de lichide sau de nazale a devenit *ë* în toscă, pe cînd ghega îl redă printr-un *e* sau un *a* foarte distincți: *t. luftën, i famshëm* etc. — *g. luften, i famshem*. A se vedea Maximilian Lambert, *Albanesisches Lesebuch, mit Einführung in die albanesische Sprache*, I, Leipzig, 1948, p. 12.

¹⁸ Cf. perechile minimale *bari* 'iarbă' — *bëri* 'el făcu'; *nja* 'aproximativ' — *një* 'unu, una'; *va* 'vad' — *vë* 'eu pun'.

¹⁹ A se vedea „Buletin për shkencat shoqërore”, 1956, I, p. 123.

parte spre *e*, *i* (ajungînd pînă la veritabili *e*, *i*) sau devenind chiar *ü* (în ortografia albaneză *y*)²⁰, aceste nuanțe și variante nu par a fi condiționate de contextul fonetic cum e cazul trecerii la *e* sau la *o* a lui *ă* din română. În toscă, atît *e* cît și *ë* sînt posibili după o consoană palatală, rămînd foneme distincte (cf. perechea minimală *gjemë* 'zăbale' — *gjëmë* 'nenorocire'), pe cînd în română nu apare în această poziție decît una din cele două vocale²¹.

Din punct de vedere al originii, *ë* accentuat tosc corespunde lui *i* românesc și nu lui *ă*, întrucît vocala din toscă provine din grupele *an*, *en*, păstrate în ghegă ca *ân*, *ên* sau *â*, *ê*. Cf. t. *kërp* 'cînepă' < **kërëp*, g. *kânp*, rom. *cînepă*, ar. *cînipă*, mr. *çonipă*²² < lat. **canëpa*, după Candrea-Densusianu, sau *canapa*, *canapis* după Al. Graur și C. Battisti²³ (lat. clas. *cannabis*). Am văzut mai sus că, așa cît m dovedesc reprezentanții, în cele patru dialecte românești, ai formelor latine *Christianus*, **filianus*, *glandem*, *glandula*, -*ando* (*an* precedat de consoană palatală), *i* românesc e foarte vechi, ceea ce nu se poate susține pentru *ë* accentuat tosc. Faptul că ghega păstrează încă faza anterioară trecerii lui *a*, *e* + nazală la *ë* și faza anterioară rotacismului lui *n* intervocalic, ne obligă să presupunem pentru toscă o evoluție destul de recentă, independentă de evoluția *an*, *am* + consoană > *in*, *im* în română.

ë aton tose

În poziție atonă, din cauza puternicului accent dinamic, toate vocalele se reduc la un fel de *ë* atît în toscă cît și în ghegă, pe cînd în română caracterul anterior sau rotunjit al vocalei se menține în general²⁴. Cf. t. **kërëp*, g. **kan(ë)p* (dr. *cînepă*, ar. *cînipă*), t. *dëshërój*, g. *dishrój* (rom. *deșidera*) (<lat. *desiderare*), t. *këshillë*, g. *kshill* (<lat. *consilium*), *tërboj* (rom. *turbá*) (<lat. *turbare*), t. *agjërój*, g. *agj(ë)nój* (rom. *ajună*) (<lat. **ajunare* = *jejunare*).

Cazurile românești, care par a prezenta aceeași trecere la *ă* a unor vocale, cer alte explicații. Formele *că*, *cătră*, *după*, *fără*, *nă*, *vă* < lat. *quod*, *contra*, *depost*, *foras*, *nos*, *vos* își datorese tratamentul fonetic special faptului că ele reprezintă cuvinte atone în frază, proclitice sau enclitice, care sînt supuse în general în toate limbile unei puternice reduceri. Substantivele neutre slave de tipul *okno*, *sito* etc., trecînd în română, au intrat în categoria femininelor de tipul *casă*, pl. *case*, cf. *ocnă*, *sită*, pl. *ocne*, *site*. Vocala *ă* (în poziție finală) a acestor forme nu se datorește unei treceri fonetice (-o>-ă), ci adaptării morfologice: desinența slavă a fost înlocuită

²⁰ Vezi nota precedentă.

²¹ Vezi mai sus, p. 2 și nota 9.

²² În meglenoromână *i* a evoluat, într-o epocă recentă, la *o* (*o* deschis). Vezi Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 97.

²³ I.-A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1914, p. 53; A. Graur, *Mélanges linguistiques*, Paris-București, 1936, p. 25; C. Battisti, *Aviamento allo studio del latino volgare*, Bari, 1949, p. 182.

²⁴ Este vorba de vocalele protonice și posttonice, nu de cele inițiale sau finale. La inițială, *a*, dacă nu a dispărut, a fost menținut adeseori neschimbat. În poziție finală, s-a păstrat *e*, ca și în română.

cu desinența românească de origine latină²⁵. În ceea ce privește pe *ă* dintr-o formă ca dr. *păcat* (ar. *picat*^u, mr. *picatî*, ir. *pecăt*, rom. co*. *pecat*^u < lat. *peccatum*), el nu se explică prin reducerea cauzată de lipsa accentului, ca *ê* din forma albaneză *mëkat* — provenită din același cuvînt latin. În dacoromână, acest *ă* se datorește acțiunii labialelor asupra lui *e* următor, accentuat sau neaccentuat. Să comparăm formele dacoromâne *pănură*, *păr*, *pătură*, *făt*, *măr* cu formele dialectale sud-dunărene care au păstrat pe *e* nevelarizat: ar. *penură*, ar., mr., ir. *per*, ar. *petur* (alb. *petull*), ir. *fet*, ar., mr., ir. *mer* (< lat. *pinnula*, *pîrus*, *pîlus*, *fētus*, *mêlum* = lat. clas. *malum*). Prin urmare nu putem fi de acord cu acad. Al. Rosetti cînd pune în strînsă legătură cu reducerea vocalelor atone în albaneză nu numai cazuri de tipul lat. *contra* > rom. *cătră*, sl. *okno* > rom. *ocnă*, dar și — ceea ce e surprinzător — rom. com. **pecat*^u > dr. *păcat*²⁶.

De altfel, acad. Al. Rosetti admite el însuși teza lui Treimer după care reducerea vocalelor atone în toscă este de dată relativ recentă²⁷.

Ținînd seama de faptele pe care le-am expus, în special că ghega nu posedă și — foarte probabil — nici nu a posedat vreodată un *ê* accentuat, că *ê* accentuat din toscă este fără îndoială de dată destul de recentă, provenind din grupurile *-an*, *en* păstrate în ghegă la fel pînă astăzi sau sub aspectul vocalelor nazale *â*, *ê*, corespunzînd prin urmare lui *î* românesc și nu lui *ă*, că acest *ê* aton, acolo unde s-a conservat, rar în ghegă, mai des în toscă, prezintă timbre uneori foarte îndepărtate de acel al lui *ă* românesc, că reducerea vocalelor atone, care a avut ca rezultat apariția unei vocale centrale de tipul *ă* (românesc), este foarte frecventă în limbile cele mai diferite, caracterizate printr-un puternic accent dinamic, că apariția, în română, a lui *ă* în locul unui *e* sau invers este condiționată de proprietatea velarizantă sau palatalizantă a consoanelor precedente, fenomen necunoscut în albaneză, vom trage concluzia că vocala *ă* (*ê*) nu constituie o trăsătură balcanică comună a românei și albanezei. Fiind de dată recentă în amîndouă limbile, apariția ei nu se poate datora acțiunii tîrzii a substratului, teză susținută de Fr. Miklosich²⁸, Al. Philippide²⁹, Al. Rosetti³⁰ și de alții. Eu mă alătur părerii lui Ovid Densusianu, după care apariția lui *ă* românesc — și fără nici o îndoială și a lui *ê* albanez — se datorește unei evoluții spontane³¹.

Ianuarie 1964

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță, 21

²⁵ Vezi E. Petrovici, *Phonetic Evolution, Substitution of Sounds or Morphological Accomodation?* (In Connection with the Treatment of Final *o* in the Slavonic Elements of Rumanian), în „Revue de linguistique” VII, 1962, 1, p. 17–20. (Versiunea engleză a articolului intitulat: *Evoluție fonetică, substituție de sunete sau adaptare morfologică?* (În legătură cu tratamentul lui *o* final în elementele slave ale limbii române), apărut în CL VI, 1961, 1, p. 25–28.

²⁶ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 82.

²⁷ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 83.

²⁸ Miklosich, *op. cit.*, p. 7.

²⁹ Al. Philippide, *Originea românilor*, II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927, p. 56.

³⁰ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 81–83.

³¹ După O. Densusianu (*Histoire de la langue roumaine*, II, *Le seizième siècle*, Paris, 1939, p. 17) trecerea lui *a* aton la *ă* în română nu se datorează substratului, fiind de dată recentă. Este un caz de evoluție spontană, constatată și în alte regiuni ale Romaniei.

EXISTĂ O CAZANIE MOLDOVENEASCĂ
ÎN SECOLUL AL XVI-LEA?
ÎN LEGĂTURĂ CU IZVOARELE CAZANIEI LUI VARLAAM

DE
ATANASIE POPA

*În amintirea lui N. Drăganu, distinsul
meu profesor de la Liceul grăniceresc
„Gh. Coșbuc” din Năsăud în anii
1913 — 1914.*

Cercetările din ultima vreme asupra începuturilor culturii românești în limba română au înregistrat câteva contribuții valoroase¹.

Acad. Al. Rosetti², bazat pe un document din 1532, publicat recent în Polonia, consideră că documentul menționat a dovedit, „fără posibilitate de îndoială”, existența în acest an a *Evangeliei* și a *Epistolelor* lui Pavel traduse în românește, pentru a fi tipărite, sub influența Reformei lui Luther. Traducerile românești amintite s-au efectuat în Moldova, făcând dovada existenței, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, a unui centru de cultură românească în această provincie, care a fost impulsivat, ca și cel din Transilvania, din aceeași perioadă, de lutheranism. Fără îndoială că aceste fapte constituie o noutate și marchează începuturile unor cercetări asupra culturii românești din veacul al XVI-lea într-o direcție nouă.

În articolul de față vrem să aducem o contribuție la studiul activității culturale în limba română din Moldova în secolul al XVI-lea, care confirmă concluziile acad. Al. Rosetti, dovedind existența unei cazanii româ-

¹ Cf. Al. Rosetti, *Cu privire la datarea primelor traduceri românești de cărți religioase*, în „Limba română”, VII, 1958, nr. 2, p. 20—22; Nicolae N. Smochină și N. Smochină, *O traducere românească din secolul al XV-lea a cărții „Floarea darurilor”*, în „Biserica ortodoxă română” LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 712—741.

² *Op. cit.*

logul Cazaniei sale : „Cu mila lui Dumnezeu eu popa Urs din Cotigletiu de pe părinți din Topa de sus și de născut din Dușești și lăcutoriu în Cotigletiu, am scris această carte ce să cheamă păucenie (=cazanie), dintru păucenia lui Io Alivandru Vodă din Țara Moldovei...” (vezi fig. 1).

O primă întrebare care se pune este dacă avem de a face cu o carte scrisă de domn, scrisă la inițiativa lui sau pur și simplu scrisă în timpul domniei sale. Răspunsul la această întrebare nu poate fi precis. Întrucît nu se cunoaște un domn cărturar cu numele de Alexandru în Moldova e foarte probabil că una din ultimele două ipoteze sau amîndouă împreună corespund realității.

Căutînd în lista domnilor Moldovei dinaintea anului 1680, data copierii manuscrisului, găsim mai mulți domnitori cu numele de Alexandru : 1. Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea, domn al Moldovei între 1629—1630 (opt luni) ; 2. Alexandru Iliș, fiul lui Ilie Rareș și nepot al lui Petru Rareș, care după ce domnește mai întii doi ani în Țara Românească, deține tronul Moldovei între 1620—1622 ; 3. Alexandru Movilă, fiul lui Ieremia Movilă, este domn al Moldovei între 1615—1616 ; 4. Alexandru Lăpușeanul, care, în secolul al XVI-lea, este pe tronul Moldovei între 1552—1561 și 1564—1568 și 5. Alexandru Cornea, menționat ca domn al Moldovei între 1540 —1541.

N-avem nici un indiciu direct care să ne arate de al cărui nume din cele purtate de cei cinci domni ai Moldovei, pomeniți mai sus, se leagă cazania moldovenească copiată de popa Ursu. E foarte probabil, însă, că e vorba de Alexandru Lăpușeanul. Mai multe fapte ne conduc spre această concluzie probabilă. Mai întii, dintre toți domni cu numele de Alexandru, care pot fi luați în discuție, numai Alexandru Lăpușeanul este o personalitate mai reliefată, cu o domnie mai lungă (în total a domnit 13 ani), în timpul căreia anumite inițiatives puteau fi duse la capăt. Domniile celorlalți domnitori au fost efemere și nesemnificative. În al doilea rînd se știe că Alexandru Lăpușeanul a avut unele inițiatives culturale : din porunca lui s-au scris, în limba slavă, cronicile de curte ale lui Eftimie și Azarie⁴. În al treilea rînd, — și acest lucru este mai important —, dacă traducerile în românește din Moldova ale Evangheliarului și Apostolului se datoresc luteranismului, cum a arătat acad. Al. Rosetti⁵, e foarte probabil că și alcătuirea sau traducerea unei cazanii, care urmează, ca și în cadrul activității lui Coresi, după Apostol și Evangheliar, se datorește aceleiași influențe. În timpul domniei lui Alexandru Lăpușeanul, direct sau indirect, putem presupune existența unei influențe luterane în Moldova, se pare destul de puternică. Se știe că în anul 1561 tronul Moldovei este cucerit, prin alungarea lui Alexandru Lăpușeanul, de Jacobus Basilikus Heraclides, zis Despot-vodă. Acest domn a trăit multă vreme în Apus și a îmbrățișat Reforma, fiind prieten cu Melancton. Ajuns la domnie el intenționează să treacă la Reformă toată țara Moldovei. În acest scop organizează o „academie”, la care aduce din Apus das-

⁴ Cf. *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 272.

⁵ Cf. *op. cit.*, p. 21—22.

căli învățați și întemeiază o tipografie⁶. După doi ani, Alexandru Lăpușneanul recucereste tronul Moldovei, după ce Despot-vodă fusese omorât în cetatea Sucevei⁷. E foarte probabil ca alcătuirea sau traducerea cazaniei în românește să fi fost o inițiativă a lui Despot-vodă, care s-a desăvirșit abia în a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanul. Cert este faptul că raportarea acestei lucrări la oricare dintre domni amintiți cu numele de Alexandru ne arată în mod neîndoios că în Moldova a existat o cazanie românească în manuscris, înainte de Cazania lui Varlaam (1643).

Epilogul din copia lui popa Ursu nu este singura dovadă de existența unei cazanii moldovenești anterioară Cazaniei lui Varlaam. Și alte date filologice, coroborate între ele, dovedesc același lucru.

Stimulat de mențiunea din epilogul cărții popii Ursu și dornic de a afla ceva despre vechea cazanie moldovenească, am cercetat o mulțime de manuscrise cu un astfel de conținut, dintre care trei prezintă o importanță deosebită pentru problema noastră: Codicele Drăganu, Codicele sibian și Cazania de la Cluj.

*Codicele Drăganu*⁸ este un miscelaneu, care alături de texte rituale, conține și cazanii pentru sărbătorile: sf. Nicolaie, crăciun, bobotează, simbăta mare, blagoveștenie și sf. Gheorghe, o Cazanie la moartea omului creștin, nu mai puțin necesară preotului, și o „scazanie” pentru *cele 12 piatoc* (= vineri) din cursul anului⁹.

Datarea acestui manuscris a fost făcută de N. Drăgan, care, pe baza filigranei hîrtiei, consideră că a fost scris între 1640—1650. El nu este decît o copie, după Drăganu, făcută de un sas, de pe alt manuscris de pe la 1600¹⁰. E greu de spus dacă acest din urmă text era original sau numai o copie.

N. Drăganu n-a dat importanță, „mîzgăliturilor”, scrise de altă mînă, la prima vedere fără o semnificație deosebită, de pe foaia 107r. Pe această pagină, sub alfabetul scris în partea de sus, se poate descifra *văleat 7142*, cu semnele cifrice deasupra slovelor, adică anul 1634 (vezi fig. 2). Această mențiune este foarte importantă fiindcă ne ajută să datăm

⁶ Cf. N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Extrait de „La Transylvanie”, București, 1938, p. 38. Pentru „academia” lui Despot-vodă, cf. Șt. Bîrsănescu, „Schola latina” de la Colnari. *Biblioteca de curte și proiectul de academie al lui Despot vodă*. Zori de cultură umanistă în Moldova secolului XVI, București, 1957.

⁷ Cf. *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 909.

⁸ E vorba de *Manuscrisul liceului grăniceresc „Gh. Coșbuc” din Năsăud*, pe care-l numim astfel întru cinstirea memoriei profesorului N. Drăganu, eminent filolog român, cel ce l-a descris și studiat parțial în două studii: *Manuscrisul liceului grăniceresc „Gh. Coșbuc” din Năsăud și săsismele celor mai vechi manuscrise românești*, publicat în „Dacoromania” III, p. 472—508; *Cea mai veche „slavoslovie” („doxologie”) românească*, în „Transilvania” 60, 1929, nr. 4—5, p. 311—315. Manuscrisul se găsește astăzi la Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., sub cota 6.

⁹ Manuscrisul mai cuprinde și o curiozitate: un *Tatăl nostru* în ungurește, cu litere chirilice, scris de altă mînă, probabil pentru a face plăcere unui credincios maghiar de lege reformată-calvină (cf. N. Drăganu, *Un nou „Tatăl nostru” unguresc scris cu slove chirilice*, în „Anuarul Institutului de istorie națională” III, p. 561—563).

¹⁰ Cf. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 472.

Codicele Drăganu înainte de 1634 : însemnarea fiind de altă mână, rezultă că manuscrisul este cu siguranță anterior acestei date.

Codicele sibian este un manuscris, păstrat în Biblioteca mitropolitană din Sibiu, sub cota 66. Pe lângă numeroase cazanii, mai cuprinde și trei texte rituale : la bobotează, la patimi și la paști. Pe baza datelor cuprinse în textul manuscrisului — f. 154v —, *Codicele sibian* poate fi datat din 1639.

Cazania de la Cluj se găsește în Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., sub cota 131¹¹. Acest manuscris cuprinde texte în bună parte comune cu ale Codicelui sibian. După grafie, cele două manuscrise par a proveni de la același copist. Fiind scris, după toate probabilitățile, de același copist, iar *Codicele sibian* datându-se din 1639, trebuie să presupunem că și *Cazania de la Cluj* este din aceeași epocă. După unele însemnări de pe filele manuscrisului, știm că el a circulat prin regiunea Orăștiei și Zlatnei.

Între textele din *Codicele Drăganu*, *Codicele sibian* și *Cazania de la Cluj*, pe de o parte, și *Cazania popii Ursu*, pe de altă parte, există asemănări care merg pînă la identități. Astfel de asemănări sau identități există între toate manuscrisele menționate mai sus sau între unele dintre ele, databile înainte de 1640, și *Cazania lui Varlaam* din 1643.

Dăm cîteva texte paralele :

I. ÎNCEPUTUL CAZANIEI DE LA BLAGOVEȘTENIE

A. *Cazania popii Ursu* :

Astăzi tună glas de bucurie în toate sămîntețele oamenilor pre pămînt și se arată spăsenie în casele oamenilor celor păcătoși și străluci lumină celor întunecați. Mari și minunate lucruri să arătare astăzi în lume și veste noao să auzi astăzi, carea nice dănuoară din veci nu s-au auzit, că Dumnzul cel nevăzut în trup de fecioară lăcui și cu trup dintr-însa să îmbracă și în lume să arătă și cu oamini petrecu, pre carile mulți împărați și proroci au dorit de demult să-lu vază și nu l-au văzut. Pentr-aceea această

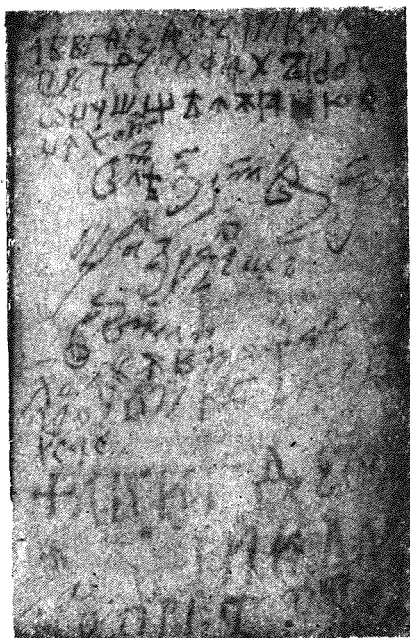

Fig. 2

¹¹ Cf. N. Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca centrală de la Blaj*. Blaj, 1944, p. 132-133 sub cota 138.

zi de astăzi iaste mai slăvită decît toate zilele veacului nostru (f. 369 r-369 v). (Vezi fig. 3).

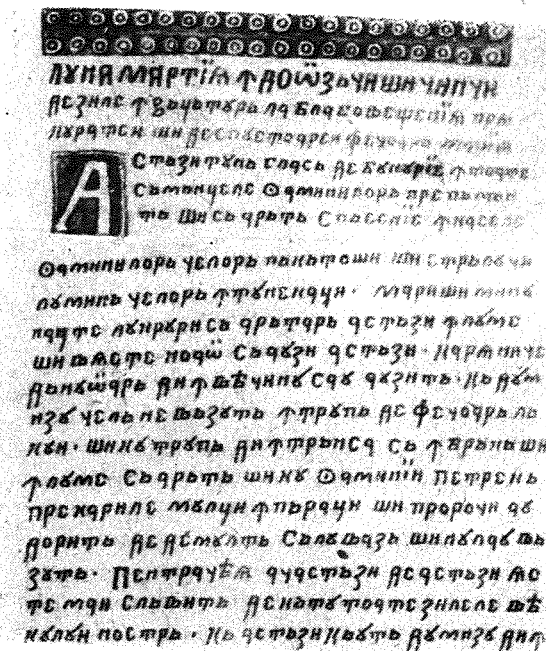

Fig. 3

B. Codicele Drăganu :

Astăzi tună glas de bucurie în toate semențiile oamenești pre pământu și să arată sp/ă/senie în casele oamenilor celor păcătoși și străluci lumină celor întunecați. Mari și minunate lucruri să arătară astăzi în lume veste noă și să auzi astezi carea nice dănăoară den veci nu s-a auzit, că duhul cel nevăzut în zgău de fecioară lăcui și cu trup dentr-însa să îmbrăcă și-n lume să arată și cu oameni petrecu, pre carele mulți împărați și proroci au dorit dedemult să-l vază și nu l-au văzut. Pentru aceea într-această zi, de iaste mare și slăvite decît toate zilele veacului nostru ... (f. 36v — 37 r). (Vezi fig. 4 și 5).

C. Codicele sibian :

Astăz glas de bucurie în toatie sămînțiile oamenilor pre pământu și să arată sp/ă/senie oamenilor celor păcătoși și streluci lumina celor întunecați. Mari și minunate lucruri să arătară astăz carea neci dinioară nu s-au auzit den veci, că Dumnezău cel nevăzut în trup de fecioară lăcui și cu trup dentr-însa să îmbrăcă și în lume să arată și cu oameni petrecu pre carele

mulți împărați și proroci au dorit să-l vadă de demult și ei nu l-au văzut. Pentru aceea această zi iaste mai mare de toate zilele veacului nostru ... (f. 189 v — 190 r). (Vezi fig. 6).

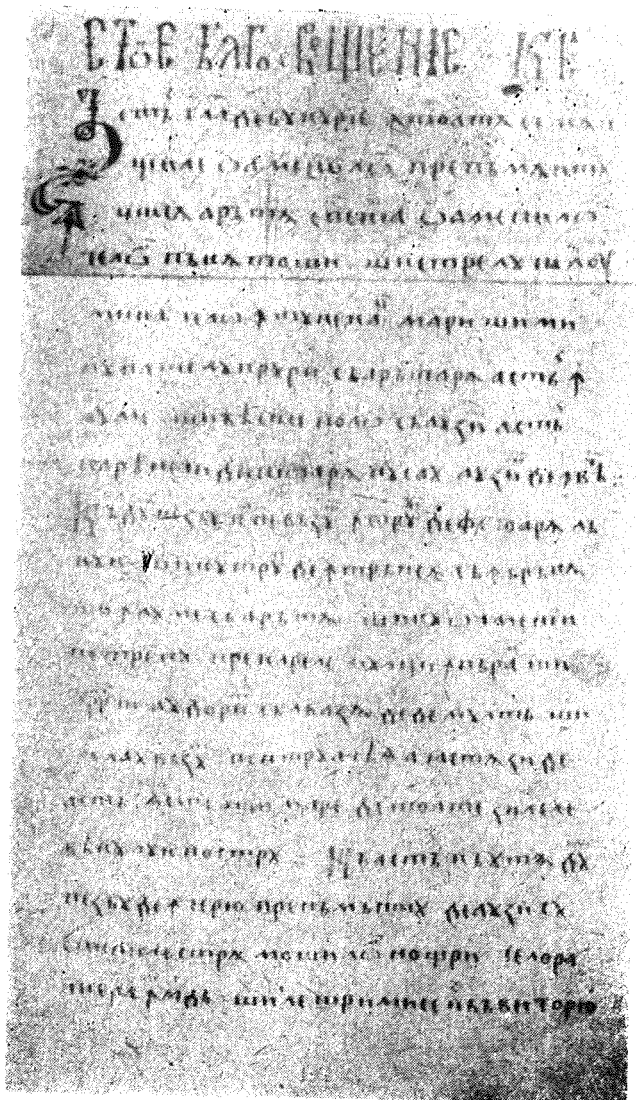

Fig. 6

D. Cazania de la Cluj :

Astăzi întru glas de bucurie în toate sămânțiile omenești pre pământ și să arată ispășenia în casele oamenilor celor păcătoși și spre lumina celor

întunecați. Mari și minunate lucruri să arătară astăzi în lume și veste noao să auzim care nici dinioară nu s-au auzit în veci, că Dumnezeu cel nevăzut, în trup de fecioară lăcui și cu trup dentr-însa să îmbracă și în lume să arătă și cu oamenii petrecu, pre carele mulți împărați și proroci au dorit

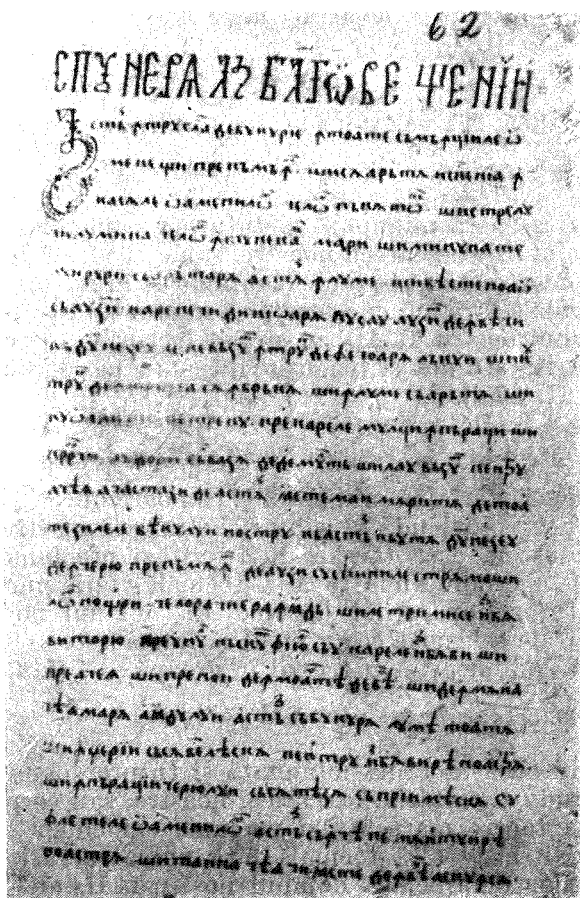

Fig. 7

să-l vadă de demult și l-au văzut. Pentr-aceea această zi de astăzi iaste mai mărită de toate zilele veacului nostru ... (f. 62 r — 65 v). (Vezi fig. 7).

E. Cazania lui Varlaam :

Astăzi tună glas de bucurie în toate semențiile oamenilor pre pământ și să arătă sp/ă/seniia în casele oamenilor celor păcătoși și străluci lumina

celor întunecați. Mari și minunate lucruri să arătară astăzi în lume și veaste bună se auzi astăzi, carea nice dănăoară din veci nu s-au auzit. Că Dumnezeu cel nevăzut în zgău de fecioară lăcui și cu trup dintr-însa să îmbracă și în lume să arată și cu oamenii petrecu pre carele mulți împărați și proroci au dorit de demult să-l vază și nu l-au văzut.

Pentru aceeaia aceasta zi de astăzi iaste mai slăvită decît toate zilele veacului nostru ... (f. 67 v—68 r).

II. ÎNCEPUTUL CAZANIEI DE LA SÎMBĂTA CEA MARE

A. Cazania popii Ursu :

Ce poate fi această minunată și tuturora oamenilor înfricată și ce poate fi lauda și cîntările besearicii noastre, sau ce poate fi iubiții mei creștini, așa tăcere mare astăzi pre lume oaminilor și în cer umilință îngerilor. Nu iaste altă tocmală fără numai această că împăratul tuturora împăraților doarme, că domnul nostru Is Hs au sfrășit lucrurile sale cele noao ce-au făcut și într-această sf/i/ntă și blagoslovită sîmbătă odihnește cu trupul în groapă ... (f. 57 r).

B. Codicele Drăganu :

Ce poate hi aciastă taină minunată și ce poate hi a tuturor oamenilor strașnică, și ce poate hi laudă și cîntări besearicii noastre, sau ce poate hi, iubiții mei creștini, așa tăcere mare astăzi pre lume oamenilor, și în ceriu omilință îngerilor. Nu iaste altă tocmală, fără numai aceasta că împăratul a tuturor împăraților doarme, Că domnul nostru Is.Hs. au svrășit lucrurile sale cele noaă ce au făcut și într-aceste sv/i/ntă și bl/ago/-s/lo/vită sîmbătă odihnește cu trupul în groapă ... (f. 49 r).

C. Cazania lui Varlaam :

Ce poate hi această taină minunată și tuturor oaminilor strașnică și ce poate hi lauda și cîntările besearicii noastre, sau ce poate hi, iubiții mei creștini, așa tăcere mare astăzi pe lume oamenilor și-n ceriu umilință îngerilor. Nu iaste altă tocmală fără numai aceasta că împăratul tuturor împăraților doarme, că domnul nostru Is Hs au svrășit lucrurile sale ceale noaă ce-au făcut și într-această sfîntă și blagoslovită sîmbătă odihnește cu trupul în groapă ... (f. 110 v).

III. ÎNCEPUTUL CAZANIEI DIN DUMINECA LĂSATULUI DE CARNE

A. Cazania popii Ursu :

Domnul nostru Is Hs, adevărat fiul lui Dumnizu, întîiu arată taina credinței noastre carea-i mai mare și mai dinainte venire la giudețu ca să-lu foarte cu deadins așteptăm și foarte să ne temem și să ne grijim că va veni Dumnizu la giudețu foarte înfricat și strașnic și mai luminat decît

soarele cu de 7 ori și sfânt fără de păcate va veni, cîndu cu atîtea sute de ai mai dinainte au prorocit prorocii de vinirea domnului Hs ; care lucru deplin s-au izbîndit cuvîntul lor, c-au vinit pre lume în trup de om ... (f. 11 v).

B. Cazania de la Cluj :

Întîiu arată taina credinței noastre carea e mai mare și mai denainte venirea la giudeț a domnului nostru Hs ca să-l foarte cu deadins așteptăm și foarte să ne temem și să ne grijim ca fără de greșală va veni cînd cu atîtea sute de ai mai denainte au prorocit prorocii de venirea lui ; care lucru deplin s-au izbîndit cuvîntul lor, c-au venit pre lume în trup de om ... (f. 125 r).

C. Cazania lui Varlaam :

Întîiu arată tăria credinței noastre carea-i mai mare și mai denaintea venirea la giudeț a domnului nostru Isus Hristos ca să-l foarte așteptăm și foarte să ne temem și să ne grijim, ca fără de greș va veni, cînd cu atîtea sute de ai mai denainte au prorocit prorocii de venirea lui. Care lucru deplin s-a izbîndit cuvîntul lor, c-au venit pre lume în trup de om ... (f. 24 r—24 v).

IV. ÎNCEPUTUL CAZANIEI DIN DUMINECA LĂSATULUI DE BRÎNZĂ ȘI FRAGMENTUL CU LUTERANII ȘI CALVINII

A. Cazania popii Ursu :

Domnul Dumnizu întîiu arată noao cîndune rugăm să ne ierte Dumnizu greșalele noastre. Acea ertăciune o pune Dumnizu pre noi ca să ertăm noi întîiu greșelele fraților noștri, adecă fiecărui creștin. Care învățatură auzind Pătru apostol de la domnul și învățătorul său să iubască vrăjmașii săi și să le ierte păcatele lor, nu știia ce face să nu să tîmplă numai dănuoară într-o zi scărba și mîniia ce într-altă zi să tîmplă și cite de șapte ori ...

... Cum să nevoesc să fac toți credincioșii lui Hs în toată lumea, numai sînguri *calvinii și litorii, adecă ungerii eriticii din vremea de acmu* legătura lucrurilor celor bune nu vor să ia la sine, ce numai ce împlă în volnicia trupului și în odihnă în aceea caria îndulcește trupul ... (f.17 r—14 v, f. 15 v).

B. Cazania de la Cluj :

Întîiu arată cînd ne rugăm să va iarte Dumnezeu greșalele noastre, aceea ertăciune o pune Dumnezeu pre noi ca să ertăm noi întăi greșalele fraților noștri, adecă fie căruia creștin, care învățatură auzindu Petru apostol de la domnul și învățătorul său, să iubească vrăjmașii săi și să le iarte vinele lor nu știia ce va face, că nu să tîmplă numai di ioară într-o zi scărba și mânia, ce într-oastă zi și câte de 7 ori (f. 131r.).

... Cum fac și să nevoescu toți credincioșii lui Hs în toată lume, numai sînguri calvinii și liutranii iritici den vremea de acum legătura lucrurilor celor bune nu o vor, în volnicia trupului și în odihnă vor în carea îndulcește trupul (f. 132 v).

C. Cazania lui Varlaam :

Întîiu arată cînd ne rugăm să ne iarte Dumnezeu greșelile noastre, aceea ertăciune o pune Dumnezeu pre noi ca să ertăm noi întîiu greșelile fraților noștri, adecă fiecărui creștin. Care învățătură auzînd Petru apostol de la Domnul și învățătorul său să iubască vrăjmașii săi și să le iarte vinile lor, nu știe ce va face, să nu să tîmplă numai dănăoară într-o zi scrăba și mînia ce într-altă zi cîte de șapte ori ... (f. 30 r).

... Cum să nevoesc și fac toți credincioșii lui Hristos în toată lumea, numai *sînguri calvinii și liutranii* nu o vor, în volnicia trupului lui și în odihnă vor, care îndulcește trupul ... (f. 33 r).

Identitatea de texte dintre Cazania popii Ursu, Codicele Drăganu, Codicile sibian și Cazania de la Cluj ne atestă nu numai existența cazaniei din Moldova înainte de 1640, dar ne arată și circulația ei, fiind copiată în numeroase manuscrise¹². Dată fiind identitatea unor texte din Cazania popii Ursu, Codicele Drăganu, Codicele sibian, Cazania de la Cluj, datele înainte de anul 1640, și Cazania lui Varlaam din 1643, trebuie să presupunem că Varlaam a utilizat cazania moldovenească mai veche, aceasta constituind un izvor principal al operei sale.

În legătură cu *Cartea românească de învățătură* a lui Varlaam s-a făcut constatarea că principalele izvoare folosite de mitropolitul moldovean nu s-au identificat încă, presupunîndu-se că unele asemănări cu Cazania lui Coresi din 1581 și cu Cazania de la Govora din 1642 s-ar datora unui izvor sau unor izvoare comune¹³. Un asemenea izvor comun îl poate constitui „păucenia lui Io Alexandru Vodă din Țara Moldovei”, probabil din secolul al XVI-lea, copiată mai tîrziu, în Bihor, de popa Ursu și păstrată, parțial, și în alte manuscrise vechi, cum am încercat să arătăm în studiul de față.

Mai 1964

Cluj, str. 11 Iunie nr. 34

¹² N. Drăganu atribuie Codicelui Drăganu o origine moldovenească pe baza introducerii într-un text liturgic a „Stihirei sfîntului Ioan cel Nou din Suceava”, precum și pe baza unor exemple ca : *naști, cinsti*, „cinste, trămisi etc., care cuprind trecerea lui e neaccentuat la i.

¹³ Cf. A. I. Rosetti și B. C. Cazacu, *Istoria limbii literare române*, I, București, 1961, p. 96; cf. și A. T. Popa, *Cazania lui Varlaam*, Timișoara, 1944, p. 8.

O PROBLEMĂ DE DIALECTOLOGIE ISTORICĂ: $\hat{C} > \hat{S}$ ȘI $\hat{G} > \hat{Z}$ ÎN GRAIURILE MOLDOVENEȘTI

DE

R. TODORAN

1. Înregistrarea în scris a celei dintâi apariții a unui fenomen lingvistic este o problemă actuală și importantă, totodată, în cercetările lingvistice¹. Datarea cuvintelor, formelor și construcțiilor gramaticale contribuie la o mai bună cunoaștere a istoriei limbii și a gramaticii istorice, chiar dacă atestarea în scris nu se identifică, cum se întâmplă în majoritatea cazurilor, cu apariția lor în limbă. De obicei datarea unui fenomen lingvistic este relativă, fiindcă noi materiale descoperite pot să împingă mai adine în timp limitele existenței lui. De o datare absolută numai arareori putem vorbi, mai cu seamă în legătură cu unele creații lexicale.

Din atestarea și datarea fenomenelor lingvistice un folos direct trage și dialectologia. Până nu demult, dialectele s-au studiat mai ales sincron. În ultima vreme perspectiva diacronică își face tot mai mult loc în studiile de dialectologie. E firesc, dacă ținem seama de faptul că în multe limbi structura dialectală, în stadiul ei actual de dezvoltare, este bine cunoscută. Constatarea aceasta este valabilă și pentru limba română.

2. Graiurile moldovenești (sau de factură moldovenească) se caracterizează prin câteva particularități fonetice, care împreună cu numeroase elemente lexicale, îi pun în lumină individualitatea. Dacă palatalizarea labialelor *p*, *b* și *m* în \hat{k} , \hat{g} și \hat{n} , rostirea *dz* pentru *z* (*tîrdzîu* etc.) și \hat{g} pentru *j* (*goc* etc., existentă odinioară în Moldova) și trecerea lui *e* neaccentuat la *i* (*cadî*, *fimeii* etc.) au fost remarcate de multă vreme², pronunțarea

¹ Cf. Fl. Dimitrescu, *O problemă actuală a filologiei române: datarea*, în „Analele Universității București”, seria Științe sociale, an. XI, 1962, vol. 25, p. 367–375.

² Cf. D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ap. Gh. Bulgar, *Scriitorii români despre limbă și stil*, București, 1957, p. 51; G. Seulescu, *Răspuns la recenziile D. Eliad făcute asupra subscrișului în numerele Curierului 149, 150, 151*, în „Supliment extraordinar la nr. 91 a Albinei românești”, 16 noiembrie 1839, p. 2–3.

semioclusivei *ê* ca *ș* și a corespondentei sale sonore *ĝ* ca *ž*, nu s-a relevat în graiurile moldovenești decât târziu.

Aceste caracteristici sînt considerate de unii lingviști ca cele mai de seamă trăsături fonetice ale graiurilor moldovenești, în opoziție cu cele muntești. „Totdeauna am avut impresia — afirmă acad. Iorgu Iordan — că un moldovean se deosebește de un muntean, în primul rînd, prin modul cum articulează aceste sunete”³. Rostirea *ș* și *ž* în locul semioclusivelor *ê* și *ĝ* ar fi ultima particularitate pe care și-o pierde un moldovean atunci cînd suferă un puternic proces de „muntenizare” a graiului său, fie sub acțiunea graiurilor muntene, fie sub cea a limbii literare⁴. De asemenea, și pentru acad. E. Petrovici pronunțarea semioclusivelor *ê* și *ĝ* ca *ș* și *ž*, în graiurile moldovenești, ocupă locul întii ca importanță, de vreme ce tratamentul acestor consoane este particularitatea de bază pentru repartiția graiurilor dacoromâne în diverse unități dialectale⁵.

3. Pentru prima oară, după cîte știm pînă acum, fenomenul *ê* > *ș* și *ĝ* > *ž* este semnalat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd apare și se intensifică interesul pentru studiul graiurilor populare românești.

G. Baronzi, ocupîndu-se, în 1872, de caracteristicile « dialectului moldav »⁶, relevă cinci dintre principalele particularități fonetice, printre care, în primul rînd, pronunțarea lui *ĝ* ca *ž* și a lui *ê* ca *ș*⁷. Cu doi-sprezece ani în urmă, în 1884, caracteristicile « dialectului moldovenesc » sînt reluate de Ioan Nădejde⁸, pe o bază istorică; printre ele se găsește *ê* > *ș*, neamintindu-se, însă, *ĝ* > *ž*. Desigur, I. Nădejde nu are dreptate atunci cînd constată că sunetele *ê* și *ĝ* „sînt tratate ca și în celelalte dialecte din Dacia lui Traian” și că, în această privință, moldovenii se deosebesc de macedoneni: primii zic *faci, cerb* (!) etc., iar ceilalți *fați, țerbu* etc. Simte nevoia, însă, de a face o precizare, pe cît de justă pe atît de utilă pentru noi: „Despre ce trebuie să spunem că la moldoveni are o rostire mai apro-

³ Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în „Ethnos”, I, 1941, p. 93; cf. G. R. Scorpan, *Graiul moldovenesc. Tendințe fonetice. Expresivitate*, în „Buletinul Institutului de filologie română «Al. Philippide» din Iași”, XI—XII, 1944—1945, p. 427, 431, cf. și 445.

⁴ Cf. Iorgu Iordan, *art. cit.* Exemplului adus, i se adaugă, ca o concluzie, următoarea observație a autorului: „De nenumărate ori am putut observa, la moldovenii transplantați de multă vreme în Muntenia și asimilați aproape complet din punctul de vedere al limbii, că ceea ce le trăda originea moldovenească era mai ales, dacă nu exclusiv, pronunțarea lui *ê, ĝ*, ca *ș, ž*, sau foarte apropiate de *ș, ž*” (p. 93—94).

⁵ Cf. E. Petrovici, *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania”, an. 72, 1941, nr. 2, p. 102—106; i d., *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în „Limba română”, III, 1954, nr. 5, p. 13.

⁶ În *Opere complete*, vol. I. *Limba română și tradițiunile ei*, Braila, 1872, p. 157—158.

⁷ Reproducem observațiile autorului în propria lui exprimare: „Moldovenii întrebunțează adesea pe [j] în loc de [g], precum [jer, jentil, jenuche] etc.; și viceversa, precum [gioc, giucărie, giurămînt] etc.

Pe [c] îl pronunță adesea [ș], precum [așea] în loc de *acea*, și în loc de *c*, *reșe* în loc de *rece*, *dulșei* în loc de *dulcei*, *dulceață* etc.”.

E interesant de semnalat faptul că în lista „zicerilor” din «dialectul moldav» (p. 159—162), cuvintele cu *ș* (< *ê*) apar literarizate, adică transpuse în fonetismul limbii literare: *cibotă, cibotar, ciardac, scrinciob* etc.; într-un singur caz se dă rostirea moldovenească, alături de cea literară: „*ciolane* sau *șolane*”.

⁸ Cf. *Despre dialectul moldovenesc*, în „Contemporanul” III, 1884, nr. 19, p. 734—738; nr. 20, p. 761—766; nr. 22, p. 866—873; IV, 1884, nr. 2, p. 60—63.

piată de ș decît la munteni, de aceea aceștia rîd pe moldoveni și pretind că zicem *așele, șine* . . . Cum că *ce* al nostru va fi semănînd a ș este de crezut, dar pentru noi este foarte limpede deosebirea și unul care ar voi să se dea de moldovan și ar rosti pe *ce* al nostru ca *șe* n-ar amăgi pe nime, fiecare l-ar lua drept străin”⁹. Prin aceste observații, Ioan Nădejde subliniază caracterul muiat al sunetului ș în graiurile moldovenești.

Cercetările dialectale ulterioare, utilizînd mai cu seamă materialul Atlasului lingvistic al lui G. Weigand și al *Atlasului lingvistic român*, nu numai că au atestat fenomenul în graiurile dacoromâne, dar au dat și posibilitatea să se stabilească, cu destulă precizie, răspîndirea lui (vezi hărțile nr. 1 și 2).

4. Se pune în mod firesc întrebarea : cît de veche este rostirea semi-oclusivelor ċ și ġ ca ș (ś) și ž (ž) în graiurile dacoromâne ?

Acad. E. Petrovici credea odinioară, pe baza acestor fenomene, că, în epoca migrației popoarelor, românii din nordul Dunării s-ar fi retras în cununa de munți care înconjură Transilvania, constituind patru sau cinci « vetre ». Aici ar fi stat mai multe veacuri, pînă prin secolul al XII-lea, cînd, după încetarea migrației popoarelor, s-ar fi revărsat și înăuntrul și în afara Transilvaniei, populînd teritoriile locuite de ei astăzi¹⁰. Autorul acestei teorii își modifică părerile și, într-un studiu mai recent, consideră, cu probabilitate, că diferențierile din dacoromână nu sînt mai vechi de secolul al XV-lea¹¹. Așadar, trebuie să presupunem că, după ultima părere a academicianului E. Petrovici, nici rostirea ċ ca ș și ġ ca ž, în Moldova, nu este anterioară acestui secol.

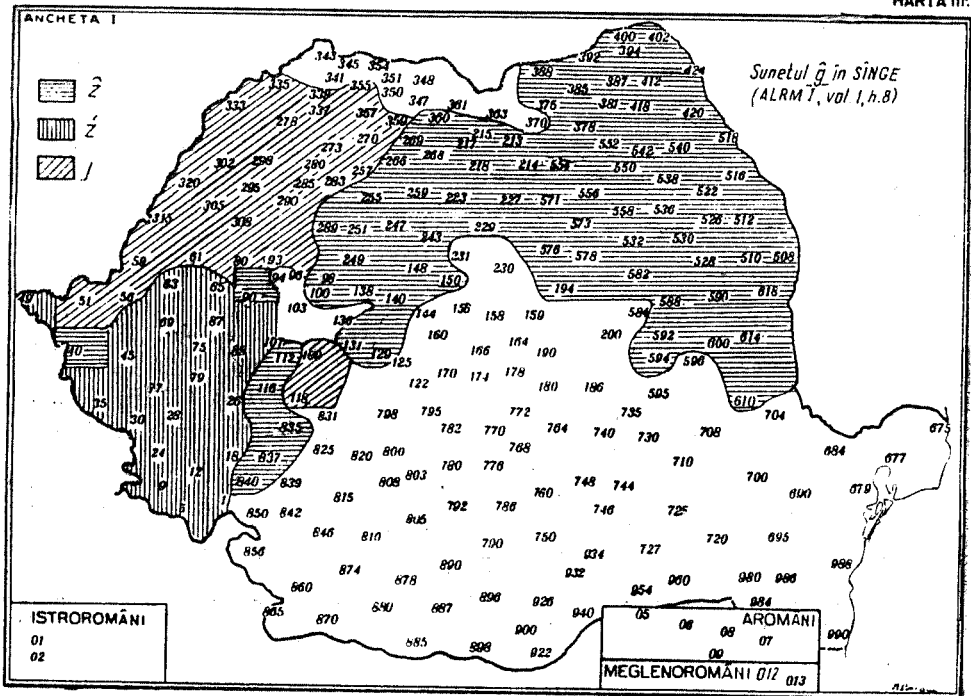
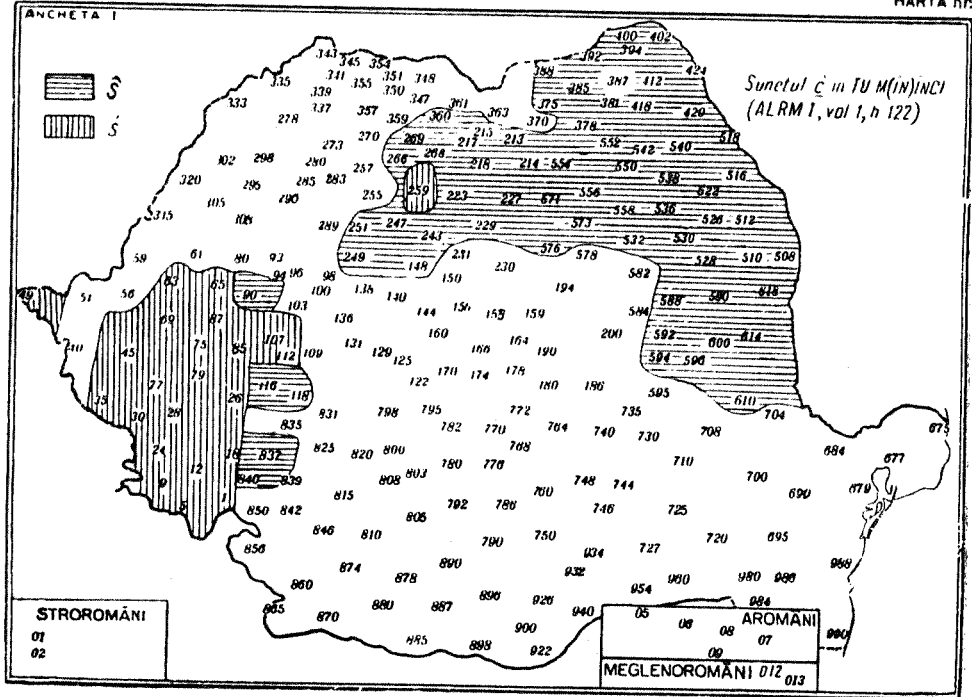
Urmărind cuvintele românești (nume de persoane și toponimice) din documentele slave provenite din Moldova¹² am întîlnit numeroase exemple cu ċ păstrat, ca în limba literară de astăzi, începînd cu secolul al XV-lea și pînă în secolul al XVII-lea, cînd apar primele texte moldovenești : *Vîlčia* : 1407, 1415, 1433, 1437 (Gl. 213), *Ćetețelova potok* = *Pîriul cetăților* : 1411 (Gl. 239), *Cračun, Crăčun* : 1414, 1558 (Gl. 148), *Bučumeni* : 1424, 1439, 1490 (Gl. 134), *Stîngač* : 1426 (Gl. 201), *Purčelcul* : 1429 (Gl. 192), *Purčeleşti* : 1429 (Gl. 192), (Pana Mihaila) *Uričela* : 1433 (Gl. 243), *Limbă-Dulče* : 1433 (Gl. 171), *Corsăčești* : 1434 (Gl. 144), (Fîntîna) *Pedučelului* : 1436 (Gl. 156), *Munčel, Munčei* : 1436, 1462 (Gl. 178), (Oana) *Pînteča* = (a lui Oană) *Pîntece* : 1448 (Gl. 239), *Ćetățea, Ćetățali* : 1455, 1503 (Gl. 142), *Pînteče* : 1456 (Gl. 183), *Bučium* : 1456 (Gl. 134), *Căcăčani* : 1462 (Gl. 137), *Ćiocîrlie* : 1468 (Gl. 143), *Frînceștii* : 1468 (Gl. 158), *Floči* : 1473 (Gl. 158), (ot) *Purčela* : 1479 (Gl. 240), *Siminičanii* : 1480 (Gl. 199), *Stîrčeștii* : 1487 (Gl. 201), *Bačiul* : 1488 (Gl. 126),

⁹ *Despre dialectul moldovenesc*, în „Contemporanul”, III, 1884, nr. 22, p. 872—873.

¹⁰ Cf. Petrovici, *Siebenbürgen als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*, București, 1943 (extras), p. 309—317.

¹¹ Cf. id., *Repartiția graiurilor dacoromâne, pe baza Atlasului lingvistic român*, în „Limba română” III, 1954, nr. 5, p. 16.

¹² Ne-am servit de lucrarea lui D a m i a n P. B o g d a n, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946; lucrarea e citată în prezentul articol prin abrevierea „Gl.”

Țocan : 1489 (Gl. 143), Fulticani : 1490 (Gl. 159), Greč : 1490 (Gl. 164), Purece : 1491, 1619 (Gl. 192), Urghișenilor : 1491 (Gl. 212), Țorcolină : 1492 (Gl. 144), Recea : 1493 (Gl. 194), Plăcinteni : 1495 (Gl. 187), Purcel : 1495 (Gl. 192), Talmaș : 1503 (Gl. 205), Porțeni : 1515 (Gl. 189), Cundăști : 1517 (Gl. 144), Clincul : 1519 (Gl. 145), Țorești : 1522 (Gl. 144), Soții, Soților : 1529, 1533 (Gl. 199), Cîrceiu : 1537 (Gl. 140), (Valea) Bucumilor : 1569 (Gl. 214), Teșoara : 1583 (Gl. 207) Stolnicel : 1587 (Gl. 104), Visterniții : 1588 (Gl. 216), Stîncani : 1588 (Gl. 201), Stuhuținele : 1588 (Gl. 203), Slujnicele : 1589 (Gl. 199), Răcești : 1591 (Gl. 193), (vătah za) tîlmași : 1601 (Gl. 109), Țupârca : 1604 (Gl. 145), Săcere : 1605 (Gl. 198), Frîncescu : 1607 (Gl. 159), Stolnicani : 1609 (Gl. 202), Stîngăcani : 1609 (Gl. 201), Bucumaș : 1609 (Gl. 134), Țorăști : 1612 (Gl. 144), Țupești : 1620 (Gl. 145), Stîrcea : 1626 (Gl. 201), (Poiana) Muncii : 1632 (Gl. 188), Cenușe : 1636 (Gl. 142), Țupăscul : 1641 (Gl. 145), Țurea : 1642 (Gl. 145), Țurești : 1642 (Gl. 145) ș.a.

Față de aceste numeroase exemple, într-un singur caz s-ar părea că avem de a face cu $\acute{e} > \acute{s}$: ШЕПЕЛЕРЫЙ СЕЛО : 1431 (Gl. 241). După interpretarea lui M. Costăchescu, admisă de Damian P. Bogdan, semnificația celor două cuvinte ar fi 'satul șepelor', adică 'satul cepelor'. Primul cuvînt — ШЕПЕЛЕРЫЙ — ar fi pluralul articulat al lui *ceapă*, în rostirea moldovenească (cu $\acute{e} > \acute{s}$) și cu flexiunea slavă. Dacă interpretarea aceasta este justă, înseamnă că cel dintîi exemplu de care dispunem pentru vechimea reducerii semiocclusivei \acute{e} la \acute{s} , în graiurile moldovenești, este din 1431. După părerea noastră, nu putem pune temei pe acest unic exemplu, de vreme ce în atîtea cazuri \acute{e} s-a păstrat în aceeași epocă și în epocile următoare, cum se poate observa din materialul citat mai sus. Sîntem tentați, mai de grabă, să vedem aici un cuvînt slav : rus. *šepel'avyj*, ucr. *šepel'avyj*; ШЕПЕЛЕРЫЙ СЕЛО, în acest caz, are semnificația de 'satul cepeleșilor (pelticilor)' ¹³.

În sprijinul interpretării lui M. Costăchescu și Damian P. Bogdan nu este nici invocarea paralelismului cu $\acute{g} > \acute{z}$. *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române* cuprinde exemple cu \acute{g} redat prin *j*, mai cu seamă în secolul al XV-lea. Cum a arătat acad. Al. Rosetti ¹⁴, în asemenea exemple, grafia cu *ж*, în Moldova, nu redă o realitate fonetică, ci reproduce cu aproximație sunetul \acute{g} , pentru care s-a creat abia în secolul al XV-lea, în scrierea chirilică din țările române, o slovă specială (ψ). Că lucrurile stau astfel se poate vedea din următoarele fapte : *a*) pentru redarea lui \acute{g} s-au încercat diverse modalități, pînă să se ajungă la semnul ψ : ГЕНШЕ : 1415, ЖЕНШЕ : 1421, ЧЕНШЕ : 1436, ЦЕНШЕ : 1475 (în Țara Româ-

¹³ Sugestia ne-a dat-o I. Pătruț.

Aducem în discuție încă un exemplu care ar pleda pentru vechimea fenomenului $\acute{e} > \acute{s}$ în graiurile moldovenești. În documentul 53, din anul 1611–1612, publicat în *Documente privind istoria României*. Veacul XVII. A. Moldova. Vol. III, p. 34, apare forma *a cinșea* 'a cincea', în care cel de al doilea \acute{e} ar reda cunoscutul fonetism moldovenesc. Consultînd însă fotocopia de la p. 339, ne-am convins că e vorba de o lectură greșită a textului. De altfel întreg documentul este transcris cu aproximație.

¹⁴ Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea—XVI-lea*, [București], 1956, p. 40.

nească : Gl. 162)¹⁵; b) grafia cu ж în loc de ȳ apare în Țara Românească în cazuri în care o pronunțare cu j pentru ĵ este exclusă : ЖЕНШЕ : 1421 (Gl. 162); c) în general, se observă o întrebuițare a slovei ж, cu mai mare frecvență, în documentele slave moldovenești, în secolul al XV-lea și pînă prin a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cam de cînd începe să fie mai frecventă slova ȳ : ЖСМѢТАТЕ : 1404, ЖЮМѢТАТЕ : 1407, ЖОУМЪТАТК : 1415, ЖОМѢТАТЕ : 1492, ЦЮМЪТАТЕ : 1600 (Gl. 169), ЖОУМЪТКЦКІИ : 1492, ЦЮМЪТКЦКІИ : 1600 (Gl. 169), ЖСАЕ : 1409, 1502, ЖЮДЕ : 1433, ЦЮДЕ : 1632 (Gl. 69), НЕЖИЦИ : 1459, НЕЦИЛИИ : 1600 (Gl. 179), ПОУЖЕЦК : 1437, ПШУЕЦИ : 1558 (Gl. 192) etc.; așadar, în general, în secolul al XV-lea pînă în al XVII-lea, evoluția grafiei este de la ж la ȳ, cită vreme evoluția fonetică normală este de la ĵ la ž.

Deocamdată nu avem posibilitatea să datăm cu precizie apariția rostirii é ca ș și ĵ ca ž în graiurile moldovenești. Ceea ce putem spune în mod cert este că pronunțarea lui é ca ș și ĵ ca ž în graiurile de tip moldovenesc a existat la începutul secolului al XVIII-lea. Trei mărturii scrise vin să sprijine această afirmație :

1. În cronica lui Ion Neculce, numele mai vechi al localității de astăzi Isaccea¹⁶ apare de șase ori cu *ci* (= é) — *Obluciță* — și de zece ori cu *și* (= ș) — *Oblușiță*. Iată exemplele, citate după ediția acad. Iorgu Iordan¹⁷ :

numai ce s-au pornit împărăția, la Oblucițe sosind, au găsitu podul gata peste Dunăre și au și trecut cu oștile sale (p. 41);

au purces împărăția în gios, iar pe acel șlah ce au vinit, ș-au trecut Dunărea la Oblușiță cu mult plen de robi și de duim (p. 45);

iară de primăvară au vinit împărăția pân' la Oblușiță ș-au triimis pe Husain-pașa cu oști la Hotin (p. 46);

și au triimis de au dat știre viziriului, la Obluciță, că și el au scăpat cum au putut și vine la poala împărăției (p. 50);

sosind Grigorii-vodă la Obluciță, au mârșu la viziriul, și l-au întreat cum au fost lucrul lui Husain-pașa (p. 50);

audzindu vizirul, fiind la Obluciță, de lucrurile ce s-au făcut... acolo, în grabă, nice un domn sau ficior de domn mazil, nu era, nimi (p. 54);

dzic să fie dzis viziriul lui Dumitrașco-vodă, cîndu l-au pus domnu, la Oblucițe (p. 56);

și cu silința și cheltuiala lui Șerban-vodă au isprăvit să margă boierii la Obluciță, la Suliiman-pașa, fiind sarascheriu acolo, să le iè sama cu Dumitrașco-vodă, să-i giudece (p. 87);

și cu aceste lucruri, după ce s-au sfătuit și le-au aședzat, au purces cu toții la Obluciță, la Suliiman-pașe (p. 88);

¹⁵ Cf. i. d., *ibid.* În acest fel trebuie interpretate și exemplele date de O. Densușianu în *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 80—81.

¹⁶ Cf. *Documente privind istoria României*. B. Țara Românească. Veacurile XIII-XVI. *Indicele numerelor de locuri*, [București], 1956, p. 95.

¹⁷ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan. Ediția a II-a, revăzută, [București], 1959.

gătitu-s-au Cantemir-vodă cu oastea lui de au mârșu să iè cetatea Sorocii, împreună cu Daltaban-pașe, sarascherul Oblușiții (p. 109); trimițe [scrisori] la Cameniță, la Caraman-pașe, că era prietin vechiu-lui Cantemir-vodă, și la Daltaban, sarascherul de Oblușiță, și la Tarigrad (p. 120);

cînd fu al treile an a domniei lui, venit-au Daltaban sarascher-pașe de la Oblușiță cu oaste la Țuțora (p. 123);

deci Duca-vodă alesă oaste și trimisă cu zaharaoa, iar Daltaban să-ntoarsă iar la Oblușiță înapoi (p. 123);

deci Iordachi și Bogdan, din Neamțu, în toate părțile au răpedzit la Cameniță și la sarascher Daltaban de la Oblușiță și la Poartă, au dat știre ce-au făcut Constantin Duca-vodă (p. 127);

iară mai pe urmă au sosît . . . și chihaiioa lui Isuf-pașei sarascherul de Oblușiță cu 600 de spafei (p. 137);

că pe-cee vreme sarascherul nu șadè tot la un loc, ce să ducè de-mbla și la Tighine, și la Oblușiță, și la Baba (p. 176).

Ediția acad. Iorgu Iordan din cronică lui Neculce se bazează pe textul manuscrisului nr. 253, cu adnotările autorului, fapt care „ne dă dreptul să-l considerăm ca un manuscris evasi-autograf”¹⁸ și, ca atare, demn de toată încrederea din punct de vedere lingvistic. Trebuie să menționăm că în ediția lui Al. Procopovici, care reproduce textul din Letopișețele lui Kogălniceanu, nu se găsește decît Obluciță¹⁹. Cu același fonetism apare cuvîntul, cum e de altfel firesc, la cronicarii munteni²⁰. În cronicile lui Grigore Ureche și Miron Costin nu se înregistrează cuvîntul²¹.

Toponimicul *Oblucița* își are originea în sl. de est *Oblučica* ‘cotitură (a unui rîu)’²² (cf. ucr. *obluk*, -ka ‘curbură’). Putem constata, așadar, că forma cu *ġ* este originară.

2. În manuscrisul lui Gherman Filip, scris la 1721—1724 în Urmeniș, un sat din Cîmpia Transilvaniei (azi în Raionul Luduș, Reg. Mureș-Autonomă Maghiară)²³, se atestă fonetismul *păpuși* ‘păpuci’: *l-au încălțat cu pînșu de her* (f. 145 v.). În acest exemplu, ca și în exemplele precedente, avem notată, în mod neîndoios, rostirea semiocclusivei *ġ* ca *ș*, într-o regiune în care și astăzi există fenomenul.

3. Tot în cronică lui Neculce întîlnim un exemplu care ne atestă, indirect, rostirea lui *ġ* ca *ž*. E vorba de forma *logit* din următorul context:

¹⁸ Iorgu Iordan, în introducere la Ion Neculce, *op. cit.*, p. VII; cf. și p. CXVII—CXIX.

¹⁹ *Cronica lui I. Neculce*. Ediția îngrijită de Al. Procopovici, cu o prefață și o introducere. Vol. I—II, Craiova, 1942, v. indicele.

²⁰ Cf. *Cronicarii munteni*. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiul introductiv de Eugen Stănescu, II, București, 1961, p. 487.

²¹ Cf. indicele de nume proprii de locuri și de persoane (Gr. Ureche) și indicele geografic (M. Costin) în edițiile lui P. P. Panaitescu.

²² Etimologia acestui toponimic mi-a fost comunicată de acad. E. Petrovici.

²³ Pentru unele date despre acest manuscris, cf. R. Todoran, *Observații asupra grafiei chirilice a unui manuscris românesc din Transilvania de la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Studii și cercelări lingvistice”, XI, 1960, nr. 3, p. 755—760.

ș-au fost dzicînd lui Turculețu pentru ce i-au logit noaptea furis (p. 108). Așa cum se menționează în ediția acad. Iorgu Iordan (în glosar, la p. 406, iar în introducere, la p. LXII), *logit* nu este decît o formă rezultată din *lovit* (care apare de două ori pe aceeași pagină), cu palatalizarea labio-dentalei *v*. Un stadiu *ġ* de palatalizare a labio-dentalei *v* nu se cunoaște nu numai în graiurile din Moldova, dar nici în alte graiuri românești²⁴. Cum se explică atunci această variantă fonetică? Nu se poate explica decît într-un singur fel: ca o formă hipercorectă. Procesul este următorul *lovit* > *ložit* (cf. *vin* > *zin* etc.), din care se creează forma hipercorectă *logit*, după modelul *fuži* > *fuġi*, prin adaptarea formei dialectale la fonetismul literar. Așadar din echivalențele $v = \hat{z}$, $\hat{g} = \hat{z}$ s-a ajuns la $v = \hat{g}$, putîndu-se explica astfel substituirea lui *v* cu *ġ*. Această formă hipercorectă presupune existența pronunțării \hat{z} pentru *ġ*.

Pe marginea acestor exemple, se pun două întrebări, pentru care vom încerca să găsim răspunsuri: a) cum se explică apariția fenomenului în cuvintele discutate și care e semnificația lor? și b) de ce fenomenul de care ne ocupăm nu e curent la scriitorii amintiți și, în general, la scriitorii moldoveni?

a) Atît *Oblușită* cît și *păpuși* sînt forme s c ă p a t e de sub controlul celor doi autori. Primul exemplu ne arată că I. Neculce n-a fost sigur de rostirea c o r e c t ă a acestui cuvînt, fiind vorba de un nume propriu, a cărui etimologie nu se putea descoperi cu ușurință, prin apropiere de un substantiv comun. Numai astfel se poate explica alternanța dintre *Oblușită* și *Oblușită*. În cel de al doilea exemplu avem de a face cu un cuvînt de origine turcească (turc. *pabuş*), nou, la data aceea, în Transilvania, pătruns din țările române, prin modă. Fiind vorba de un cuvînt nou, autorul, Gherman Filip, nu l-a cunoscut decît în pronunțare regională. Ambele exemple ne arată un lucru demn de reținut, și anume că n o r m a literară era cu *é*. Cît privește fonetismul *logit*, el are o semnificație asemănătoare: face dovada, indirect, că pentru Neculce, care rostea \hat{z} (*fuži*) ca moldovenii de astăzi, norma literară era cu *ġ* (*fuġi*).

Că atît Ion Neculce cît și Gherman Filip respectau anumite norme ale limbii literare ne-o dovedesc și alte exemple din opera lor. La Neculce întîlnim fenomenul palatalizării labialelor, general astăzi și, desigur, și în trecut în graiurile moldovenesti. Acest fenomen, însă nu apare decît în cîteva exemple — dar nu întotdeauna — pentru *f*, în două exemple pentru *p* și într-un singur exemplu pentru *v* (cel discutat mai sus), aceste labiale și celelalte păstrîndu-se în numeroase alte exemple nealterate²⁵. Forma hipercorectă *spafii*, alături de *spahii* (< turc. *sipahi*), atestată în două exemple: *iară mai pe urmă au sosît ... și chihaiăoa lui Iusuf-pașei sarascherul de Oblușită cu 600 de spafei* (p. 137); și era la *Hotin* vo 7.000—8.000 de lipcani,

²⁴ Acad. Iorgu Iordan, în introducere la Ion Neculce, *op. cit.*, p. LXII, nota 1, pe marginea acestei forme cu *v* palatalizat, face mențiunea că, în sudul Moldovei, *lovit* se palatalizează sub forma *loyit* sau *loghit*; în nordul provinciei, aceste pronunțări au evoluat „pînă la faza *g* (*e*) (de fapt *j* muiat)”.

²⁵ Cf. Iorgu Iordan, în introducerea la Ion Neculce, *op. cit.*, p. LXII.

și era și câteva mii de *spafii* (p. 368), ne arată că Neculce respecta norma literară cu *f* (*fier* etc.): *spahii* > *spafii*, după modelul *hire* > *fire*; echivalența $f = k$ a determinat substituția lui *k* cu *f*²⁶.

În manuscrisul lui Gherman Filip găsim formele hipercorecte *întegat* 'închegat' și *chîpar* 'tipar', prima reproduce rostirea *înt'egat*, cu $k > t'$, iar a doua *t'ipar*, cu *t*, urmat de *e*, $i > t'$, ambele cunoscute în graiurile din nordul și vestul Transilvaniei. Exemplele citate ne demonstrează că pentru acest modest cărturar ardelean, contemporan cu Neculce, exista o normă literară cu *t* (urmat de *e*, *i*): *înt'egat* > *întegat*, după modelul *frat'e* > *frate* ($k = t'$, $t = t'$, de unde $k = t$), și o normă cu k : *t'ipar* > *chîpar*, după modelul *uret'e* > *ureche* ($t = t'$, $k = t'$, de unde $t = k$)²⁷.

b) La cea de a doua întrebare, ne-am putea gândi la două răspunsuri: 1. Fenomenul nu e mai vechi de începutul secolului al XVIII-lea, de când e atestat, ceea ce ar explica de ce el nu apare la Varlaam, Dosoftei, Gr. Ureche și M. Costin; 2. Fenomenul e mai vechi, anterior secolului al XVIII-lea, — cât de vechi nu se poate deocamdată preciza cu exactitate, dar el nu apare în documentele și scrierile din Moldova din secolul al XVII-lea, fiindcă normele limbii literare, constituite pe baza subdialectului muntean, în care fenomenul nu se cunoaște, impun rostirea cu *ê* și *ġ*.

Judecînd, prin analogie, după reducerea lui *dz* la *z* (*tîrdzîu* > *tîrzîu* etc.) și a lui *ġ* la *ž* (în *ġoc* > *žoc* etc.), care au avut loc în graiurile moldovenești după începutul secolului al XVIII-lea (D. Cantemir atestă pronunțarea cu *dz* și *ġ*²⁸, existentă, de altfel, și astăzi prin unele părți ale Moldovei), ar trebui să concludem că și reducerea lui *ê* la *ș* și *ġ* la *ž* (în *fuġi* > *fuži* etc.) nu e mai veche decît secolul al XVIII-lea. Pentru ca o asemenea concluzie să fie valabilă, ar trebui să existe un paralelism între aceste semioclusive din punctul de vedere al evoluției lor. Dar un asemenea paralelism nu se poate constata.

Pină acum, cu privire la vechimea pronunțării lui *ê* ca *ș* și *ġ* ca *ž* în graiurile moldovenești nu putem afirma decît că acest fenomen e posterior secolului al XV-lea, deoarece în cuvintele românești, din documentele slave de proveniență moldovenească nu apare, într-o perioadă când nu poate fi vorba de o tradiție literară muntenească, și anterior secolului al XVIII-lea, când apare atestat în exemple indubitabile. Dacă fenomenul e posterior secolului al XVI-lea și nu apare în scrierile moldovenești din secolul al XVII-lea, explicația trebuie să o căutăm în faptul că, în perioada respectivă, norma cu *ê* și *ġ*, pe baza pronunțării muntenești și mai vechi moldovenești, a fost constituită.

²⁶ Forme asemănătoare se găsesc în limbaajul personajelor lui Caragiale: *arfivă* și *nifilist* (cf. Iorgu Iordan, *Limba „eroilor” lui Caragiale*, [București], 1957, p. 23).

²⁷ O formă hipercorectă identică cu *întegat* — *deștîde* — a remarcat Vl. Drimba, în *O copie din secolul al XVII-lea a Titlului evangheliilor și Motilvenicul Diaconului Coresi*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor” IV, 1955, p. 552; pentru alte forme hipercorecte, cf. Th. Hristea, *Forme „hipercorecte” asimilate de limba literară*, în „Limba română” XI, 1962, nr. 3, p. 291—307.

²⁸ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ap. Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 51.

5. Pronunțarea semioclusivelor *č* ca *š* și *ǰ* ca *ž* nu este proprie numai unor graiuri dacoromâne. Acad. Iorgu Iordan semnalează rostirea *č* ca *š* în limba italiană comună, precizînd că în dialectul toscan fenomenul apare, în oarecare măsură, în condiții diferite față de graiurile dacoromâne: numai cînd *č* este intervocalic, de exemplu *ventisînque*, dar *cinque*²⁹. Foarte probabil, d-sa s-a întemeiat pe Meyer-Lübke, după care, în italiană, elementul exploziv din *č* (*tš*), în general, a dispărut și, în Toscana, întotdeauna cînd este în interiorul cuvîntului, *č* se pronunță *š*³⁰.

Consultînd mai multe hărți din *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, renumita operă a lui K. Jaberg și J. Jud, fundamentală pentru cunoașterea structurii dialectelor italiene și retoromane³¹, se poate constata că *č* se pronunță *š* nu numai în Toscana, deși aici se găsește într-o arie mai întinsă, ci și în alte regiuni ale Italiei și nu numai în interiorul cuvîntului sau intervocalic, ci și inițial sau final, adică în toate pozițiile (dacă nu avem în vedere anumite construcții sintactice, în care, cu toate că e inițial sau final, se găsește intervocalic). Fenomenul apare în arii discontinue, mai mari sau mai mici, în nord-vestul Siciliei, la nord de Napoli, la nord de Roma, la sud și la nord-vest de Florența (în Toscana), la nord-vest și vest de Torino (în Piemont), la nord de Milano, la sud de Veneția și, mai rar, în graiurile retoromane din sudul Elveției³². Cam în aceste regiuni se găsește și pronunțarea lui *ǰ* ca *ž*.

Același fenomen se mai întâlnește și în graiurile franceze din nordul și nord-vestul Franței (provinciile Picardie și Manche), după cum ne arată *Atlas linguistique de la France* al lui J. Gilliéron și E. Edmont³³.

Așadar, în domeniul romanic, pronunțarea *č* ca *š* și *ǰ* ca *ž* se găsește în română, italiană, retoromană și franceză, în toate aceste limbi ca un fenomen regional.

6. Ne-a mai rămas să vedem cum are loc reducerea lui *č* la *š* (*š*) și a lui *ǰ* la *ž* (*ž*) în graiurile dacoromâne.

Fără îndoială că fenomenul discutat de noi nu poate fi separat de reducerea semioclusivelor *dz* la *z* (*dzic* > *zic* etc.) și *ǰ* la *ž* (în *ǰoc* > *žoc* etc.); în toate cazurile reducerea se face prin suprimarea elementului oclusiv³⁴.

²⁹ Iorgu Iordan, *Graiul putnean...*, p. 95.

³⁰ Cf. W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*. Traduction française par Eugène Rabet, Tome premier: *Phonétique*, Paris, 1890, p. 394; vezi și i d., *La evolución de la C latina delante de E e I en la Península Ibérica*. Extras din „Revista de filologia española”, VIII (1921), p. 246.

³¹ Se pot consulta hărțile: 94, vol. I: *il cervello*; 254, vol. II: *macinare*; 286, vol. II: *cinque*; 288, vol. II: *nove, dieci*; 327, vol. II: *dicembre*; 737, vol. IV: *il vicino*; 1031, vol. V: *la cena, cenare*; 110, vol. I: *la gengiva*; 402, vol. II: *l'argento* ș.a.

³² Pentru răspîndirea fenomenului în dialectele italiene, cf. și Gerhard Rohlf s., *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten*, Band I: *Lautlehre*, Bern, [1949], p. 255.

³³ Se pot consulta hărțile: 211, fasc. 5: *cent*; 216, fasc. 5: *cerfeuil*; 217, fasc. 5: *cerise*; 289, fasc. 7: *cing*; 293, fasc. 7: *cire*; 294, fasc. 7: *cirer* ș. a.

³⁴ Rămîne de explicat de ce în întreg domeniul limbii române semioclusiva *t* (*ts*) se păstrează, cită vreme *d* (*dz*) se reduce în unele graiuri și dialecte la *z*, conservîndu-se în altele în care *č* și *ǰ* se reduc la *š* (*š*) și *ž* (*ž*), ca de exemplu în graiurile moldovenești și bănățene; pe de altă parte *d* și *ǰ* (în *ǰoc*) se reduc la *z* și *ž* (> *j*: *joc*), dar se păstrează *č* și *ǰ* (în *fuǰe*), ca de exemplu în graiurile muntenesti,

Întrucît s-a crezut că în toscană fenomenul apare numai intervocalic, acad. Iorgu Iordan presupunea că și în graiurile moldovenești, inițial, s-a produs tot în poziție intervocalică și apoi s-a generalizat³⁵.

Procesul fonetic prin care putem explica fenomenul este următorul: ê (tš) și ĝ (dž), consoane fiind, au o articulație închisă; la nivelul prepalatului, se produce o ocluziune, care, treptat, dar rapid, se transformă într-o constricțiune, în același loc al tubului fonator³⁶. Fiind între două vocale (sau chiar și numai urmate sau precedate de o vocală), care, cum se știe sînt sunete cu articulație deschisă, articulația lui ê (tš), ĝ (dž) se deschide sub influența acestora. Deschiderea se face prin suprimarea ocluziunii. Așadar, din cele două articulații care alcătuiesc semioclusivele ê (tš) și ĝ (dž) n-a rămas decît articulația constrictivă, adică ș și ž.

Evident, între fenomenul din graiurile românești (moldovenești și bănățene), din graiurile italiene, retoromane și franceze nu se poate stabili nici o relație directă. Mai mult decît atît, nu se poate stabili o relație nici între fenomenul din graiurile moldovenești (sau de tip moldovenesc) și din cele bănățene. Și aceasta nu pentru că în graiurile moldovenești există un alt stadiu al fenomenului (š, ž : fași, fuži), puțin diferit de cel din graiurile bănățene, în care ș și ž sînt cu o nuanță mai palatală (ca în faše, fuže). Sub raport fonetic este, desigur, același fenomen, cu observația că stadiul bănățean ș, ž nu-l putem explica din ê, ĝ, cum se explică adesea, ci din é, ð. Adică, ê(tš) și ĝ(dž) s-au rostit, în Banat, mai palatal, ê(tš) și ð(dž), ca în frațe < frate, bațe < bade etc., din care apoi, prin suprimarea oclusivei, s-a născut ș și ž. Altfel ar trebui să presupunem că ê (tš) > ș, ĝ (dž) > ž și apoi ș > é, ž > ð. Rostirea mai palatală, în Banat, a lui é ca é și a lui ĝ ca ð s-ar putea explica prin influența lui é, ð, provenite din t, d urmate de e, i, care, cum a arătat I. Pătruț³⁷, s-ar datora unei influențe sîrbești în graiurile bănățene. În acest caz trebuie să presupunem că reducerea lui é (<ê) la ș (face > faše etc.) și a lui ð (<ĝ) la ž (fuđe > fuže etc.) este mai nouă în graiurile bănățene decît palatalizarea dentalelor t și d, urmate de vocalele palatale e, i, în é, ð.

În concluzie, atît în limba italiană, cît și în retoromană, franceză și română, atît în graiurile moldovenești, cît și în cele bănățene, avem de a face cu un fenomen fonetic care a apărut în mod independent, probabil, la date aproximativ diferite, dar în condiții identice, ca urmare a aceleiași dezvoltări interne.

Noiembrie 1964

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de filologie, Cluj, str. Horea, 31

³⁵ Iorgu Iordan, *Graiul putnean...*, p. 95.

³⁶ Cf. *Gramatica limbii române*, vol. I, [București], 1954, p. 66. Acad. Al. Rosetti definește astfel semioclusivele: „Semioclusivele... nu sînt un sunet simplu, dar nici două sunete, ci o reuniune de două sunete, articulate fiecare mai slab decît fiecare sunet izolat : ocluziunea primului element, în tš (č), de exemplu, nu e completă, iar al doilea element e format cu explozia primului. Așadar, elementul oclisiv e urmat de un element spirant” (*Introducere în fonetică*, ediția a III-a, București, 1963, p. 63).

³⁷ I. Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în „Cercetări de lingvistică”, III, 1958, p. 67.

ESTE LIMBA ROMÂNĂ O LIMBĂ DE TIP CONSONANTIC ?

DE

GR. RUSU

În schița fonologiei limbii române, prezentată încă în 1938, Al. Graur și Al. Rosetti¹ au constatat existența, în limba română a consoanelor palatalizate, opuse celor nepalatalizate. Autorii citați au afirmat, însă, că fonemele consonantice palatalizate, apar numai în poziție finală². Numărul fonemelor-consoane era, după Al. Graur și Al. Rosetti, de 37 (incluzînd aici și pe iod și pe wau), dintre care 20 erau nepalatalizate, iar 15 palatalizate.

Acad. E. Petrovici, plecînd de la premisa că, în limbile în care există corelații consonantice de timbru, ele nu se limitează numai la o singură poziție, în cazul limbii române la cea finală, a demonstrat că limba română posedă consoane palatalizate și în alte poziții : la începutul cuvîntului și în interiorul lui³. Mai mult, d-sa a dovedit că în limba română există și consoane labializate și labiopalatalizate, opuse consoanelor nelabializate, încadrate în corelația de timbru „labializat — nelabializat”⁴. În cele două studii privitoare la corelațiile de timbru ale consoanelor, acad. E. Petrovici ridică numărul fonemelor consonantice la 72, afirmînd totodată că limba română este o limbă de tip consonantic⁵. Același caracter

¹ Vezi *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în „Bulletin linguistique” VI, 1938, p. 5 și urm.

² Ulterior, acad. Al. Rosetti (*Considerații asupra sistemului fonologic al limbii române*, în SCL VIII, 1957, nr. 1, p. 44—45) și-a schimbat părerea în ce privește consoanele palatalizate, negînd existența acestora atît în poziție finală, cît și în alte poziții, în timp ce acad. Al. Graur în prezent admite că limba română posedă consoane palatalizate și în interiorul cuvîntului (vezi acad. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1955, p. 19; id., *Evoluția limbii române. Privire sintetică*, București, 1963, p. 13).

³ Vezi E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, în SCL I, 1950, fasc. 2, p. 172—232.

⁴ Id., *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL III, 1952, p. 127 și urm.

⁵ Id., *Corelația consoanelor dure și moi*, p. 213.

consonantic îl atribuie limbii române, într-o lucrare recentă, și acad. Al. Graur ⁶.

Numărul mare al fonemelor consonantice din limba română stabilit de acad. E. Petrovici și afirmația privitoare la caracterul consonantic al limbii române a produs unele nedumeriri și a dat naștere unor discuții aprinse între specialiști. Astfel, Tamás Lajos ⁷ își pune întrebarea cum s-a putut naște diferența izbitoare de număr între cele 20—22 de consoane stabilite de acad. Al. Graur și Al. Rosetti ⁸ și cele 70 [exact 72] de consoane stabilite de acad. E. Petrovici.

Em. Vasiliu ⁹ arată că acad. E. Petrovici nu precizează ce trebuie înțeles prin termenul „limbă de tip consonantic”, termen care poate fi interpretat în două feluri: 1. poate denumi o constatare de ordin statistic, adică numărul fonemelor-consoane este mai mare decât numărul fonemelor-vocale, și 2. dependența ierarhică a elementelor. Em. Vasiliu se întreabă, totodată, „dacă prezența corelației de timbru a consoanelor într-o limbă conferă limbii respective, în mod necesar, un caracter consonantic” ¹⁰.

Acad. E. Petrovici nu se oprește în mod special asupra numărului fonemelor-consoane, dar subliniază în repetate rânduri rolul determinant al consoanelor asupra vocalelor următoare: „Pronunțarea vocalelor *ă — e, î — i* și *‘a — a* — ne spune d-sa — este reglementată, în limba română, de consoana precedentă, nepalatalizată în cazul lui *ă — î* și palatalizată, în cazul lui *e — i*” ¹¹.

Rolul determinant al consoanelor asupra vocalelor următoare este subliniat și de acad. Al. Graur: „... consoanele muiate pretind ca vocalele următoare să fie palatale, în timp ce consoanele dure pretind în urmă vocale nepalatale. Aceasta înseamnă, cel puțin în mare măsură, neutralizarea opoziției dintre *e* și *ă*, dintre *i* și *î*, deoarece timbrul vocalei nu mai este independent, ci este dictat de natura consoanei precedente, care este suficientă pentru a diferenția cuvintele. Prin urmare, în realitate, vocalele sînt încă și mai puține la număr decât am spus mai înainte, iar pentru stabilirea diferențelor între cuvinte, consoanele sînt determinante într-un grad încă și mai mare decât am presupus” ¹².

Spre deosebire de teza expusă mai sus, alți lingviști, dimpotrivă, atribuie vocalelor rolul determinant în transformările care au avut loc în limba română, atît în consonantism, cît și în vocalism ¹³.

În cele ce urmează ne propunem să aducem unele contribuții la lămurirea problemei caracterului consonantic al limbii române și să preci-

⁶ Acad. Al. Graur, *Evoluția limbii române*, p. 13.

⁷ *Cu privire la sistemul fonemelor limbii române*, în SCL VII, 1956, nr. 3—4, p. 173.

⁸ Numărul fonemelor consonantice stabilite de acad. Al. Graur și Al. Rosetti este de 35.

⁹ *Cîteva observații asupra sistemului fonologic al limbii române*, SCL VII, 1956, nr. 1—2, p. 27.

¹⁰ *Id. ibid.*, p. 28.

¹¹ Acad. E. Petrovici, *Probleme de fonologie*, în SCL VIII, 1957, nr. 1, p. 68; *id.*, *Corelația consoanelor dure moi*, p. 213.

¹² Acad. Al. Graur, *Evoluția limbii române*, p. 58.

¹³ Vezi acad. Al. Rosetti, *Despre sistemul fonologic al limbii române*, în SCL VII, 1956, nr. 1—2, p. 23. Vezi și Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 31.

zăm, totodată, și termenul „limbă de tip consonantic”. În acest sens vom examina o serie de fapte atât din domeniul foneticii, cât și din morfologie.

Ținem să precizăm că faptele pe care le vom lua în discuție aparțin atât limbii literare, cât și graiurilor regionale. Aceasta nu înseamnă, însă, că punem semnul identității între sistemul limbii literare și între cele ale graiurilor. Aceste din urmă au sisteme fonetice, și chiar morfologice, proprii, mai mult sau mai puțin diferite de al limbii literare. Există însă un diasistem dacoromân care cuprinde atât sistemul limbii române, cât și pe cele ale graiurilor. Acest diasistem îl avem în vedere în contribuția noastră.

După cum se știe, de la latina târzie la romanica orientală, vocalismul nu suferă schimbări mari. Transformări numeroase și importante au loc însă în consonantism. Apare foarte des sunetul *i* consoană (rostit aproximativ ca fonemul consoană iod din limba actuală), provenit din *i* sau *e* latin în hiat. Frecvența lui iod crește apoi și prin faptul că primul element al diftongului *ie* < *e* devine iod. Atât vechiul iod, provenit din *i*, *e* în hiat, cât și cel provenit din primul element al diftongului *ie* a avut un rol de seamă în formarea sistemului consonantic al romaniei orientale, sistem care se apropie tot mai mult de cel românesc. Consoana iod, devenită fonem autonom, a acționat asupra tuturor consoanelor dentale și velare precedente, precum și asupra lichidelor *l* și *r*, palatalizându-le. În urma acestei palatalizări mutative, adică a trecerii dintr-o serie de localizare în alta, cauzată de iod, dentalele *t*, *d*, *s* și velarele *k*, *g* s-au transformat fie în africcate, fie în șuierătoare: *tēnet* > *tiene* > *tyene* > *ține*, *dēcem* > *diece* > *dyecye* > (*d*)zece, *sēdet* > *siede* > *syede* > *șede*, *cěrvus* > *kierbu* > *kyerbu* > *čerb(u)*, *gěmo* > *giemu* > *gyemu* > *gem(u)* etc. Au fost palatalizate mutativ, de asemenea, consoanele *n*, *l* și *r*: *vinea* > *vinye* > *viie* (> *viie*), *lěporem* > *liepure* > *lyepure* > *lepure* (> *iepure*), *pěreo* > *pieriu* > *pyeryu* *pyer(u)* (> *pyei* în unele graiuri) etc.

Prin urmare, consoanele *t'*, (*d*)*z'*, *č*, *ğ*, *i'*, *ń*, *ł*, *r'*, *y*, inexistente în limba latină, au apărut, încă în româna comună, datorită acțiunii lui iod, deci a unei consoane, asupra consoanelor *t*, *d*, *k*, *g*, *s*, *n*, *l*, *r*¹⁴.

Fonemul iod nu a afectat, însă, consoanele labiale precedente (*p*, *b*, *m*, *f*, *v*). În unele graiuri iod precedat de aceste consoane s-a întărit, devenind o consoană palatală, cu sau fără menținerea labialei precedente; în altele nu a suferit nici o modificare, menținându-se pînă astăzi intact, în timp ce în graiurile din Banat și sud-vestul Olteniei a slăbit și a dispărut¹⁵.

În dialectul dacoromân, îndată după despărțirea lui de celelalte dialecte (aromân, meglenoromân și istoromân), au loc o serie de alte transformări fonetice, mai ales în vocalism. Printre acestea amintim, în primul

¹⁴ Vezi acad. E. Petrovici, *Probleme de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL II, 1957, p. 101; id., *Problema moștenirii din romanica comună a corelației palatale în limba română*, în SCL VII, 1956, nr. 3-4, p. 164, 166.

¹⁵ Id., *Fenomene de sinarmonism*, p. 100; Gr. Rusu, *Evoluția în limba română a lui iod precedat de consoanele labiale și consecințele pe plan fonologic*, în FD, 1962, p. 82-83.

rînd, velarizarea vocalelor anterioare *i, e*, ‘*a* în cuvintele în care ele erau precedate de labialele *p, b, m, f, v* și a căror silabă deschisă de aceste labiale nu se termina într-o consoană de timbru palatal sau, după formularea unor cercetători, cînd nu era urmată de un *e* sau de un *i* în silaba următoare ¹⁶.

Această transformare constituie o trăsătură caracteristică a dialectului dacoromân, nefiind cunoscută nici unuia din dialectele sud-dunărene (cu excepția ar. *mădular* < lat. * *medullarium, medullaris, măduyă* < lat. *medulla*).

Velarizarea vocalelor anterioare precedate de consoanele labiale a fost considerată de cercetătorii istoriei limbii române ca o transformare normală ¹⁷.

În cazul acestei evoluții nu putem vorbi de o „lege” fonetică, întrucît ea nu s-a realizat complet nici în limba literară și nici în graiurile regionale dacoromâne.

Astfel, în limba literară și în graiurile din jumătatea de sud a țării se întrebuințează forme ca *albeată, beat, beată, clipeală, (să) iubească, iubesc, merg, mergînd, (a) mers, (să) meargă, lipesc, (să) lipească, lovesc, (să) lovească, tocmeală, carpen, galben, galbenă*, în timp ce în graiurile nordice sînt obișnuite formele *albață, bat, bată, clipală, (să) iubască, iubăsc (ibăsc), mărg, mărgînd, (o) mărs, (să) margă, lipăsc, (să) lipască, lovăsc, (să) lovască, tocmală, carpăn (carpîn), galbăn (galbîn), gălbănă (galbînă)*. Formelor *băut, băutură, băutor, bînd, vînd*, din limba literară și din majoritatea graiurilor populare le corespund în unele graiuri *beut, beutor, bînd* sau *bin, vind*. Graiurilor din sud-vestul Ardealului le sînt proprii formele *measă, peară, peană, pomeană, veadră, vează, obeadă*, față de formele cu *a, masă, pară, pană, pomană, vadră, varză, obadă*, din limba literară și din celelalte graiuri.

Majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de această problemă au legat trecerea lui *e, i, ea* la *ă, î, a* de prezența labialei precedente și de lipsa vocalelor palatale din silaba imediat următoare ¹⁸: *păr* dar *peri*, *măr* dar *meri*, *văd* dar *vezi*, *vînă* dar *vine*, *fată* dar *fete*, *masă* dar *mese* etc., considerînd că rolul determinant în velarizarea, respectiv menținerea vocalelor anterioare l-a avut prezența, respectiv lipsa vocalelor palatale din silaba următoare.

După părerea noastră, explicația aceasta nu poate fi acceptată, întrucît ea nu corespunde realității lingvistice. În cuvinte ca *iubească, merg, mergînd, a mers, să meargă, lovesc, să lovească, jupîneasă, osteneală, sineală, negreală, cerneală, păcăleală, leasă, carpen, galben*, vocalele *e, i, ea* se mențin atît în limba literară, cît și în majoritatea graiurilor

¹⁶ Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 19.

¹⁷ Id., *ibid.*, p. 19, 42; acad. Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956, p. 72.

¹⁸ Tim. Cipariu, *Gramatica limbii române*, Partea I, București, 1869, p. 15, 25; Al. Lambrior, *Gramatica română, Fonetica și morfologia*, de Gh. Ghibănescu, Iași, 1892, p. 32; id., *Carte de citire*, ed. III, Iași, 1893, p. LXI urm.; Al. Philippide, *Originea Românilor*, Iași, 1928, II, p. 40 urm.; Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 19; Iorgu Jordan, *Distongarea lui e și a accentuați în pozițiile ă, e*, Iași, 1920, p. 27, 44 urm.

dacoromâne, deși în silaba următoare nu există nici o vocală anterioară care să favorizeze menținerea lor. Vocalele *e* și *i* se păstrează și în cuvinte ca *beut*, *beutură*, *beutor*, *bind* (*bin*), *vind* din unele graiuri din sud-vestul Ardealului și din Banat.

Pe de altă parte, pe o arie destul de întinsă, care acoperă întreg Banatul, sud-vestul Olteniei și aproape întreaga Crișana, *Atlasul lingvistic român*¹⁹ a înregistrat forma *vîni* (*vîn*), plural de la *vîndă*, cu *i* > *î*, cu toate că este urmat de o „vocală prepalatală”. De asemenea, ALR a înregistrat în întreg Banatul forma *vîndăți*, pluralul lui *vîndăt*²⁰, *vîndățale*, *vîndățele*²¹ pentru *vinețală*, *vinețele*, *vîndățim*, *vîndățasc*, *vîndățește*²² pentru *învinețim*, *învinețesc*, *învinețește*. Sint frecvente în unele graiuri formele *tîndări* (pl. de la *tîndăr*), *tîndret*, *tîndreță*.

După cum vedem, prezența sau lipsa vocalei anterioare din silaba următoare nu ne ajută să explicăm menținerea, respectiv velarizarea, anterioarelor precedate de labiale.

Explicația justă a trecerii lui *e* la *ă*, a lui *i* la *î* și a lui *ea* la *a* este acțiunea consoanelor labiale *p*, *b*, *m*, *f*, *v* asupra vocalelor anterioare, în urma depalatalizării sau, mai precis, a tendinței spre depalatalizare (durificare) a acestor consoane, palatalizate la origine²³.

Păstrarea vocalelor anterioare *e*, *i* la unele forme de plural ca *peri*, *meri*, *vine* (pl. lui *vîndă*) și la pers. a II-a indicativ prezent a unor verbe ca *înveți*, *apeși*, (*te*) *îmbeți*, *vinzi* etc. se datorește consoanei palatalizate din tema substantivelor și a verbelor respective. La forma de plural și la pers. a II-a, consoana palatalizată din temă a acționat asupra labialei precedente²⁴. Datorită acestei acțiuni, labiala și-a menținut și pe mai departe timbrul palatal și, determinate de acest timbru, s-au păstrat și vocalele *e* și *i*. Părerea potrivit căreia vocalele *e*, *i*, *ea* își datoresc timbrul anterior acțiunii lui *i* din silaba următoare nu poate fi acceptată și din cauză că, în epoca în care labialele s-au depalatalizat, *i* final de mult dispăruse²⁵.

Prin urmare, velarizarea, respectiv menținerea anterioarelor precedate de labiale se datorește acestor consoane care, în daco-română, au devenit în unele cazuri dure, velarizatoare, iar în altele și-au păstrat timbrul palatal. În cuvintele și în formele gramaticale în care labialele s-au depalatalizat, vocalele *e*, *i*, *ea* au trecut în mod automat la *ă*, *î*, *a*. Formele în care labialele își mențin colorațiunea palatală posedă vocalele anterioare *e*, *i*, *ea*.

Durificarea labialelor nu a avut însă loc la finala cuvintelor, și anume în formele de plural ale substantivelor și adjectivelor, precum și la

¹⁹ Vezi MALR I, vol. I, h. 7.

²⁰ Vezi ALR I, întrebarea [32] (ochi albaștri).

²¹ Vezi ALR II, întrebarea [3378] (albăstreală).

²² Vezi ALR II, întrebarea [3377] (albăstrim rufe).

²³ Vezi acad. E. Petrovici, „Monoftongarea” *ea* > *a* după labiale în elementele slave ale dacoromânei, în RS VIII, 1963, p. 90.

²⁴ Id., *Fenomene de sinarmonism*, p. 120.

²⁵ Id., *loc. cit.*

pers. a II-a sg. a verbelor. Menținerea timbrului palatal în această poziție se explică prin motive de ordin morfologic.

Trecerea vocalelor *e, i, 'a* din seria anterioară în seria centrală a avut loc, în limba română, și după alte consoane, ca de ex. după *s, z, ț, ș, j*.

Fenomenul este înregistrat în textele din secolul al XVI-lea și este semnalat de către toți istoricii limbii române. Velarizarea anterioarelor după consoanele amintite nu era însă generală în acea perioadă.

Iată ce ni se spune în acest sens : „*E* precedat de *s* apare când intact, când schimbat în *ă* : *asemăna, asămăna, însătoșa, însetoșa, secure, semînță, sămînță* ; *e* și *ă* alternează și atunci când silaba următoare avea *i* : *semînțeei, semințe, sămînțăei, sămînțe* ; *ă* se păstrează chiar înainte de *e, ea* : *sărbedze, sârbează*”²⁶. „Un caz special, arată acad. Al. Rosetti, este format de cuvintele în care *ea* (-*a*) era precedat de *ț* sau *s* ; grafiile nu ne îngăduie să admitem că monoftogarea lui *ea* se petrecuse în toate regiunile. Astfel, CV prezintă grafia *sără*, în care *ě* notează diftongul *ea*, pe când H cunoaște, pe lângă *sără* și grafia *sară*, care redă monoftogarea diftongului ; notația *sară* apare și în T. În S, grafiile *sară, țară* apar pe lângă *sără* și *țără*”²⁷.

În ce privește pe *ă* precedat de *ș* sau *j*, Ovid Densusianu arată că acesta apare „când păstrat, când schimbat în *e* : *ușă, grijă* și *ușe, grije*”²⁸, fără să poată stabili vreo regulă în acest sens.

Dacă s-a considerat că în trecerea vocalelor *e, i, 'a* la *ă, î, a*, respectiv în menținerea lor atunci când erau precedate de consoanele labiale, a jucat un rol hotărâtor prezența, respectiv lipsa, unei vocale palatale, în ce privește velarizarea anterioarelor precedate de *s, z, ț, ș, j* cercetătorii au constatat că transformarea are loc indiferent de vocala din silaba următoare. Din *e, i* precedați de *s, ț, z, j* — arată Al. Philippide — „... în mod independent de vocala următoare, rezultă *ă, î* în cuvinte și în forme. Fenomenul are loc în modul cel mai consecvent în Moldova și cel mai puțin consecvent în Muntenia”²⁹.

Exemple pentru *e > ă* în cazuri în care silaba următoare conținea o vocală palatală ne dă și Ovid Densusianu³⁰.

După cum vedem, și în cazul transformării vocalelor *e, i, 'a* în *ă, î, a* când înaintea lor se găseau consoanele *s, z, ț, ș, j*, ca și în cazul velarizării acestor vocale precedate de labiale, fenomenul a fost provocat de acțiunea consoanei dure precedente și nu de vocalele următoare. Trecerea lui *e, i* în *ă, î* și a lui *ea* în *a*, precedate de *ț* sau *s*, „a fost provocată de consoana continuă precedentă, arată acad. Al. Rosetti ; o probă despre această acțiune a consoanei continue o avem în grafiile *deșartă, șază*. Din aceeași cauză, *ea* a fost monoftongat în *a*, nu în *e*, cum era de așteptat, în *acaste, greșaste, îndulcăste, șarpe, slujăste*. Grafiile acestea sînt generale, în textele din secolul al XVI-lea : primul element al difton-

²⁶ O. Densusianu, *op. cit.*, p. 55.

²⁷ Acad. Al. Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, 93.

²⁸ O. Densusianu, *op. cit.*, p. 57.

²⁹ Al. Philippide, *Originea Românilor*, II, Iași, 1928, p. 45, 49, 62, 63.

³⁰ O. Densusianu, *op. cit.*, p. 40.

gului *ea* a fost absorbit de consoana continuă sau semiocluzivă precedentă”³¹.

Tendința spre depalatalizare a consoanelor *s*, *z*, *ț* își are originea încă în româna comună³².

Dacă în secolul al XVI-lea formele cu *e*, *i*, *ea* alternau cu cele care prezentau vocalele *ă*, *î*, *a* după *s*, *z*, *ț*, în prezent durificarea acestor consoane caracterizează aproape toate graiurile dacoromâne și, în aceste graiuri nu există nici un cuvânt care să prezinte vocalele *e*, *i*, *ea* după consoanele amintite. Corespondentele palatalizate ale fonemelor */s/*, */z/*, */ț/* se mai păstrează numai pe o arie formată din Muntenia, fără partea ei apuseană, și în limba literară³³.

Durificarea consoanelor *s*, *z*, *ț*, *ș*, *j* a avut consecințe importante atât asupra sistemelor fonologice ale graiurilor respective (micșorarea numărului fonemelor consonantice cu timbru palatal (palatalizante), o frecvență redusă a vocalelor anterioare și o mai mare frecvență a celor din seria centrală), cât și în morfologie, unde s-au creat o serie de identități între unele forme gramaticale³⁴.

Dacă limba literară și unele graiuri din Muntenia deosebesc sg. și pl. substantivelor și adjectivelor masculine și feminine cu tema terminată în una din consoanele amintite și pers. I și a II-a indic. prez. și pers. a III-a indicativ și conjunctiv prezent ale unor verbe de conjugarea I și a III-a care au ca temă aceleași consoane, aceasta se datorește faptului că pluralul și pers. a II-a indic. prez. și pers. a III-a a conjunctivului prezintă fonemele palatalizate */s'/*, */z'/*, */ț'/*, */ș'/*, */j'/*, față de sg. și pers. I și a III-a indic. prez., care posedă fonemele cu timbru velar */s/*, */z/*, */ț/*, */ș/*, */j/*.

Velarizarea vocalelor anterioare a avut loc, în limba română, și după un *r* inițial sau medial, provenit din *r* geminat sau *r* inițial latin: *rău* < lat. *reus*, *răspuns* < lat. *responsum*, *rămânea* < lat. *remanere*, *rîpă* < lat. *ripam*, *rîu* < lat. *rivum*, *urî* < lat. **horrire* etc. Ca și în cazurile examinate mai sus, trecerea ante rioarelor în seria vocalelor centrale a fost cauzată de caracterul consoanei *r*, fapt constatat și recunoscut de majoritatea cercetătorilor. „Trebuie să admitem — spune Ovid Densusianu — că la începutul cuvintelor *r* a fost pronunțat într-un mod mai vibrant, ca un *r* dublu; această rostire apare și în zilele noastre în anumite regiuni ale domeniului românesc; existența unei asemenea rostiri în româna veche este confirmată mai ales de tratamentul special pe care *î*-a suferit *i* după *r* inițial; într-adevăr în acest caz el a trecut la *î*: *rîpă* < *ripam*, *rîu* < *rivum*, în timp ce după un *r* medial a rămas intact: *peri* < *perire*; deoarece *i* > *î* și după un *r* dublu, *urî* < **horrire*, nu există nici o îndoială că numai rostirea lui *r* inițial ca *ř* a putut să determine evoluția specială pe care o observăm în *rîpă* etc.”³⁵.

³¹ Acad. Al. Rosetti, *Limba română în sec. XIII-XVI*, p. 94.

³² Vezi acad. E. Petrovici, în „Cercetări de lingvistică” II, 1957, p. 102.

³³ Vezi id., în SCL I, p. 190 și 191 harta care redă aria pronunțării cu timbru palatal și cu timbru velar a lui *ț* în cuvintele *nepoți*, *subțire*; vezi și articolul nostru *Probleme de morfologie în Atlasul lingvistic român*, în CL VIII, 1963, nr. 1, hărțile 3,4,5,6,7,8.

³⁴ Vezi „Cercetări de lingvistică” IV, 1959, nr. 1-2, p. 66.

³⁵ Vezi O. Densusianu, *op. cit.*, p. 29.

Acest *r* cu vibrații mai multe și mai puternice a fost identificat, după apariția corelației consonantice de timbru, cu un /*r*/ (*r* dur, refractar palatalizării) și în foarte puține cazuri cu /*r*'/ (*r* diezat). Din această cauză, după fostul *r*, urmează și astăzi de obicei, *i*, *ă*, *a* : *urî*, *urîți*, *urâsc*, *urâște*, *urască*. Acad. E. Petrovici susține — pe bună dreptate — că și „*r* al elementelor de origine slavă și maghiară a fost de obicei identificat cu *r̄*, deci cu *r* refractar palatalizării. De aceea nu pot fi considerate ca un fapt de grafie formele *hotarră*, *izvoarră*, *omorrî* etc. din textele vechi. O dovadă că în aceste forme se pronunța un *r̄* (refractar palatalizării) o constituie faptul că după acest *r* apar astăzi, aproape exclusiv, numai /*i*/, /*ă*/, /*a*/ : *hotară*, *izvoară*, *oborî*, *omorî*, *omora*”³⁶.

Independența față de caracterul vocalei următoare a trecerii lui *e*, *i*, *ea* la *ă*, *i*, *a* după acest *r* este de asemenea constatată și subliniată de către cercetători. „Din *e* accentuat și neaccentuat (la care se cuprinde și *ě* consonant din diftongul *ěa*) latin și nelatin, arată Al. Philippide, în mod independent de vocala următoare rezultă *ă*”³⁷. Același lucru este scos în evidență și în legătură cu trecerea lui *i* la *î*³⁸.

O altă consoană refractară palatalizării și care a avut și are o acțiune velarizatoare asupra vocalei anterioare este *wau* (*u*). Numai ținând seamă de caracterul dur al acestei consoane putem explica forma de plural feminin *nouă* (*nouă*) a adjectivului *nou*, cu desinența *-ă*, față de desinența obișnuită *-e* a pluralului (cf. *bune*, *blînde*, *amare* etc.). În același fel trebuie explicată și forma de plural *ouă* (*ouă*)³⁹.

Am examinat, în cele de mai sus, situația velarizării vocalelor anterioare precedate de o serie de consoane. Concluzia care se impune este că această velarizare a fost determinată, în toate cazurile, de caracterul dur al consoanelor respective și nu de timbrul vocalei următoare. Ea s-a produs în mod independent de această vocală. În paranteză precizăm faptul că dintre consoanele refractare palatalizării limbii literare îi sînt proprii numai ultimele două, despre care am vorbit mai sus, *r* (care continuă pe *r* geminat sau pe *r* inițial latin) și *wau*. Graiurile regionale posedă, după cum am arătat, mai multe consoane de acest fel.

În limba română întîlnim, după consoane ca *č*, *ğ*, *k*, *ğ*, *i*, în unele graiuri și după *ș*, *j*, vocale anterioare în cazuri în care, în mod normal, ar trebui să avem vocale centrale.

Fenomenul este determinat, fără îndoială, de consoanele precedente care, după cum se știe, au în limba română numai timbru palatal și datorită acestui timbru, nu pot fi urmate decît de vocale din seria anterioară.

Printre consoanele care au avut și au o acțiune velarizatoare asupra vocalelor anterioare, am amintit și fricativele *ș* și *j*. Într-adevăr în Moldova, Banat și în aproape întreg Ardealul, după ele urmează numai *i*, *ă*, *a*. Dar

³⁶ Acad. E. Petrovici, *Probleme de sinarmonism*, p. 101—102.

³⁷ Al. Philippide, *Originea Românilor*, II, p. 43; vezi și O. Densusianu, *op. cit.*, p. 20.

³⁸ Al. Philippide, *op. cit.*, p. 61.

³⁹ Vezi acad. E. Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, [București], 1956, p. 10.

în unele graiuri românești, ca de exemplu în cele din vestul Munteniei, din sudul Ardealului, din Crișana și Munții Apuseni, dimpotrivă, consoanele amintite au numai colorațiune palatală, admitînd după ele numai vocalele *i*, *e*, niciodată *î*, *ă*. Chiar și un *a* precedat de aceste șuierătoare se rostește cu un timbru mai mult sau mai puțin anterior. Anchetatorii *Atlasului lingvistic român*, notînd materialul, pe teren, au indicat printr-un semn special nuanța palatală a lui *ș* și *j*. În multe localități, însă, au notat *e* în loc de *ă* după *ș*, fără nici o indicație asupra caracterului șuierătoarei. Dar rostirea unui *e* după *ș* constituie o dovadă că acel *ș* are un timbru deosebit de *ș* din Moldova, Banat și Ardeal, după care anchetatorii ALR au notat numai *ă* și *î*.

Deoarece limba română literară dispune de un număr mare de foneme consonantice, opozițiile între consoane joacă un rol important în distingerea diferitelor forme de declinare și de conjugare⁴⁰. Em. Vasiliu arată că, alături de opozițiile consonantice, limba română posedă și opoziții vocalice⁴¹. Afirmatia sa este justă și acest lucru nu e contestat de nimeni. Într-adevăr, pentru a deosebi formele gramaticale, limba română întrebuintează, alături de opoziții între consoane cu diferite timbre fonologice proprii, și alte mijloace, ca desinențe sau elemente auxiliare proclitice și enclitice precum și alternanțe fonetice (vocalice și consonantice)⁴². Alternanțele consonantice se realizează după cum se știe, între consoane aparținînd unor clase de localizare diferite, iar, în ce privește vocalele, alternează între ele vocale de diverse grade de apertură sau din serii de localizare diferite.

Alternanțele fonetice (vocalice și consonantice) sînt folosite în limba română atît în flexiune (nominală și verbală), cît și în derivația cuvintelor. Nu vom mai repeta exemplele care se găsesc în lucrările noastre de gramatică, ci vom insista puțin asupra timbrului vocalelor care participă la aceste alternanțe, precum și asupra rolului alternanțelor vocalice pe plan morfologic. În *pară-pere*, *fată-fete*, *masă-mese*, *deșert-deșartă*, *șed-șadă* alternează, în limba literară, o vocală de un grad de apertură cu o vocală de alt grad de apertură: *a/e*. Prima aparține seriei centrale, iar a doua seriei anterioare. În graiurile în care labiala *p* își menține încă timbrul palatal avem forma *peară* cu pl. *pere*, alternanța realizîndu-se între vocale de grade de deschidere diferite, dar din aceeași serie de localizare. Aceeași situație o avem în graiurile în care *ș* are numai colorațiune palatală. În graiurile în care *ș* este totdeauna dur, alternanța este *a/ă*: *deșart-deșartă*, *șăd-șadă*, cele două vocale deosebindu-se numai prin gradul de deschidere, ambele făcînd parte din seria centrală.

În cazuri ca *seară-seri*, *țeapă-țepi*, *țeapăn-țepeni*, (*să*) *meargă-merg*, limba literară și unele graiuri din Muntenia cunosc alternanța *e/a* (seria

⁴⁰ A se vedea în acest sens *Gramatica limbii române*, vol. I, București, 1954, p. 98–99.

⁴¹ Vezi Em. Vasiliu, *Cîteva observații asupra sistemului fonologic al limbii române*, în SCL VII, 1956, nr. 1–2, p. 29.

⁴² Vezi Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, 1940, p. 59.

anterioară de localizare și grade diferite de apertură). În graiurile în care *s* și *ț* au numai timbru velar, alternanța este *a/ă*. Aceeași alternanță o avem și în *mărg-margă*, în jumătatea de nord a teritoriului dacoromân, în care labiala s-a depalatalizat.

Rezultă deci că și în cazul alternanțelor, timbrul vocalelor nu poate fi despărțit de caracterul consoanei precedente. Părerea lui Em. Vasiliu potrivit căreia în limba română opozițiile vocalice sînt independente de consoane și vocalele pot influența uneori consoanele, neutralizînd opozițiile consonantice, înlocuindu-le cu opoziții vocalice⁴³, nu poate fi reținută.

Deosebirea între două forme gramaticale nu se face numai prin opoziția dintre două sunete izolate, ci adesea printr-o serie întregă de sunete. În ce privește alternanțele vocalice, ele pot constitui numai în mod excepțional singura marcă a unei forme. *Gramatica* ne oferă un singur exemplu de acest fel *precedă* — (să) *preceadă*. Într-adevăr, pentru a deosebi pluralul de singular la cuvinte ca *masă*, *mîreasă*, *deasă*, *aleasă* sau pers. a III-a indic. prez. de aceeași persoană a conjunctivului prezent la unele verbe ca *a apăsa*, *a îndesa*, limba literară și unele graiuri din Muntenia, Dobrogea și sudul Ardealului dispun de trei mijloace, anume alternanța [a]—[e], opoziția /s/—/s'/ și, determinată de această opoziție consonantică, alternanța [ă] — [e]. În aceste cazuri, alternanța vocalică din tema cuvîntului are un rol secundar. Cele două forme s-ar deosebi clar și fără această alternanță (cf. *casă-case*, *lasă-(să) lase* etc.).

Alternanța vocalică are un mare rol însă în acele graiuri în care *s* și-a pierdut timbrul palatal și care, prin urmare, posedă un număr mai mic de foneme consonantice palatalizate (diezate). Aceste graiuri au la îndemîină o singură posibilitate de a deosebi cele două forme: alternanța vocalică [a] — [e (e)], partea finală a cuvîntului fiind identică atît la singular și indic. prez., cît și la plural și conjunctiv prezent: *masă* — *mesă*, *mîreasă* — *mîresă*, *deasă* — *desă*, *aleasă* — *alesă*, *apasă* — (să) *apesă*, *îndeasă* — (să) *îndesă*.

Un rol important în a deosebi formele gramaticale îl au în limba română desinențele. Astfel, unor substantive și adjective feminine, ca *rață*, *ședință*, *frunză*, *buză*, *spîță*, *moașă*, *nașă*, *frumoasă*, *negricioasă* etc., le corespunde la plural desinența *-e*, deosebită de singular, care are desinența *-ă*⁴⁴. Cu aceeași desinență *-e* se formează pluralul și la unele substantive neutre terminate la singular în consoană: *oraș* — *orașe*, *vas* — *vase*, *braț* — *brațe*, *car* — *care*, *hotar* — *hotare*, *pahar* — *pahare* etc. Situația aceasta e caracteristică limbii literare și unor graiuri, îndeosebi celor din Muntenia. În celelalte graiuri, însă, avem atît la singular cît și la plural fie desinența *-ă*, fie desinența *-e* (în cazul substantivelor cu tema în *-ș*). Faptul acesta se datorește timbrului consoanelor din temă care sînt, în graiurile respective, sau numai dure sau numai palatalizate.

⁴³ Vezi Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 29.

⁴⁴ Vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, ediția a II-a, București, 1963, p. 67.

Nu putem face abstracție de timbrul consoanei nici în ce privește desinențele și sufixele timpurilor și modurilor verbale. Să dăm doar câteva exemple. Verbele de conjugarea I posedă la pers. a III-a sg. desinența *-ă* (*adună, ară, îngrașă*), iar la pers. I pl. *-ăm* (*adunăm, arăm, îngrășăm*), în timp ce cele cu tema în *i* prezintă desinența *-e*, respectiv *-em* (*apropie, apropiem, taie, tăiem*). Aceleași desinențe le întâlnim și la verbele cu tema în *ș*, în graiurile în care șuierătoarea are numai timbru palatal (*îngrașe, îngrășem*).

Dependența desinențelor de consoana din temă e clară și la verbele de conjugarea I care face pers. I indic. prez. în *-ez* : *îngenunchez, veghez*, dar *visăz* în graiurile care posedă numai *s* dur.

Cu ajutorul desinențelor se deosebește pers. a III-a sg. și pl. a conjunctivului de formele corespunzătoare ale prezentului indicativ. După cum se știe, verbele de conjugarea I fac pers. a III-a sg. și pl. la conjunctiv în *-e*, față de indicativul prezent care are desinența *-ă* : *cîntă — să cînte, ară — să are, lasă — să lase, cruță — să cruțe, îngrașă — să îngrașe* etc. Verbele care au în temă o consoană palatalizată, ca *a tăia, a apropia*, nu prezintă nici un fel de distincție între formele de conjunctiv prezent și de indicativ prezent.

De asemenea nu se deosebesc formele amintite la unele verbe care posedă în temă o consoană refractară palatalizării, ca *a oua, a ploua* și, în majoritatea graiurilor populare, *a lăsa, a cruța, a îngrășa*, care au și ele pers. a III-a a conjunctivului prezent identică cu indicativul prezent : *ouă — să ouă, plouă — să plouă, lasă — să lasă, cruță — să cruță, îngrașă — să îngrașă*.

Explicația trebuie căutată în acțiunea consoanei palatalizate asupra lui *ă* al indicativului, respectiv a consoanelor dure asupra lui *e* al conjunctivului.

Timbrul consoanei reglementează și sufixele unor moduri verbale. Astfel, sufixul gerunziului este — *înd* pentru toate conjugările care au ca temă o consoană neutră și *-ind* la verbele cu tema în consoană palatalizată, indiferent de conjugare : *arînd, îngrășînd, cruțînd, văzînd, tăcînd*, dar *tăînd, veghind, întîrziînd, simțînd, împărțînd, auzînd, înghițînd, repezînd, slobozînd* etc.

În graiurile regionale în care consoanele *ț, z* sînt numai dure, avem sufixul *-înd*, față de *-ind* din limba literară : *simțînd, împărțînd, înghițînd, auzînd, repezînd, slobozînd*, iar în cele în care fricativa *ș* are numai timbru palatal, verbele cu tema în această consoană prezintă sufixul *-ind* (*îngrășînd*), față de *-înd* din limba literară și din celelalte graiuri.

Pe baza faptelor prezentate și interpretate în articolul de față, răspunsul la întrebarea pusă în titlu nu poate fi decît afirmativ : limba română este o limbă de tip consonantic, pentru că 1) numărul fonemelor-consoane este mult mai mare decît cel al fonemelor-vocale, și 2) fonemele-consoane dețin rolul important în determinarea profilului fonetic al cuvîntului.

Transformările fonetice care au avut loc, începînd din sistemul fonetic al romanicii orientale și pînă în cel al limbii române, așa cum se prezintă el astăzi, se datoresc consoanelor. În distingerea formelor grama-

ticale rolul important îl au opozițiile și alternanțele consonantice, în timp ce alternanțele vocalice sînt folosite doar ca elemente secundare. Ele constituie, în unele cazuri, singura marcă a unei forme dar numai în graiurile dacoromâne care posedă un număr mic de foneme consonantice palatalizate (diezate).

Admițînd caracterul consonantic al limbii române, din motivele arătate mai sus, nu înseamnă că negăm importanța vocalelor în fiziologia fonetică a limbii noastre. În lanțul vorbirii vocalele sînt foarte des întrebuintate, frecvența lor ridicîndu-se la un procent apropiat de cel al consoanelor, la fel ca și în celelalte limbi romanice⁴⁵, deși, în inventarul fonemelor, consoanele sînt într-un număr mult mai ridicat decît vocalele. Aceasta „... ne arată — spune D. Macrea — un lucru pe care-l poate controla foarte ușor oricine, că, în genere, unei vocale îi urmează, în limba română, o consoană sau invers, ceea ce denotă un remarcabil echilibru al limbii noastre”⁴⁶.

Prin urmare, din acest punct de vedere, limba română poate fi încadrată în categoria limbilor de tip vocalic.

Decembrie 1964

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

⁴⁵ Vezi D. Macrea, *Probleme de fonetică*, [București], 1953, p. 35.

⁴⁶ Id., *loc. cit.*

NEOLOGISMELE ROMANICE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI TRECUT

DE

GH. BULGĂR

Lexicul limbii române s-a îmbogățit și s-a modernizat prin pătrunderea în limbă a unui important număr de neologisme romanice în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, impuse de dezvoltarea relațiilor politice, sociale și culturale, sub influența ideilor înaintate care se răspîndeau atunci în Europa. Lupta politică pentru emancipare și contactul cu civilizația modernă au influențat și limba română, fapt care se poate vedea mai clar în operele literare, istorice și în documentele de epocă. Încă la Miron Costin, apoi la Cantemir, neologismele romanice și termenii latini au apărut din necesitatea de a exprima cât mai exact idei moderne și noțiuni care-și aveau denumirea lor statornicită în limbajul oamenilor de cultură. Așa sînt, la primul : *calendar, cancelar, cardinal, colonie, comisar, consul, fantastic, gheeneral, imperator, planetă, prințipie, senat, sumă, testament, tiran, tractat*; iar la Cantemir : *armistiție, condiție, experiență, intervenție, pretenție, sentenție* etc., termeni incluși în „scara” (glosarul) la *Istoria ieroglică*, sub indicația „lătinisme”. Bineînțeles că nu vom putea spune că acești termeni, folosiți de doi scriitori, au și pătruns în limba română literară, ca adaos la lexicul vechi; folosirea lor se reduce la o sferă restrînsă de comunicare, întocmai ca și aceea a neologismelor existente în *Foletul novel*; calendarul lui Constantin Brîncoveniu, 1693—1704, în care găsim : *armistiție, confederație, constelație, grație, intenție, invenție, providenție*, multe luate din limba italiană¹.

În secolul al XVIII-lea, influența neogreacă destul de extinsă s-a întîlnit cu cea rusă și cu cea latină, mulți termeni noi intrînd în limbă prin aceste trei surse importante ale modernizării lexicului românesc². La începutul secolului trecut însă, latina, franceza și rusa par a fi fost fac-

¹ Emil Virtosu, *Foletul novel*, 1947, p. XLVII, cf. și p. 105 și glosarul.

² Al. Rosetti, B. Cazăcu, *Istoria limbii române literare*, 1961, p. 320—330.

torii cei mai importanți de înnoire a lexicului limbii române. Un mare număr de neologisme romanice s-au statornicit în limbă după modelul existent în latină și rusă, cu terminația și accentul similare în cele două limbi: *administrație, instrucție, rezoluție* etc. Numai mai târziu, când influența franceză și cea italiană s-au afirmat mai puternic, prin contactul direct cu civilizația occidentală, am primit în limbă neologisme cu o altă formă: *administrațiune, instrucțiune, rezoluțiune*, în care terminația *-ie* a fost înlocuită prin *-iune* (cf. fr. administration, instruction, résolution).

Despre influența rusă, despre rolul și amploarea ei s-a vorbit adesea în trecut și în studiile mai noi³; mai rar și numai parțial, s-a scos în evidență *confluența surselor de înnoire a lexicului nostru*, deși etimologia multiplă privește un însemnat număr de neologisme românești⁴. Aici vreau să scot în evidență, avînd în vedere atît studiile publicate pînă acum, cît și documentele apărute recent, unele aspecte ale procesului de modernizare a limbii române, legate de specificul evoluției istorice a societății noastre.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd mișcarea politică și culturală de emancipare se intensifică, iar legăturile noastre cu rușii și cu occidentul încep să se lărgească din dorința de a scăpa de jugul turcesc secular, neologismele romanice se răspîndesc prin acte administrative, prin tipărituri destinate unei circulații mai largi, adică prin traduceri, calendare, lexicoane, gramatici, scrieri istorice și științifice de tot felul⁵. Limba latină și limbile romanice se bucurau atunci de un prestigiu deosebit, oglindit într-un mod deosebit în procesul de modernizare a lexicului limbilor europene. De asemenea, se vede influența romanică și în limba rusă folosită frecvent în relațiile oficiale cu administrația trupelor mobilizate contra turcilor. Contactul direct cu aceste armate, cu administrația lor, aflată sub influența ideilor și a limbii franceze, a ușurat schimbul direct de idei și de termeni noi la începutul secolului trecut.

Pe de altă parte, Școala Ardeleană propaga din altă direcție știința și terminologia modernă, și o dată cu ele ideile de luptă contra asupririi naționale. În toate domeniile ideile noi reclamau termeni noi. Deși s-au întîlnit curente și influențe diverse, adesea s-au propagat modele de înnoire lexicală apropiate sau identice. Este sigur că în Transilvania neologismele, destul de frecvente în cărțile tipărite în acest timp, de tipul *comisie, protecție, senat, testament*, nu pot fi explicate prin influența rusă, nici numai prin cea germană sau franceză; ele au fost luate adesea direct

³ C. von Sanzewitsch, *Die russische Elemente romanischen und germanischen Ursprungs in Rumanischen*, în JB II, 1895. Iorgu Iordan, *Influența rusă asupra limbii române*, 1949, p. 4—10. Victor Vascenco, *Influențe rusești în limba tipăriturilor lui M. Strilbițchi*, în SCL IX, 1958, nr. 2; idem, *Elemente est-slave în limba română* în „Limbă și lit. mold.”, 1959, nr. 4; idem, *Calcuri savante formale în limba română, după modele rusești*, în *Culegere de studii*, IMG, 1961, p. 30 și urm.

⁴ Al. Graur, *Etimologia multiplă*, în *Etimologii românești*, 1963, p. 18; cf. Romulus Todoran, *Despre neologismele terminate în -ie*, în „Cercetări de lingvistică”, IV, 1959, p. 211.

⁵ N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice*, 1962, p. 24 și urm.

din latină (*comissio, protectio . . .*)⁶. S-a remarcat că neologismele terminate în - (*t*)ie au un model aproape identic în cele două limbi diferite care au influențat puternic limba română (lat. *administratio, comissio, instructio*; rus. *администрация, комиссия, инструкция*).

La începutul secolului trecut s-a întâmplat, în chip mai vizibil decât anterior, o *confluență* particulară a celor două curente înnoitoare în limbă și s-a ajuns astfel la o *sinteză originală* de modele lexicale indispensabile. Lupta politică și socială de emancipare, sprijinită de armatele ruse, și dezvoltarea tendințelor noi în administrație, în organizarea vieții obștești pe de o parte, înflorirea mișcării culturale, răspîndirea cărților noi, apariția învățămîntului în limba națională sub influența Școlii Ardelene pe de altă parte, s-au oglindit puternic în literatură și limbă.

În vreme ce autorii mai însemnați din secolul al XVIII-lea au scris pentru un cerc restrîns de cititori, iar curtea domnitorului era destul de izolată de mase, actele administrative, cărțile de popularizare, calendarele care încep să apară mai des în a doua jumătate a aceluia secol⁷ sînt destinate unui număr din ce în ce mai mare de cititori; în ele se vorbea despre cele mai variate aspecte ale progresului, despre noutăți tehnice, politice, despre mișcări sociale etc. și inevitabil neologismul romanic trebuia să apară pentru a numi noțiunea nouă. Documentele oficiale ajung să circule tot mai mult și în unități administrative mai mici (orașe și așezări rurale mai importante), răspîndind termenii noi care începeau să se impună ca elemente ale limbajului internațional (*condiție, comisie, consul, tractat*). Calendarul de la Iași din 1785 cuprinde în sumarul său: *comedie, curiosnic, hronologhie, prognostic*; cel de la București din 1814: *cursul poștelor, dilijanț*.

În „Calendarul de la Buda” pe anii 1806 și 1807 își publică Samuil Micu *Istoria, lucrurile și întîmplările românilor*, iar în 1808 și 1809, Șincai — *Hronica românilor*, numai în parte, căci cenzura organelor oficiale oprește continuarea tipării acesteia în 1810. Nicăieri nu se vede mai bine, ca în aceste publicații pentru popor, atașamentul reprezentanților Școlii Ardelene față de cultură, progres, libertate. Fondul de idei și limba erau în același timp legate de tradiție, dar erau și inovatoare, pe măsura cerințelor epocii.

În principala operă a lui Șincai, în *Hronica* sa, neologismele romane (de origine latină) sînt numeroase; citez cîteva după ediția 1853, vol. III: *excepție* (33), *superstiție* (39), *vizitație* (40), *apelație* (40), *jurisdicție* (41), *instrucție* (48, 67), *disgrație* (86, 131), *facție* (128), *pretenție* (168), *rezoluție* (176), *protestație* (201), *instalație* (200), *representație* (273), *fundatie* (264). Modelul acestor cuvinte noi în limba română nu e greu de identificat: lat. *appellatio, factio, jurisdictio, protestatio* etc. Cum Șincai a studiat la Roma și Viena, influența latină, dar și cea italiană, germană și maghiară constituie un aspect important al înnoirii lexicului din opera sa, înnoire legată în primul rînd de tezaurul lexicului latin.

⁶ Romulus Todoran, *Despre neologismele terminate în -ie* în „Cercetări de lingvistică”, IV, 1959, p. 210.

⁷ Mircea Tomescu, *Calendare românești, 1733—1830*, Buc., 1957.

Operele lui Maior au circulat apoi în toate regiunile locuite de români; scriitorii noștri de seamă din generația pașoptistă le-au prețuit și le-au studiat. Limba acelor scrieri, bogată în neologisme romanice, a influențat scrisul multor autori de la începutul veacului trecut. Această influență pozitivă a Școlii Ardelene s-a întâlnit în Țara Românească și Moldova cu cea rusă și cu cea neogreacă.

După revoluția din 1789, influența franceză se extinde prin prestigiul ideilor pe care le propaga; cultura franceză modernă s-a răspândit în aproape toate țările Europei și astfel influența franceză s-a întărit tot mai mult și în țările românești. S-au dezvoltat apoi legăturile directe cu Apusul prin presa⁸ care circula în mediile clasei dominante, prin tineretul din această clasă, trimis la studii în Franța, Germania etc.

Limba rusă, purtătoarea unei culturi avansate, cu multe ecouri din mișcarea ideilor europene, în special franceze, era bogată în elemente lexicale de origine romanică. În timpul războaielor cu turcii, armatele rusești s-au aflat adesea în Principate și au răspândit prin ofițerii lor limba franceză, mai ales în Moldova. Limba română a primit atunci multe neologisme romanice nu în forma franceză, ci în forma latină (originară) și rusă: *administrație, constituție, funcție, divizie, rezoluție* și nu *administrațiune, constituțiune, funcțiune*, care apar mai târziu, luate direct din franceză. Neologismele romanice terminate în *-ție, -ie* s-au generalizat deci în limbă prin două influențe dominante din două direcții, dând același rezultat pozitiv în limba română. Coincidența termenilor și a formei lor a contribuit la *impunerea și generalizarea în timp foarte scurt* a neologismelor romanice în limba română, printr-un proces de sinteză și de difuziune a culturii și a lexicului modern. Lat. *eruditio, natio, constitutio, traditio, instructio* apar aproape la fel în rusă (*erudiția, nația, constituția, tradiția, instrucția*), pe când în franceză au altă terminație și alt accent: *erudition, nation, constitution, tradition*, care vor pătrunde în limba română mai târziu sub forma: *erudițiune, națiune, constituțiune, tradițiune*, ca dublete ale celor dintâi, cu circulație mare în a doua jumătate a secolului trecut, dar apoi treptat înlocuite prin formele scurte, citate mai sus, afară de *națiune, rațiune* și alte câteva care au rămas așa în limbă. Același termen latin (*savant*), venit pe două căi, a putut rămâne cu două forme în limbă, diferențându-se semantic.

Iacob Negruzzi, în comentariile sale critice pe marginea aspectelor limbii literare de pe la 1875, scria: „*constituție, constituciune, constituțiune, constituțiune, constituție, constituire*. O dată cu înființarea Regulamentului Organic, și chiar mai înainte, s-au primit în limba noastră un număr însemnat de cuvinte latine cu terminația *-io*, gen. *ionis* pe care le au nu numai toate celelalte popoare de origine romanică, dar și multe altele străine. La început s-a dat acestor cuvinte terminația în *-ie*, precum se vede în vechea noastră legislație: s-a zis *direcție, nație, lecție, rezoluție* etc.”. Autorul arată apoi cum s-a încercat să se impună și formele în *-ciune* și *-ione*, iar pe plan mai general: *-iune*, formă care era mai nouă.

⁸ Gh. Bulgăr. *Despre limba și stilul primelor periodice românești*, în *Contribuții...*, II, p. 75—113.

Iacob Negruzzi era contra acestor forme și (deși a început să apară diferențiere semantică între *rație* și *rațiune*) „puține, zicea el, vor păstra terminația *-țiune*”⁹, ceea ce s-a și întîmplat.

Atitudinea scriitorilor și a oamenilor de știință față de acest aspect al dezvoltării lexicului neologic a fost însă diferită : P. Iorgovici (în *Observații de limbă românească*, 1799) recomanda formele : *condițiune*, *intențiune*, *instrucțiune*, în vreme ce Șincai și Maior, mai legați de tiparul popular al cuvintelor terminate în *-ie* (*bărbăție*) scriau : *condiție*, *intenție*, *tradiție* etc. Uneori, pentru a apropia și mai mult neologismul de sursa lui, se scria și : *condiția*, *intenția*, *tradiția*, ca să poată fi încadrate la declinarea I ; se scria chiar și *condition*, *ocazion*¹⁰.

Influența culturii moderne și constituirea terminologiei neologice prezintă numeroase aspecte lingvistice ; s-au conturat aproximativ fazele și întinderea acestei influențe. Două probleme cred că trebuie precizate, ținînd seama de rezultatele cercetărilor recente în domeniul istoriei și al lingvisticii, pentru a avea o imagine mai clară și mai documentată asupra acestui capitol al evoluției lexicului românesc : a) importanța *încrucșării influențelor latină, romanică și rusă în aceeași epocă și în aceeași direcție*, fapt capital pentru modernizarea limbii literare și care impune precizarea mai exactă a surselor acestei înnoiri ; b) valoarea documentelor noi ale modernizării lexicului românesc și ale acelor influențe amintite. Cîteva exemple vor lămuri problemele de principiu legate de aceste considerații asupra istoriei vocabularului românesc.

Terminologia științifică, bogată în neologisme romanice, a început să circule prin numeroase cărți tipărite către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, mai ales în Transilvania, prin calendare, broșuri, cărți răspîndite apoi în toate regiunile locuite de români¹¹. Modelul latin în lexicul care începe să se impună pe plan internațional era evident : „Proveniența latină sau italiană, ori din ambele limbi în același timp, a majorității neologismelor care apar în cărțile tipărite acum la Buda se explică prin faptul că autorii sau traducătorii lor erau latinști, iar mulți dintre ei, mai ales clericii, aveau studii superioare făcute la Roma”¹². Pe lîngă Șincai, Maior, Molnar-Piuariu, Vasile Pop, Iorgovici etc., apar traducători anonimi din latină, germană, italiană, maghiară, limbi care au influențat în acel moment limba română în sfera terminologiei moderne. Începe apoi și activitatea școlară ; învățămîntul se îmbogățește prin munca și opera lui Gh. Lazăr, care a preluat și a redactat mai multe manuale și studii folosind o terminologie modernă ; el face o adevărată școală, și chiar dacă unele manuscrise ale lui s-au pierdut, ecoul

⁹ *Opere complete*, vol. I, 1893, p. 457—458.

¹⁰ L. Vasiliu, *Sufixul -(i)on*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, II, p. 179.

¹¹ D. Macrea, *Linguști și filologi români*, 1959, p. 30—31, 44, 53.

¹² N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, 1962, p. 47, cu indicarea surselor neologismului din această epocă într-un amplu indice de termeni, care oglindește și aspectele sinonimiei în lupta dintre vechi și nou.

lor a fost rodnic la elevi ¹³. Heliade i-a continuat munca pe un plan superior, dezvoltând învățămîntul de cultură generală la noi și sporind considerabil capacitatea de comunicare a limbii literare.

Prin tipăriturile românești de la Blaj, Sibiu, Brașov, Buda, răspîndite în toate regiunile românești, se impun treptat termenii ca: *circulație, precauție, prescripție, respirație, transpirație* sau *corp, decoct, plus, veterinar* — neologisme luate dintr-o carte medicală tradusă de P. Maior ¹⁴. Bogăția termenilor, noi atunci, cu terminația în *-ție (-ie)*, atestă procesul dinamic de înnoire a limbii și constituirea definitivă, în numai cîțiva ani, a unui tipar lexical modern, curînd generalizat în tot felul de documente de epocă. Indicele întocmit de N. A. Ursu, citat mai înainte, cuprinde un mare număr de astfel de termeni: *abstracție, acție* (mai târziu *acțiune*), *adiție, aplicație, asimilație, atracție, colecție, compoziție, constelație, instituție, direcție, excepție, explicație, formație, generație, inundație, poziție, relație, revoluție, rotație, soluție, variație* etc. Desigur că nu toți termenii apar la începutul secolului trecut, dar tiparul odată fixat, și anume sub influența directă mai ales a limbilor latină și rusă, creșterea numărului de neologisme de acest fel a mers de la sine. Unificarea lexicului a făcut repede progrese mari. Dacă în „Albina românească” se scria în 1829 (p. 206) *reghenerație*, tot acolo, același cuvînt apare în 1834 în forma *regenerație* (p. 38).

Influența franceză directă tot mai accentuată a jucat un rol deosebit în dezvoltarea lexicului neologic românesc și ea a fost atît de mare încît în multe cazuri a schimbat chiar terminația *-ție* în *-țiune*. Pentru cele mai multe cuvinte schimbarea a fost încă vremelnică (lat. *directio* — fr. *direction*; succesiv am avut formele: *direcție, direcțiune, direcție*), pentru puține definitivă (*actio* > *action*; *acție* și *acțiune*; *natio* > *nation*; *nație* și *națiune*).

În numeroase domenii ale științelor pozitive și, de asemenea, în filozofie, istorie, filologie, administrație, politică, neologismele au pătruns deci tot mai mult, atît în Transilvania cît și în Moldova și în Muntenia ¹⁵. Mulți oameni de cultură au trecut din Transilvania în Principate și au propagat cuceririle noi ale științei și vocabularul neologic impus de acestea, încît concurența termenilor, ca formă și sens, dezvoltarea particulară a sinonimiei lexicale, constituie un capitol interesant și instructiv sub raport cultural și lingvistic al dezvoltării și modernizării limbii române.

În același timp, în țările românești, mai ales în Moldova, influența rusă venea în sprijinul mișcării politice și culturale, ca un factor de întărire a tendințelor de emancipare de sub apăsarea seculară a imperiului otoman. Încă din secolul al XVIII-lea apar lexicoane, gramatici, vocabulare ruso-române, necesare unei mai bune comunicări între populație și trupele

¹³ G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, 1924, p. 24: „Ajungă lacrămile patriei — spunea în 1819 Gh. Lazăr — ajungă jugul robiei, vreme este de cînd cu oftare așteaptă căzută semenție cuviincioasa izbăvire; țărina strămoșească cu cuvînt pretindirisește acum mîntuire căzuților săi strănepoți”.

¹⁴ N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 61, și în „Limba română” X, 1961, nr. 2.

¹⁵ A se vedea recenta ediție Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, 1963, introducere și note de Cornel Cîmpeanu, p. XII, 213—232 (glosar).

rusești care s-au aflat adesea în Principate, luptând contra turcilor. Unele neologisme intră în limba română și prin acest contact: *artilerie, infanterie, comisie, administrație*, și mai multe adjective cu sufixul *-icesc*: *juridicesc, gheometricesc* etc., sau: *genie, armie, ghegeneral, prințip, țifră* în care se vede un model german. Dacă termenii tehnici proveniți din rusă sînt mai puțini, în schimb neologismele romanice care denumesc aspecte ale vieții social-politice, ale organizării administrative, sînt mai numeroși: *agenție, constituție, funcție, excelenție, asigurație, administrație*, multe din ele paralele cu cele provenite direct din latină în Transilvania.

S-a produs astfel o *originală sinteză a influențelor în lexicul neologic românesc*, care reflectă convergența modelelor latine și ruse, ca un specific aparte al vocabularului nostru în raport cu acela al altor limbi romanice¹⁶. Vechimea și întinderea acestor surse de înnoire și de îmbogățire a lexicului nostru sînt mai mari decît se credea îndeobște; nu trebuie să pierdem din vedere rolul important al numeroaselor scrieri răspîndite din Transilvania și pline de neologisme romanice de proveniență latină (italiană, franceză și — fiind vorba de un fond internațional — germană, maghiară).

Prezența armatelor rusești în Principate, în primele decenii ale secolului trecut sporește volumul neologismelor romanice necesare comunicării unor noțiuni și idei noi. E o etapă a colaborării intense ruso-române în domeniul administrativ; multe neologisme apar acum în limbă, fiind mai vechi decî decît epoca Regulamentului Organic, despre care se spune în mod obișnuit că a favorizat împrumuturile lexicale din limba rusă modernă¹⁷. Cîteva fapte vorbesc despre acest amănunt.

La începutul secolului trecut influența rusă pe arena internațională crește și opoziția pe care o manifestă Rusia față de expansiunea turcească, austriacă, franceză îi cîștigă simpatia popoarelor asuprite. Colaborarea noastră cu trupele rusești în perioada 1806—1812 este mai strînsă pe plan administrativ, economic, cultural. Amănunte care o reflectă lexical, în sfera neologismelor romanice primite prin filieră rusă, găsim în culegerea de documente *Uricariul* și mai ales în recente *Documente privitoare la economia Țării Românești (1800—1850)*¹⁸ și în cîteva studii noi, care se ocupă de aspectele lexicului românesc din primele decenii ale secolului trecut¹⁹.

¹⁶ Alf Lombard, *Tradition latine et tradition slave. Le roumain, le résultat de leur fusion*, în „Langage”, Copenhaga, 1957.

¹⁷ I. Iordan, *Influența rusă asupra limbii române*, 1949, p. 5; V. Vascenco, *Elemente est-slave în limba română*, în „Limba și literatura moldovenească”, 1959, nr. 4, p. 44; idem, în SCL X, 1959, nr. 3; *Calcuri savante formate în limba română după mode lele rusești...*, în *Culegere de studii*, 1962, p. 59.

¹⁸ Două volume, Editura științifică, 1958; ne interesează primul volum. L-am folosit în studiul *Despre limba documentelor administrative la începutul sec. trecut (1800—1820)*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, 1962, p. 104.

¹⁹ F. S. Kotelnik, *Cu privire la elementele slave răsăritene în unele acte publice din prima jumătate a veacului XIX*, în culegerea *Din raporturile lingvistice est-slave-moldovenești*, 1961, p. 40—41; I. Gheție, *Glosare de neologisme la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și la începutul sec. al XIX-lea*, în „Limba romînă” X, 1961, nr. 6, p. 557 și urm.; Romulus Todoran, *Despre neologismele terminate în -ie*, în „Cercetări de lingvistică”, 1959, p. 211.

Ce dovedesc toate aceste contribuții? Că prin actele oficiale se propagau numeroși termeni noi și că aceștia se transmiteau de sus în jos pe cale ierarhică, pînă la organele administrative locale. Iată un fragment din culegerea *Doc. ec.*: „Predlojenia *exelenței* tale dă la 20 ale următorului, cu numărul 290, împreună cu *copia* după *raportul* ce au dat cinstita *comisie* de poliție către *exceleștia* sa *sinator* Kușnikov s-au primit cu cinste” (1809)²⁰. În numai o frază neologismele romanice se întîlnesc la fiecare pas. Termeni similari găsim și în alte documente din culegerea din care am citat: *agenție* (90), *asignație* (98), *cvitanție* (91), *corespondenție* (90), *condiție* (107), *industrie* (106). Accentul și sufixul indică nu numai originea romanică, dar și filiera acestor neologisme, multe identice în română și în rusă.

Alte acte din aceeași culegere atestă un mare număr de neologisme romanice folosite în relațiile ruso-române dintre 1806—1812. Cuvintele de acest fel au o formă identică și la Șincai sau la alți reprezentanți ai Școlii Ardelene, dovadă că rezultatele celor două influențe amintite au fost, în multe cazuri, aproximativ identice.

Citez din *Doc. ec.*: *comandă* (120); *comandant* (97), *comisioner* (92), *confiscui* (98, 108), *congres* (92), *contract* (93), dar și *condract* (73), *consulat* (99), *curier* (90), dar și *corier* (115), *creditor* (88) și *credet* (120), *cumpanie* (120), *cursu rublelor* (83), *dispută* (118), *exact* (95), *pașaport* (103), *poliță* (87), *prezident* (98), *proiect* (106), *raport* (79), *regulă* (99). Numărul relativ mare de termeni romanici dovedește varietatea și întinderea influenței documentelor de proveniență rusă; prin acestea ni s-au transmis astfel un important număr de neologisme într-o epocă scurtă și în tipare ușor adaptate lexicului nostru modern, aproape identice cu cele primite din fondul neologismelor romanice internaționale. Alte surse documentare atestă neologisme de aceeași categorie, cu o formă identică: *apelație* (*Pravila*, 1814, 13), *copie* (*Uric.*, 1800, vol. XXII, p. 241), *publicație* (*ib.*, 1806, p. 216, *Legiuirea Caragea*, 1818, ed. Acad. R.P.R. 1957, p. 189). Evident că încă mulți ani au coexistat termenii neogrecești, turcești alături de neologismele romanice, ca în *Legiuirea Caragea* din 1818: *chinonia*, *discolia*, *ipotesiarii* alături de *tipărit*, *tipografie*, *copie*, *publicație* etc. Acestea reprezentau nu numai lexicul nou, dar și pe cel necesar în condițiile politice și culturale care tindeau spre progres. De aceea le găsim în tot felul de documente, analizate recent și din care mai citez alte neologisme romanice: *recomandație* (1804), *asesor* (1823), *comisie* (1821), *instrucție* (1821), *răposat* (1812)²¹; într-un glosar juridic din 1815²²: *adopte*, *apelație*, *prescripție*, *tradiție*, unde din nou se întîlnesc, pe același plan și cu același efect, influența latină și rusă. Leon Asachi explică în *Vocabularul* atașat la traducerea sa *Bordeiul indienesc* din 1821 pe: *comisie*, *instrucție*, *protecție*, *bagaj*, *jurnal*, *aplanez*, *popol*, *favor*, *hazard*, *pontifice*, care vădesc mai multe influențe: latină, rusă, dar și franceză, italiană²³.

²⁰ Document nr. 14, din 12. IV, 1809, p. 73.

²¹ F. S. Kotelnik, *op. cit.*, p. 40—41.

²² Gr. Brîncuș, *Un glosar juridic din 1815*, în LR, 1955, nr. 6.

²³ Ion Gheție, *op. cit.*, p. 561.

Mai vechi decât acestea, în jurul anilor 1810—1812 abundă neologismele romanice în documentele administrative din Muntenia: *asignație, capital, comandant, condiție, consulta, corespondenție, credet, creditor, deputat, industrie, siguranție, transport* — toate din 1811 (*Doc. ec.*); ele atestă — cum am mai arătat — o circulație a neologismelor mai veche decât o cunoaștem pînă acum din lucrările noastre lexicografice²⁴.

Dacă în exemplele citate, sursele se pot deduce și modelul s-a impus repede, forma neologismelor indicînd mai ales influențele latină și rusă și un tipar lexical fixat apoi definitiv în limba română literară, în unele cazuri adaptarea a șovăit atunci: *confusion* (*Doc. ec.*, p. 118), *population, enteres* (p. 124), cu o adaptare apropiată de modelul francez, în altele, elementele lexicale grecești și turcești s-au adăugat neologismelor romanice: *discolia transporturilor* (*ib.*, 116), sau sufixele care dau cuvîntului un aspect de epocă: *adresarisi* (87), *pritinderisi* (108), *publicarisi* (99), *respectarisi* (109), *transportarisi* (*ib.*), *inginerlic* (121). Astfel de cuvinte au suferit curînd modificări, pentru a fi încadrate în tiparul fonetic al neologismelor fixate în limbă.

În cele spuse mai sus, am menționat doar pe scurt o complexitate de aspecte care oglindesc *procesul modernizării lexicului românesc* la începutul secolului trecut. Se pot trage cîteva concluzii:

a) neologismele romanice se impun mai ales datorită influenței limbilor latină, romanice și rusă, unde limba română a găsit modele ușor de adaptat la specificul ei fonetic și lexical și de unde i-a venit bogăția de formații și de termeni moderni în toate domeniile, cu unele diferențieri pe categorii de influență: știință, cultură, învățămînt în Transilvania; politică, administrație, armată, în documentele din Muntenia și Moldova. *Coincidența acestor influențe* explică rapida impunere și generalizare a neologismelor în limbă, în 2—3 decenii fiind eliminată o mare parte a termenilor greco-turcești²⁵;

b) Cărțile și documentele care circulau în acea epocă demonstrează răspîndirea pe scară întinsă a neologismelor, chiar înainte de apariția presei și explică asimilarea lor într-un timp foarte scurt și în forme definitiv statornicite în limbă. Șovăielile au fost puține; pe lîngă limbile latină și rusă, care ofereau modele aproximativ identice, limbile franceză, germană, italiană, maghiară propagau termeni luați din latină, termeni de uz internațional, tot mai răspîndiți în cultura modernă și apoi statorniciți definitiv în limba română. Era atunci o etapă însemnată de circulație a neologismelor romanice în toate limbile evoluuate europene²⁶;

c) Multe din etimologiile existente în dicționarele noastre nu pot satisface azi: *asignație, condiție, intenție, industrie* nu pot fi explicate,

²⁴ Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 82—83. *Industrie*, despre care s-a spus că e din epoca Regulamentului Organic (I. Iordan, *Influențe rusești*, p. 7), apare în 1811 în *Doc. ec.*, p. 106. Și *administrație*, despre care acad. Al. Graur spune că e din rusă, din aceeași epocă a Regulamentului Organic (prefață la *Dicționarul de neologisme*), e mai vechi și fără îndoială sub influența limbilor latină, rusă (și franceză), ca și *condiție, instrucție, comisie* etc.

²⁵ T. Vianu, *Din problemele limbii literare a secolului al XX-lea*, în *Probleme de stil și artă literară*, 1955, p. 184.

²⁶ Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică românească*, 1961, p. 37—38.

ca în *Dicționarul limbii române moderne*, prin sursa franceză, căci nu o permit terminația și accentul. Trebuie avute în vedere limba latină și limba rusă. Momentul pătrunderii unor neologisme în limbă este mai vechi decât acela indicat de dicționarele existente și de alte lucrări citate. d) În fine, se desprinde din analiza materialului documentar concluzia, care ar putea părea paradoxală, dar ea este perfect adevărată și demonstrată de fapte, că influența rusă de la începutul secolului trecut a contribuit în măsură considerabilă la îmbogățirea fondului de neologisme r o m a n i c e în limba română, pe care le-a difuzat la noi în condițiile despre care am vorbit.

Martie 1964

Institutul pedagogic București,
Șoseaua Panduri, nr. 90.

DETERMINANTE LEXICO-GRAMATICALE ALE VERBULUI

DE

ȘT. IACOB

O problemă care ni se pare a fi nerezolvată încă, este aceea a demarcației între unele părți de vorbire neflexibile. Sint cuvinte care, în lucrările de lingvistică apar date ca adverbe uneori, conjuncții alteori sau și prepoziții. Nu ne referim la situațiile care atrag după sine o schimbare de funcție gramaticală a unuia și aceluiași cuvânt ci la variațiile în încadrarea lexicogramaticală a cuvintului aflat în aceeași funcție sintactică. Spre ex. cuvântul *cît* este considerat adverb de DLRM în raportul corelativ atît — cît (Atîta-s de supărat cîtu-i cerul de-nuorat p. 154), pe cînd în Gramatica Academiei ed. II este considerat conjuncție (Cît ți-e plapoma atîta te întinde, par. 351). Chiar în paginile aceluiași tratat, terminologia este șovăitoare. Astfel în Gramatica Academiei ed. II cuvântul *decît* este dat ca instrument al raportului comparativ de inegalitate la morfologie în capitolul conjuncțiilor la par. 375 (Pădurile și satele... le ghicea mai mult decît le vedea), deci ca o conjuncție care introduce propoziții subordonate, în timp ce la sintaxă este numit, ca și *cît* și *ca*, adverb (v. s. ex. par. 830, 876 ș.a. N-a spus altcuiva decît cui trebuia). Uneori, aceste așa-zise adverbe de comparație ajung în contingență cu prepoziția. În Gramatica Academiei ed. II la par. 298 p. 317 se spune: „Termenul de comparație introdus prin adverbele *ca*, *cît* și *decît* stă în general în același caz cu termenul comparat. Cînd termenul comparat stă în nominativ, termenul de comparație apare în cazul acuzativ (ceea ce se vede la pronumele personal), adverbele *ca*, *cît* și *decît* comportîndu-se în această situație ca niște prepoziții”. Ca atare, demarcația între adverb și prepoziție s-ar face după un criteriu formal: acordul în caz. Dacă este acord între termenii comparației, avem adverb (să-l ridice *ca pe-un sac*); în caz de dezacord, prepoziție (unul *ca mine*). Funcția esențială a acestor cuvinte ar rămîne totuși cea de adverbe, ceea ce însă rămîne de discutat.

Tot între adverbe sînt catagolate de către Gramatica și Dicționarul Academiei și cuvintele *adică* și *anume*, folosite în construcția explicativă ș. ex. Acel uncheș s-ar fi aflat ... gornic, *adică* pădurar,

și

Dar și mierla din pădure

Are pe unul, *anume*

Pe cucul cu pene sure.

(Din gramatica, ed. II, par. 295, 1)

Nu ne referim la *anume* folosit dialectal cu sensul de *anumit* (un anume om), ci anume cu sens de *adică*, ambele folosite ca mijloace de articulare sintactică a termenilor. În această funcție, numindu-le adverbe, s-ar putea să ajungem în contradicție cu însăși definiția adverbului, căci nu se prea vede ce „caracteristică a unei acțiuni, a unei stări sau a unei însușiri” arată aceste vorbe — după cum se enunță în definiția de la par. 290 al Gramaticii.

O nedumerire trezește apoi faptul că cuvintele *da* și *ba*, atît de frecvente în vorbire, care în *Dicționarul limbii române* publicat în fascicule între 1910—1944 apăreau cu funcția principală de interjecții, sînt considerate adverbe în toate lucrările mai noi de specialitate (Gramatica Academiei, *Dicționarul limbii române contemporane*, CADE ș.a.). Privite în lumina definițiilor date adverbului și interjecției, aceste cuvinte dau naștere întrebării dacă arată ele o caracteristică a unei acțiuni, a unei însușiri, așa cum se spune despre adverb, sau au o „valoare exclamativă” și „redau succint manifestări”, putînd fi „element de întărire pe lîngă o propoziție” sau „propoziție independentă”, așa cum se indică în explicațiile date interjecției în par. 410 al ultimei ediții a Gramaticii.

Există tendința de a încadra în grupa adverbelor toate acele cuvinte care nu se încadrează clar în celelalte nouă grupe lexico-gramaticale, chiar dacă nu corespund definiției adverbului. Așa stau lucrurile, pe lîngă cuvintele menționate mai sus, și cu o serie de alte cuvinte, cum sînt *tocmai*, *chiar*, *mai*, *încă* etc., care au rol de gradare sau de întărire pe lîngă orice fel de cuvinte, nu numai „pe lîngă verbe, adjective sau alte adverbe”, cum precizează cele mai multe lucrări de gramatică, între care și *Limba română contemporană*, de acad. Iorgu Iordan (p. 467). E cazul să ne întrebăm în ce măsură sînt ele adverbe, avînd în vedere că funcția de determinante ale verbului nu le este specifică.

Iată deci o serie de probleme care se pun în domeniul grupelor de cuvinte neflexibile. Rîndurile de mai jos vor fi o încercare de a pune unele criterii normative la baza părților de vorbire determinante ale verbului, stabilind valoarea fundamentală și specifică a fiecăreia, pe deasupra funcțiilor secundare și adăugite.

★

Noțiunile verbale, *adică* noțiunile care reflectă aspectul de mișcare al materiei, pot fi determinate în patru sensuri: spațial, temporal, calitativ și cantitativ.

Se știe că, după concepția materialist-dialectică, mișcarea se desfășoară în spațiu și în timp, ca atare determinările spațiale și cele temporale sînt proprii fenomenelor și proceselor. Categoria calității pe de altă parte se aplică nu numai obiectelor, ci și fenomenelor, „Nu există fenomene și obiecte care să fie lipsite de determinarea calitativă” (*Bazele filozofiei marxiste*, p. 261). Calitatea face ca o mișcare să fie ea însăși deosebită de alta. Tot așa se poate privi la un fenomen, ca și la obiect, latura cantitativă. „Noțiunea de cantitate este de asemenea o categorie generală care oglindește una dintre laturile importante ale oricărui obiect, fenomen sau proces”. (*Bazele filozofiei marxiste*, p. 263—264).

În limbă, determinarea în toate aceste patru sensuri se poate face și prin substantive cu prepoziție. Există însă un grup de cuvinte special menite să determine verbul în cele patru feluri arătate mai sus. Acestea sînt adverbele de cele patru feluri: de loc (aici), de timp (acum), de mod (încet), de cantitate (destul), corespunzătoare celor patru particule interogative: unde, cînd, cum, cît.

După cum se poate vedea, limităm la patru feluri adverbele, încredințați că orice altfel de adverb prevăzut în gramatici poate fi redus stricto sensu la unul din acestea patru. S. ex. adverbul de negație poate figura între adverbele de cantitate, așa cum și zero face parte din seria numerelor.

Dacă limităm astfel categoria lexico-gramaticală a adverbului, el ar rămîne un determinant specific al verbului sau al altor cuvinte cu sens verbal. Pe lîngă faptul că poate fi identificat cu una din cele patru întrebări menționate, el se mai definește și prin următoarele caracteristici:

a) Determină noțiunea verbală în sensul formelor de bază ale existenței materiei în mișcare (calitate, cantitate, timp spațiu).

b) Are suficientă autonomie semantică spre a putea îndeplini singur funcția unei părți de propoziție (complement circumstanțial), fiind deci noțiune autonomă (independentă).

Ceea ce numim adverbe ale adjectivului sau ale adverbului sînt, în ultimă analiză mijloace lexicale (particule) de formare a gradelor sau elemente ale adjectivelor și adverbilor compuse, neavînd valoare de cuvinte autonome.

Conjunția, dimpotrivă, nu e chemată să determine o noțiune, ci să exprime un raport între noțiuni. Ea e categoria lexico-gramaticală care dă expresie aspectului de interdependență al lucrurilor și fenomenelor, indicînd raporturile de coordonare și de subordonare dintre ele. Se știe, totodată, că funcția ei nu se limitează la sfera verbului, căci în afară de verbe-predicate în frază, ea leagă și părți de propoziție exprimate prin alte părți de vorbire (s. ex. eu sau tu).

Spre deosebire de adverb, conjunția nu e suficientă pentru a îndeplini funcția unei părți de propoziție, nici nu intră în componența unei asemenea părți, cum, de altfel, precizează și Gramatica ed. II la par. 515. În acest sens este ea, ca și prepoziția, un cuvînt auxiliar, nu autonom sau independent.

Cît privește așa-zisele „adverbe relative” (unde, cînd, cum, cît), care nu sînt suficiente spre a constitui o parte de propoziție și pe care grama-

tica șovăie în a le încadra la adverbe sau la conjuncții, în virtutea criteriului propus de noi ele ar trebui puse între conjuncții, când stabilesc raporturi sintactice.

Greutăți întâmpină și definirea conjuncției față de prepoziție. Dacă se admite că în frază, legînd verbe-predicate (propoziții) conjuncția stabilește atît raporturi de coordonare cît și de subordonare, în propoziție se consideră că are numai rol coordonator, subordonările fiind exprimate cu ajutorul prepoziției. Cu alte cuvinte, în propoziție, conjuncția ar lega părți de propoziție de același nivel și de același fel (două subiecte, două atribute subordonate ambele aceluiași substantiv ș.a.), pe cînd prepoziția ar lega un determinant de determinat (substantiv sau verb). Așa se explică de ce unele cuvinte auxiliare (de, fără, pînă) sînt considerate prepoziții cînd leagă părți de propoziție eterogene (ex. masă *de* lemn) și conjuncții cînd leagă propoziții (ex. vino de vezi), deși în ambele situații e vorba de o subordonare sintactică.

Nu știm în ce măsură este oportună abaterea de la acest adevăr tradițional, dar, pentru continuarea raționamentului, e necesară o desprindere de el. Este adevărat că întîlnim foarte des conjuncții coordonatoare în propoziție (om deștept *și* întreprinzător, om deștept *dar* rău etc.). Aceasta însă nu exclude cu totul posibilitatea de a întîlni și conjuncții subordonate legînd părți de propoziție.

Iată în :

„Deși ușor melancolic, poetul este un euforic” (Eugen Simion, *Sensibilitatea poetului*, în „Contemporanul”, 50/1951), conjuncția *deși* servește ca instrument de legătură între subiectul *poetul* și atributul explicativ *ușor melancolic* (Poetul, deși melancolic, este un euforic).

De asemenea în :

„... ,prejudecata în cauză, *deși* abolită, a lăsat o ariergardă de idei”... (D. Solomon, *Critica și dramaturgia*, în „Gazeta literară” 52/1961), conjuncția e pusă între subiect și atributul său (prejudecata în cauză abolită...).

S-ar putea obiecta că aici e vorba de o propoziție eliptică, contrasă la forma unei părți de propoziție. Dar de același lucru nu se poate vorbi și în cazul conjuncției coordonatoare? (E cumite și e harnic — e cuminte și harnic).

Să luăm și următorul exemplu :

„În grădina-n care scriu
Cerne aur argintiu
O tipsie ca de jar
Spinzurată-ntr-un arțar”

(T. Arghezi, *Creion*).

Legătura sintactică în versul al treilea ar putea fi și aceasta : *O tipsie de jar*, în care *o tipsie* e subiectul iar *de jar* atributul. Între ele s-a pus conjuncția *ca* : *o tipsie ca de jar*, dînd raportului o nuanță semantică nouă, ideea de asemănare.

Uneori ca intervine între subiect și apozitia sa :

„Arta ca formă a conștiinței sociale, câștigă în epoca noastră funcții noi” (*Aspecte ale esteticii științifice*, în „Gazeta literară” nr. 51/1961).

Alteori apare între cele două elemente ale predicatului verbal-nominal.

Ex. Trăiește funcționar

Trăiește ca funcționar

Sau

S-au întors victorioși

S-au întors ca victorioși.

Așa e cazul și în propoziția

...„el se definește ca un poet al suavului”, („Contemporanul” 50/1961, unde înțelesul nu diferă esențial de al propoziției fără ca :... el se definește poet al suavului).

Și cu privire la conjuncțiile apozitive (anume, adică) se poate admite același lucru spre a evita contradicția. Nu s-a putut stabili că ele sînt subordonatoare (deși introduc atribute, apozitionale) din considerentul că între părțile de propoziție se întîlnesc numai conjuncții coordonatoare. Ridicînd această îngrădire, ele pot deveni foarte simplu conjuncții subordonatoare, după cum vom încerca să arătăm.

Am putea defini, deci, conjuncția ca pe un instrument gramatical care servește la legarea propozițiilor în frază sau a părților de propoziție (sintagmelor) în propoziție, indicînd în același timp diferite forme ale interdependenței, atît pe planul coordonării cît și pe cel al subordonării, fără a intra în componența propoziției sau a părții de propoziție pe care o leagă.

Prepoziția nu este nici determinant ca adverbul, nici cuvînt de legătură, cum e conjuncția. Ea este un cuvînt auxiliar care pus înaintea unui cuvînt autonom, de regulă substantiv, îi ajută acestuia să devină un determinant. Ca atare ea intră în componența unei părți de propoziție. Spre ex. în propoziția :

„Sara pe deal, buciumul sună cu jale” (M. Eminescu, *Sara pe deal*), prepozițiile *pe* și *cu* transformă substantivele consecutive lor în determinante ale verbului (unde sună ? cum sună ?). Complement nu este singur *deal* sau *jale*, ci *pe deal* și *cu jale* (jalnic). Prepoziția e interioară complementului și împreună cu ea substantivul capătă valoarea unui adverb.

La întrebarea „unde sună ?” se răspunde „pe deal”, iar la întrebarea „cum sună ?” — „cu jale”.

Un prepozițional poate fi și nume predicativ (ex. A ajuns *de rîs*) și nu putem avea pretenția că prepoziția leagă aici verbul copulativ de numele predicativ; ea face parte din numele predicativ, împreună cu substantivul precedat. Fără prepoziție, substantivul nu poate îndeplini în asemenea situații, funcția de parte de propoziție.

Dimpotrivă, conjuncția stă în afara oricărei părți de propoziție legînd cuvinte sau grupuri de cuvinte care au deja funcții sintactice, schimbînd doar natura raportului dintre ele.

În propoziția :

„La pământ mai *că* ajunge al ei păr de aur moale (Eminescu, *Călin*), conjuncția *că* nu se leagă organic de o anumită parte a propoziției și dacă ea ar lipsi, celelalte cuvinte din propoziție și-ar păstra funcțiile sintactice, cu o nuanțare anumită a raportului.

Conjuncția leagă părțile de propoziție și când vreuna din ele este un prepozițional :

Ex. „Înflorearea cărarea *ca* de pasul blindei primăveri” (Eminescu *Scrisoarea III*), unde conjuncția *ca* leagă verbul predicat *înflorearea* de complementul *de pasul*, schimbând însă raportul din eficient în comparativ.

Prin prisma considerațiilor de mai sus am putea privi unele din cazurile discutabile amintite la început.

Al. Ionașcu, în articolul *Cu privire la construcția comparativă din „Studii și cercetări lingvistice” nr. 3/1960*, numește particulele comparative *ca*, *cît*, *decît*, adverbe. (Și se sprijină pe lucrări de bază ale științei noastre gramaticale : Gramatica Academiei, *Limba română contemporană* de acad. Iorgu Iordan). În argumentare, autorul se servește cumva de metoda eliminării. În construcția comparativă — pretinde dînsul — aceste cuvinte nu pot fi conjuncții, căci leagă, în propoziție, cuvinte cu funcții sintactice diferite. Ele nu pot fi nici prepoziții, deoarece nu se folosesc numai cu acuzativul prepozițional, ci cu orice caz („*ca* lupului”, „*ca* pe-o cucoană”, „*ca-n* șezători”), chiar și cu nominativul :

„Cîtu-i Maramureșu
Nu-i fecior *ca* eu și tu,”

Și atunci n-ar rămîne altceva decît să le punem între adverbe. Oare așa stau lucrurile ?

Cele trei cuvinte în cadrul comparației, împreună cu cei doi termeni ai comparației (comparat și de comparație) exprima un raport de asemănare (*ca*), de egalitate (*cît*), sau de diferență (*decît*). Ca atare, ele, fiind menite a indica raporturi, îndeplinesc răsplat funcție conjuncțională. Stabilesc anume raportul comparativ între propoziții în frază și între cuvinte sau sintagme în propoziție. Întrucît acest rol în frază e evident, ne oprim asupra lui în propoziție, invocînd cîteva exemple :

În exemplul următor, conjuncția *decît* stabilește un raport diferențial între două adjective cu funcție sintactică comună (ambele fiind elemente nominale în complexul predicatului), puse într-un raport comparativ :

„Vitele-au tinjit în iarnă
Mai mult *moarte* decît *vii*”

(T. Arghezi, *De la Jii în drum*).

Iată o comparație între două componente de timp :

... „paza asta era mai bună *înainte* decît *după* *întîmplare*”
(M. Sadoveanu, *Nunta Domniței Ruxandra*).

Între două complemente de loc :

„Să nu zică leahul c-a intrat *într-o cetate românească* ca *într-o țarină pustie*”

(C. Negruzzi, *Sobiescki și românii*).

Între complemente directe sau indirecte :

„Trebuie să țină și el *la dta* ca *la o ființă gingașă*, ca *la o floare*”
(G. Călinescu, *Enigma Otiliei*, VII)

„Bade *mie* mi-i de tine
Chiar ca *tupului* de cine”

(După art. lui Al. Ionașcu)

Uneori construcția comparativă este eliptică, termenul de comparat fiind subînțeles. În paranteze arătăm cam ce trebuie subînțeles :

Dar nu mai cade (acum) *ca-n trecut*
În mări din tot înaltul.

(M. Eminescu, *Luceafărul*).

Mîna de pe capră un țigan bătrîn și posac, pe care nu l-am auzit vorbind (*altfel*)
decît *în silabe*.

(M. Sadoveanu, *Nunta Domniței Ruxandra*).

Se complică puțin lucrurile cînd termenul comparat este propoziția, iar cel de comparație o propoziție contrasă. În situația aceasta, o propoziție a fost redusă la forma de complement. Ex.

Ai trecut prin viața mea
Ca o ciută prin dumbravă

(Beniuc M., *Sete*).

În acest text se vede limpede că versul al doilea înlocuiește o propoziție (cum fuge o ciută prin dumbravă).

Termenul de comparație (o ciută) are întregiri sintactice : complementul „prin dumbravă” și subînțelesul predicat verbal (trece).

Mai evident apare valoarea de propoziție cînd acest termen este mai dezvoltat. Spre ex.

„Și sufletele noastre pluteau deasupra cuvintelor, în ezitări, filfiri, fixări și iar mici zboruri, *ca un roi de fluturi deasupra unei plante care ar fi încet transportată pe drum*”.

(Camil Petrescu, *Ultima noapte . . .*, p. 128).

Fără nici o îndoială, *un roi de fluturi*, ca un veritabil subiect, îndeplinește acțiunea de a zbura.

Demonstrația noastră în acest punct se așază pe linia inițiată de Al. Ionașcu, care se limitează la exemple din folclorul literar. Dar concluziile noastre diferă. Pe cînd dînsul îl vede pe *ca* adverb, noi îl vedem conjuncție.

Totuși lucrurile nu trebuie privite cu rigiditate. Sînt propoziții în care conjuncția comparativă apare ca prepoziție, cerînd după sine cazul acuzativ prepozițional, mai ales cînd introduce în propoziție un singur cuvînt. Să luăm un exemplu :

„Atunci, și tu, *ca mine*,
Te-ai închina *la tine*”

(Al. Văcărescu, *Oglinda*).

Ca formă sintactică nu e vreo deosebire între *ca mine* și *la tine*. Cuvîntul *mine*, numai împreună cu *ca* poate fi sintagmă în propoziție. *Ca mine*, deși logic comprimă înțelesul unei propoziții întregi (Cum mă închin eu la tine), rămîne, gramatical, un complement de comparație.

În asemenea situații înclinăm să recunoaștem că conjuncții *ca* (sau alta comparativă), deși rămîne în esență conjuncție, primește și funcție de prepoziție, ca funcție accidentală și subsumată.

Valoarea prepozițională n-am pune-o în funcție de dezacordul în caz al termenilor comparației (nominativ-acuzativ), ci de gradul în care conjuncția intră în componența termenului de comparație. Pronumele personal în acuzativ nu se poate folosi fără prepoziție și ca atare transformă pe *ca* în prepoziție în mod excepțional (*ca mine*). În alte situații, chiar cînd termenul comparat este în nominativ, conjuncția comparativă nu-și schimbă valoarea, datorită faptului că ea rămîne în afara componenței celor doi termeni ai comparației, numai *ca* vorbă de legătură. Ade-seori termenii comparației pot fi juxtapuși, fără conjuncție, cum se întîmplă în *Miorița*.

Mustăcioara lui, spicul grului.
Ochișorii lui, mura cîmpului etc.

Dacă în versul lui Bolintineanu „Ca un glob de aur luna strălucea” am lăsa conjuncția afară și l-am lăsa : Un glob de aur, luna strălucea”; sau dacă în versurile de mai sus ale lui Beniuc am face același lucru : Ai trecut prin viața mea,

O ciută prin dumbravă,
comparațiile astfel construite, fără conjuncție, și-ar păstra, în fond, valoarea neschimbată. Acest lucru nu se poate întîmpla prepozițiilor, care se integrează organic componenței părții de propoziție.

În privința cuvintelor *ca*, *decît*, *cît*, opinăm că ele sînt conjuncții atît în frază cît și în propoziție, putînd căpăta doar în mod excepțional și valoare de prepoziții.

În orice caz, nu avem motive să le considerăm adverbe.

Și cuvintele *adică* și *anume* au dat loc la interpretări diferite. Astfel, I. Oiță, în articolul *Despre propozițiile explicative* din reviste „Limba română”, nr. 5/1961, le consideră conjuncții, pe cînd Finuța Asan, în articolul *Propoziția apozitivă și apozitia* din reviste „Limba română”, nr. 5/1961 și I. Rizescu în articolul *Note asupra subordonatelor explicative* în revista „Limba română”, nr. 1/1960, le tratează ca adverbe.

Credem că e suficient să constatăm că ele, luate în sens normal, sînt cuvinte care precizează un raport, spre a le pune între conjuncții. Ele leagă fie propoziții, fie părți de propoziție, stabilind între ele — de regulă — raport de identitate. Uneori acest raport este numit explicativ, alteori apozitiv. Mai probabil să avem de-a face cu un raport atît apozitiv cît și explicativ, dînd valoarea unei apozitii explicative.

În ce situație e nevoie să se introducă propoziția apozitivă — explicativă cu conjuncțiile respective, avînd în vedere că apozitia este îndeobște juxtapusă? Credem că de conjuncții e nevoie spre a evita confuzia cu alte raporturi sintactice posibile.

În fraza următoare nu s-a simțit nevoia de a se pune vreun instrument de precizare în locul indicat prin paranteze, căci e evident că propoziția ultimă servește drept explicație a primelor :

„Așa dar să facem cum e mai bine, (anume, adică) să facem între noi doi o învoială”.

(Al. Odobescu, *Pseudokinegeticos*, III).

Dimpotrivă, în textul următor, scriitorul a simțit că e nevoie de o precizare spre a evita ca ultima sintagmă, care este explicativă, să capete sens de juxtapunere copulativă, așa cum s-ar putea întîmpla dacă ar lipsi conjuncția *adică* :

„Rînduiala lui de la ctitorul cel bătrîn Ștefan Soroceanu, pîrcălabul, este să nu bată decît pentru morții noștri, *adică* pentru ctitorii și stăpînii succesivi”.

(M. Sadoveanu, *Nunta Domniței Ruzandra*, II).

Conjuncția *adică* este necesară aici ca să precizeze că între *morții noștri și ctitorii și stăpînii succesivi* este un raport de identitate și nu unul de copulație, de adăugire.

Dacă e vorba să considerăm aceste construcții ca apozitive de subordonare, cum pe drept o face Finuța Asan, acest lucru nu împiedică vorbele de legătură să fie conjuncții, în măsura în care în prezenta lucrare am arătat că nu este exclus să întîlnim conjuncții subordonatoare și între părțile propoziției.

Cuvintele *ca*, *decît*, *cît*, precum și *adică* și *anume* au și o caracteristică formală a conjuncțiilor : ele se pun, în mod normal, înaintea propoziției sau părții de propoziție pe care o introduc, spre deosebire de adverb, care, în mod normal, este consecutiv verbului determinat.

Cu privire la *da* și *ba* opinăm că aceste cuvinte nu pot fi adverbe din simplul motiv că ele nu sînt, în structura articulată a propoziției, determinante ale verbelor. Ele exprimă în formă exclamativă și sintetic o atitudine de aprobare sau respectiv de negare ; ca atare sînt interjecții.

— Încă o dată vă întreb : vă închinați ori ba ?

— Ba !

(C. Negruzzi, *Sobieski și românii*).

Ceea ce face ca *da* și *ba* să fie considerate adverbe, este, probabil înțelesul lor, care le apropie de așa-zisele adverbe de afirmație și de negație. Dar la încadrarea în părțile de vorbire trebuie să se țină seama întâi de funcția gramaticală a cuvintelor. Dacă sînt cuvinte neflexibile și determină verbul sînt adverbe; dacă sînt cuvinte neflexibile și țin locul verbului, sînt interjecții. De altfel mai există și alte interjecții afirmative sau negative: *îhî*, *ăi*, *ia*, *zău*, *mîț*, *ași*, *bravo*, *ioc* ș.a.

Uneori, *ba* se articulează aparent în propoziție. Atunci se poate discuta dacă primește sau nu rol de conjuncție, dar nicidecum de adverb. Ex. :

... „și nu le-a fost nimica, ba încă s-au întors mai zdraveni”. (Al. Vlahuță, *Ion*),
sau

„Îmi plutea pe dinainte cu al timpului amestic

„Ba un soare, ba un rege, ba alt animal domestic”.

(M. Eminescu, *Scrisoarea III*).

Într-un caz are funcție de conjuncție a gradăției, cum i se zice în *Dicționarul limbii române* ed. 1910, sau de conjuncție cumulativă, cum se preconizează în noua Gramatică, cu valoarea corelativelor *nu numai... ci* (și) : „și nu numai că nu le-a fost nimica, ci încă s-au întors mai zdraveni”. În al doilea caz înlocuiește corelativul *cînd... cînd* : „cînd un soare, cînd un rege, cînd alt animal domestic”.

Dar funcția conjuncțională nu este cea principală și specifică. Este excepțională și cu caracter mai mult stilistic. *Ba* și *da* rămîn în esență interjecții, prin care se exprimă exclamativ, sintetic, fără articulare în propoziție, o atitudine de respingere a unui enunț anterior fie al interlocutorului fie al vorbitorului însuși.

Există o serie de cuvinte neflexibile, auxiliare, care nu sînt nici prepoziții, nici conjuncții și nu au nici caracteristicile adverbilor, deși gramaticile le încadrează între acestea din urmă : chiar, tocmai, încă, și, mai ales, oare, tot, abia, numai, poate, doar, măcar, barem ș.a.

Credem că ele nu sînt cu adevărat adverbe din următoarele motive :
a) Nu au funcție determinativă. Ca dovadă stă faptul că se pun și pe lângă cuvinte care nu se pot determina, cum sînt numele proprii (chiar Ion), pronumele (chiar el), numeralele (chiar doi), conjuncțiile (chiar dacă) ș.a.

b) Sînt cuvinte auxiliare, insuficiente spre a constitui o parte de propoziție, și se anexează nu numai verbului, ci în egală măsură oricărui alt fel de cuvînt, cu care intră în componența unei părți de propoziție.

c) Aceste cuvinte, au un caracter mobil, pot fi puse oriunde în structura frazei sau a propoziției, după cum vrem să accentuăm una sau alta din sintagme.

Iată cîteva exemple :

... „ea se uita la el parcă i-ar fi și ei stăpîn

(I. Slavici, *Mara*, p. 165)

În :

„O făcu chiar să mântuce”, (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*, XVIII),

sau în :

„Și, gonind biruitoare,
tot veneau a țării steaguri”.

(M. Eminescu, *Scrisoarea III*)

ar fi forțat lucru să desprindem pe *chiar* și pe *tot* de verbele respective și să le analizăm ca pe niște complemente : Cum să mănînce ? Chiar. Cum veneau ? Tot. Ideea unitară a acțiunii este exprimată de sintagma întregă : *chiar să mănînce, tot veneau*.

★

Considerațiile de mai sus îndreptățesc — credem — următoarele concluzii :

1. Diferențierea părților de vorbire neflexibile trebuie să se facă în egală măsură atât după criteriul gramatical cît și după cel semantic. Privit astfel, adverbul se definește ca o categorie lexico-gramaticală a cărei funcție specifică este determinarea verbelor din punct de vedere calitativ, cantitativ, spațial sau temporal, putînd constitui singur o parte de propoziție.

a) Cuvintele *da* și *ba* nu determină un verb, ci țin locul unei afirmații sau negații ; se pot încadra la interjecții.

b) Cuvintele *anume*, *adică*, *cît*, *ca*, *decît*, exprimînd raporturi sintactice (identitate, egalitate, asemănare, diferență, sînt prin funcția lor gramaticală și prin conținutul lor, conjuncții.

2. Este indicat ca o serie de cuvinte ca *tocmai*, *chiar numai*, *abia*, *doar* ș.a., care nu determină în mod special verbul și care nu exprimă în fond modul sau calitatea, ci anumite grade de intensitate sau de accentuare a noțiunii, să constituie o categorie lexico-gramaticală deosebită ; le-am putea numi particule intensive (după analogia pronomelor intensive).

Mai 1964

Institutul de perfecționare a cadrelor didactice
Brașov, Șirul Școlii nr. 2

TERMENII PENTRU 'ZAHĂR' ÎN ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

DE
PIA GRADEA

În evoluția limbii, deosebit de important este raportul dintre cuvintele vechi și cele noi, care reflectă progresul social și economic. Din acest punct de vedere cuvântul 'zahăr' ne atrage atenția, atât în limba română, cât și în alte limbi. Ariile lexicale formate pe hărțile cuvintelor *zahăr*, *bomboane*, *magiun* din *Atlasul lingvistic român I* (întrebările 1609, 1608 și 873) și *zahăr*, *zahăr candel*, *magiun*, *dulceață* din *Atlasul lingvistic român II* (întrebările 4119, 3665, 4046, 4044) ne permit să urmărim stratificarea termenilor noi pentru acest produs și raportul lor cu cuvântul *miere*.

Pentru a cunoaște condițiile interne și externe care au determinat împrumutarea acestora, vom da câteva date istorice, deși multe dintre ele sînt cunoscute.

În India *zahărul* (în sanscrită *sarkara*, prakrt. *sakara* 'nisip, grăunțe') e cunoscut din cele mai vechi timpuri. Se extrăgea numai din trestia de zahăr, iar la început era întrebuițat în stare lichidă, de unde numele primitiv dat de numeroase popoare : *miere*¹, sau *miere de India*², *de Asia*, *miere de trestie*³. Rafinarea zahărului s-a perfecționat în Persia, unde l-au cunoscut grecii și romanii în secolul I al e.n.⁴. Cultura trestiei de zahăr s-a răspîndit prin arabi (secolul al VII-lea al e.n.) în nordul Africii, în Maroc, Palestina, Siria, Cipru, Spania și Sicilia. Cele trei din urmă au rămas principalele producătoare de zahăr pînă în secolul al XV-lea. După cucerirea Americii de către spanioli, trestia de zahăr a fost importată în

¹ Cf. A. Scriban, DR, s. v. *zahăr*.

² Cf. *Dictionnaire encyclopédique Quillet*, Paris, 1935, s. v. *sucre*.

³ E. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, Paris-Londre, 1878, s. v. *miel*. Trestia de zahăr se numea în lat. medievală *cannamellis*, în italiană *canamelle* (cf. C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, I - V, Firenze, 1957, s. v.), iar în greaca medie pentru *zahăr* e atestat : *μελι τό κάλλάμηρον* (cf. Du Cange, *Glossarium mediae latinitate*, Paris, 1883, s. v.).

⁴ Cf. O. Bloch, W. v. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1960, s. v. *sucre*.

colonii, unde cultivarea ei a luat o mare dezvoltare. De acolo zahărul era adus în Europa, rafinat sau în stare brută. Primele rafinării din Europa se instalează în Germania în secolul al XVI-lea. În secolele următoare ele continuă să se răspindească pe întreg continentul.

Întrebuințat la început numai ca medicament, fiind un produs rar și scump, în urma progresului realizat în tehnica distilării și prin scăderea prețului, devine un aliment accesibil tuturor păturilor sociale, mai ales după ce trestia de zahăr începe să fie înlocuită cu alte plante⁵, în special cu sfecla de zahăr (începutul secolului al XIX-lea).

În diversele limbi termenii pentru *zahăr* au pătruns pe diferite căi și în epoci diferite. Gr. *sakcharon* și lat. *saccharum* au venit din India, prin intermediul Persiei⁶. În limbile romanice termenii pentru acest produs derivă din arab. *sukkar*. Așa cum a arătat W. v. Wartburg: „au mot arabe *sukkar* correspondent d'un côté l'esp. *azucar*, le pg. *açucar* (dont la voyelle initiale provient de l'article arabe), de l'autre l'it. *zucchero*, le fr. *sucre*. Ces deux séries s'expliquent par le fait que les Arabes ont essayé la culture de la canne à sucre dans deux régions : en Andalousie et en Sicile. Ces deux régions ont transmis le mot aux parlers voisins. Le fr. *sucre* est donc venu de l'Italie, tout comme l'all. *zucker*”⁷.

Ceea ce trebuie să observăm în legătură cu it. *zucchero*, fr. *sucre*, germ. *zucker*, sp. *azucar*, pt. *açucar* este că aceste denumiri au pătruns de la popor la popor, în timp ce gr. *sakcharon* sau lat. *saccharum* (atestat în textele latine medievale cu formele *zaharum*, *zaccarum*, *zachara*⁸), au rămas numai ca termeni științifici. În centrul și nord-estul Europei s-a răspândit termenul german, de exemplu pol. *cukier*, ceh. *cukr*, magh. *cukor* etc., în rusă a fost adoptat cuvântul *сахар* < gr. *sakcharon*, de proveniență savantă. În sud-estul Europei constatăm existența a cel puțin doi termeni pentru acest produs. Astfel în sîrbocroată au existat sau apar regional forme ca *cahar* (< lat. *saccharum*), *cukar*, *cukara*, *cukra cukor* (< it. *zuccaro*), alături de *šećer* (< turc. *şeker*)⁹, termen devenit general; în bulgară *záhar* și *şeker*¹⁰.

În țara noastră, ca și la greci și romani, mierea ținea locul pe care l-a luat mai târziu zahărul, de aceea apicultura a avut la noi o mare însemnătate. În prima jumătate a secolului al XVI-lea sînt menționate în docu-

⁵ Cf. Cornelia C. Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvăneană dintre anii 1786–1830*, în „Studii” IX, 1956, nr. 1, p. 89. Articolul interesează mai ales prin faptul că amintește diferitele lucrări apărute în Transilvania (tipărite la Buda) cu scopul de a stimula cultivarea plantelor din care se poate extrage zahăr.

⁶ O. Bloch, W. v. Wartburg, *op. cit.*, s. v. *sucre*.

⁷ *Évolution et structure de la langue française*, Berne, [1958], p. 76.

⁸ Cf. Du Cange, *op. cit.*, s. v.

⁹ Cf. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1880–1959, s. v. *cahar* și *cúkar*.

¹⁰ Cf. Karl Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slawischen) Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg, 1927, § 1855.

mente numeroase prisăci¹¹. În cele două țări românești, miera a constituit multă vreme o marfă de export, fiind întrebuințată în același timp și pentru a plăti impozitele față de Poarta Otomană. Dar deși în secolul al XVII-lea producția de miere mai era în plin avânt și continua să se exporte în Turcia, unde mierea se punea în supe și aproape în toate mâncărurile, totuși pentru bucătăria seraiului era preferată „mierea [‘zahărul’] mai curată și delicată de Candia”¹².

Primele documente românești în care apare menționat zahărul sînt de la începutul secolului al XVI-lea. Limba în care sînt scrise documentele, latina medievală, cît și formele întrebuințate sînt caracteristice acestei epoci, în care importul era dominat de negustori străini, italieni, transilvăneni (sași) și lioveni¹³. Zahărul era adus din țări îndepărtate (Mihai Viteazul îl aducea din Veneția)¹⁴ și continua să se numere printre produsele de lux întrebuințate numai de clasa dominantă. În secolul al XVIII-lea se aducea zahăr de Veneția¹⁵, iar către sfîrșitul aceluiași secol, cînd pătrund tot mai multe produse din Europa, se importa *zahar canar* sau *canari* ‘din insulele Canare’¹⁶, din Viena: *zucchero in polvere non raffinato*, *zucchero in pane* și *zucker*¹⁷. Între anii 1769—1781 negustori români din Brașov exportau în Țara Românească *candel*, din apus, și *candel turcesc*, *zahar ordinar*, din Turcia. În scrisorile unor boieri munteni și olteni întîlnim termenii: *zahar* (a. 1745), *candel alb* (a. 1778, 1789), *candel alb fain* (a. 1780), *zahăr* (a. 1796), iar în ale unor negustori munteni și brașoveni: *zahar pișcat* (a. 1779), *candel bun alb*, *zahar rafinat* (1800), *zahar fain*, ... *candel bun alb* (a. 1809—1814), *zahar de Brașov* (1811)¹⁸.

Pe cînd în secolele XVI—XVIII zahărul se comanda în cantități mici (cîteva ocale), la începutul secolului al XIX-lea, atît în Țara Românească, cît și în Transilvania, el este adus, din Austria¹⁹, în cantități destul de însemnate. Astfel, în anul 1837, în Țara Românească au intrat prin portul Galați, pe Dunăre, 601 butii, iar în anul următor, 1564 butii. În 1840, într-o lungă listă de mărfuri importate în Moldova, zahărul figurează cu cea mai ridicată valoare globală de import²⁰.

În România, industria zahărului (din sfeclă) a luat naștere abia în urma legii din 29 martie 1875, prin care se acordau fabricilor care urmau

¹¹ *Istoria României*, II, București, 1960, p. 288.

¹² Cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, București, 1925, p. 258—259; 265—266. *Candia* indică un produs venit din Orient (cf. C. Batisti; G. Alessio, *op. cit.*, s. v. și derivă din *candi* ‘trestie’, apropiat de numele insulei Candia (Creta).

¹³ *Istoria României*, vol. cit., p. 301.

¹⁴ Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 201—203.

¹⁵ Cf. un tarif vamal din Muntenia, apud N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 146.

¹⁶ Cf. N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales al celui ieșan*, Iași, 1925, p. 70 și 139.

¹⁷ Anul 1783, 1784. Vezi E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIX, p. 155 și 182.

¹⁸ N. Iorga, *Brașovul și românii*, București, 1906, p. 18, 19, 20, 21 și 23; id., *Studii și documente*, vol. V, p. 156; v. VIII, p. 3—4, 5, 8, 14, 81; v. XII, p. 80, 167.

¹⁹ Cf. A. Egyed, *Aspecte ale dezvoltării industriei mari din Transilvania între anii 1867—1873*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj” V, 1962, p. 165.

²⁰ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 128.

să se înființeze numeroase avantaje²¹. Trebuie deci să considerăm că numai în secolul al XIX-lea zahărul a ajuns să fie întrebuințat și cunoscut de masele mari ale poporului. În Transilvania, situația a fost întrucîtva diferită. Deși la începutul secolului al XIX-lea au existat două fabrici, în urma concurenței austriece industria zahărului este complet desființată pînă către sfîrșitul acestui secol²².

Am prezentat mai sus istoricul zahărului la noi pentru ca să lămurim cu mai multă ușurință unele probleme care se pun în legătură cu termenii referitori la acest produs. Avînd în vedere vechimea lor, dăm înțietate cuvîntului *miere*.

1. Din analiza celor două hărți alăturate constatăm că *miere* (*miere albă*, *miere de trestie*, pct. 279, și *miere coțcașe*²³ pct. 355), cu sensul 'zahăr' are o arie de răspîndire destul de întinsă. Ea cuprinde Podișul Transilvaniei și regiunea dintre Beiuș, Cluj, Baia-Mare și Sighet. În cîteva localități, pe lângă *miere* s-a dat și termenul *zăhăr* (pct. 51, 148, 160, 370, 375), pătruns, fără îndoială, din limba vorbită de intelectualii din Ardeal.

După cum s-a văzut mai sus, termenul *miere* pentru *zahăr* a fost întrebuințat nu numai la noi, ci și la alte popoare. Din limba maghiară, de exemplu, *nádméz* 'zahăr de trestie' a dispărut abia la începutul secolului al XIX-lea²⁴. În operele lexicografice românești din Transilvania, cea mai veche atestare o aflăm în *Lexiconul Marsiglian (mere de trist)*²⁵, apoi în *Lexiconul de la Buda (miere de trestie)*²⁶. De asemenea, I. Pop-Reteganul semnalează că „la noi zic la *zăchar* = *miere de trestie*”²⁷.

Cuvîntul *miere* a fost și este întrebuințat, în aceeași arie (însă pe o întindere mai mică), cu sensul 'bomboane'²⁸ și 'bomboane farmaceutice'²⁹. Într-o arie și mai restrînsă, mai la sud de aria cu sensul 'zahăr', *miere* însemnează și 'magiun'. În acest caz, în unele puncte e însoțit de calificativul *de prune* (în Transilvania și Banat)³⁰, *de pepeni* 'lubeniță', pct. 986, *de pepeni, de poamă* 'struguri', pct. 677, *de struguri, de pepene*, pct. 690 (în Dobrogea), sau apare sub forma diminutivală *miericică* (pct. 833

²¹ N. N. Constantinescu, *Din istoricul formării clasei muncitoare din România*, în „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, 1957, nr. 3, p. 50.

²² Id. *ibid.*, p. 438 și 483.

²³ *Côțcașă* < magh. *kockás* 'cubic, bucăți'.

²⁴ Cf. Gombocz Z., Melich J., *Magyar Etymologiai Szótár*, Budapest, 1919—1930, s. v. *cukor*.

²⁵ *Mere* reprezintă rostirea bănățenească. Tot în aceeași operă, fiind un dicționar trilingv, se dă și termenul magh. *nádméz*, cf. și *Lexiconul de la Buda*.

²⁶ S. v. *miere*.

²⁷ *Povești ardelenesti*, III, Brașov, 1888, p. 83.

²⁸ Cf. ALR I, întrebarea 1608: *miere, miere albă, galbenă, roșie; pui de miere; bumbi de miere; miere de mîntă; miere de-a pruncilor* etc.

²⁹ Cf. ALR II, întrebarea 3665: *Zăhăr candel*, pentru care s-au obținut răspunsurile: *miere galbenă* (p. 235, 279, 349, 353), *miere galbenă, miere de tuse* (p. 260), și *miere de tuse* (p. 250, 284, 362).

³⁰ Cf. și *Lexiconul de la Buda*, s. v. *miere*.

din Țara Hațegului)³¹. În Banat (pct. 29) are sensul 'dulceață'³². Urmărind harta nr. 2, constatăm că în regiunile în care lui *miere* i se adaugă un determinant pentru a exprima noțiunile de 'zahăr, bomboane, magiun, dulceață', termenul *miere* 'Honig, miel' este însoțit la rindul său, pentru o precizie mai mare, de calificativul *de stup* (care corespunde lui *de albine* în limba literară)³³ în Banat și în Ardeal, *de uleie* în Dobrogea.

Acad. Al. Graur a remarcat că la noi, de un timp încoace, circulă expresia *miere de albine*, deși noi nu consumăm decât miere de albine, considerând că prin calificativul *de albine* se urmărește evitarea omonimiei cu *mere*, pluralul lui *măr*³⁴. Dar, așa cum rezultă din studierea mai atentă a hărților ALR, diferitele determinări adăugate cuvântului *miere* nu se datoresc omonimiei, ci cauzelor arătate mai sus. Aria în care *miere* și *mere* (pl. lui *măr*) sînt omofone se reduce la câteva puncte în Banat (ALR I, pct. 35, 40, 45, 69 și 75), formînd o arie laterală izolată, care numai foarte greu ar fi putut influența limba literară. În celelalte puncte din Banat, din Țara Hațegului și pct. 842 din Oltenia, după ce *m* + *yod* din *miere* s-a redus la *m* + vocală, așa cum a arătat Gr. Rusu³⁵, posibilitatea de a deosebi cele două forme s-a realizat prin prefacerea lui *e* final, după *r*, în *ă*: *meră* (pl. lui *măr*). În restul țării în *miere*, fie că s-a păstrat iod, ca în limba literară, fie că labiala prezintă un grad mai mic sau mai mare de palatalizare (*mñ*, *ń*), pe cînd în pl. *mere*, în ariile în care apare sunetul de tranziție *i*, consoana *m* nu suferă nici o modificare. De altfel și din punct de vedere morfologic confuzia între *miere* și *mere* este greu de admis, întrucît cel dintîi este un singular tantum, care poate fi identificat cu ușurință în context.

Aria destul de întinsă a lui *miere* 'zahăr' din nordul și vestul țării, întărită cu cea din Dobrogea, justifică răspîndirea expresiei *miere de albine* și în limba curentă, permițîndu-ne să fixăm în timp acest fenomen după întîiul război mondial, o dată cu unirea Transilvaniei.

2. Al doilea termen, cu o răspîndire mult mai mare, este *zăhăr*, cu varianta *zácăr*, și *zahăr*, cu variantele *zăhăr*, *zadr*, *zar* etc. În graiuri, repartiția acestor forme este următoarea: *zăhăr* (în care fricativa laringală este rostită uneori cu o nuanță sonoră: *záhăr*, pct. 414, 514, 695, alteori velară: *záĤăr*, pct. 682, 723, 791), este răspîndit în sud-estul Munteniei,

³¹ Cf. ALR II, întrebarea 4044: *dulceață*. În acest punct magiunul se numește *miere de prune*. În *Lexiconul de la Buda*, *dulceață de trandafiri* e tradus prin germ. *Rosenhonig*.

³² Cf. T. Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, *miericeană* se numește *feriga dulce*.

³³ Cf. și germ. *Bienenhonig*.

³⁴ În *Studii de lingvistică generală*, Variantă nouă [București], 1960, p. 74. Păreră pe care o susține de altfel și acad. Iorgu Iordan (în *Limba română contemporană*, [București], 1956, p. 42; 195). Acad. E. Petrovici (*Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL, II, 1957, p. 100) și Gr. Rusu (*Evoluția în limba română a lui iod și consecințele pe plan fonologic*, în FD, IV, 1962, p. 83) constată de asemenea omonimia între *miere* și pl. *mere* în Banat, fără a susține însă că necesitatea întrebunțării determinantului se datorește acestui fenomen.

³⁵ *Op. cit.*, p. 88.

în colțul sud-estic al Ardealului și, izolat, într-un singur punct din Moldova (pct. 520, care adeseori se alătură rostirii din limba literară, fiind situat în apropierea capitalei provinciei). În partea de vest a Munteniei și în estul Olteniei apare varianta *zácăr*, iar de-a lungul Dunării, atât în Oltenia cât și în Muntenia, și într-o singură localitate la sud de Tulcea, s-a obținut forma *zar*. Sînt și cîteva puncte în care s-au dat două forme: *záhâr* (*záhâr*), *zar* (pct. 679, 682, 791), *záhâr* (*záhâr*)³⁶, *zahár* (pct. 705, 723 și 764) cu specificarea că ultima formă este mai veche decît *záhâr*.

Începînd din sudul Banatului, în sud-vestul Olteniei, Munții Apuseni și de-a lungul Carpaților, în partea de sud și de nord-est a Ardealului s-a înregistrat cuvîntul *záhâr* (în Oltenia pct. 850 *zádr* și *zar* în Banat³⁷). În Moldova, aria lui *záhâr* încercuiește punctele în care apare varianta *zahár*.

În cîteva localități din aceste arii (pct. 365, 420, 605 și în Oltenia pct. 836) constatăm și stadiul intermediar de trecere a lui *ă* la *a* sau rostirea *đ* pentru *z* (în Moldova, Banat și Oltenia)³⁸.

Reconstituirea unor faze lexicale mai vechi nu este întotdeauna ușoară, mai ales că în diversele regiuni ale țării s-au exercitat influențe ale unor limbi diferite. Din acest punct de vedere cuvîntul *zahár* pune numeroase probleme, așa cum a constatat de altfel recent și acad. Al. Graur³⁹.

După cum am văzut, întrebuițarea zahărului s-a răspîndit în urma relațiilor comerciale mai intense dintre Occident și Orient în epoca feudală⁴⁰.

În franceză, cuvîntul e atestat în secolul al XII-lea⁴¹, în germană în secolul al XIII-lea⁴², în maghiară în secolul al XV-lea⁴³, iar la noi la începutul secolului al XVI-lea. Primele documente românești provenind de la negustori brașoveni, sînt scrise în latina medievală, ca și în alte țări europene. Formele atestate sînt *zacharum*⁴⁴ și *zucharum*⁴⁵. Ținînd seama

³⁶ *Záhâr* reflectă o rostire străină (cf. acad. Iorgu Iordan, *Un fenomen fonetic românesc dialectal: ă neaccentuat > a*, în „Revista filologică”, I, 1927, p. 129–130).

³⁷ Am considerat că *zar* reprezintă forma redusă a lui *záhâr* în Banat și a lui *záhâr* în celelalte puncte.

³⁸ În graiurile respective, adaptat prin analogie rostirii lui *z* din elementele latine, cf. rom. *zac* < lat. *jaceo*. În legătură cu sistemul fonologic al împrumuturilor, a se vedea E. Petrovici, *Trăsăturile distinctive ale fonemelor românești*, în CL VII, 1962, p. 210. Alte cazuri: *zinc* > *đinc* (în Moldova); *zos* > *zos* > *đos* (pct. 219), *piăț* > *piáz* > *pl'ađ* (pct. 362) etc.

³⁹ *Etimologii românești*, [București], 1963, p. 160–161.

⁴⁰ Cf. A. Scriban, *op. cit.*, s. v. *zahár*.

⁴¹ Cf. O. Bloch, W. v. Wartburg, *op. cit.*, s. v. *sucrer*.

Nu ținem seama de faptul că apare forma savantă sau populară.

⁴² Cf. C. Batisti, G. Alessio, *op. cit.*, s. v. *zúchero*.

⁴³ Cf. Gombocz, Z. Melich J., *op. cit.*, *loc. cit.*

⁴⁴ Într-un registru de cheltuieli ale orașului Brașov: *pro zucarro* (a. 1522); *czucarum* (a. 1529); *pro zacharo* (a. 1530) *pro 5 lot zachari* (a. 1534), cf. E. Hurmuzachi, *op. cit.*, II, p. 419, 649, 663; vol. II, p. 64. Cîteva din aceste forme se află și în Du Cange, *op. cit.*, s. v. *zaccarum* și Bartal A., *A magyarországi latinság szótára*, Budapest, 1901, s. v. *zacharum vulgare*.

⁴⁵ Cf. C. Batisti, G. Alessio, *op. cit.*, it. *zúccaro* (ca și *zúchero*) < arab. *sukkar*, formă obișnuită astăzi în toscană (cf. Bruno Migliorini, *Storia della lingua italiana*, Firenze, ed. II, 1960, p. 98).

de epoca în care apar primele atestări, aria pe care o formează în Ardeal și în Moldova cuvântul *zâhâr* ne arată că el a putut pătrunde și prin centrele negustorești germane (sași, în toate cele trei provincii, dar și lioveni în Moldova) care aveau ca limbă de cultură latina (lat. med. *zacharum*). Prin urmare, nu trebuie să-l derivăm neapărat din greacă sau neogreacă⁴⁶. Tot o formă latină medievală poate fi și *zahăr*, frecventă în documentele din Muntenia (vezi p. 4) și înregistrată de *Dicționarul* lui Teodor Corbea⁴⁷. Atestată în „Gazeta de Transilvania”⁴⁸ și consemnată de S. Pușcariu și G. Giuglea⁴⁹ pentru Brașov, ea apare în ALR în nord-estul Munteniei. În unele puncte din Muntenia, din vecinătatea Moldovei, *zahăr* poate reprezenta rostirea *a* pentru *ă* protonic, caracteristică acestei provincii (ca și în pct. 18, 833, 840). Pentru celelalte puncte din Muntenia, varianta *zahăr* a fost impusă fără îndoială de brașoveni în regiunile prin care treceau principalele lor drumuri comerciale (pct. 768, 776, 786).

Existența acestei forme în Ardeal și Muntenia face să întîmpinăm greutăți în explicarea lui *zahăr* din Moldova. Așa cum a arătat acad. Iorgu Iordan, care derivă toate trei formele din ngr. ζάχαρ, „potrivit spiritului limbii noastre, cuvântul trebuia să sune ori *zâhâr*, ca în Muntenia, deci cu păstrarea accentului din limba de origine pe prima silabă, ori *zâhâr*, ca în Transilvania și Banat, cu trecerea accentului pe silaba a doua asimilată sufixului *-ar*, dar în ambele cazuri cu *a* cel rămas neaccentuat prefăcut în *ă*. A existat vreuna din aceste două forme și în Moldova, ori s-a zis de la început *zahăr*, din cauza tendinței dialectului moldovenesc, de a schimba pe *ă* în *a* înaintea unui *á*,...”⁵⁰.

Aria de răspîndire a formei *zâhâr*, curentă în limba literară, ne arată că este un împrumut mai nou venit din sud. Acad. Al. Graur⁵¹ vede în el un împrumut de origine bulgară. Într-adevăr din punct de vedere al răspîndirii geografice, el prezintă o arie identică cu cuvintele românești provenite din această limbă (*uleie* ‘stup’, *rariță*, *mană*, *pîlnie* etc.), dar și cu cele din neogreacă (*alifie*) etc.

Referitor la variantele *zâár*, *zâár*, *zar* trebuie să amintim că în unele graiuri spiranta velară surdă *h* nu poate fi rostită⁵² în nici o poziție. În ultimul exemplu, cele două vocale identice, după căderea lui *-h-*, s-au

⁴⁶ Diferitele etimologii pentru *zâhâr* — *zahăr* la Al. Graur, *op. cit.*, p. 100; a se vedea și S. Pușcariu, *Limba română*, II, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959, p. 65.

⁴⁷ Scris la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Cuvîntul e înregistrat s.v. *saccar* (ceea ce ne dovedește că în latina medievală era întrebuițată și o astfel de formă), *saccarum* și este tradus prin rom. *zâhar*, *zâhâr*, *zâhar*, *zahar* și prin urmare nu cunoștea încă forma întrebuițată în Muntenia: *zâhâr*.

⁴⁸ Brașov, 1840, nr. 44; 1841, nr. 2.

⁴⁹ Comunicare orală.

⁵⁰ *Art. cit.*, în „Revista filologică”, I, 1927, p. 129—130 (nota 1). Despre accentuarea cuvintelor de origine străină a se vedea: L. Treml, *Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, în BL II, 1934, p. 34—67; P. Neiescu, *Există legătură între cantitate și accent?*, în CL III, 1958, p. 135—140; S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 65.

⁵¹ *Op. cit.*, p. 100.

⁵² Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, III, ed. V-a, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 104.

contopit. Uneori acest *-h-* a fost înlocuit prin *c* (cea mai apropiată consoană din punct de vedere acustic și articulatoriu, cf. *duh* > *duc*; *văzduh* > *văzduc* etc.) în elementele „savante”⁵³, de unde și forma *zácăr*.

În concluzie, considerăm că forma *zahăr* trebuie să fie cea mai veche, fiind mai apropiată de forma din latină medievală și mai puțin adaptată sistemului fonetic al limbii române, pentru că se mai simțea caracterul străin al cuvântului⁵⁴. *Zăhăr* și *zahăr* s-a încadrat accentuării specifice limbii române pe când *zăhăr*, venit din sud, și-a păstrat accentul din limba de origine. Rămâne însă imposibil de stabilit dacă în Moldova *zahăr* este forma mai apropiată de etimon sau reprezintă rostirea dialectală caracteristică acestei provincii. Spre deosebire de graiuri, formele *zahăr*, dar mai ales *zăhăr* erau întrebuițate de intelectualii din întreg Ardealul (la Năsăud, de ex., forma populară era *țucăr*, pe când intelectualii spuneau *zăhăr*).

3. În Banat și în Ardeal, în localități cu populație germană sau aflate în apropierea lor, apare forma *țucăr* (< germ. *zucker*) sau *țucăr alb*, pe când în alte localități din Crișana și Banat, din apropierea graniței cu Ungaria, s-a înregistrat *țucor* sau *țucor alb* (< magh. *cukor*)⁵⁵. Termenul din urmă nu poate fi prea vechi întrucât în limba maghiară a luat locul lui *nádméz* numai pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea⁵⁶. El nu a pătruns prea adânc în graiurile românești din Ardeal. În felul acesta se explică menținerea pînă astăzi a lui *miere* ‘zahăr’ pe un teritoriu destul de întins.

Numai în Banat e atestată forma *țucore*, care pare a fi o formă paralelă cu *țucor*, cf. *brustur*, *brusture*; *mugur*, *mugure* etc. Tot în Banat e atestată varianta *țucur* (cu *o* neaccentuat devenit *u*). Într-un singur punct apare termenul *coțcaș* < magh. *kockás* ‘cubic’. El nu este decît un determinant pe care îl întîlnim cu această funcție și în *țucor coscă* (pct. 325).

Pe teritoriul țării noastre, în sudul Munteniei (pct. 984), în apropierea Bulgariei, apare și forma *ș'ăk'îăr* (< *šekér*, provenit din turcă sau din bulgară), despre care informatorul precizează că este mai veche decît *zăhăr* (luat probabil din limba literară).

4. Referitor la termenii pentru *zahăr* cele trei dialecte suddunărene ne indică limbile cu care acestea au venit în contact. Astfel istroromâna posedă doi termeni: *țucor* < scr. *cukor* (pct. 01) și *țucăr* < germ. *zucker* (pct. 02), împrumutat probabil în timpul stăpînirii austriece. La aromâni întîlnim forme de origine neogrecă, mai mult sau mai puțin adaptate sistemului fonetic al dialectului: *đăhăre* (05), *zăhăre* (06, 010), *zăhăre*

⁵³ E. Petrovici, *Note slavo-române*, III în DR XI, 1948, p. 191.

⁵⁴ De altfel de multe ori în documente el este însoțit de determinantul *fain* ‘fin’ (< germ. *fein*). Referitor la mecanismul împrumuturilor savante, a se vedea lucrările citate în CL VIII, 1963, p. 254.

⁵⁵ Determinantul ne dă posibilitatea să deosebim cînd este vorba de ‘zahăr’ sau de bomboane de tuse (*țucăr*, *țucor galben*), cf. *miere*.

⁵⁶ Cf. Gombocz Z. și Mélich J., *op. cit.*, s.v.

ZAHĂR CANDEL

 -miere galbenă sau miere de tuc.

BOMBOANE

 -miere sau miere albă, galbenă, roșie, de mîntă etc.

MAGIUN

 -miere

 -miere de prună

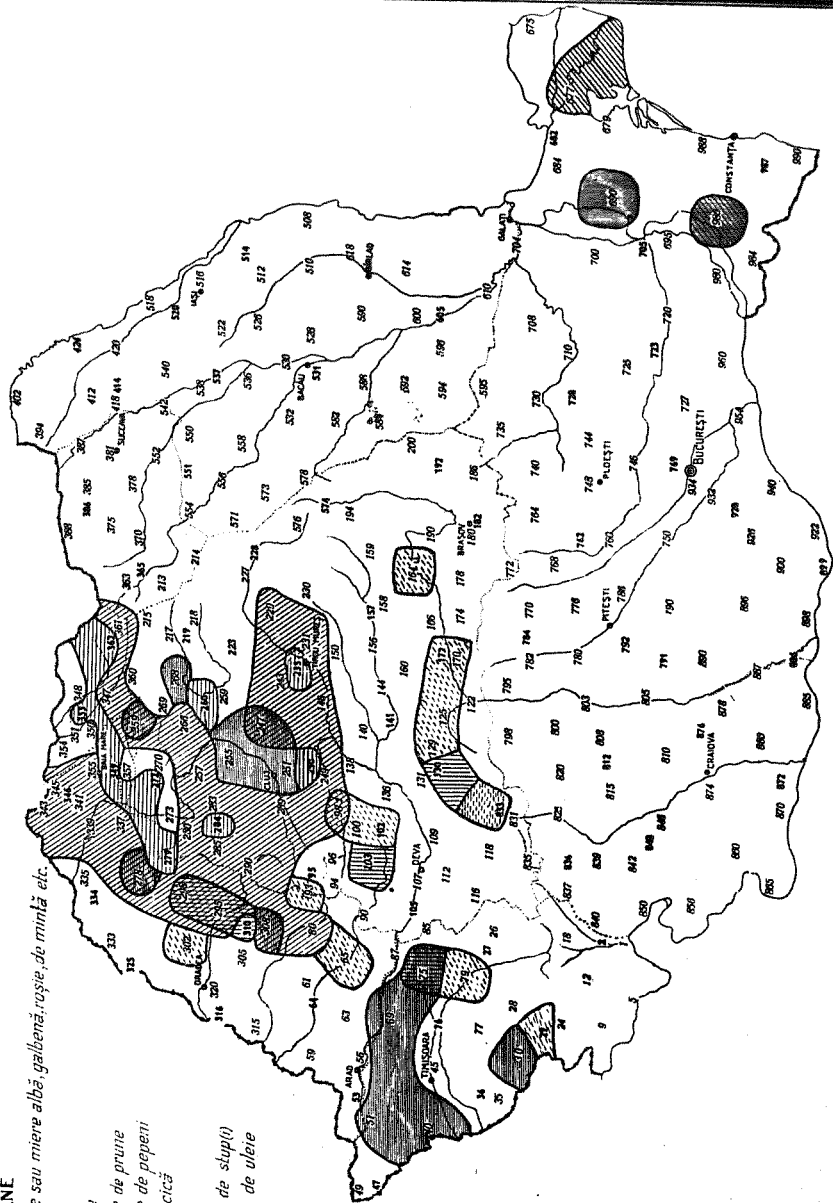
 -miere de pepeni

 -miericică

MIERE

 -miere de stup(i)

 -miere de vîete

(08) și *zâhari* (07), pe cînd la meglenoromâni apar, fie termeni împrumutați din bulgară, fie din neogreacă : *șikăr*, *șikér* (012) sau *șiker*, și *zăre* (013)⁵⁷.

În legătură cu acest produs, mai sînt numeroși termeni care ar trebui cercetați (*cândel* < germ. *Kandel* (zucker) 'zahăr cristalizat', păstrat astăzi numai cu sensul 'zahăr de tuse', *toz* 'cristalizat' < turc. *toz* în Muntenia, dar *crystal* (lat. med.) în Ardeal etc. Ne limităm deocamdată la termenii care figurează pe cele două hărți ale *Atlasului lingvistic român*⁵⁸.

Noiembrie 1964

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

⁵⁷ În legătură cu cuvintele de origine turcă din megleno-română a se vedea Th. Capidan *Meglenoromâni*, I, București, [1935], p. 94.

⁵⁸ După predarea la tipar a articolului de față a apărut lucrarea *Cuvinte românești. O poveste a vorbelor* (București, Editura științifică, 1964) de Sorin Stati unde se discută *miere de albine* (p. 22) și *zahăr* (p. 31, 45—46). Cele susținute de noi nu modifică părerile noastre, dar ne obligă să includem și Moldova în aria în care astăzi se mai spune *miere de albine*. În această parte a țării *miere de albine* este, fără îndoială, un vestigiu de pe cînd *miere* avea și sensul 'zahăr'.

ARTICOLUL HOTĂRÎT ȘI CEL NEHOTĂRÎT ÎN PROZA ȘI ÎN POEZIA ROMÂNEASCĂ

DE

R. PIOTROVSKI

Într-un studiu interesant și plin de sugestii, intitulat *Limba poeziilor lui Eminescu* acad. Al. Rosetti scria : „... procesul creației poetice implică creșterea laolaltă a fondului (conținutul de idei) și formei respective, adică, a materialului de limbă”¹. Aceste idei pot fi aplicate și la analiza întrebuințării artistice a diferitelor forme ale articolului românesc.

★

Semnificațiile gramaticale ale nedeterminării, adică ale nemotivării obiectului în contextul dat (articolul nehotărît) și ale determinării, adică ale motivării obiectului în context (articolul hotărît) devin o sursă a diferitelor tipuri de întrebuințare artistică a articolului nehotărît și a celui hotărît. Iată câteva dintre modelele cele mai frecvente ale acestor întrebuințări artistice.

★

1. Articolul hotărît, subliniind motivarea obiectelor în contextul dat este întrebuințat pentru unirea acestor obiective într-o singură serie artistică. Substantivele astfel unite, cu toată varietatea sensului lor, se transformă în părți ale unui tablou. Cf. la Eminescu :

*Noaptea potolit și vînăt arde focul în cămin ;
Dintr-un colț pe-o sofă roșă eu în fața lui privesc,
Pîn'ce mîntea îmi adoarme, pîn'ce genele-mi clipesc ;
Lumînarea-i stînsă-n casă ... somnu-i cald, molatic, lin.*

(*Noaptea...*)

¹ Al. Rosetti, *Limba poeziilor lui Eminescu*, Mica bibliotecă critică, 44, București, 1956, p. 5.

Substantivele articulate *focul, lumînarea* (pe lângă variantele posibile *un foc, o lumînare*), precum și formele *noaptea genele, somnu(l)* apar drept componenți ai unui singur tablou, care zugrăvește somnolența povestitorului. Formele cu articolul nehotărît *un colț, o sofă roșă* indică obiectele, care cad din cadrul general și care n-au o deosebită importanță pentru redarea atmosferei generale.

Dacă substantivele, întrebuințate întâia dată, cu articolul hotărît arată obiectele care formează tabloul unic sau, cu alte cuvinte, fondul static al narațiunii, substantivele cu articolul nehotărît înseamnă obiectele și persoanele, care acționează pe acest fond. Caracteristic este faptul că substantivul cu articolul nehotărît acționează de obicei reciproc cu verbul de mișcare. Cf. : „În dimineața aceea de 9 octombrie, soarele răsări . . . Negura se risipi . . . *Tunurile* bubuia în Plevna . . . Pretutindeni *omul* stă la pîndă . . . și *obuzele* duceau moarte. Și *răniții* stăteau palizi, cu fețele la *cerul albastru* . . . și *morții* își dormeau somnul veșniciei nesimțitori.

La ceasurile nouă, *un parlamentar* ieși din întăriturile turcești, cu steag alb . . .” (Sadoveanu, *Ceasuri de pace*, O. VI, p. 95), unde ar fi posibile și : *niște tunuri . . . , un om . . . , niște obuze . . . , niște răniți . . . , la un cer albastru*² etc.

2. Dacă articolul hotărît este întrebuințat pentru cimentarea obiectelor într-un singur complex artistic, în întrebuințarea articolului nehotărît servește ca mijloc de descriere dezmembrată, cînd atenția cititorului este fixată asupra fiecărui detaliu, subliniind noutatea ei din punctul de vedere al desfășurării narațiunii. Cf. : „Din trăsură se coborî un tînăr elegant coconăș, a cărui costum era după moda curții. El purta *un anterior de suvaia alb*, era încins cu *un șal roșu cu flori*, din care o poală i se slobozea pe coapsa stîngă, iar capetele, alcătuiind *un fiong* dinainte, cădeau apoi peste papucii lui cei galbeni . . . În cap avea *un șlic* de o circonferință cel puțin de șapte palme” . (Negruzzi, *Zoe*).

Descrierea reliefată a detaliilor portului eroului și în general a împrejurărilor prin întrebuințarea unor substantive însoțite de articolul nehotărît este caracteristică pentru reprezentanții romantismului și ai primelor faze ale realismului nu numai din literatura română, ci și pentru reprezentanții acestor curente din Franța (Chateaubriand, Hugo, Balzac), Italia (Manzoni), Spania (Galdós). La scriitorii naturaliști și la reprezentanții perioadei posteroare a realismului acest procedeu se întâlnește relativ rar. Scriitorii ultimelor curente, descriind împrejurările acțiunii sau portul, le dau ca un singur fond care nuanțează personajul. Unul dintre mijloacele de stil, care creează acest fond, este întrebuințarea articolului hotărît. Cf. la Sadoveanu : „Turcul, încruntat, rumega un plan, clipind des din ochi. Tomșa . . . își pipăi *zava de sîrmă* de sub haina-i de catifea înflorită cu noduri de argint, își îndesă în cap *gugiumanul cu pene de struț* și-și strînse în cătărâmi *chimirul îngust* de care-i era an nat *paloșul scump de Damasc*. (*Neamul Șoimăreștilor*, O, V, p. 9) cu variantele posibile : *o za de sîrmă, un gugiuman cu pene de struț, un chimir îngust, un paloș scump de Damasc*.

² Cf. tot la Sadoveanu : Afară plouă mocnit . . . *dintr'un cer de plumb* (*Toamna*, O, VI, p. 525).

Confruntarea formelor articolului hotărît și ale celui nehotărît, constituind un mijloc de delimitare a planurilor compoziționale ale narațiunii, poate fi folosită pentru zugrăvirea reliefată și sculpturală a realității. Cf. la Negruzii : „Peste *z bonul de stofă aurită* purta un *benișel de felandreș albastru*, blănit cu samur ; era încinsă cu un *colan de aur*, ce se încheia cu mari paftale de matostat ; ... iar pe *grumazii* ei atârna o *salbă de multe șiruri de mărgăritar*. *Șlicul de samur* ... era împodobit cu un *surguci alb* și sprijinit cu o *floare mare de smaragde*”. (Alexandru Lăpușneanu).

Cuvintele și expresiile calificative *de stofă aurită*, *de felandreș albastru*, *de aur*, *mari* ... *de matostat*, *alb*, *de samur*, *mare de smaragde* ș.a. individualizează în măsură egală substantivele, pe care le deservesc, și parcă cer în aceeași măsură întrebuintarea articolului nehotărît. Cu toate acestea autorul îl întrebuintează numai pe lângă substantivele *benișel*, *colac*, *salbă*, *floare*.

Procedeu artistic al autorului e simplu : substantivele, însoțite de articolul hotărît (*zobonul*, *șlicul*)³, se află parcă pe planul al doilea, servesc drept fond, pe care se reliefează principalele detalii bătătoare la ochi — *benișel*, *colac*, *salbă* etc. — ale îmbrăcăminteii luxoase a Rucsandei.

3. Cea mai mare expresivitate o are întrebuintarea articolului pe lângă un substantiv, ce se repetă a doua sau a treia oară, în special dacă a mai fost întrebuintat cu articolul hotărît. Cf. la Sadoveanu : În glasul privighetorii a răsunat ... *veșnică tinereță* ... Și cu toate acestea nu-i decît o *beată păsărică roșcată-cenușie*. O *păsărică* ca toate ... Și începea să cînte privighetoarea.

Toate așteptau *cîntecul ei* ... Un *cîntec de dragoste* fără cuvinte — un *cîntec* așa de înțeles și de puternic ... (Privighetoarea, O, VI, p. 330).

În dependență de caracterul atributelor, ce însoțesc substantivul, acest procedeu intensifică simțitor evidența artistică sau aprecierea de către autor a imaginii.

4. Alegerea articolului hotărît sau a celui nehotărît capătă o deosebită încărcătură artistică și compozițională în fabule.

După cum se știe, în fabule imaginile animalelor sau obiectelor simbolizează sentimentele umane, însușirile de caracter, starea socială etc. Adesea se întîmplă că la prima întrebuintare a două numiri de animale-simboluri, unul din substantive primește articolul hotărît, iar al doilea, contrar parcă regulilor gramaticii, articolul nehotărît. Cf. la Stamati :

Zburînd *vulturul* cu fală, decît nourii mai sus,
În sfîrșit el se coboară spre a Caucazului munte,
Și acolo pe un cedru de-o sută de ani s-a pus...
.....

³ Ar fi posibile și : *peste un zobon de stofă aurită* ..., un *șlic de samur* ...

„O ! Jupiter, — a strigat, — îți dau laudă, mărire !

 Ca să pot privi sub mine frumusețea lumii toată”.
 Și iată de pe o creangă un paingân fi răspunse...
 (Vulturul și paingânul)

Substantivul-simbol cu articolul hotărît indică de obicei un personaj, întâlnit de multe ori în alte fabule și bine cunoscut cititorului. Cf. : *cucoșul* — simbolul lăudăroșeniei nenorocoase și vorbăriei, *vulturul* — simbolul libertății, măreției. Aceste chipuri joacă în fabulă un rol secundar. Din contră, substantivele cu articol nehotărît indică un simbol nou, în jurul căruia se construiește conținutul fabulei și a cărui soartă servește drept bază a concluziei povățuitoare. Cf. sfârșitul fabulei citate :

„...Însă mie mi se pare
 Că cu acest paingân au asemănare
 Toți acei, ce nu au minte și nu vor a osteni...”

Cf. aceeași situație în altă fabulă :

Un stejar mîndru și mare *trestiei* odinioară
 Așa i-a grăit :
 „Puțin pentru tine firea s-a îngrijit, sorioară,
 Bicisnică te-a zldit,
 Căci și pana de pe virfuri te îndoaie la pămînt...

 Însă eu atuncea ridic mîndru fruntea nemișcată,
 Pîn-unde tu vezi albastrul orizontului înalt...”

 Atunci, sporind vijelia vînturile se-ntărtară,
 Smulgînd cu rădăcină afară
 Pe stejar...

 Așa cel, ce se mîndrește
 Și s-arată îngîmfat
 Amar dacă se smerește
 Căci rămîne rușinat

(Stejarul).

Așadar confruntarea articolului hotărît cu cel nehotărît într-un context dat creează teren favorabil pentru inovațiile artistice. Diversitatea acestor inovații în proza și în poezia românească poate fi comparată numai cu bogăția întrebunțărilor individual-artistice a semnificațiilor principale și suplimentare ale articolului din limba literară franceză ⁴.

Ianuarie 1964

Institutul de lingvistică al Academiei
 de științe a U.R.S.S., Leningrad

⁴ Cf. G. Guillaume, *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*, Paris, 1919 ; R. Piotrovski, *Очерки по стилистике французского языка*. Морфология и Синтаксис, изд. 2, Ленинград, 1960, p. 41—60.

CU PRIVIRE LA REGIMUL CONTEXTUAL AL UNOR CUVINTE

DE

RITA CHIRICUȚĂ-MARINOVICI

În domeniul lexicografiei și al lexicologiei, interpretarea faptelor de limbă trebuie să se bazeze pe cercetări efectuate în mod simultan în diferitele niveluri ale limbii. În munca de redactare a cuvintelor se cere ca lexicograful să țină seama de faptul că sensul cuvântului este influențat de contextul propoziției, apoi de contextul larg, care trece dincolo de granițele propoziției, precum și de situația în care are loc exprimarea respectivă, dată de factori extralingvistici¹.

W. Schmidt consideră sensul de bază al cuvântului ca o îmbinare a posibilităților semantice care pot fi realizate în context, în cadrul căruia se formează și sensuri noi². De aceea, în munca lexicografică cuvântul trebuie analizat în context³. Pe lângă faptul că actualizează un anumit sens al cuvântului, contextul determină și alegerea unui anumit cuvânt din seria aceluia care au sensuri identice sau apropiate. De aceea sînt necesare uneori indicații cu privire la regimul contextual al unui cuvânt atît în vederea unor cercetări semantice pur teoretice, cît și în vederea unor îndrumări cu valoare normativă.

În cele ce urmează, se tratează rolul pe care îl are contextul în determinarea alegerii unui anumit cuvânt dintr-o serie de cuvinte care exprimă noțiunea de „cantitate mică”. Cercetarea acestei probleme cuprinde atît

¹ Cf. Wilhelm Schmidt, *Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung*, în seria „Schriften zur Phonetik Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung” Nr. 7, Akademie-Verlag Berlin, 1963, p. 22—23; Cf. și W. Bahner, *Observații asupra metodelor actuale de cercetare a vocabularului*, I în „Limba română” X, 1961, nr. 3, p. 193—204, II în „Limba română” X, 1961, nr. 4, p. 304—311; I. Coteanu, *Contribuții la o semasiologie sistematică*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. I, p. 11—33.

² Wilhelm Schmidt, *op. cit.*, p. 28—29.

³ Pentru importanța contextului cu privire la sensul cuvântului v. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală, Variantă nouă*. 1960, p. 216; I. Coteanu, *Note pe marginea citorva studii recente despre cuvnti*, în „Studii și cercetări lingvistice” VIII, 1957, nr. 2, p. 173—192.

nivelul lexicului, conținutul semantic al cuvântului, cât și nivelul sintaxei, regulul contextual al cuvântului, anume contextul în care poate să figureze.

Cuvintele pe care le urmărim exprimă, sub raport semantic, aceeași noțiune și sînt părți de vorbire diferite: *nițel*⁴ adjectiv, *puțin* adjectiv, *oleacă*⁵ adverb și *pic*, *picătură*, *strop*, *grăunte*, *fir*, *bob*, *boabă*, *sîmbure*, *abur*, *dram*, reg. *o țîră* substantive, toate cu sensul de „cantitate mică”.

Vom arăta care este utilizarea lor în propozițiile afirmative și negative. Problema posibilității de utilizare numai a unora dintre cuvintele în discuție o ridică propozițiile enunțiative negative.

În propozițiile afirmative pot fi utilizate toate aceste cuvinte. Urmează cîteva citate care exemplifică acest lucru:

Să-mi dai o sticlură, să-ți aduc și dumitale nițică anghelică (Caragiale, *Opere*, vol. II, p. 254); *Mă duc, zise-ndată, nițel fîn să-i cer* (Gr. Alexandrescu, *Poezii*, E.S.P.L.A., p. 171);

Se vede că tot mai ai o leacă de noroc de ai nimerit tocmai la mine (Creangă, în „Convorbiri literare”, X, p. 111);

Mai pune puțină sare;

Dar biata morișcă, Deși avea un pic de porumb și hrișcă, Nu lucra nimic (Gr. Alexandrescu, *Poezii alese*, III, București, E.S.P.L.A., Biblioteca pentru toți, 1951, p. 122);

Are numai o picătură de apă;

Cîți drumeți treceau prin țară, toți se opreau la crîșma din codru; gustau un strop de vin, vorbeau o vorbă cu crîșmărița (I. Slavici, în „Convorbiri literare”, VI, p. 341);

[*Ia*] *ășa c-un fir de nădejde* (N. Rădulescu-Niger, *Rustice*, vol. II, Buc., 1893, p. 147);

Vărul tău . . . nu avea, cum ai zice astăzi, autoritatea morală să-și impună părerile, măcar că ele cuprindeau un grăunte de înțelepciune (I. Pas, *Zilele vieții tale*, Ed. de stat, Buc., 1949, vol. I, p. 253);

În întuneric, flacăra înecată de fum a opaițului abia tremura un sîmbure de lumină ceoasă (C. Petrescu, *Scrisoarea unui răzeș*, București, Ed. „Cultura națională”, p. 34);

Pentru a avea un abur de căldură, tata rezezea cîte un pom din curte (I. Pas, *Zilele vieții tale*, Buc., Ed. de stat, 1949, vol. I, p. 131); *Dă un abur de sare plăticilor și le așează în proșap* (M. Sadoveanu, *Nada Florilor*, Buc., Ed. tineretului, 1951, p. 70);

Veneam înapoi pe vagon de mă udase o țîră de ploaie (C. Petrescu, *Scrisorile unui răzeș*, Buc., Ed. „Cultura națională”, p. 148);

Pentru o fîrtmă de pîine căci [= ce] îți cer [săracii], ti faci obraznici (I. Zlatoust, *Mărgăritare*, Buc., 1746, p. 766);

Seara venea acasă c'o leacă de făină, c'o bucăltică de brînză, c'o fîrtmătură de carne (E. Sevastos, *Povești*, Iași, p. 87).

În propozițiile enunțiative negative, cînd vrem să exprimăm o gîndire încheiată, se folosesc substantivele: *pic*, *picătură*, *strop*, *grăunte*, *fîrtmă*, *fir*, *bob*, *boabă*, *sîmbure*, *abur*, *dram*, reg. *o țîră* deoarece ele subliniază și dau propoziției o valoare categorică, avînd sensul de „de loc”:

⁴ Indicația gramaticală de numeral nehotărît pe care o dă *Dicționarul limbii române moderne* pentru acest cuvînt trebuie schimbată în aceea de adjectiv în conformitate cu *Gramatica limbii române*, ediția a II-a.

⁵ Acest cuvînt este dat de *Dicționarul limbii române literare contemporane* ca adverb, iar construcția *oleacă de . . .* ca locuțiune adjectivală. Unii lingviști îl consideră ca substantiv articulat cu articolul nehotărît *o*.

Pic de nor nu se vedea; O ușoară abureală de vânt în aceeași direcție cu trăsura, nu ne dădea nici un pic de răcoare (G. Ibrăileanu, *Adela*, Buc., Ed. „Adevărul”, p. 117);

N-a rămas picătură de vin;

Și mergând și pe la șop, N-am aflat fîn nici un strop (S. Fl. Marian, *Nașterea la Români*, Ed. Academiei Române, Buc., 1892);

N-am fir de făină; Pe cer nu era un firicel de nor;

N-am o fărâmă de pline;

De s-ar țese pânza'n baltă Fără iță, fără spată, Fără leac de suveicuță, Ar țese ș'a mea mîndruță (Jarnik-Bîrseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, Ed. Academiei Române, p. 425).

În exemplele de față, substantivele care exprimă noțiunea de „cantitate mică” nu pot fi substituite prin adjectivul *puțin* sau *nițel*. Propoziții sau fraze ca :

Puțin nor în loc de pic de nor nu se vedea sau Și mergând și pe la șop, N-am aflat fîn nici „puțin” în loc de „nici un strop” sau N-am puțină făină în loc de „n-am un pic” ca răspuns la o solicitare etc. nu sînt în spiritul limbii.

Spre deosebire de substantivele cu sensul de „cantitate mică”, cu ajutorul cărora o propoziție enunțiativă negativă poate exprima o gândire încheiată, adjectivalele *puțin* și *nițel*, cu același sens, într-o propoziție enunțiativă negativă lasă gîndirea exprimată în suspensie. Astfel, pe cînd cu propoziția : *nu are o picătură de făină* am enunțat o gândire încheiată în mod categoric, în propoziția : *nu are puțină făină* gîndirea mea rămîne în suspensie, exprimînd o stare afectivă care depășește granița propoziției. Această stare afectivă e în funcție de tonul cu care se rostește propoziția, un ton de compătimire, subînțelegîndu-se „sărmana de ea” sau „nici măcar atît”, sau un ton de reproș, subînțelegîndu-se „deși ar trebui să aibă” etc. Propoziții enunțiative negative construite cu adjectivul *puțin* sau *nițel* se folosesc deci pentru a sublinia o stare afectivă, accentuînd pe *puțin*, și de cele mai multe ori cu o topică inversată pentru a sublinia mai mult elementul afectiv :

Puțin nor nu se vedea (exprimat cu regret, accentuînd pe „puțin”) (*să fi putut și noi să ne răcorim după atîta căldură*); *N-a rămas puțin* (sau *nițel*) *vin* (*să putem gusta și noi*); *N-am puțină* (sau *o leacă de*) *făină* (*să pot face și eu o prăjitură*) sau *N-am puțină făină* (*ci multă*).

Situația adverbului *oleacă* este întrucîtva diferită, deoarece în vorbire se confundă adesea cu un substantiv articulat cu articolul nehotărît *o* și are regimul acestuia din urmă : *oleacă de nor nu se vedea pe cer*.

În cazurile cînd cantitatea mică e exprimată de un substantiv, conținutul de gîndire încheiată a propoziției enunțiative este în concordanță cu caracterul hotărît și total al negației. În timp ce propoziția :

N-am ascultat un pic de muzică

are sensul de „n-am ascultat de loc muzică”, propoziția :

N-am ascultat puțină muzică

exprimă, pe lîngă faptul de a nu fi ascultat muzică, regretul de a nu fi ascultat „măcar puțină muzică”. Și prima propoziție poate avea același

sens de regret, dar exprimarea este a unei gândiri încheiate. A doua propoziție exprimă o gândire în suspensie, care cuprinde un regret neexprimat.

Diferența de conținut de la o gândire încheiată a propoziției negative în care „cantitatea mică” e exprimată printr-un substantiv la o gândire lăsată în suspensie a aceleiași propoziții în care cantitatea e exprimată prin adjectivul *puțin* sau *nițel* se observă mai ales când substantivul determinat de atributul cantitativ exprimă un fenomen, o trăsătură etc. nedorită, negativă, cum ar fi : răutate, boală etc. În timp ce propoziții ca :

N-are un pic de răutate; Nu-i un pic de ger afară; Nu-i un pic de frig; N-are un pic de febră; N-are nici un pic de rău de mare; Nu cunoaște pic de oboseală

exprimă negarea hotărîtă, categorică a unei stări, propozițiile :

N-are puțină răutate; Nu-i puțin ger afară; Nu-i puțin frig; N-are puțină febră; N-are puțin rău de mare; Nu cunoaște puțină oboseală

lasă gândirea în suspensie cerînd o completare exprimată sau subînțeleasă de ordin afectiv. Ele nu pot figura decît într-un anumit context care sub raportul celor exprimate să fie în concordanță cu această valoare afectivă.

Cînd substantivul determinat de atributul cantitativ este un lucru dorit, un lucru pozitiv, diferența de sens dintre propozițiile negative în care cantitatea e exprimată printr-un substantiv și propozițiile în care cantitatea e exprimată prin adjectivul *puțin* sau *nițel* este mai greu de sesizat, ca în ex. :

Evenimentul acesta nu-i dă un pic de (sau puțină) fericire; N-are un pic de (sau puțină) blîndețe, bunăvoință, bunățate, inteligență; Nu-i un pic de (sau puțină) căldură aici.

Pentru înțelegerea diferenței între cazurile acestea din urmă trebuie să depășim granița frazei, fiind o problemă de context mai larg.

În concluzie, în lexicul limbii sînt o serie de cuvinte care exprimă aceeași sau aproape aceeași noțiune, fără, totuși, să se poată substitui unul altuia într-un anumit context. Preferința față de unele dintre aceste cuvinte este în funcție de caracterul contextului respectiv. În limbă există multe astfel de serii lexicale, cercetarea cărora poate să aducă contribuții pe de o parte la cunoașterea lexicului, pe de altă parte la lămurirea unor probleme de sintaxă.

CU PRIVIRE LA DEZVOLTAREA ARIEI SEMANTICE A VERBULUI „A RIDICA”

DE

FELICIA ȘERBAN

Discuțiile purtate pînă acum asupra verbului *a ridica* s-au referit, în cea mai mare parte, la etimologie¹. Nu mai puțin interesant ni se pare modul în care verbul și-a îmbogățit treptat semnificațiile, ajungînd să fie, din acest punct de vedere, unul dintre cele mai bogate ale limbii noastre. El acoperă aproape integral conținutul verbelor *a înălța*, *a urca*, *a sui*, *a scula* și *a sălta*, aducînd în plus numeroase sensuri și expresii specifice. Sfera accepțiunilor sale era foarte cuprinzătoare și în epoca veche; unele dintre ele s-au pierdut cu timpul, cum s-a întîmplat, de exemplu, cu valoarea de construcție incoativă pe care o primea în combinație cu un substantiv: *a ridica război*, *a ridica zurba*. El rămîne productiv și în ultimele două secole, cînd, prin calcuri, dobîndește sensuri neologice și intră în construcția mai multor expresii noi. În lucrarea de față vom urmări evoluția lui pe parcursul perioadei de modernizare a limbii noastre.

I. Un grup de sensuri se concentrează în jurul ideii de acțiune prin care un obiect este luat de jos, înălțat de la pămînt, săltat, așezat mai sus față de poziția lui inițială.

1. Expresii:

a) *A ridica ancora* (fr. *lever l'ancre*, germ. *den Anker heben*), mai întîi „a părăsi portul”, apoi „a pleca” (despre nave). Expresia se construiește și cu complement circumstanțial de loc indicînd direcția: *Vapoare mari mai ridică ancora către țări îndepărtate și însorite*. RALEA, S.T.I., 315². Am întîlnit expresia întrebuintată nu numai cu referire la nave, ci, familiar, și la persoane, însemnînd „a pleca”.

¹ Principalele alternative sînt lat. *eradicare* „a scoate din rădăcină”, etimon propus de Al. Philippide (*Istoria limbii române*, I, 19), adoptat de majoritatea lingviștilor, și lat. **rig(i)dicare*, derivat din *rigidus*, etimologie susținută de S. Pușcariu (*Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologie al limbii române*, în DR VII, p. 30).

² Pentru indicațiile bibliografice am folosit siglele *Dicționarului limbii române*.

b) *A ridica mânușa* „a primi provocarea” (ZANNE, P. III, 226) (fr. *relever le gant*, germ. *den Handschuh aufheben*), puțin răspîndită, dă vorbirii o notă pretențioasă.

c) Pe lângă popularul *a ridica steag* „a se veseli, a jubila”, contactul cu literatura occidentală aduce expresia *a ridica steagul revoltei* „a se răscula” (AR 1829, 125) (fr. *lever l'étendard de la révolte*, germ. *die Fahne der Empörung erheben*).

2. Expresii cuprinse la sensul de „a lua (de pe ceva), a îndepărta, a înlătura, a da la o parte trăgînd în sus”.

a) O dată cu îmbrăcămintea și cu obiceiurile europene, apare *a-și ridica pălăria* „a saluta” (față de vechiul *a-și scoate căciula, cușma* etc.). *A-și scoate pălăria* are o nuanță omagială mult mai pronunțată, sensul său principal fiind „a respecta (pe cineva) foarte mult, a recunoaște (pe cineva) drept o autoritate într-un anumit domeniu, a-l declara demn de respect”.

b) *A-și ridica masca* „a se arăta așa cum este cu adevărat” (fr. *lever le masque*).

c) *A ridica perdeaua* „a da lucrurile pe față” (ZANNE, P. III, 287) (fr. *tirer le rideau*).

3. În sensul vechi figurat „a suspenda, a face să înceteze, a desființa”, unde exista și *a se ridica divanul*, „a se încheia lucrările divanului”, se încadrează *a ridica ședința* „a declara ședința terminată”, care reproduce fr. *lever la séance*. În vorbirea familiară se întilnește *a ridica ședința* și pentru „a pleca”.

II. 1. Pornind de la ideea unei mișcări ascendente, *a ridica* se poate referi și la scara ierarhiei sociale sau a înnobilitării morale: *Împăratul ridică pe Tuğulea la mare cinste*. ISPIRESCU, L. 319. /Omul/ *uneori cade... în deplină tăvălire, Iar alte dăți se ridică pînă la dumnezeire*. CONACHI, P. 261. Remarcăm în al doilea citat folosirea metaforică și a verbului *a cădea*. Corelația dintre aceste două verbe, ambele situate în plan figurat, o găsim în literatura religioasă, provenind din traduceri: *Și noi căzuții ce-am fost, iară ne-au ridicat*. CORESI, EV. 115. La Conachi este, poate, o figură de stil ce se voia originală, nu un clișeu verbal livresc.

2. Pentru epoca modernă, dicționarele (DL, DM) delimitează sensul de „a promova la o treaptă superioară, a face să progreseze, să atingă un anumit nivel”, cu referire în primul rînd la valori sociale, morale, culturale etc., apoi la oameni, colectivități: *Partidul a pus în fața sindicatelor sarcina de a da muncii cultural-artistice un conținut ideologic cît mai înalt, de a o ridica la nivelul principiilor ideologiei marxist-leniniste*. „Contemporanul” 1953, nr. 5, 1. La diateza reflexivă: /Poetul popular/ *se ridică de la metamorfoza ovidică și mărimea epică a micului poem la ceea ce inima unui om are mai simțit și mai dureros*. RUSSO, S. 26.

III. 1. Pornind de la ideea de creștere în înălțime — ca și în cazul francezului *élever* — din „a crește” (fiind vorba despre un copil, despre un animal sau o plantă) a derivat un figurat „a se dezvolta, a se forma”: *Din rîndurile clasei muncitoare s-au ridicat numeroși ingineri*. „Lupta de clasă”, 1951, nr. 11—12,9.

2. Pe baza aceleiași idei de creștere, *a ridica* dobîndește sensul de „a mări, a spori, a face să crească”. Traducerile textelor biblice îl introduc în expresia *a ridica cornul*: /Domnul/ *ridica-va cornul Hristosului său*. PSALT. SCH. 320. Pentru asemenea situații, *Dicționarul limbii române* dă indicația: (*Cornul ca simbol pentru*) *Putere, strălucire*. DA, 798. Verbul avea deci, inițial, sensul de „a îndrepta în sus, a înălța” și nu de „a face să crească”. Numai în întregime expresia *a ridica cornul* înseamnă „a face să crească puterea (cuiva)”.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea găsim verbul atestat în expresia *a ridica prețul* (URICARIUL, VI, 167). El intră însă în circulație intensă, așa cum îl avem astăzi, sub influența francezului *élever* și a germ. *erheben*.

Expresii:

a) În matematică: *a ridica* (un număr) *la o putere* (fr. *élever un nombre à un puissance*, germ. *eine Zahl zu einer Potenz erheben*, față de rus. *возвысить число в степень*; *a ridica* (un număr) *la pătrat* (fr. *élever un nombre au carré*, pe cînd în germană — *eine Zahl in die zweite Potenz erheben*); *a ridica* (un număr) *la cub* (fr. *élever un nombre au cube*).

b) *A (-și) ridica nivelul* (cu tural, profesional etc.) și *a (se) ridica nivelul de trai* sau *standardul de viață* corespunde rus. *повышать культурный уровень* și *повышать жизненный уровень*.

3. La diateza reflexivă, fiind vorba despre o sumă, un număr etc.: „a atinge o anumită valoare, a ajunge la o anumită cantitate, sumă etc.; a se cifra” — în fr. *cette somme s'élève à tant*.

4. *A ridica* (complementul direct indicînd sunete) pentru „a face să se audă (cu putere), să răsune” a dezvoltat expresia *a ridica glasul* sau *tonul* (la cineva) „a țipa, a se răsti la cineva” (fr. *élever la voix, le ton*, germ. *die Stimme erheben*). Celelalte sensuri ale expresiei cu alte funcții stilistice: *a (-și) ridica glasul* sau *graiul*, pentru „a lua cuvîntul, a vorbi”, este simțită azi ca o modalitate învechită de exprimare (l-am găsit atestat de la *Codicele voronețean*³ pînă la *Coșbuc*⁴). În funcție de context, înseamnă în vorbirea populară „a se plînge, a-și spune păsul” (*Dacă nu ne-om jălui la d-ta, care ne ești stăpîină vecinică... la cine să ridicăm glasul, săracii de noi?* ALECSANDRI, T. 471), și „a protesta” (*Își mîrșiau ei uneori nemulțumirile, dar de aici și pînă la a ridica glas, pînă la a pune mîinile pe pari, a trece la răscoală, era un pas mare*. STANCU, D. 148).

Spre deosebire de cele expuse pînă acum, sensurile și expresiile care urmează sînt calcuri evidente, nu-și găsesc ușor locul în aria semantică a verbului — așa cum se constituise ea în secolele anterioare —, nu apar ca ramificații firești din tulpina lui.

1. Despre gărzi, străji etc.: „a schimba, a înlocui” — fr. *relever* (*relever la garde, relever une sentinelle*): *La gura oanei vechi se ridică, la șase, garda*. SADOVEANU, O. II, 496. Sau, în vorbirea unui soldat: *Domnule sergent, sună adunarea!... Vin' de mă ridică!* (id. ib.).

2. În terminologia muzicală franceză se întrebuintează *élever* (*hausser*) *le diapason* „a lua ca notă de diapazon o notă mai înaltă”. *A ridica*

³ COD. VOR. 44.

⁴ COȘBUC, S. 94.

diapazonul nu a intrat în literatura noastră de specialitate, dar l-am întâlnit în scrierile lui Calistrat Hogăș, într-un context în care exprimarea neologistică devine o sursă de comic (procedeu fiind, de altfel, tipic pentru stilul prozatorului): *Același glas dinlăuntru ridică diapazonu-i răgușit și somnoros*. HOGĂȘ, DR. I, 94.

3. *A ridica moralul* (cuiva): fr. *remonter le moral*, germ. *die Stimmung heben*. Limba română nu are posibilitatea de a-l reda pe *remonter* decât prin perifrază, cuvântul românesc cel mai apropiat fiind în cazul de față, *a ridica*.

4. *A ridica planul* (unui loc) — fr. *lever (dresser) le plan* (d'une place) „a determina, prin măsurători de distanțe și unghiuri, poziția punctelor unui loc și a le reprezenta pe hartă”.

5. În geometrie: *a ridica o perpendiculară* „a desena o dreaptă perpendiculară pe o altă dreaptă sau pe un plan” — fr. *élever une perpendiculaire*.

6. *A ridica o problemă* (rus. *поднять вопрос*) are două accepțiuni: a) „a aduce, a pune în discuție o problemă” (există și varianta *a ridica o chestiune* — fr. *soulever une question*): *Eu am vrut doar să ridic problema care cred că merită să fie dezvoltată și dezbătută de oameni de meserie*. CV 1949, nr. 6, 34; b) „a crea dificultăți care solicită găsirea unei soluții pentru înlăturarea lor”: *Profesorii sînt unanimi în a socoti clasa a VII-a din învățămîntul seral ca o clasă ce ridică ... numeroase probleme*. GÎ 1961, nr. 637, 5. În cazul al doilea *a ridica* are sensul de „a crea, a da naștere”, ca în exemplul: *Oarecare escesuri ce făcură ostașii ... ridicară plîngeri din partea locuitorilor*. BĂLCESCU, M. V. 403. Sensul acesta al verbului este vechi, un tranzitiv factitiv al înțelesului de „a se isca, a se stîrni, a se naște” (*Rădică austru din ceriu*. PSALT. SCH. 157). Este o evoluție care apare și în alte limbi: lat. *sustollere* „a înălța” are un figurat „a face să se nască, a produce”, fr. *élever* se folosește, de asemenea, în construcții ca: *élever un incident, élever des doutes* etc. Frecvența lui după 1848 în Principatele Române ne îndreptățește să vedem și aici o influență a limbii franceze, cu atît mai mult cu cît sună uneori străin limbii noastre: *Nu ești din acei mușterii ce ridică fabricanților ce le dă marfa un folos legitim*. CR. (1848), 38.

7. „A scoate în evidență, a releva” — astăzi învechit (fr. *relever*).

8. În terminologia juridică „a invoca” (fr. *élever : élever un incident*): *Încă de la pornirea procesului simiise puterea incidentului de tardivitate ce i se putea ridica*. BRĂTESCU-VOINĂȘTI, P. 183. *Nulitatea unui act... este acoperită dacă nu a fost ridicată imediat după deschiderea dezbaterilor*⁵.

9. Împreună cu *a ridica paharul* sau *cupa* „a închina în cinstea cuiva, cu ocazia unui eveniment etc.”, expresie care corespunde într-adevăr gestului de a înălța paharul în momentul cînd se rostește urarea, *Dictionarul limbii române moderne* pune și expresia *a ridica un toast*. Același dicționar definește cuvîntul *toast* ca „urare făcută la masă în cinstea cuiva, ridicînd paharul; mic discurs ținut cu acest prilej”. În franceză *toaste* însemna, inițial, bucată de pîine prăjită, cuvîntul fiind împrumutat din engleză. Cere-

⁵ Codul de procedură penală al Republicii Populare Române, București, Monitorul oficial și Imprimeria statului, 1948, p. 33.

monialul închinării unui pahar se săvârșea odinioară în Anglia punând în cupa cu vin o felie de pâine prăjită, apoi cupa făcea ocolul mesei. În acest ceremonial își are originea expresia *porter un toast*. Limba română nu a preluat și sensul primordial al cuvântului francez. Expresia franceză a fost calchiată făcându-se asociația cu *a ridica o cupă* sau *un pahar*, după cum și în limba rusă, existînd un *поднять докол*, a apărut și *поднять тост*. Fără cunoașterea acestui istoric, expresia pare ciudată vorbitorilor de limbă română, care și-au format, corespunzător accepției lor a cuvântului *toast*, expresia *a rosti un toast* (cf. rus. *провозгласить тост*).

Larga răspîndire pe care o are în prezent verbul de care ne-am ocupat se datorează mai multor factori :

1. Păstrarea unui număr mare de sensuri din perioada veche.
2. Preluarea de către scriitori a unor sensuri învechite, cu valoare de arhaisme, și a unor construcții arhaice sau populare (proza istorică a lui Mihail Sadoveanu trebuie în special remarcată pentru marea ei bogăție).
3. Întărirea unor semnificații sub influența altor limbi, utilizarea lui fiind reîmprospătată.
4. Îmbogățirea prin calcuri.
5. Relevarea de către scriitori a posibilităților lui de expresivitate — multiple, întrucît, utilizat cu un înțeles, el evocă ceva și de alte sensuri ale lui. Deoarece nu ne-am referit pînă acum la acest aspect, îl vom ilustra în continuare prin cîteva citate : *Munții ridicau adîncuri și coaste-n răsipă*. EMINESCU, N. 49. *Streșine vechi casele-n lună ridică*. id. O.I, 231. *Ceahlăul ridică din pîclă forturile vinete, apoi se nărui*. C. PETRESCU Î.II, 96. *Luna . . . ridică mii de umbre după stinsul lumînării*. EMINESCU, O.I, 136. *La început (copacii) erau rari, dar adunați ridicau uriașă pădure*. BOUREANU, S. P. 20.

Exemplele date în cuprinsul acestei lucrări nu au epuizat, desigur, problema la care ne-am referit. Unele aspecte le-am omis pentru că materialul de care am dispus a fost, inevitabil, incomplet; altele le-am lăsat intenționat la o parte, fiind mai puțin importante. Viabilitatea verbului ne îndreptățește să credem că nici dezvoltarea lui nu este epuizată și, pe măsura noilor cerințe lista celor enumerate aici va trebui completată.

CU PRIVIRE LA METODA CULEGERII PE TEREN A NUMELOR TOPICE

DE

M. HOMORODEAN

Se știe că, alături de materialul toponomastic din vechile documente, toponimia actuală constituie un important mijloc de studiere a trecutului lingvistic și istoric al poporului nostru. Din acest considerent izvorăște necesitatea continuă a adunării și studierii unui cât mai bogat material de acest fel, cu deosebire din acele regiuni ale țării, pentru care nu avem încă o lucrare mai amănunțită de inventariere a numirilor de locuri. Această necesitate se impune cu atât mai mult, cu cât astăzi asistăm la dispariția treptată a elementelor dialectale — și, implicit, a unei bune părți a vechii toponimii „minore” — ca urmare a profundelor și revoluționarelor transformări economice și culturale care se desfășoară din plin pe întreg cuprinsul țării¹.

În atare împrejurări, desigur că procedeele de investigație pe teren prezintă o deosebită importanță. Se impune ca ele să fie de așa natură, încât să asigure adunarea întregului material toponomastic din cuprinsul unui teritoriu dat, dimpreună cu un număr cât mai mare de elemente auxiliare, lingvistice și extralingvistice, indispensabile pentru o explicare cât mai profundă a numelor de locuri.

Avînd în vedere aceste considerente, vom lua mai întîi în discuție cîteva din metodele mai importante folosite la noi în ultimul timp în vederea adunării de pe teren a materialului toponomastic. Pe baza analizei lor, vom încerca apoi să sintetizăm mijloacele care ni se par a fi cele mai potrivite acestui scop. Menționăm că punctul de plecare în efectuarea acestei analize îl constituie, în primul rînd, experiența acumulată de

¹ Căutînd să răspundă acestui deziderat și situîndu-se, totodată, pe linia unor preocupări tradiționale, cercetătorii clujeni, grupați în jurul Institutului de lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., au întreprins în ultima vreme o serie de acțiuni în vederea adunării și studierii, pe cît posibil exhaustive, a materialului toponomastic din mai multe regiuni ale țării și, în primul rînd, din Transilvania.

echipele de dialectologi ale Institutului de lingvistică din Cluj, dirijate de acad. E. Petrovici și prof. D. Macrea.

Precizăm, de asemenea, că avem aici în vedere cu deosebire cercetările pe teren care vizează lucrări monografice (privitoare la o localitate sau o regiune mai restrânsă) și mai puțin cele de ansamblu, efectuate pe teritorii mai întinse (de ex., asupra unor provincii).

Unul din procedeele cele mai utilizate la noi în adunarea de pe teren a materialului toponomastic, procedeu devenit — am zice — tradițional, este cel al anchetei efectuate cu ajutorul unui chestionar special de toponimie. În principiu, un astfel de chestionar cuprinde întrebări, expuse într-o anumită ordine, privitoare la dezvoltarea în timp a localității anchetate, numele diferitelor locuri de pe teritoriul acestei localități, aspectul geografic al acestor locuri, forma și înțelesul unor apelative etc. Se știe că acest fel de chestionare a fost întrebuițat atât în anchete prin corespondenți, cât și în anchete directe, cu informatori². Dat fiind însă superioritatea îndeobște recunoscută a anchetei directe, în discuția de față vom avea în vedere utilitatea chestionarului aplicat numai în cadrul unei astfel de anchete.

Cercetările efectuate în condițiile anchetelor directe au dovedit, într-adevăr, utilitatea chestionarului ca instrument de adunare a materialului toponomastic, relevându-i însă, în același timp, și unele neajunsuri destul de însemnate.

Este adevărat că prin chestionar se poate aduna un material toponomastic cu mult mai bogat, decât printr-o discuție liberă cu informatorul, dusă mai mult sau mai puțin la întâmplare. În același timp, după cum am putut observa, chestionarul constituie aproape singurul mijloc rai eficace în obținerea diverselor apelative topice, atât de necesare explicării numelor de locuri.

Principalul neajuns al metodei de lucru cu chestionarul constă, am zice, în caracterul ei prea teoretic, lipsindu-i aproape total observația concretă. De obicei, toate informațiile obținute în acest mod se întemeiază numai pe relatările informatorilor, importante, desigur, dar insuficiente pentru o cunoaștere mai apropiată a materialului toponomastic. De aceea, această metodă nu ne poate oferi o bază completă de cercetare.

Astfel, în primul rând, metoda chestionarului nu ne ajută întotdeauna la o înțelegere deplină a înfățișării locurilor și, prin urmare, nici la o explicație mai corectă a numelor acestora. Din relatările adeseori incomplete

² Astfel, *Chestionarul IV. Nume de loc și de persoană*, editat în 1930 de Muzeul limbii române, cuprinzând 164 de întrebări, dintre care 129 referitoare la toponimie, a fost destinat anchetelor prin corespondenți. În schimb, un alt *Chestionar de toponimie* (nepublicat) redactat în 1955, în cadrul Institutului de lingvistică, de către Șt. Pașca, conținând 110 întrebări, a fost alcătuit în vederea efectuării de anchete directe. Materialul destul de bogat, adunat — mai ales cu acest din urmă chestionar — dintr-o serie de localități izolate sau de pe teritorii mai întinse (Valea Jiului, Valea Sebeșului — reg. Hunedoara, Bicz-Valea Bistriței ș.a.) a și fost prelucrat, în bună parte, în cadrul monografiilor lingvistice elaborate de acest institut.

Mai adăugăm aici că, deși onomastica n-a constituit o preocupare deosebită în anchetele *Atlasului lingvistic român*, totuși anchetatorii acestui atlas au reușit să adune, cu sau fără chestionar, un număr apreciabil de nume de locuri și de persoană, din fiecare localitate anchetată.

ale informatorilor, noi nu putem sesiza de fiecare dată adevăratele trăsături esențiale ale unui anume loc, de unde și posibilitatea explicării insuficiente sau chiar greșite a numelui respectiv. Riscul unor astfel de explicații este, desigur, și mai mare atunci când aceste relatări cuprind, cum se întâmplă adeseori, termeni regionali mai puțin cunoscuți sau, mai ales, termeni general cunoscuți, dar cu accepțiuni regionale ³.

În al doilea rând, prin metoda discutată nu ne putem forma o imagine clară asupra dispoziției pe teren a numelor topice. De aici decurge, mai întâi, dificultatea sesizării multiplelor raporturi existente între aceste nume, raporturi care, adeseori, după cum se știe, pot fi hotărâtoare în explicarea unora sau a altora dintre numele topice. În aceeași imagine imperfectă își au izvorul apoi confuziile ivite între numele identice ca formă, confuzii care, în mod paradoxal, se pot înmulți pe măsură ce rețeaua localităților anchetate devine tot mai deasă ⁴. În sfârșit, din cauza amintită rezultă greutatea în a aprecia dacă prin ancheta efectuată s-a reușit sau nu să se adune întreg inventarul de nume topice din hotarul localității respective.

O altă metodă, pe care am denumi-o „geografică”, se caracterizează prin îmbinarea procedeeleor dialectologice cu unele procedee obișnuite în cercetarea topografică. Considerăm, de altfel, că adoptarea de către toponomaști a acestora din urmă este motivată și chiar impusă de strinsa conțință pe care toponimia — disciplină lingvistică în primul rând — o are cu geografia fizică. Așa cum am cunoscut-o din cercetările efectuate pe teren de către prof. G. Giuglea, ea constă din parcurgerea întregului teritoriu al localității anchetate și culegerea, pas cu pas, cu ajutorul informatorului, a tuturor numirilor topice întâlnite în drum. Concomitent cu înregistrarea fiecărui nume topic, se urmărește ca atât prin chestionarea informatorului, cât și prin observația directă a anchetatorului, să se obțină date cât mai amănunțite, privind natura, înfățișarea locului respectiv, cât și în legătură cu elementul lexical (nume de persoană sau apelativ) pe care se bazează numele topic în cauză; de ex., dacă cuvântul respectiv mai e viu în localitate, sub ce formă și cu ce sensuri etc. Pentru ca parcurgerea teritoriului să se desfășoare într-un mod sistematic, el este împărțit, în prealabil, în mai multe sectoare, în funcție de unele coordonate: cursuri de apă sau drumuri mai importante. Ca și în cazul anchetei prin chestionar, materialul cules este notat în transcriere fonetică ⁵.

³ În condițiile oferite de metoda chestionarului, un anchetator ar putea foarte ușor să greșească, înțelegând, de ex., că un anumit loc, descris de un moț ca fiind un „clmp”, ar fi de fapt un „șes”, câtă vreme în graiul moților *clmp* are sensul particular de „poiană”.

⁴ Este vorba, în special, de confuziile dintre numele identice ca formă, obținute de la informatori din localități învecinate, confuzii care, de obicei, ies la iveală de abia în faza clasării materialului. În astfel de cazuri este, desigur, destul de greu să se poată preciza dacă, de ex., unul și același nume, obținut în trei localități, desemnează două sau trei locuri deosebite sau se referă la unul și același loc, cunoscut de toți informatorii.

⁵ Noi înșine am participat la mai multe ieșiri pe teren în care, sub conducerea prof. G. Giuglea, a fost aplicată această metodă. Pentru unele rezultate concrete, obținute în studierea materialului adunat în acest mod, vezi, printre altele, G. Giuglea, M. Homorodean și I. Stan, *Toponimia comunei Rtu de Mori (Țara Hațegului)*, în „Fonetica și dialectologie”, V (1963), p. 41—68.

În mod incontestabil, această metodă prezintă reale avantaje față de cea a chestionarului. Astfel, prin observațiile concrete pe care anchetatorul le poate face asupra fiecărui loc și nume în parte, se înlătură în bună măsură neajunsurile semnalate mai înainte, reușindu-se să se asigure în acest mod o bază mai completă de cercetare. Într-adevăr, metoda de față, permițând în general o cunoaștere concretă, deci mai apropiată a locurilor și numelor, face posibilă o explicație mai adecvată a acestor nume. În același timp, ea ne oferă o imagine mai clară a dispoziției pe teren a numelor topice, de unde și posibilitatea unei mai juste înțelegeri și interpretări de ansamblu a faptelor toponomastice.

Nu lipsesc însă nici aici unele neajunsuri. Astfel, se poate spune că, dacă metoda chestionarului suferă din cauza caracterului său prea teoretic, metoda „geografică” poate prezenta unele scăderi tocmai din cauza caracterului său mai concret, practic. În primul rând, în condițiile aplicării acestei metode, mai precis în lipsa unor chestiuni dinainte formulate, obținerea apelativelor topice — mai cu seamă a acelor care nu vizează explicarea numelor de locuri de pe teritoriul localității anchetate, dar a căror cunoaștere se înțeleg că este utilă pentru explicarea toponimiei în general — este destul de anevoioasă. Pe lângă aceasta, uneori, tocmai prin faptul că ancheta se desfășoară propriu-zis pe teren, putem fi privați de o relatare „teoretică” mai amplă din partea informatorului, acesta considerând că o astfel de relatare este întrucâtva de prisos, din moment ce noi înșine avem în fața ochilor locul al cărui nume ne interesează. Se înțelege că în asemenea cazuri se ivește din nou posibilitatea ca anchetatorul să nu surprindă nota esențială din aspectul unui loc, notă importantă, după cum am văzut, pentru explicarea adecvată a numelui în cauză.

Credem că, deși sumară, analiza efectuată va fi reușit să releve faptul că, prin caracteristicile lor, metodele discutate, departe de a se opune una celeilalte, se completează, se întregesc reciproc. Ca atare, considerăm că, în vederea unei cât mai judicioase culegeri pe teren a materialului toponomastic, este necesară îmbinarea acestor metode.

De aceea, propunem — și acest fapt l-am experimentat cu reale foloase — ca, în general, o anchetă de toponimie, care vizează studii monografice, să fie alcătuită din două momente distincte: un prim moment, „dialectologic” și un al doilea moment, „geografic”⁶. În primul moment, aplicând chestionarul, ajungem să cunoaștem în mod „teoretic” structura și problemele pe care le pune toponimia localității anchetate. În cel de al doilea, prin parcurgerea, pas cu pas, împreună cu informatorul, a teritoriului acestei localități, prin observațiile concrete efectuate asupra diverselor locuri, ne verificăm și ne întregim cunoștințele obținute în prima etapă.

În mod firesc, îmbunătățirea fiecăruia din procedeele legate de momentele amintite, rămîne o problemă mereu deschisă.

⁶ Acest procedeu l-am aplicat într-o serie de anchete toponomastice, efectuate în ultima vreme, în mai multe localități de pe valea Cernei (raionul Hunedoara), în cadrul cercetărilor complexe, organizate de Secția de istorie a artei, de pe lângă Academia R.P.R. Filiala Cluj.

Referindu-ne aici numai la momentul „geografic”⁷, subliniem deosebita utilitate a efectuării unei schițe (v. mai jos) care să cuprindă toate numele topice de pe teritoriul localității anchetate, precum și, ca o întregire a acesteia, a unor fotografii de ansamblu (v. fig. 2) și de amănunt asupra teritoriului respectiv⁸. Aceste elemente tehnice sînt de natură să pună în lumină, deosebit de pregnant, unele fapte de ordin geografic, istoric și chiar lingvistic, exprimate de numele topice.

Astfel, de pildă, citirea schiței noastre „Numele topice de pe teritoriul satelor Cinciș și Valea Ploștii” (localități situate pe valea Cernei, la sud de orașul Hunedoara) relevă, printre altele, un număr apreciabil de nume de locuri privitoare la despăduriri. Este vorba de nume ca *Poiana* (înregistrat de 20 de ori); *Leșu* (de cinci ori): *leș* „tăietură”; *Lazu*; *Cături*: *cătur* „butuc rămas la rădăcină, după tăierea copacului”, sau de nume ca *Pădurea Mare*, *Codrișoru*, *Gîrnițu*: *gîrniță* „un fel de stejar” ș.a., care desemnează locuri azi cu totul sau în mare parte despădurite. Nu este exclus ca, cel puțin parțial, intensul proces de defrișare reflectat de aceste nume, care a putut avea loc aici într-un trecut ceva mai îndepărtat, să fi fost cauzat de necesitatea furnizării de combustibil pentru cuptoarele minereului de fier. Este interesant, de altfel, că tocmai în partea de est și sud-est a teritoriului satului Cinciș, unde numele amintite abundă, se văd și azi, în mai multe locuri, urme de zgură⁹.

În afară de importanța pe care astfel de schițe o prezintă pentru studiile monografice, merită să subliniem importanța mult mai mare pe care ele ar putea-o avea pe un plan mai general. Într-adevăr, prin redactarea pe aceeași scară, a unui număr cît mai mare de schițe care să cuprindă, pe teritorii tot mai întinse (regiuni sau chiar provincii), s-ar putea ajunge dină în cele din urmă la întocmirea unor atlase toponomastice, de reală valoare pentru studiile de toponimie și de dialectologie, în general.

În sfîrșit, fotografiile de detaliu, prezentînd imaginea unui loc, pot constitui, printre altele, prețioase mijloace pentru studierea unor apelative și, implicit, a unor nume topice, în speță a acelor care desemnează

⁷ Problema îmbunătățirii primului procedeu, adică a chestionarului, de care nu ne ocupăm aici în mod special, ar putea fi rezolvată în primul rînd prin continua lui îmbogățire cu noi chestiuni, impuse de practica cercetărilor efectuate pe teren. Astfel, printre altele, credem că ar fi utilă introducerea într-un astfel de chestionar a unor chestiuni speciale, prin care să i se ceară informatorului să parcurgă mintal întreg teritoriul localității, ghidîndu-se după anumite repere (ape sau drumuri mai importante) și să comunice toate numele pe care și le amintește în acest fel, în ordinea în care sînt situate locurile respective, descriind totodată cît mai amănunțit aceste locuri. Astfel, anchetatorul ar putea avea încă de la început o imagine de ansamblu mai clară asupra toponimiei locale. Ținînd seama de acest deziderat, am introdus o astfel de chestiune într-un Chestionar toponimic, elaborat pe baza chestionarului Muzeului limbii române și a celui redactat de Șt. Pașca.

⁸ În însușirea tehnicii întocmirii pe teren a unor astfel de schițe, un real ajutor l-am primit din partea lui Șt. Poenaru, cartograf principal la Institutul de lingvistică din Cluj.

⁹ În condițiile tehnice rudimentare din trecut, lemnul, pe atunci singurul combustibil al acestor cupatoare, era consumat în cantități considerabile. Vezi, în acest sens, și D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, tom. I—II, 1958—1959, p. 44—45, unde se arată, textual, că cele cinci fierării (ateliere de topit și prelucrat fierul) cunoscute pe Valea Cernei hunedorene în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, — dintre care una era situată chiar la Cinciș — consumau „în cîțiva ani păduri întregi”.

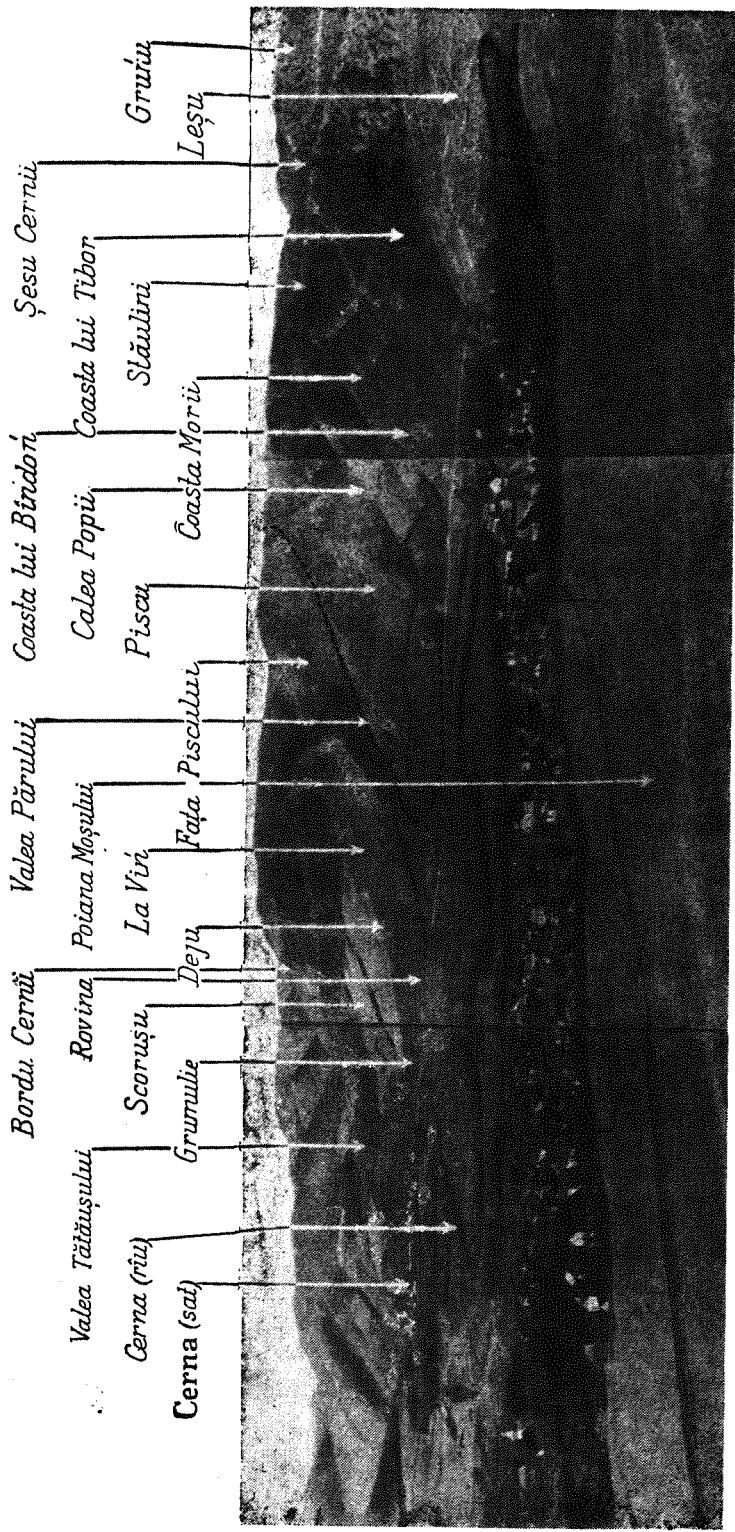

Fig. 2. — Vedere generală a hotarului satului Valea Ploștii (com. Teliuc, rn. Hunedoara). În primul plan : satul Cincis. — Foto : G. Vámoser.

forme de relief. Aceasta, întrucît, între un nume de acest fel, apelativul care îi stă la bază și aspectul (imaginea) formei de relief respective există în mod firesc o concordanță. Altfel spus, în asemenea cazuri aspectul formei de relief reprezintă într-un mod concret, într-o formă cristalizată, însăși accepțiunea numelui și apelativului topic în cauză.

Astfel, imaginile unor ridicături de teren ca *Grumulie* (bot rotund de terasă; fig. 3); *Gruñu* (deal; fig. 4); *Piscu* (două dealuri; fig. 2 și 5), toate acestea, situate pe valea Cernei hunedorene, redau plastic accepțiunile — cunoscute cel puțin odinioară în partea locului — ale apelativelor *grumulie*, *grui* (*gruñ*) și *piscu*. În afară de aceasta, aspectul similar al formelor de relief *Gruñu* și *Piscu* (de fapt, niște interfluvii) reflectă sinonimia apelativelor respective, sinonimie care, după cum am arătat cu alt prilej, își are originea în identitatea semantică a etimonurilor lor (lat. *grūnnium* „rit de porc”, respectiv o formă slavă* *piskū*, pentru care, cf. ceh., pol. *pysk* „bot, plis”) ¹⁰.

În același timp, imaginile unor dealuri numite *Măgura*, ca *Măgura Moigradului* (501 m), com. Moigrad, rn. Zălau (fig. 6) și *Măgura Vadului* (564 m), com. Vadu Crișului, rn. Aleșd (fig. 7) ne sugerează că, cel puțin în unele părți ale țării, apelativul *măgură* va fi avut înțelesul de „deal (sau munte) de forma unei bolți, a unei calote”. În acest sens vorbesc, de altfel, și descrierile unor locuri numite *Măgura*, din cuprinsul celui de al IV-lea volum al *Marelui dicționar geografic al României* ca, de ex.: „*Măgura-Ocnei*, munte, fostul județ Bacău, pl. Trotușul, com. Țirgul Trotuș; care are forma unei p o t c o a v e și are un podiș în partea sa culminantă” (p. 264; sublinierile ne aparțin) ¹¹. Menționez că această notă, pe cât se pare caracteristică pentru unele accepțiuni ale apelativului *măgură*, nu a fost relevată în mod suficient pînă acum de lucrările noastre lexicografice ¹². În sfîrșit, fără a avea cîtuși de puțin intenția de a discuta atît de mult dezbătuta etimologie a lui *măgură*, amintim — ca o curiozitate numai — că

¹⁰ Vezi articolul nostru, *Cu privire la sinonimia dintre pisc și grui*, în „Cercetări de lingvistică”, IV (1959), p. 105—125. Pentru *Grumulie*, cf. *grumuléu* (*grumbuléu*, *grumudéu*), atestat în Țara Hațegului și Valea Jiului, cu sensurile de „ridicătură de pămînt, movilă” (DENSUSIANU, Ț. H. 319); „movilită” (ALR II 5112/833, material necartografiat), considerat de DENSUSIANU (Ț. H. 55) de origine latină și raportat la ar. *grumur*, idem (< lat. *grūmulus* „grămăjoară”).

¹¹ George Ioan Lăhovari, *Marele dicționar geografic al României, întocmit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*, vol. IV, București, 1902. Adăugăm aici și alte cîteva numiri *Măgura*, care, după informațiile noastre, desemnează dealuri sau munți ce au aceeași formă boltită: *Măgura* (Cîmpulung-Muscel), *Măgura Coșeiului* (Coșeu, rn. Zălau), *Măgura Geomălului* (Geomal, rn. Alba), *Măgura Sîngiorzului* (Buciumi, rn. Zălau), *Măgura Uroiului* (Simeria, rn. Hunedoara), *Măgura Zîmbrului* (Rîu de Mori, rn. Hațeg).

¹² Cu toată bogăția izvoarelor, nici ms. *Dicționarului general al limbii române* (litera „M”), nu reușește să sesizeze decît parțial această notă; iată cum apare aici conținutul semantic al cuvîntului *măgură*: 1° „munte (păduros); deal mare sau măricel; ridicătură nu prea înaltă, mai mică decît dealul; p. r e s t r. virf de munte sau deal, pisc de deal; culme, creastă”; 2° „movilă de formă conică, rotundă (cu virful ascuțit); ridicătură izolată, singuratică pe șes; ridicătură de pămînt de 3—5 m (în preajma rîurilor sau drumurilor vechi), deasupra mormintelor; tumulus”; 3° „ridicătură, colină păduroasă; pădure”.

Fig. 3. — *Grumulie*, bot de terasă (satul Cerna, com. Teliuc). — Foto : G. Vámszer

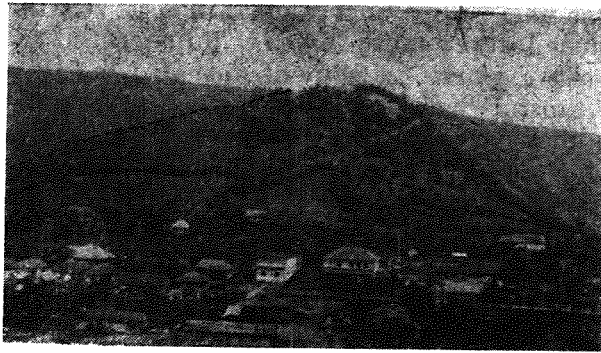

Fig. 4. — *Piscu*, picior de deal (com. Teliuc). — Foto : G. Vámszer

Fig. 5. — *Măgura Moigradului*, deal (501 m), com. Moigrad, rn. Zălau. — Foto : I. Hozoc.

una din explicațiile date pentru acest cuvânt pleacă, în ultimă analiză, de la un *i*, -e, „*gū-lā* „boltă”¹³.

Credem că cele de mai sus sînt de natură să demonstreze faptul că, prin compararea a cît mai multe imagini ale unor locuri cu același nume, se poate ajunge, uneori, la o cunoaștere mai apropiată a conținutului semantic al unor apelative topice, prin aceasta la facilitarea stabilirii etimologiei acestor apelative și a numelor de locuri respective.

Totodată, această analiză comparată ne face să întrezărim existența unei tipologii destul de precise în cadrul terminologiei geografice populare. Dacă ne-am referi numai la termenii privitori la ridicături de teren, am observa și aici că, pe lângă un număr de termeni care exprimă noțiuni mai generale, ei denumind mai degrabă o categorie, o specie, există și o serie întregă, cu mult mai bogată, de termeni care exprimă noțiuni particulare, ei definind, în fapt, subcategorii, subspecii. Astfel, de ex., în timp ce termeni ca *deal* și *munte* denumesc, în general, orice ridicătură mai mare de teren, indiferent de formă, fiecare din termenii *măgură*, *chicără*, *grui*, *pisc*, *picui*, *cucă* ș.a. se referă la cîte un anumit tip de astfel de ridicături, caracterizat printr-o anumită formă. Într-adevăr, deși, sub raportul mărimii, și unele și altele pot să fie *dealuri* sau *munți*, totuși, ca formă, o *măgură*, o *chicără*, un *pisc*, un *picui* etc. se deosebesc între ele printr-o serie de trăsături particulare.

Nesesizarea raportului real de subordonare, ca de la general la particular, dintre noțiunile exprimate de astfel de termeni, poate duce, uneori, la o înțelegere mai puțin justă a raporturilor semantice existente între elementele componente ale unor nume topice. În legătură cu aceasta, am vrea să arătăm că, după părerea noastră, numiri ca *Dealul Chicerei*, *Dealul Chiciora*, *Dealul Gruivului*, *Dealul cu Gruivul* ș.a., considerate de acad. Iorgu Iordan ca reprezentînd tautologii toponimice¹⁴, ar putea să aibă și o altă interpretare.

Iunie 1964

Universitatea „Babeș-Bolyai” — Facultatea de filologie
Cluj, str. Horea 31

¹³ Este vorba de explicația dată de H. Barić, pe care o redăm succint, așa cum a fost expusă de N. Drăganu în *România în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, p. 204: „H. Barić: prefixul *ma-* (< **ma^h*) + indo-europ. **gū-lā* «*Wölbung*» > alb. străvechi **maguț*: (păstrat numai în rom. *măgură*, cu *ț* > *r*, ca în *mazăre* etc.) > *măgul'e*; din tipul comun alb. -slav. **ma-gulă* s-ar fi născut pe de o parte slav. **mogylla* > *gomyla*, pe de alta, alb. **maguțe* (> rom. *măgură*) > *magul'e*”.

¹⁴ Vezi Iorgu Iordan, *Tautologii toponimice*, în „Buletin științific”, Secțiunea de știința limbii, literatură și arte, tomul I, 1951, nr. 1—2, p. 45—54.

CU PRIVIRE LA METODA CULEGERII NUMELOR DE PERSOANE

DE

AURELIA STAN

După cum se știe, lingvistica are ca primă sarcină studierea tuturor faptelor de limbă, deci și a numelor de persoane — în cel mai larg sens al cuvîntului : nume de familie, prenume, porecle, supranume, nume populare etc.

Numele de persoane, culese începînd din documentele cele mai vechi și pînă la sursele pe care le avem pentru zilele noastre, reprezintă un valoros tezaur. El ne dă posibilitatea ca, pe lîngă probleme de natură lingvistică, să studiem și probleme de natură istorică, socială, culturală etc. ale popoului nostru, atît pentru trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat, cît și pentru prezent.

În cazul de față nu ne va preocupa problema procedeeleor de adunare a materialului din documente pentru trecut, ci aceea a procedeeleor de adunare a materialului din perioada actuală. Studierea acestui material, însă, nu se poate face decît pe baza unei observații complexe, complete și precise. Pentru zilele noastre se pot face asemenea anchete, care să întrunească în foarte mare măsură calitățile enumerate, dacă nu chiar în întregime, recurgînd pe lîngă documente și la surse orale, dar, în același timp, avînd o strînsă legătură cu studierea toponimiei și cu dialectologia. De altfel între onomastică — înțelegînd prin aceasta atît antroponimia cît și toponimia — și dialectologie există, dintr-un anumit punct de vedere, o identitate : ambele pot studia evoluția limbii sub aspectul spațiului și a timpului¹. Se știe, doar, că numele de persoane sînt și ele *cuvinte* fixate într-un punct mai mult decît în altul, sau în unele puncte da, în altele nu. Bine-

¹ V. Bogrea, *Glose românești în patronimicele armenesti din Ardeal*, în „Întîiul Congres al filologilor români”, București, 1921, p. 54—88; V. Tașîțki, *Место ономастики среди других гуманитарных наук*, în „Вопросы языковедения”, 1961, nr. 2; V. A. Nikonov, *Топонимия и Дialectologie*, în „Revue Internationale d'Onomastique”, Anul 13, 1961, nr. 3, p. 161—174.

înțeles, particularitățile locale ale limbii se manifestă în ele, astfel încât numele pot și ele servi pentru studii de fonetică-fonologie dialectală și istorică.

În cazul antroponimiei, dialectologia, la rîndul ei, își poate aduce contribuția la studierea numelor de familie sau la studierea porecelor și a supranumelor, care pot proveni de la cuvinte specifice unor graiuri locale.

În antroponimie, eventual, se pot păstra stadii mai vechi, arhaice a graiurilor regionale, astfel încît și în acest caz se impune o colaborare între antroponomast și dialectolog.

Ținînd seama de cele cîteva probleme arătate mai sus, cercetărilor antroponimice trebuie să li se acorde importanța cuvenită și să fie găsite metodele cele mai eficiente de culegere a materialului antroponomastic. De altfel, în zilele noastre anchetele lingvistice, în general, sînt promovate în mod susținut, stabilindu-se metode riguroase de culegere a materialului privitor la limbă.

Străduindu-se să se încadreze în această activitate și situîndu-se, totodată, pe linia unor preocupări tradiționale, cercetătorii de la Institutul de lingvistică din Cluj au întreprins o serie de acțiuni, în vederea culegerii și studierii, pe cît posibil exhaustive, a materialului antroponimic — alături de cel toponimic — din mai multe regiuni ale țării: Valea Sebeșului, Valea Jiului, Valea Bistriței. Bicaz, Valea Arieșului Mic etc. O parte din acest material a fost valorificat într-o serie de articole publicate în CL², în LR, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași”⁴, precum și în capitolele de onomastică ale unor monografii lingvistice. În arhiva Institutului, un valoros material — cel al Atlasului lingvistic român — cuprinde și numeroase informații privitoare la nume de persoane,

² Aurelia Stan, *Frecvența numelor de persoană masculine în Valea Sebeșului*, în CL II, 1957, p. 267—280; id., *Porecle și supranume intercomunale din Valea Bistriței-Bicaz*, în CL III, 1958, p. 249—254; Al. Cristureanu, *Prenumele de la Livadia și Rîu-Bărbat (Țara Hațegului)*, în CL IV, 1959, nr. 1—2, p. 159—170; id. și Aurelia Stan, *Prenumele locuitorilor din satul Purcărești, raionul Sebeș, în anul 1957*, în CL V, 1960, nr. 1—2, p. 103—110; Al. Cristureanu, *Derivarea cu sufixe a numelor de familie din Valea Jiului*, în CL VI, 1961, nr. 1, p. 171—181; Aurelia Stan, *Contribuție la studiul prenumelor feminine din Valea Bistriței-Bicaz*, în CL VI, 1961, nr. 2, p. 383—395; Al. Cristureanu, *Supranumele locuitorilor din satul Răchita (raionul Sebeș, regiunea Hunedoara)*, în CL VI, 1961, nr. 2, p. 397—413; Sabina Teiuș, *Tendințe noi în sistemul prenumelor din comuna Cuzdrioara (raionul Dej)*, în CL VI, 1961, nr. 2, p. 415—421; id., *Despre formele hipocoristice ale prenumelor din Valea Bistriței-Bicaz*, în CL VII, 1962, nr. 1, p. 45—51; Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia. I. Supranume provenite din nume de familie, prenume și hipocoristice*, în CL VII, 1962, nr. 1, p. 53—58; Sabina Teiuș, *Criteriile de alegere a prenumelor în Valea Bistriței*, Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia. II. Supranume provenite din porecle și nume de localități*, Aurelia Stan, *O problemă de onomastică: numele proprii de animale, toate în CL VII, 1962, nr. 2*; Doina Grecu, *Forme hipocoristice ale prenumelor din comuna Berzovia, orașul Reșița, regiunea Banat*, în CL IX, 1964, nr. 1, p. 109—116; O. Vințeler, *Porecle din satul Căptâlan (raionul Aiud, regiunea Cluj)*, în CL IX, 1964, nr. 1, p. 117—125.

³ Aurelia Stan, *Porecle și supranume din Valea Bistriței-Bicaz*, în LR V, 1957, nr. 5, p. 42—48; Sabina Teiuș, *Sufixe noi în antroponimia românească*, în LR XI, 1962, nr. 2, p. 151—153.

⁴ Aurelia Stan, *Nume de persoană feminine în Valea Sebeșului (Alba)*, în „Analele științifice ale Universității < Al. I. Cuza >”, Secțiunea III (Științe sociale), Tomul IV, Anul 1958, p. 211—214.

nume de familie, porecle etc. Și acest material antroponimic a început să fie studiat de unii cercetători de la Institutul de lingvistică din Cluj⁵.

Avînd în vedere experiența acumulată în munca depusă de colectivul de dialectologie și onomastică de la institutul nostru, ne vom ocupa mai jos de procedeele și sursele folosite de noi în vederea adunării materialului antroponimic, precum și de unele probleme apărute în cursul activității noastre.

Ca și la anchetele privitoare la graiuri și în cazul anchetelor pentru adunarea materialului antroponimic, procedeele de investigație pe teren prezintă o deosebită importanță. Trebuie să ne străduim ca ele să fie astfel încît să asigure adunarea întregului material antroponimic absolut necesar studiului antroponimiei dintr-o regiune sau dintr-o localitate, împreună cu un număr cît mai mare de elemente ajutătoare, lingvistice și de altă natură. Aceste elemente sînt de mare ajutor, dacă nu chiar absolut necesare, pentru explicarea cît mai completă a numelor de persoane.

Ca elemente lingvistice ajutătoare trebuie să menționăm, în primul rînd, materialul lexical. Astfel, de exemplu, porecla *Perjeri* (Secu, Bistrița-Bicaz) este explicabilă datorită faptului că în lexicul de aici există cuvîntul *perjă*, de la care este ea derivată. Relatările informatorului în legătură cu această poreclă pot fi și ele verosimile: „li se spune în felul acesta deoarece aduceau, spre vînzare, perje din alte localități, mai îndepărtate”.

În alte cazuri lexicul din localitatea sau regiunea în discuție nu ne ajută la lămurirea sensului unei porecle, fiind absolut necesare explicațiile informatorului. Astfel este porecla *Cartuș* (Secu, Bistrița-Bicaz), în legătură cu care informatorul ne spune că „i se dă unui bărbat, care la cîrciumă cere *un cartuș de țuică*”. Cuvîntul *cartuș* aici nu este cunoscut decît cu sensul din limba literară. Tot un fapt de altă natură decît lingvistică este următorul: la întrebarea „ce nume se dau gemenilor” în Bistricioara, Bistrița-Bicaz informatoarea ne-a spus că trei băieți gemeni, văzîndu-se că nu vor trăi, au primit, la rezezeală, același prenume: *Constantin*. Sau, un băiat al cărui prenume era *Gheorghe* s-a îmbolnăvit și a fost „vîndut” pe fereastră, schimbîndu-i-se, în același timp și prenumele cu *Constantin*, pentru ca moartea să nu-l mai găsească”.

În explicarea unor fapte de ordin antroponimic intervin și alte considerente, cum se întîmplă în următorul caz: o fetiță a primit prenumele *Agurița* (Izvorul Alb, Bistrița-Bicaz), dar i se spunea *Rodica* deoarece, după părerea mamei ei, care i-a schimbat prenumele, acesta din urmă „e mai frumos”. Prin urmare intervine criteriul estetic, care însă este absolut subiectiv.

În afara condițiilor în care trebuie să se facă ancheta — cu chestionar — cum sînt cunoștințe tehnice, starea de spirit a anchetatorului, alegerea

⁵ Aurelia Stan, *O problemă de antroponimie: derivarea cu sufixe diminutivale a prenumelor din ALR*, în CL IX, 1964, nr. 1, p. 97—108; id., *Forme hipocoristice prescurtate ale prenumelor din ALR*, comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Filialei din Cluj a Academiei Republicii Populare Române, din 11—12 decembrie 1964.

celor mai buni informatori, starea lor de spirit, notarea materialului necesită adoptarea prealabilă a unui sistem de notare fonetică clară, coerentă, consecventă și practică.

Unul din principalele procedee folosite de noi este culegerea materialului cu ajutorul anchetei directe, folosindu-se în acest scop un chestionar special antroponimic. Chestionarul de care dispunem astăzi — apărut în CL 2/1964 — a trecut prin mai multe faze.

În primii ani a fost utilizat un chestionar cu un număr de 36 întrebări, el fiind întocmit de prof. Șt. Pașca, pe baza *Chestionarului IV. Nume de loc și de persoane*, a fostului Muzeu al limbii române. Treptat, chestionarul a fost îmbogățit cu întrebări noi, impuse de constatările de pe teren, astfel că azi s-a ajuns la un chestionar cu 50 de întrebări și nici pe acesta nu-l putem considera complet.

Întrebările în chestionar sînt grupate pe categorii de nume: A. *Prenume*; B. *Nume de familie*; C. *Porecle, supranume, nume populare*; D. *Diverse* — aici fiind cuprinse întrebările care nu au putut fi incluse în primele 3 categorii.

Problemele pe care au fost axate întrebările sînt în linii mari cele care se pun antroponomastului și anume:

1. Criteriile după care sînt date prenumele.
2. Dacă există deosebiri între prenumele pe care le dau țăranii, muncitorii — care lucrează în alte centre, dar cu familia sînt stabiliți în localitatea anchetată — intelectualii copiilor lor, deci dacă sînt diferențe între diferite categorii sociale;
3. Prenumele moderne; prenumele celor vîrstnici, ale celor maturi, ale tinerilor, ale copiilor. Deci s-a urmărit dacă există diferențe între generații.
4. Care sînt prenumele considerate frumoase și care urîte? Sînt interesante precizările care se fac în legătură cu așa-zisele prenume „frumoase” și „urîte”. Unele informatoare — pentru că mai ales cu femeii s-a lucrat în cazul adunării materialului antroponimic — spun că sînt frumoase „prenumele care au patron” și dau următoarele exemple: *Gabriel, Constantin, Ionel, Tincuța, Adrian, Petru, Mariana*. Prenume „urîte” sînt considerate „cele străine de limba noastră” cum sînt: *Olga, Zizi, Varvara, Matriona*, deși nu au cunoștințe care anume prenume aparțin limbii române și care altora.

5. Care sînt cele mai vechi nume de familie din sat, și care sînt numele de familie ale celor veniți din alte părți.

6. Care sînt porecele, supranumele și care este explicația lor etc.

Pe lângă chestionar, care are dezavantajul că nu permite culegerea întregului material antroponimic dintr-o localitate, izvoarele noastre de culegere a materialului au fost registrele de stare civilă — născuți, căsătorii, morți — și registrele agricole, care prezentau avantajul că îi aveau grupați pe toți membri unei familii: părinți, copii, uneori bunici, mătuși, unchi. Acest fapt ne permitea să constatăm imediat dacă prenumele unui

copil era dat după cel al vreunei rude apropiate cu care trăiau în aceeași gospodărie.

Din registrele de născuți, pe lângă prenume interesează data nașterii — care uneori ne arată că a fost respectat criteriul calendaristic — prenumele părinților — pentru a vedea dacă nu s-a ținut seama de criteriul genealogic, al nașilor.

Din registrul de căsătorii ne interesau prenumele și data nașterii, precum și numele lor de familie.

Materialul noi l-am copiat din registrele de stare civilă, începând cu cele mai vechi și apoi, din 5 în 5 ani sau chiar din 10 în 10 ani. Nu am copiat materialul an de an, deoarece s-a presupus că probabilitatea de apariție a unor prenume care să nu fie în cele copiate, este foarte redusă.

Culegerea materialului antroponimic este însă numai un prim pas, după el trebuind să urmeze altele pentru ca materialul să poată fi într-adevăr valorificat.

O problemă foarte dificilă care apare este aceea a „explicării” fiecărui nume (prenume, nume de familie, porecle, supranume etc.). Această explicare cuprinde stabilirea etimologiei sale, a sensului său. Un nume actual adesea este un vechi nume comun, folosit în urmă cu ani și acum ieșit din uz. Dar de aici decurge și o altă obligație: aceea de a determina, pe cât posibil, originea geografică a numelui. Problema e complicată deoarece numele nu sînt geograficește mai fixe decît persoanele care le poartă⁶. Această localizare geografică este foarte necesară însă pentru o interpretare cît mai corectă a numelor.

Informațiile primite de la informatori se impune însă să fie utilizate, în multe cazuri, cu mult spirit de discernămint, cu rezervă, cînd acestea nu ni se par verosimile. Informatorii, în dorința de a ne fi cît mai utili, sau dorind să spună cît mai multe, se lasă și ei în voia imaginației și improvizază explicații.

În unele studii mai noi de antroponimie, apărute în RIO⁷, se arată că metoda utilizată în vederea culegerii materialului antroponimic, este caracterizată prin 3 adjective: geografică, istorică și statistică. Pe noi ne interesează, în cazul de față, prima și ultima caracteristică. Studiarea istorică a sistemului de denotație românesc este o sarcină mult mai complexă și mai complicată, și, dacă nu în întregime, măcar în ceea ce este esențial, va fi rezolvată în TILR.

Metoda geografică precizează faptul că studiul numelor de persoane trebuie făcut într-o regiune nu prea limitată pentru a furniza material suficient în vederea unor constatări mai generale și nu prea vastă, pentru a fi materialmente posibilă.

Metoda statistică, — aceasta mai ales în atenția celor pe care îi interesează preocupările mai moderne din lingvistică — arată că importanța unui fapt se măsoară prin frecvența sa relativă. Dificultatea este

⁶ A. Vallet, *Notes sur la méthode de l'anthroponymie et sur les dictionnaires de noms de personne*, în „Revue Internationale d'Onomastique”, Anul 13, 1961, nr. 4, p. 288.

⁷ id., *ibid.*

cea a tuturor problemelor statistice : — statistica trebuie făcută pe o arie geografică restrînsă și pe o perioadă de timp destul de scurtă, ca să lase să apară diferențe pe care o statistică globală le-ar face să dispară.

În legătură cu problema culegerii numelor de persoane — de altfel ca și a numelor de locuri — s-ar mai putea pune și alte probleme. Noi am căutat să ne ocupăm de problemele care am crezut că sînt mai importante, lăsînd ca cercetări ulterioare să vină să le completeze.

Ceea ce subliniem încă o dată este faptul că între onomastică și dialectologie fiind o strînsă legătură și cercetătorii din cele două domenii pot și trebuie să colaboreze, acest lucru fiind util atît pentru unii cît și pentru alții.

Septembrie 1964

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

PRENUME ȘI NUME DE FAMILIE DIN SECOLELE XVIII ȘI XIX

DE

DOINA GRECU

Materialul pe care îl prezentăm este adunat din Banat, din comunele Berzovia, rn. Reșița (B) și Cacova, rn. Oravița (C) și a fost extras din registrele de morți (B 1782 — 1822), botezați (B 1781 — 1793, C 1776 — 1780) și spovediți (C 1797 — 1841).

Scrise cu chirilice, de mâini diferite, de către oameni cu deosebite grade de cultură, registrele prezintă multe greutăți în descifrare și unele nume nici nu au putut fi înțelese. Sînt numeroase cazurile în care modul de scriere a unui nume oscilează, încercîndu-se o redare cît mai fidelă, fie a pronunției, fie a presupusei forme „culte” (Jeico-Zeico-Zeicu; Mărcea-Mărtea-Martia; Găitin-Găicin; Hursu-Ursu; Peon-Păun; Țeganu-Țiganu; Drega-Drăga-Draga etc.).

Nu lipsesc nici greșeli cauzate de neatenție, în special omisiuni și introduceri de litere (Triflu-Trifu; Almjan-Almäjan; Cărbașu-Cărăbașu; Balalan-Balan-Bălan, Midea-Mindea; Totor-Totomir etc.).

Noi nu ne ocupăm decît de acele nume care nu figurează în *Dicționarul onomastic românesc* al lui N. A. Constantinescu (DO)¹, dicționar care, datorită surselor folosite, nu cuprinde întreaga noastră bogăție antroponomastică. De asemenea dăm numele care ni se par insuficient explicate în *Dicționar* și în a căror lămurire noile atestări și variante ar putea aduce ceva în plus.

Vom nota în dreptul numelor funcția lor antroponomastică (b. = prenume masculin; f. = prenume feminin; n.f. = nume de familie); vom indica de asemenea anul primei înregistrări în fiecare comună; date referitoare la frecvență și la apariția variantelor vom menționa doar atunci cînd discuțiile o cer.

¹ N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.

În explicarea numelor am utilizat în mod deosebit *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* literele A—Ș (R)² și articolul lui G. Weigand *Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft, Kürzungen und Neubildungen*, „Jahresbericht”, XXVI—XXIX (1921), p. 104—192 (W).

Pentru o mai ușoară urmărire, am împărțit materialul în :

1. Nume care nu figurează în DO³.
2. Nume care pot fi explicate din nume sau teme din DO.
3. Nume (variante) care sînt înregistrate în DO, dar pentru materialul nostru necesită o altă explicație.
4. Nume care sînt atestate în DO fie numai ca masculine, fie ca feminine și pentru care materialul nostru atestă celălalt gen.

1

ADVIGA (f. 1798 C) < *Hedviga*.

BILI (n.f. 1780 C) = gen. *Bilu* < srb. *Bilo* (R). Prenumele *Bilu* nu îl avem atestat. Cf. și genitive ca : *Anuța a Gruii Șest, Căta a Iovi Balină, Anghia Chicionilor, Drăghina Iorghii Jac* și mai ales *Iova Suli* (1780 ; *Suli* = gen. *Sulea*).

BITOMIR (b. 1799 C) cf. bg. *Vitomir* (W 191).

BLAGOE (b. 1787 B) < srb. *Blagoje*, hip. *Blagomir* (R).

BOBOLOȘ (n.f. 1784 B) < *bobolôș* s.m. = (Ban.) „floricelă de porumb, cocoșei”.

BOIȚA (f. 1816 C) < *Boia* < srb. *Boja*, hip. *Bogoslava* (R) + suf. *-ița*. Prenumele *Boia* nu îl avem atestat.

BOLOVAN (n.f. 1798 C) < *bolován* s.m.

BRĂICA (f. 1810 C) < srb. *Brajca*, hip. *Braja* și *Brajo* (R).

CERBONEA (n.f. 1799 C) < *cerb* s.m. + suf. *-oănă*.

CETINA (f. 1797 C) cf. srb. *Cetinja* (R). Forma *Cetina* în loc de *Tetina* probabil sub influența grafiei. Pentru forma *Cechina* (1783 B) cf. și srb. *Čeka, Čekić* (R). S.f. *cetină* nu este cunoscut în aceste comune. Azi se pronunță *ćicina*.

CHESĂRI (n.f. 1777 C) < *chisări* s.m. = (Ban.) „un anumit fel de topor folosit pentru scobit în lemn”.

CILA (n.f. 1776 C) < srb. *Čile*, hip. *Jabučilo*, sau *Čilo*, prenume masculin (R) + suf. *-a* (DO LIV). Cf. sprn. *Cilu* (B) și DO 238.

CIOLOCA (n.f. 1776 C) < *ciul*, *-ă* adj. = (Ban.) „fără o ureche” + suf. *-oc* (ca în *surdóc, bolîndóc*) + suf. *-a*. Cf. și srb. *Čolak, Čolaković* nume de familie, *Čulôka* nume de capră (R).

CIZMAȘU (n.f. 1778 C) < *cizmă* s.f. + suf. *-aș*.

CÎRCIOBANU (n.f. 1799 C) < *cîrciob*, *-ă* adj. = (Ban., despre oameni) „strîmb” + suf. *-an*.

² Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, U knjižarnici Lavoslava Hartnina na prodaju, Zagreb 1880—1960.

³ Am inclus în această categorie și acele nume care au o temă comună ca fonetism cu unele nume din DO, dar care în materialul nostru nu se pot explica din această temă.

- CÎRȘOVANU (n.f. 1800 C) < *ciršován*, -ă adj., s.m. și f. = „carașovean, din Carașova”.
- COLEȘE (n.f. 1798 C) < *colేశă* s.f. = (Ban.) „mămăligă”.
- COPLEA (n. f. 1776 C) cf. srb. *Kópijević*, *Koplević*, nume de familie (R).
- COSANA (f. 1776 C) < srb. *Kòsana* (R).
- COVACIO (n. f. 1798 C) < *cováci* s.m.
- CRIȘANA (f. 1777 C) < *Crișán* + suf. -a.
- ORIȘA (f. 1827 C) < *criș-ă* adj. = „norocos, fericit” (CADE) „bogat, fericit, favorizat (s. plin) de noroc, vrednic de invidiat; mare, robust, puternic” (DA). Nu avem atestat un masculin *Crișu*.
- CUZMA < bg. *Kuzma* (W. 182), srb. *Kozma* (R). Cf. DO 35–36.
- DORCA (f. 1808 C) < srb. *Dorka* (R). Cf. DO 159.
- FIRCA (n. f. 1798 C) < srb. *Ferco*, hip. Ferdinando. Un prenume masculin *Fircu* care + suf. -a > *Firca*, nu avem atestat.
- FIRCON (n. f. 1798 C) < *Firca* + suf. -oanē.
- GĂICIN (b. 1785 B) < srb. *Gajčín* (R). Forma *Găitin* (1783) este literarizată, *Găicin* fiind probabil considerată de preot ca o pronunțare locală (ca în *la tine* > *la cine*).
- GĂITEA (n. f. 1786 B) < *Găitin*, cu schimbare de sufix. *Găicea* (1785)⁴.
- GORNICU (n. f. 1786 B) < *górníc* s. m. = „paznic de cîmp”.
- IAGODA (f. 1801 C) < *iágodă* s.f. = (Ban.) „fructul iagodului; dudă”. Cf. srb. *Iagodič* nume de familie (R).
- ICONIA (f. 1778 C) < srb. *Iconija* (R). Forma mai nouă, *Icoana* < *icoánă* s. f.
- ILCA (f. 1834 C) < srb. *Ílka* (R).
- IOȚA (n. f. 1797 C) hip. *Ióva* (> *Ioviță* > *Ioța*). Pt. *Ioviță* cf. srb. *Ióviča*.
- IOȚAN (n. f. 1799 C) < *Ioța* + suf. -an.
- IOVANCA (f. 1778 C) < srb. *Jòvanka* (R).
- ISAFȚA (f. 1798 B) < *IlisafȚa*.
- MĂDA (f. 1783 B) < srb. *Măda* < Mandalijena, sau *Meda* prenume feminin (R). Cf. bg. *Mada*, -o, *Medo* (W. 183), DO 314.
- MĂDINA (f. 1806 C) < *Măgdălina*. *Măgina* (1811), cu fonetism local. Forma *Medina* (1798) este doar o problemă de grafie, așa ca și în *Мерис* sau *Мерис* pentru *Maria*.
- MĂGURIANUL (n. f. 1776 C) < *Măgura* (nume de localitate în Ba.) + suf. -eanu.
- MAȚARU (n. f. 1790, B) < maț s.n. + suf. -ar.
- MEILĂ (b. 1776 C) < *Mihailă*.
- MIHUICĂ (b. 1783 B) < *Mihu* + suf. -uică (DO LXVI).
- MIXA (f. 1806 C) < *míxă* s.f. = (Ban.) „zambilă”.
- MUGUREANU (n. f. 1799 C) < *măgur* s.m. + suf. -eanu.
- NEDA (b. 1800 C) < srb. *Neda*, hip. Nedelko (R); cf. și bg. *Neda* (W. 184), DO 116.

⁴ De la *Găitin* și *Găitea* există azi și un hipocoristic, *Gaita* < srb. *Gajto* (R).

NERANGIA (f. 1833 C) < srb. *Neranĵa* (R), bg. *Nerandza* (W. 184). *Neranĵa* (1827), *Neranĵia* (1833), *Nerandia* (1837).

OȚA (n. f. 1797 C) < *Ioța*, probabil din situații ca *Mihai Ioța*, *Matei Ioța*.

OȚAN (n. f. 1779 C) < *Ioțan*.

PANĂ (b. 1786 B) < srb. *Páne* (R). Numele fiind scris cu chirilice, e probabil să fie corectă interpretarea *Pan*, nu *Pană*, ь neavînd adesea nici o valoare.

PEPI (b. 1786 B) cf. srb. *Pé p o*, hip. Iosif și Petar, precum și *P e p i*, hip. Iosif și n.f. (R). Azi *Pepi* e considerat hipocoristic al lui *Petru*.

PUPU (n. f. 1776 C) < *pup* s.m. = (Ban.) „boboc de floare”.

RADIVOI (n. f. 1800 C) < srb. *Radivoj* (R), bg. *Radivoj* (W. 186).

RAICO (b. și n. f. 1798 C) < srb. *Rajko* < *Raj* sau *Rajo* (R), bg. *Rajko* (W 186).

RĂITARU (n. f. 1785 B) < germ. *Reiter* (= cavalerist, călăreț), cf. și srb. *r a i t e r* ib.

SIBINCA (f. 1808 C) < srb. *Sibinca* (R). *Săbenca* (1803), *Sibenca* (1808).

SLOVANA (f. 1828 C) < *Slovan* + suf. *-a*. *Slovan* < srb. *Slovan*. Nu avem atestat prenumele masculin *Slovan*.

SOȚA (f. 1827 C) < srb. *Soka* (R). Cf. DO 372.

SPASOE (n.f. 1798 C) < srb. *Spasoja*, *Spasoje*, prenume masculin (R); cf. și bg. *S p a s j o* (W 188).

STAMINA (f. 1808 C) < srb. *Stamena* (R), bg. *Stamena* (W 188). *Stanima* (1808) prin metateză.

TEMA⁵ (n. f. 1797 C) < hip. *Timotei*. Cf. bg. *T e m a* (W 189).

TOTOMIR (n. f. 1783 B) Cf. bg. *T o t o* < *Todor* (W 190); *-mir* e un sufix răspîdit în antroponimia sîrbă și bulgară (*Voimir*, *Dragomir*, *Velmir*, *Liubomir* etc.). Cf. DO 386.

ȚĂGREA (n.f. 1782 B) < țăgră s.f. = (Ban.) „arătătoarele ceasornicului, (la pl.) pirostrie” + suf. *-ea* (DO LVII).

VELCU (b. 1797 C) Cf. bg. *V e l c o* (W. 1900).

VOIU (b. 1787 B) Cf. bg. *V o j o* (W. 191).

VUVĂ (n. f. 1788 B) < *vúvă* s.f. = (Ban.; învechit, numai în expr.) *a da cuiva* (vreo) două *vuve* „a da cuiva (vreo) două palme; a lovi, a bate pe cineva”.

2

ARȚIA (f. 1807 C) < *Areta* + suf. *-ia* (> *Areția* > *Arția*).

BOSUICA (f. 1776 C) < *bosuioc*, var. *busuioc*, s.n. *Bosăica* (1779), *Bosica* (1778). Cf. DO 225.

CĂTA (f. 1808 C) hip. *Ecaterina*

⁵ Deoarece *Rječnikul* nu a apărut decît pînă la litera Ș inclusiv, pentru cele ce urmează nu am avut posibilitatea comparării numelor românești cu cele sîrbești.

CONDAN (n.f. 1778 C) < *Conda* (b., f.) < srb. *Kõnda* (R) + suf. -an. *Conda* nu îl avem atestat. Cf. DO 247.

FIU (b. 1787 B) < fiu s.m., pe cale livrescă, el neexistând ca apelativ în graiul localnicilor. DO 275 atestă doar derivate de la Fiu. Azi, ca sprn., bisilabic, accentuat *Fiu*.

MAGDALĂ (f. 1839 C) < *Magdalena*. Cf. și numele de localitate *M a g d a l a*.

MAGDELA (f. 1789 B) < *Magdalena*.

MĂRCEA (b. 1784 B) < (Ban.) *Mărcin* (< *Martin*). *Mărtia* (1786), formă literarizată pentru *Mărcea*. Cf. srb. *Mărceo* < *Marcel* (R) și DO 101, 103.

MINGEA (n. f. 1787 B) < *Mindea* (1787 B, 1789 C) pentru a cărui explicație cf. DO 444. Există atestat și n.f. *Minda* (1787 B). Azi el nu mai apare decât în Cacova. În Berzovia există multe familii *Mingea* dar nici una *Mindea*. Există de asemenea topon. *Mindóh* — numele unei ulițe mărginașe.

MINDA (n.f. 1787) v. MINGEA.

MITUCĂ (b. 1787 B) < *Mitu* (< *Mitru*) + suf. -ucă. Cf. DO 43.

SÎRBONE (n. f. 1800) < sîrb + suf. -oane. Cf. DO 371.

TURCONI (n.f. 1776 C) < *turc* + suf. -oane. Cf. DO 393 — 394.

URȘICA (f. 1819 C) < *urs* s.m. + suf. -ica sau de la *Urșina* cu schimbare de suffix. Cf. DO 401.

URȘINA (f. 1798 C) < *urs* s.m. + suf. -ina. Cf. DO 401.

VUIANA (f. 1777 C) < *Vuian* (*Vuia* < srb., bg. *Vujo* + suf. -an) + suf. -a. Cf. DO 412.

VUIMIR (b. 1779 C) cf. bg. *Vujo*; suf. -mir v. Bitomir, Totomir. Cf. DO 412.

3

AGOSTIN (b. 1784 B) *Agostin* (1798) este luat prin intermediul sîrbilor (*Agòstîn*, *Agostina* R). Cf. DO 18.

CĂRĂBAȘ (n.f. 1776 B). DO 229 explică pe *Carabaș* „oaiie cu bot negru”. Pentru materialul nostru pare mai verosimilă explicația din *cărăbbă* s.f. = (Ban.) „instrument muzical de suflat, făcut din pene de gîscă” + suf. -aș, așa ca și *Fluieraș* (< *fluier* + -aș), *Ceteraș* (*ceteră* + -aș).

ENEȘEL (n. f. 1788 B). DO 51 „Enăș/el, (-escu v. Ioan VI 137”. În părțile de unde am cules materialul nu există prenumele *Ene*; există doar un *Enciu* (<bg. *Enчо*). Eneșel pare provenit dintr-un supranume *Ienășăl* < *ienășăl* s.m. = (Ban.) „numele unei sărbători”.

MUICĂ (b. 1776, n.f. 1778) < srb. *Mujica*, *Mujko* (R). Cf. DO 315.

ACTIMIA (f. 1799 C) fem. lui *Actimie*. Cf. DO 3.

ARMACA (f. 1783 B) fem. *Armag* < *Parmeniu*, cf. DO 183. Sau, poate, *Arma/n/ca*.

BRADA (f. 1786 B) fem. *Bradu*. Cf. DO 213.

MĂRGU (b. 1776 C) masc. *Marga*. *Margu* (b. 1789). Cf. DO 316—317, 319.

MUIȚA (f. 1800 C) fem. *Muică*. Poate și din *muică* s.f. = (Ban.) „mamă”. Cf. DO 315.

OGRINȚA (f. 1778 C) < *Ogrin* + suf. *-ca*, Cf. DO 400.

SORINȚA (f. 1777 C) < *Sorin* + suf. *-ca*. Prenumele *Sorin* nu îl avem atestat. Cf. DO 372—373.

SMADA (f. 1808 C) fem. *Smădu*. Cf. DO 372. Tot după culoarea pielii, a ochilor cf. prenumele *Porumba*, *Băla*, *Iagoda*.

Se observă cu ușurință că majoritatea numelor și a variantelor atestate sînt de proveniență sîrbă. Faptul se datorește nu numai conviețuirii cu sîrbii, ci și influenței exercitate timp de mai bine de un secol și jumătate de episcopia Virșețului asupra vieții culturale din Banat. Dovadă sînt și numeroasele nume de familie în *-ov -ovă, -ovici* atestate în materialul nostru, nume de foarte multe ori românești, aceste sufixe ilustrînd aici tendințe de sîrbizare a numelor⁶.

Apar apoi unele nume provenite de la apelative — de obicei nume de plante și animale: *Mixa*, *Bosuica*, *Urșica*, *Urșina*, *Brada* și multe altele din cele atestate și în DO.

Cea mai mare parte din prenumele prezentate nu mai există azi iar cele care mai circulă în denotație sînt întîlnite de obicei la persoane în vîrstă și considerate „bătrînești” și „urite”. Azi ele se atribuie foarte rar noilor născuți și, prin urmare, sînt pe cale de dispariție.

Noiembrie 1964

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

⁶ Adăugarea acestor sufixe nu a fost numai o modă, ci, pentru intelectuali, o obligativitate.

MODERNIZAREA SISTEMULUI DE DENOMINAȚIE CU PRENUME ÎN VALEA BISTRITEI (BICAZ) ¹

DE

SABINA TEIUȘ

Una din problemele aproape de loc studiate în antroponimia românească este cea a modernizării prenumelor ². Cu privire la această chestiune găsim doar observații incidentale în corpul unor studii mai ample asupra numelor și prenumelor. Astfel Șt. Pașca constată că „o tendință generală în sistemul de denotație personală de pretutindeni e aceea a modernizării numelor de botez” ³, dar nu dezvoltă în mod special problema. Aici ne-am propus să urmărim câteva aspecte ale acestui fenomen, așa cum se prezintă el în Valea Bistriței (Bicaz).

În articolul *Criteriile de alegere a prenumelor în Valea Bistriței* ⁴ spuneam că, în ultimele decenii, se conturează o nouă tendință în sistemul de denotație cu prenume. Este vorba de înlocuirea, într-o măsură din ce în ce mai mare, a criteriului calendaristic și a celui genealogic de alegere a prenumelor cu cel estetic, care oferă posibilitatea unei alegeri mai elastice a prenumelor, ducând astfel la înprospătarea fondului de prenume existent. De obicei, sînt considerate frumoase și, implicit, preferate, împrumuturile recente din alte limbi, precum și acele formații pe teren

¹ Prenumele luate în discuție în articolul de față au fost extrase din materialul antroponimic adunat de un colectiv de cercetători de la Institutul de lingvistică din Cluj din următoarele localități: A = Audia, B = Buhalnița, Bb = Boboteni, Bi = Bistricioara, Br = Brînzeni, Bz = Bicaz, C = Cîrnu, Cg = Călugăreni, Co = Coroiu, Cp = Capșa, Do = Dodeni, Dr = Dreptu, F = Fîrțiți, G = Galu, Gb = Gălbezeni, H = Hangu, IA = Izvorul Alb, L = Largu, P = Potoci, PF = Pîrtu Fagului, PL = Poiana Largului, PR = Poiana Răchiți, Pr = Poienari, PT = Poiana Teiului, R = Roseni, Rg = Ruginești, Rp = Răpciuni, Ru = Ruseni, S = Schitu, Se = Secu, Sv = Săvinești, T = Topolicești.

² În această problemă, cf. S. Teiuș, *Tendențe noi în sistemul prenumelor din comuna Cuzdrioara (raionul Dej)*, în CL, VI (1961), nr. 2, p. 415.

³ Cf. Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p. 30.

⁴ În CL, VII (1962), nr. 2, p. 315.

propriu care aduc o notă modernă față de prenumele tradiționale. De asemenea, unele prenume vechi, cum este cazul numelor istorice sau al unor prenume de formație românească, după o îndelungată absență din antroponimie, sînt din nou întrebuițate. Astfel în cel mai nou strat de prenume se pot deosebi cîteva categorii: împrumuturi recente din limba latină, din limbile occidentale sau din cele slave, nume istorice, prenume de formație românească etc. La început, aceste prenume au fost adoptate, de obicei, de intelectuali. De la ei și, în general, de la oraș, prenumele noi au trecut și la meseriași, muncitori, țărani.

Analizînd materialul onomastic din Valea Bistriței, am constatat că un loc foarte însemnat în cadrul prenumelor moderne îl ocupă împrumuturile din alte limbi⁵. Nu se poate face, însă, întotdeauna o delimitare precisă a originii unui prenume. Adesea, criteriului estetic i se suprapune cel calendaristic, ducînd astfel la apariția unor prenume care pot fi considerate împrumuturi din alte limbi, dar și nume hagiografice. Cînd va fi cazul, vom face referirile necesare în note.

Din categoria împrumuturilor, cele mai numeroase și mai frecvente sînt prenumele de origine latină⁶: *Victor* (Cg 1903⁷, Br 1910, IA 1919, PL 1925, Ru 1927, Sv 1927, PT 1930, L 1931, C 1934, H 1934, B 1936, Pr 1938, Cp 1940, Co 1945, Bz⁸), *Virginia* (B 1903, A 1914, H 1914, Rp 1915, IA 1919, Se 1919, Dr 1922, PF 1922, R 1923, Bb 1924, Cg 1929, Bi 1933, P 1939, Cp 1941, PR 1941, Sv 1941, PT 1949, Bz, S, T), *Cicerone* (H 1906), *Reasilvia* (T 1906, A 1919, Sv 1924, Ru 1928, L 1932, PF 1932, PT 1933, Cg 1941, Br 1943, Dr 1943, Co 1954), *Valer(iu)* (Se 1909, Rp 1930, Co 1937, L 1943, Dr, Sv), *Cornelia* (B 1910, Gb 1924, Bz 1925, Cg 1925, C 1928, H 1934, Bi 1938, Dr 1941, L 1946, Rp 1947, P 1949, IA 1952, Se), *Cezar* (Rp 1913, PT 1924, PL 1937, PR 1940, L 1941, H 1948, Bi), *Valeria* (F 1919, A 1920, Bb 1926, PL 1926, Rp 1926, B 1927, Br 1928, H 1929, PR 1932, Co 1934, Se 1934, L 1943, R 1945, Bi 1947, Dr 1951, PT 1953, P), *Silvia* (Bi 1920, Sv 1920, Dr 1923, IA 1924, H 1926, A 1930, B 1930, R 1932, L 1937, PR 1939, Br 1940, T 1940, G 1941, Bb 1948, C 1951, Se 1951, Bz, F, PL), *Iuliana*⁹ (Rp 1922, T 1931, PL 1938, PR 1938, A 1943, Ru 1943, Se 1944, H 1947, B 1954, Cp 1954, Bb, Dr, Gb), *Virgil* (PT 1923, H 1924, Bz 1925, B 1926, PF 1941, Dr 1942, Rp 1943, Co 1945, Se 1949,

⁵ Pentru stabilirea originii prenumelor în discuție am folosit următoarele lucrări: Gherasim Timuș, *Dicționar aghiografic cuprinzînd pe scurt viețile sfinților*, București, 1898, Ștefan Pașca, *op. cit.*, Antoine Audebert, *Dictionnaire analytique des prénoms*, Paris, 1956, N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.

⁶ Cîteva prenume de origine latină, deși atestate încă în sec. al XIX-lea în unele comune, apar abia în sec. al XX-lea în cele mai multe localități: *Victoria* (Rp 1857, H 1879, B 1889, A 1891, Bz 1895, C 1895, PF 1896, PR 1898, Bb 1909, S 1909, Dr 1911, Co 1919, Bi 1922, Gb 1924, Se 1925, PT 1929, T 1933, Cg 1937, Ru 1955, L), *Emilia* (Rp 1882, C 1907, Cp 1914, H 1915, PT 1922, PL 1925, A 1926, Bi 1927, Sv 1927, Bb 1932, PF 1933, L 1937, PR 1937, Dr 1938, Se 1944, B 1945, Cg 1947, S 1949, Ru 1955), *Iulia* (Sv 1897, Bi 1903, C 1932, Dr 1935, A 1948, PF).

⁷ Dăm numai anul primei atestări din localitățile respective.

⁸ Siglele fără an reprezintă date obținute din răspunsurile la chestionarul antroponimic.

⁹ Cf. și numele hagiografic.

Bb, S), *Laurenția* (C 1924, PR 1927, IA 1945, L 1945, Co 1948, G 1949, PL 1949, Cg 1954), *Onoriu* (Bz 1925), *Emil* (IA 1926, Co 1927, PL 1927, PT 1927, Rp 1927, B 1928, Dr 1933, L 1933, C 1934, PR 1935, A 1939, Sv 1942, Bi 1943, G 1943, Cp 1949), *Emilian* (Bi 1926, Rp 1932, PT 1938, G 1939, B 1946, IA 1949, Cg 1951), *Lucia*¹⁰ (A 1927, T 1927, Gb 1929, H 1929, G 1930, L 1933, Br 1935, PL 1935, Rp 1940, Bi 1944, Co 1945, Br 1948), *Aurora* (Rp 1928, H 1929, Cg 1930, A 1937, Bi 1945, Se 1945, S 1949, G 1950), *Adrian*¹¹ (H 1929, Rp 1929, Co 1936, L 1939, Cp 1943, Bb 1945, Gb), *Aurelian* (B 1929, H), *Cornel(iu)* (B 1929, L 1937, Rp 1949, Cg, Do, IA), *Felicia* (IA 1929, G 1933, H 1933, B 1935, Rp 1935, PT 1939, B 1952, PR 1954, L 1955, Ru 1955, Dr, PL), *Lucian*¹² (PT 1929, Br 1953, Cg 1953, Dr), *Remus* (H 1929, C 1930), *Traian* (PL 1929, Rp 1930, H 1935, IA 1938, C 1940), *Valerian* (PT 1929, Rp 1939, Cg 1948, Bi 1950, H 1952), *Livia* (T 1931, Bi), *Octavian* (Rp 1931, Cg 1933, Co 1933, IA 1938, H 1939, B 1954, Gb), *Vicențiu* (Rp 1931), *Octav* (Rp 1932, Bi 1933, PT 1934, Cg 1937, Br 1946, PL 1946, Bz, Gb), *Ovidiu* (H 1932, PT 1934, PL 1944), *Horățiu* (Rp 1935), *Laurențiu* (Se 1935, Cg 1938, PT 1943, Co 1945, Dr 1948, Ru 1954, PR 1955, Do, L), *Iustin* (L 1937, H, PL, PT), *Liviu* (C 1941, G 1943), *Tiberiu* (Rp 1941), *Sever*¹³ (PF 1943), *Titus* (Rp 1943, Gb 1952), *Veturia* (Cp 1945), *Pompilia* (Rp 1949), *Iulian*¹⁴ (B 1951, H), *Iuliu* (Dr 1951), *Claudia* (PT 1952). Din lista dată mai sus, reiese că cele mai multe prenume de origine latină au intrat în această regiune după 1926.

Împrumuturile din limbile romanice apusene apar în Valea Bistriței abia în secolul nostru : *Georgeta* (Rp 1902, IA 1922, H 1937, B 1940, Bz 1945, C 1945, PF 1945, PT 1946, Sv 1947, Br 1948, Cp 1948, G 1952, Cg 1953, Se 1953, P 1955, PT 1955, Ru 1955, T 1956, PL), *Clemansia* (Bz 1905, S), *Constanța* (G 1905, Rp 1920, H 1939, PL 1950), *Paul*¹⁵ (B 1906, Bz 1925, Rp 1925, Se 1935, Bb 1946, Sv 1947, PL), *Florentina* (Se 1908, T 1933, Rp 1936, A 1947, H 1950, PF), *Rozina* (Se 1911, Cp 1934, G 1943), *Aneta* (B 1912, A 1913, Se 1913, Rp 1916, L 1918, Sv 1924, T 1928, C 1937, Bi 1938, Cg 1939, IA 1939, PR 1940, Bb 1941, PF 1952, Cp, G, Gb, Pr, S), *Mirela* (H 1914, Cp 1953, B 1955, C, Do, Rg), *Leontina* (Se 1915, H 1930, A 1935, G 1943, Bi 1952, Rp 1956, L 1955, PL 1955), *Paulina* (A 1919, Co 1940, Se 1953), *Valentina*¹⁶ (G 1919, Rp 1931, Cg 1932, H 1932, Cp 1937, Bb 1939, PR 1941, Dr 1942, Bi 1944, PL 1945), *Corina* (R 1922, Rg), *Florența* (Sv 1925, Br 1926, Rp 1934, PF 1945, Cg 1955), *Marcel* (Bz 1925, Dr 1939, PR 1951, B 1953, Bi 1955), *Marieta* (Bi 1925, T 1945, PT 1947, Se), *Jana* (Rp 1926, Dr 1927, Cp, Do, T), *Valentin*¹⁷ (B 1926, Rp 1929, A 1930, Co 1932, H 1932, G 1937, Bb 1938,

¹⁰ Cf. și numele hagiografic.

¹¹ Cf. și numele hagiografic.

¹² Cf. și numele hagiografic.

¹³ Cf. și numele hagiografic.

¹⁴ Cf. și numele hagiografic.

¹⁵ Cf. și numele hagiografic.

¹⁶ Cf. și numele hagiografic.

¹⁷ Cf. și numele hagiografic.

Bi 1951, Se 1953), *Angela* (Br 1929, Rp 1929, Sv 1930, PL 1934, L 1936, B 1944, Ru 1955, R 1958), *Antoneta* (PT 1929, Rp 1935, IA 1937, B 1941, Gb 1942), *Laura* (Rp 1930, IA 1932, Se 1949), *Artemiza* (Rp 1932), *Camelia* (PR 1932), *Severina* (B 1932), *Argentina* (PL 1934, Br 1935, PF 1955), *Cecilia* (Co 1934, H 1935, Bi 1947, PT 1955, Dr, L, PL), *Filomela* (B 1936), *Nicoleta* (Cp 1936, Bz 1945, C 1947), *Mihaela* (H 1939), *Adriana* (Cp 1941, Rp 1942, PT 1955, Sv 1955, L), *Gabriel* (Bz 1945, Do), *Gabriela* (Bz 1945, Ci 1945, Rp 1946, T 1955, Do, PR), *Simona* (C 1945), *Marcela* (B 1946, Rp 1949, Co 1955, Dr 1955, Cp), *Otilia* (Se 1949), *Paula* (H 1949), *Alice* (B 1951), *Fausta* (PT 1955, PL), *Fernanda* (Dr 1955, PF), *Jorj* (Dr, PR), *Violeta* (S). Aceste prenume au putut intra la noi direct din franceză sau din italiană. Însă nici în acest caz nu se poate spune întotdeauna cu precizie din care limbă provin.

Unele prenume au putut intra în același timp atît din limbile române cît și din limba germană, dar și numai din limbile romanice prin intermediul celei germane, cum ar fi ¹⁸ : *Mariana* (Bz 1905, B 1939, Rp 1948, PT 1951, Se 1954, PL 1955), *Elvira* (Dr 1910, G 1914, Sv 1914, T 1917, Bb 1919, PL 1921, H 1922, L 1923, Rp 1924, Co 1929, IA 1929, Bi 1930, A 1931, Cg 1932, PF 1932, PR 1934, B 1947, Br, P), *Adela* (L 1922, Se 1938, Rp 1943, IA 1950), *Iosefina* (Co 1922, L 1923, Rp 1924, PL 1924, Se 1925, A 1933, Br 1947, H). Altele au intrat direct din germană ¹⁹ : *Ermil* (S 1909, H 1929, G 1931, P 1935, Rp 1937, Bb 1939, Cg 1940, T 1947), *Stela* (H 1924, PT 1929, Co 1938, PL 1943, Gb 1948), *Rozalia* (A 1943, Cg, Rp).

Cîteva prenume noi, aflate în Valea Bistriței, au intrat în antroponimia noastră din grecește, direct sau prin intermediul limbilor occidentale : *Olimpia* (Bz 1915, G 1918, Co 1920, IA 1928, H 1937, B 1940, L 1941, PR 1954, Rp 1955), *Simfona* (H 1932, A 1933), *Lidia* (B 1935, H 1936), *Melania* ²⁰ (C 1941).

Față de prenumele intrate la noi din limbile occidentale, cele provenite din limbile slave sau din literatura rusă sînt mult mai puține la număr : *Olga* (Rp 1906, H 1923, PF 1923, Bi 1933, A 1934, Cg 1935, B 1936, Sv 1938, Dr 1940, Se 1941, Ru 1943, PL 1945, S 1949), *Tatiana* (Rp 1929, S 1929, Bi 1930, PL 1930, C 1932, H 1933, Sv 1934, IA 1936, B 1940, Cg 1943, PT 1943, P 1949, Bb 1951, Co 1952), *Tamara* (PR).

Numele unor personalități din istorie sînt mult apreciate. Astfel în Valea Bistriței încep să apară, în ultimele decenii, prenume ca : *Mircea* (Bz 1925, PF 1925, H 1927, Rp 1933, Dr 1934, IA 1935, PL 1938, A 1941, Se 1944, B 1950, C 1950, F, P), *Cantemir* (Br 1926, Bi 1934), *Radu* (Rp 1927, H 1943, B 1945, L 1945, Br 1955, PL 1955, Do, F, Pr), *Dragoș* (Rp 1937), *Bogdan* (Bi 1949, Bz), *Gelu* (L 1952), *Voichița*

¹⁸ Cîteva prenume de acest fel au intrat în unele localități înainte de 1900 : *Isabela* (B 1885, Rp 1929), *Ortansa* (B 1899, Cp 1916, C 1925, Cg 1929, Rp 1929, Bi 1930, PF 1931, Se 1936, H 1939, G).

¹⁹ Două prenume din acest grup au intrat în Valea Bistriței înainte de 1900 : *Amalia* (Bz 1875, L 1924, Cg 1925), *Terezia* (H 1899, Bi 1903, Rp 1952). *Terezia* a putut fi luat, în același timp, și din maghiară.

²⁰ Cf. și numele hagiografic.

(Bi 1954). Tot ca nume istoric poate fi considerat și *Balașa* (H 1939), întâlnit foarte des în familiile de boieri din epoca fanariotă (în forma *Bălașa*).

O altă categorie de prenume noi au la bază un apelativ: *Margareta* (B 1903, Bi 1915, Cp 1924, Rp 1924, R 1933, H 1932, PF 1932, C 1936, P 1939, G 1943, PR 1945, PL 1949, Co 1951, Cg 1955, L 1955, Dr, Rg), *Viorica* (Rp 1917, B 1927, H 1929, Ru 1929, PT 1930, Dr 1931, IA 1932, Bi 1936, Bb 1939, Sv 1942, Cg 1943, G 1943, PF 1947, Se 1950, T 1950, C 1952, R 1952, Bz, PR, S), *Codrina* (PR 1921, Br 1930, B 1932, Bz 1935, Se 1948), *Flor* (Cg 1928), *Sorin* (Bz 1931), *Florin* (B 1932, R 1942, Rz 1945, Rp 1947, Cg, Do, Pr, Rg), *Doina* (Rp 1935, H 1939, G 1946, Sv 1947, Pr 1954, Bi 1955, PF 1958, Ru, S), *Luminița* (H 1939, Pr), *Viorel* (T 1939, Cg 1940, L 1941, PL 1941, Sv 1946, G 1950, PT 1950, R 1951, Bz, IA, PR, Rp), *Lăcrămioara* (G 1942, B 1955, PF), *Românța* (Bi 1950), *Brîndușa* (Co 1951), *Albinița* (Cg).

Unele prenume feminine derivate de la cele masculine cu sufixul motional *-a* sau cu sufixul *-ina*²¹, conțin o notă modernă față de prenumele de la care derivă: *Augustina* (PL 1914, H 1941), *Alexandra* (L 1915, B 1921, H 1923, PR 1927, Cg 1938, PL 1944, Gb 1946), *Dumitra* (Rp 1929), *Steliana* (H 1940, B 1947, Se 1952, F), *Viorela* (B 1952), *Dana* (C 1955), *Valeriana* (L); *Alexandrina*²² (PF 1907, H 1908, IA 1909, PT 1911, C 1913, Dr 1915, A 1919, B 1919, Se 1921, Ru 1923, Bi 1924, Rp 1926, S 1926, Cp 1935, Sv 1936, L 1945, Br 1951, PR 1955, Gb), *Niculina* (Rp 1912, L 1919, H 1922, Bb 1931, B 1933, Cg 1933, Cp 1933, Sv 1936, C 1937, Dr 1937, IA 1937, T 1937, PL 1939, Bi 1944, R 1944, Se 1949), *Melentina* (Bb 1930, Bi 1936, H 1939), *Teodorina* (C 1933, Rp 1935, Bi 1940), *Dumitrina* (Rp 1942, B 1948, H 1949, S 1949, Bb 1950, Bi 1955, Cg), *Vasilina* (Bi 1950), *Cezarina* (H). Mai puțin obișnuite în antroponimia românească sînt prenumele derivate cu sufixele *-eta* și *-ela*. Totuși, în ultimul timp, aceste derivate încep să se impună²³: *Arsineta* (Se 1927, Bi 1929, H 1944, B 1945, Rp 1945, PR 1946, R 1946, T 1947), *Ioaneta* (Bi 1935, Rp 1946), *Maricela* (Bb 1951), *Grigorieta* (Gb 1954).

Adesea, formele hipocoristice, pe lângă valoarea afectivă, au și un caracter modern. Tocmai din acest motiv, unele dintre ele au devenit prenume independente în Valea Bistriței, făcînd parte din ultimul strat de prenume: *Aurica* (Rp 1906, Bz 1915, H 1916, B 1924, T 1924, Gb 1927, Ru 1929, PR 1932, Bb 1933, IA 1935, A 1936, PL 1938, Bi 1939, PF 1939, Dr 1940, C 1942, Cg 1946, P 1949, Br 1952, Co 1952, Do, Pr, Rg, S), *Fânica* (T 1921, Cp 1922, Cg 1943, G 1950), *Amalița* (Bi 1923), *Lența* (Sv 1922, Rp 1936, Bz, Bi, Cg, H, S), *Dumitrița* (Se 1926, P 1949, IA 1954, Pr), *Lucica* (PL 1930, Rp 1930, Co 1931, Cg 1945, Bb 1949, H 1949, B 1950, Se 1953, Gb, PF, PR, Pr, S), *Tuța* (Rp 1930), *Valerica* (H 1930, IA 1934, B 1954, F, L, Rg), *Elenuța* (B 1931), *Virginica* (PF 1931,

²¹ Cf. S. Teiuș, *Sufixe noi în antroponimia românească*, în LR, XI (1962), nr. 2, p. 152.

²² Interesant este cazul prenumelui *Alexandrin* (Bi 1929), format de la *Alexandrina*.

²³ Cf. S. Teiuș, *op. cit.*, p. 151.

A 1938, B 1940, C 1950, Bb 1951, Rp 1951, Bz, Pr, Rg), *Dorel* (IA 1932, B 1955, R), *Dorița* (C 1937), *Lucel* (T 1937), *Magda* (IA 1938), *Severică* (PF 1938, Gb 1951), *Angelica* (B 1939, IA 1939, L, PL), *Fănică* (Rp 1940, Pr 1944, T 1946, L 1948, Bb, F, PL), *Titi* (Br 1941, Pr), *Dănuț* (H 1942, Pr 1944, Se 1954), *Romei* (PF 1943), *Zina* (PL 1943, PT 1943), *Merica* (PR 1947), *Ghiță* (H 1948, Bb, Br, F, IA), *Lorica* (IA 1949), *Rozica* (H 1949), *Ștefanica* (B 1949), *Costel* (B 1950, Cp, Dr, Rp), *Tică* (PL 1950, C, Dr, Rg), *Cleuța* (Co 1951), *Geta* (B 1951, Bi), *Rică* (B 1951, Bz), *Dora* (PR 1952, Bi), *Gheorghită* (Cp 1952, R 1952, G 1954, Bi 1955, Cg, Dr, Rg, Rp), *Mioara* (G 1952, Sv 1952), *Zenovica* (PL 1954), *Dănuța* (Bi 1955), *Dumitreț* (Bi 1955), *Floricea* (Dr 1955), *Genovica* (P 1955), *Gică* (Br 1955, T 1955, Bb, Cp, F, PL, Pr, Rp, Se), *Lenuța* (Bi 1955, C 1956, Bb, Dr, G, Gb, H, IA, P, Se), *Milica* (Bi 1955), *Mia* (Bi 1956), *Adriuța* (PF), *Dinu* (Se), *Lili* (H), *Lola* (Pr), *Mița* (Dr), *Săvel* (Cg), *Zizi* (Dr).

Unele prenume noi sînt formate prin alăturarea a două prenume diferite sau prin contaminarea lor: *Zenoveva* (*Zenovia* + *Genoveva*, B 1908), *Cristiadina* (*Cristina* + *Adina*, G 1937), *Mihaileana* (*Mihai* + *Ileana*, Rp 1953).

Cîteva prenume, deși apar doar într-o singură localitate și într-un singur an, în ultimele decenii, pot fi clasificate în categoria prenumelor moderne, tocmai datorită rarității și aspectului lor curios: *Midina* (Rp 1939), *Clemanta* (Cp 1942), *Eleverina* (G 1948), *Eclimnița* (Rp 1950), *Deta* (Gb 1955). Uneori, formele tradiționale sînt înlocuite, într-o anumită măsură, cu cele culte. Astfel, alături de *Pavel* a început să apară și *Paul* (B 1906, Bz 1925, Rp 1929, Se 1935, Bb 1946, Sv 1947, PL).

Tot modernism denotă și împrumutarea unor prenume din literatura română și străină: *Rodica* (Sv 1926, G 1927, B 1930, Rp 1936, S 1939, H 1941, T 1941, PR 1943, IA 1949, Bi 1950, PT 1951, R 1951, C 1953, L 1954, Bz, Cg, Cp, F, P, Se), *Genoveva* (Bi 1930, H 1930, Gb 1934, PL 1934, Br 1937, Se 1946, Bb 1952, Co 1953, F), *Zaira* (S).

Obiceiul de a da mai multe prenume nou-născuților exista încă în antichitate²⁴, dar raportată la situația sistemului de denotație actual din Valea Bistriței, denumirea multiplă apare ca un procedeu inovator. În special, în familiile intelectualilor se obișnuiește să se dea copiilor două prenume²⁵. De aici, acest obicei a trecut apoi și în familiile muncitorilor și ale țăranilor, adesea unul dintre prenume fiind dat după părinți sau bunici, iar celălalt fiind un prenume modern: *Alexandrina Maria* (părinții agricultori, B 1929), *Gheorghe Corneliu* (tatăl brigadier silvic, B 1929), *Mihai Miluț* (tatăl muncitor, H 1929), *Niculina Elisabeta* (părinții agricultori, H 1930), *Paul Vasile* (părinții agricultori, Sv 1947), *Ana Aurora* (tatăl muncitor, S 1949), *Elena Viorica* (părinții agricultori, Rg 1952), *Gheorghe Octavian* (părinții agricultori, B 1954), *Pavel Radu* (părinții agricultori, PL 1955). Alteori ambele prenume sînt moderne: *Mihaela Luminița* (părinții intelectuali, H 1939), *Laura Angelica*

²⁴ Cf. Bruno Migliorini, *Dal nome proprio al nome comune*, Genève, 1927, p. 15.

²⁵ Cf. Șt. Pașca, *op. cit.*, p. 31.

(părinții intelectuali, IA 1939), *Florin Gabriel* (părinții intelectuali, Bz 1945), *Rodica Simona* (părinții intelectuali, C 1945), *Cezar Octavian* (părinții intelectuali, H 1949), *Aurelia Pompilia* (tatăl muncitor, Rp 1949), *Eugeniu Corneliu* (părinții agricultori, Rp 1949), *Titus Dan* (părinții intelectuali, Gb 1952), *Fausta Emilia* (părinții intelectuali, PT 1955).

După cum s-a putut vedea din cele expuse mai sus, noul curent aduce în antroponimie un strat de prenume moderne, obținute fie prin împrumuturi, mai ales din limba latină și din limbile romanice occidentale, fie prin crearea lor pe teren românesc, mai ales din forme hipocoristice. Prenumele moderne impun o schimbare importantă în sistem, înlocuind, din ce în ce mai des, prenumele tradiționale. Ele ocupă astfel un loc foarte însemnat în sistemul de denotație cu prenume și îmbogățesc fondul antroponimic românesc.

Noiembrie 1964

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

O PROBLEMĂ DE IZOMORFISM ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

EMESE KIS

În situații speciale, în studierea problemelor de structură a limbii, de „mecanism” al limbajului, metodologia actuală a lingvisticii moderne recomandă analiza cantitativă, procedeul matematic de cercetare a faptelor de limbă care însă trebuie să meargă mână în mână cu analiza calitativă a acestora¹. O astfel de analiză cantitativă cu implicații calitative o constituie introducerea noțiunii de izomorfism. L. Hjelmslev² utilizează pentru prima oară această noțiune desemnând conformitatea între două niveluri lingvistice. Accepțiunea lingvistică dată termenului de el este imprecisă³.

Bazându-se pe relația de subordonare și pe noțiunea de pereche predicativă, Jerzy Kuryłowicz înțelege prin izomorfism paralelismul structural manifestat la diferitele niveluri ale limbii. Astfel, după părerea sa, unitățile diferitelor niveluri (complexele fonice : silabele la nivelul fonetic și complexe semantice, de ex. propoziția) prezintă o analogie formală structurală independent de relațiile funcționale care le unesc⁴.

E. A. Makaev delimitează accepțiunea matematică a acestei noțiuni, de interpretarea lingvistică a ei și propune definiția următoare : „Izomorfismul este o monotipie a structurii unităților lingvistice consti-

¹ D. Havránek, *Aktuální metodologické problémy marxistické jazykovedy*, în „Problémy marxistické jazykovedy”, Praha, 1962, p. 18.

² L. Hjelmslev, *Prolegomena to a theory of language*, Baltimore, 1953, apud S. Marcus, *Modelarea matematică a limbii*, în LR XII, 1963, nr. 5, p. 488 și 490.

³ S. Marcus, *Aspecte ale modelării matematice*, în SCL, XI, 1963, nr. 4, p. 496 ș.u.

⁴ J. Kuryłowicz, *La notion de l'isomorphisme*, în «Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague» V, 1949, p. 48, apud Э. А. Макаев, *К вопросу об изоморфизме*, în ВЯ X, 1961, nr. 5, p. 50. Cf. și J. Kuryłowicz, *Allophones et allomorphs*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan”, 1958, p. 495 — 500, în care se vorbește de paralelismul nivelului fonologic și morfologic.

tutive ale diferitelor niveluri. Urmarea acestei monotipii este (sau poate fi) monotopia relațiilor între aceste unități la niveluri diferite”⁵.

În continuare, pentru a lămuri mai amănunțit conținutul lingvistic al termenului de izomorfism, E. A. Makaev definește și noțiunile de „unitate lingvistică”, de „nivel al limbii.” Având în vedere numărul unităților nivelurilor limbii E. A. Makaev stabilește ierarhia nivelurilor lingvistice⁶.

Nivelul inferior, nivelul fonemelor conține un număr limitat de invariante și un număr redus de variante. Nivelul diferențial, al combinațiilor de foneme de asemenea. Nivelul morfemelor conține mai multe unități decât nivelul imediat inferior lui, iar nivelul sintactic este superior nivelului morfemelor. La nivelul stilisticii, numărul invariantelor, în mod teoretic, este nelimitat, de asemenea și numărul variantelor acestora⁷.

După părerea lui E. A. Makaev presiunea sistemului este strâns legată de ierarhia nivelurilor lingvistice, ea fiind mai puternică la nivelurile inferioare și mai redusă la nivelurile superioare⁸.

Încercând să demonstreze noțiunea de izomorfism cu care a lucrat Kuryłowicz, S. Marcus reușește să alcătuiască o modelare matematică a analizei întreprinse de Kuryłowicz și precizează sensul în care trebuie înțeles acest izomorfism: „Există un număr de relații binare r_1, r_2, \dots, r_n , definite în mulțimea A a fonemelor unei limbi și un număr de relații binare R_1, R_2, \dots, R_n , definite în mulțimea B a morfemelor aceleiași limbi, astfel încât să existe izomorfism între (A, r_1) și (B, R_1) ș.a.m.d. Precizarea acestor relații binare, deci a caracterului relativ al izomorfismului dintre fonologie și gramatică, constituie una din sarcinile principale ale modelării matematice a limbii”⁹.

Pe baza unui model logic, S. Marcus stabilește izomorfismul dintre noțiunea de paradigmă și noțiunea de sunet general¹⁰. Prin intermediul modelării, S. Marcus detectează de asemenea izomorfismul dintre noțiunea de clasă de distribuție și noțiunea de parte de vorbire¹¹. Indicând perspectivele și semnificația filozofică a acestei probleme, S. Marcus relevă

⁵ Э. А. Макаев, *op. cit.*, p. 51.

Cităm: „Изоморфизм- это однотипность структуры конститутивных языковых единиц различного уровня, следствием чего является (или может являться), однотипность отношений между этими единицами на разных уровнях.” p. 51.

⁶ Э. А. Макаев, *Понятие давления системы и иерархия языковых единиц*, în ВЯ XI, 1962, nr. 5, p. 47–52.

⁷ Э. А. Макаев, *К вопросу...*, p. 53.

⁸ Cf. Э. А. Макаев, *Понятие...*, p. 51–52. Nu sîntem de acord cu această afirmație a autorului. Considerăm că presiunea sistemului (давление системы, Systemzwang) nu poate fi mai puternică la nivelul fonemelor decât la nivelul morfemelor. Drept dovadă o constituie influențele străine față de care, la nivelul fonemelor, se opune o rezistență mai redusă decât la nivelul morfemelor. Iar în cazul încadrării în sistemul limbii a unui element străin, cea mai urgentă e raportarea la sistem a fonemelor care vor deține un rol morfologic, celelalte foneme se vor adapta mai târziu.

⁹ S. Marcus, *op. cit.*, p. 498–499.

¹⁰ idem, *Lingvistică matematică, Modele matematice în lingvistică*, București, 1963, p. 82.

¹¹ idem, *op. cit.*, p. 196 ș.u.

fenomene interesante de izomorfism al structurilor lingvistice și al celor extralingvistice ¹².

Acceptând definiția propusă de S. Marcus și pornind de la ierarhia nivelurilor lingvistice stabilită de E. A. Makaev, vom căuta să expunem în prezenta comunicare

1) un fenomen de izomorfism specific tuturor nivelurilor limbii române;

2) limitele acestui fenomen legate strâns de ierarhia unităților lingvistice.

În scopul soluționării celor propuse, vom avea în vedere o relație posibilă între unitățile unui nivel lingvistic dat și anume secvența (ordinea, topica) unităților respective.

1. Potrivit metodei distribuționiste ¹³, secvența unităților lingvistice are un rol funcțional la toate nivelurile limbii. Deci formulat algebric ¹⁴: $a.b \neq b.a$. Substituind formula cu unitățile concrete ale nivelului fonemelor $el \neq le$, $un \neq nu$; la nivelul morfemelor: $aduceți \neq \text{ți-aduce}$, $se \text{ îmbracă} \neq \text{îmbracă se}$; la nivelul unităților sintactice: $\text{învață copilul} \neq \text{copilul învață}$, $\text{spală mașină} \neq \text{mașina spală}$; la nivel semantic: $\text{frate bun} \neq \text{bun frate}$, $\text{mamă mare} \neq \text{mare mamă}$, $\text{tineri căsătoriți} \neq \text{căsătorii tineri}$, $\text{cafea neagră} \neq \text{neagră cafea}$, $\text{fată bătrână} \neq \text{bătrână fată}$; la nivelul stilistic: $\text{bătut măr} \neq \text{măr bătut}$, $\text{supărat foc} \neq \text{foc supărat}$, $\text{pilit tun} \neq \text{tun pilit}$, $\text{tînărului bine} \neq \text{bine tînărului}$.

2. Opoziția rămîne similară în cazul schimbării numărului de unități luate în considerare sau în cazul cînd secvența unităților respective este permutată, intercalată, inversată. În cazul secvenței a trei unități este posibilă formula $a.b.c \neq b.a.c$. Aplicînd-o la foneme: $\text{orb} \neq \text{rob}$, $\text{dar} \neq \text{rad}$, la morfeme: $\text{o să văd} \neq \text{să o văd}$, $\text{nu voi cîntați} \neq \text{voi nu cîntați}$, $\text{să nu serie} \neq \text{nu să serie}$, în propoziție: $\text{caută să vrea} \neq \text{vrea să caute}$, $\text{iada sare capra} \neq \text{capra sare iada}$.

Este posibilă combinarea a patru unități, de asemenea și inversarea ordinea acestora pe baza formulei $a.b.c.d \neq d.c.b.a$, respectiv $\text{colb} \neq \text{bloc}$, $\text{am să fiu fericit} \neq \text{fericit fiu să am}$, $\text{acum vrea să care} \neq \text{care să vrea acum}$.

¹² Cf. idem, lucrările citate, de asemenea cf.

idem, *Modelarea matematică a limbii*, în LR XII, 1963, nr. 5, p. 478-479;

idem, *Unele probleme ale modelării matematice în lingvistică*, în „Materialismul dialectic și științele contemporane ale naturii”, vol. IV, p. 69-94.

¹³ B. Kelemen, *Școala lingvistică descriptivă americană*, în CL VII, 1962, nr. 1, p. 63-65;

L. Bloomfield, *Language*, 1957, London, p. 127-128, 140, ap. B. Kelemen, *op. cit.*

B. И. Тригорев, *Что такое дистрибутивный анализ?* în ВЯ, 1959, nr. 1, p. 101-102.

¹⁴ În continuare vom folosi formulele logicii algebrice potrivit căreia: ' = negație, α' = indică negația lui α / „non α' ”/

+ = sau, $\alpha + \beta$ e suma logică / „ α sau β' ”/

· = și, $\alpha \cdot \beta$ este produsul logic / „ α și β' ”/

→ = implică, atrage $\alpha \rightarrow \beta$ / „ α implică β' ”/

≡ = echivalență

≠ = neidentitate.

Cf. § 1. *Opération de la Logique et de la Théorie des ensembles*, în Casimir Kuratowski, *Topologie*, vol. I, Warszawa, 1958, p. 7 și u.

3. Schimbarea topicii are un rol funcțional chiar dacă comutăm una dintre unitățile în contact. În acest caz avem formula : $(a + x + y + \dots + n) \cdot b \neq b \cdot (a + x + y + \dots + n)$

$el \neq le$ după cum nici $âl \neq lă$, $al \neq la$;

la nivelul morfemelor :

$te \text{ ajută} \neq \text{ajută te}$, $se \text{ ajută} \neq \text{ajută se}$, $le \text{ ajută} \neq \text{ajută le}$,

la nivelul sintactice :

$\text{copilul învață} \neq \text{învață copilul}$, $\text{elevul învață} \neq \text{învață elevul}$, $\text{fetița, băiatul, studentul învață} \neq \text{învață fetița, băiatul, studentul}$. E de observat că n este limitat la un număr mai redus la nivelurile inferioare și crește îndeosebi la nivelul sintactic. Dacă este comutat cel de al doilea element, în cazul unităților în contact, se ajunge la formula :

$a \cdot (b + x + y + \dots + n) \neq (b + x + y + \dots + n) \cdot a$

$el \neq le$, $ei \neq ie$, $se \text{ întinde} \neq \text{întinde se}$, $se \text{ ceartă} \neq \text{ceartă se}$, $se \text{ bucură} \neq \text{bucură se}$, $\text{copilul spală} \neq \text{spală copilul}$, $\text{copilul șterge} \neq \text{șterge copilul}$, $\text{copilul duce} \neq \text{duce copilul}$.

Se observă că, în exemplele date mai sus, în opoziție cu n redus la un număr deosebit de limitat de elemente în cazul nivelului fonemelor, la nivelurile superioare (cel morfologic, sintactic), n poate fi înlocuit cu oricare verb reflexiv, respectiv tranzitiv.

4. Permutarea elementelor date este aproape imposibilă la nivelul fonemelor. Totuși, ce-i drept, foarte rar, pot apărea cazuri când

$(a + \gamma) \cdot b \equiv b \cdot (a + \gamma)$

$i-i = i-i$ /în cazul $i-i$ foame $\equiv i-i$ foame

$cu \text{ însu} \equiv \text{rom. veche, ar. cu năsu}$

$dr. \text{ îns} \equiv \text{ar. năs}$

$dr. \text{ îl} \equiv \text{mr. lă}$

lat. pop. tîrzie $per \equiv$ încep. rom. prim. com. pre

Observăm că la nivelul fonemelor posibilitatea coexistenței unor astfel de forme este redusă la minimum în cadrul aceluiași grai sau al aceluiași dialect. Uneori forme inversate, respectiv metatezate pot apărea în etape istorice succesive.

La nivelul morfemelor posibilitatea permutării era foarte frecventă în secolul al XVI-lea, construcțiile sînt însă străine limbii române¹⁵. Astfel : $\text{adunară se} \equiv \text{se adunară}$. De altfel, astăzi, inversiunile pot co-exista la imperativ, mai ales în stilul beletristic : $\text{te scoală} \equiv \text{scoală te}$, $\text{mă du} \equiv \text{du mă}$.

¹⁵ Pentru fenomenele de fonetică istorică cf. Al. Rosetti, *Limba română din secolele al XIII-lea pînă în al XVI-lea*, București, 1956, p. 86. Pentru cele dialectale : Th. Capidan, *Aromânii*, București, 1932, p. 528 ; idem, *Meglenoromânii*, vol. III. București, [1935], p. 154.

Pentru cele de morfologie cf. „Întru ura de sîmbete adunară-se ucenicii” în *Codicele Voronețean*, 15, 9, „nice încredințară se în dzisa lui” în *Psaltirea Voronețeană*, ps. 77, 37. Encliza pronomelor reflexive imită servil originalul slav. Cf. Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii române literare, vol. I. De la origini, pînă la începutul secolului al XIX-lea*. București, 1961, p. 52 și 56.

La nivelul sintactic, o permutare similară este posibilă la oricare dintre verbele intransitive

copilul zîmbește \equiv *zîmbește copilul*.

5. În cazul cînd se au în vedere două elemente în contact, ele nu prezintă întotdeauna o importanță egală. Prezența primului dintre elemente implică și prezența celui de al doilea, în schimb, cel de-al doilea element nu trebuie să fie neapărat însoțit de cel dintîi. Deci :

$a \rightarrow b \equiv (b \rightarrow a)'$ sau mai simplu :

$a.b \equiv b$

$\bar{i} \equiv -1, 1-$

$\bar{ii} \equiv -i, i-$

De asemenea nouă ne \equiv ne

vouă vă \equiv vă

ei îi \equiv îi

În sintaxă se observă *copilul rîde* \equiv *rîde*
focul arde \equiv *arde*

Există firește și reversul acestei posibilități, adică :

$b \rightarrow a \equiv (a \rightarrow b)'$ sau mai simplu

$a.b \equiv a$

mă \equiv m-

nu \equiv n-

nouă ne \equiv nouă (în anumite contexte)

ei îi \equiv ei (în anumite contexte).

La nivelul sintaxei, independența relativă a elementelor este și mai accentuată. În funcție de context se poate ajunge ca

$a.b \equiv (b \rightarrow a)' + (a \rightarrow b)' \equiv a + b$.

Copilul plînge. Focul arde, poate fi înlocuit la nevoie cu *Plînge! Arde!* — respectiv — *Copilul! Foc!*

S-ar putea spune că independența termenilor poate fi absolută la nivelul stilisticii. Omitînd unul dintre termeni, obținem un complex mai expresiv decît reproducîndu-le în întregime. Astfel :

$(b \rightarrow a)' > a.b$ adică $a > a.b$

Dar bătrîna era supărată foc. El însă doarme buștean. sînt mai puțin expresive decît *Dar bătrîna foc. El însă buștean.*

6. Să notăm¹⁶ opoziția $a.b \not\equiv b.a$ la nivelul fonemelor $a_1.b_1 \not\equiv b_1.a_1$,

¹⁶ În cele ce urmează acceptăm simbolistica folosită de S. Marcus în *Linguistică matematică*, de asemenea demonstrațiile cuprinse în id. ibid., cap. I, p. 8 ș. u., cap. V, p. 144 ș. u. (A/B) notează opoziția dintre două mulțimi A și B .

$A \cap B$ notează partea comună sau intersecția a două mulțimi A și B .

$\{a, b, \dots, n\}$ este mulțimea formată din elementele a, b, \dots, n .

$A \subseteq B$ exprimă relație de incluziune: A se cuprinde în B

$A \not\subseteq B$ înseamnă că mulțimea A nu este inclusă în mulțimea B .

$A \cup B$ notează reuniunea a două mulțimi A și B .

\equiv egalitate \neq non egalitate.

respectiv (A_1/B_1) ; la nivelul morfologic : $a_2.b_2 \cong b_2.a_2$, respectiv (A_2/B_2) ; și așa mai departe : (A_3/B_3) la nivelul unităților sintactice; la nivelul semantic (A_4/B_4) ; la nivelul stilistic (A_5/B_5) . Opozițiile (A_1/B_1) , (A_2/B_2) , (A_3/B_3) , (A_4/B_4) sînt echipolente $A_1 \cap B_1 \equiv \{a_1\}$; $B_1 \not\subseteq A_1$, deoarece $B_1 - A_1 = \{b_1\} \neq \emptyset$; $A_1 \not\subseteq B_1$, deoarece $A_1 - B_1 = \{a_1\} \neq \emptyset$. Demonstrația este valabilă pentru (A_2/B_2) , (A_3/B_3) , (A_4/B_4) . Cu alte cuvinte schimbîndu-se secvența $a_1.b_1$ în $b_1.a_1$, valoarea lui a_1 (vocală accentuată) rămîne neschimbată în raport cu accentul pe cînd elementul b_1 (consoană posttonică) ajunge o consoană protonică.

Schimbîndu-se secvența $a_2.b_2$ în $b_2.a_2$, valoarea lui a_2 (verbul de conjugat) rămîne neschimbat, în timp ce b_2 (morfemul persoanei a doua -ți) în a doua secvență e forma conjunctă a pronumelui personal, pers. II-a.

La nivelul unităților sintactice, trecînd de la $a_3.b_3$ la $b_3.a_3$, de asemenea predicatul a_3 rămîne tot predicat, pe cînd b_3 , în prima secvență, este complement direct, în cea de a doua : subiect.

La nivelul unităților semantice, a_4 este invariabil (sub raportul sensului) în $a_4.b_4 \cong b_4.a_4$ (*căsătorii* în ambel; unități își păstrează sensul, pe cînd în prima secvență b_4 *tineri* are sensul „de curînd”, iar în a doua are sensul său de bază).

Opoziția (A_5/B_5) este echipolentă sub raport semantic, conținutul semantic a_5 (*supărat*) rămîne aceeași în secvența $a_5.b_5$ și $b_5.a_5$, pe cînd b_5 (*foc*) în cele două secvențe are funcțiuni semantice și gramaticale cu totul diferite. Respectiv, opoziția (A_5/B_5) e privativă în favoarea lui A_5 , deoarece $B_5 - A_5 = 0$ și $A_5 - B_5 \neq 0$. Cu alte cuvinte *supărat foc*, din punct de vedere semantic, poate fi înlocuit cu *supărat*. Sub raport stilistic însă opoziția (A_5/B_5) este privativă în favoarea lui B_5 , deoarece $B_5 - A_5 \neq 0$, iar $A_5 - B_5 = 0$. Cu alte cuvinte superlativul *supărat foc*, din punct de vedere stilistic poate fi substituit cu *foc*, dar cu *supărat* nu.

7. Modelarea matematică a analizei topicii, ținînd seama de două elemente ar fi următoare. Putem considera A_1 din opoziția (A_1/B_1) ca o mulțime structurată cu relația R_1 ; B_1 ca o mulțime structurată cu \bar{R}_1 ; în opoziția (A_2/B_2) mulțimea A_2 este structurată cu relația R_2 ; B_2 e o mulțime structurată cu relația \bar{R}_2 și așa mai departe. (A_1, R_1) este mulțimea fonemelor din cadrul cuvîntului în relații de subordonare față de vocala accentuată. (A_2, R_2) este mulțimea cuvintelor din cadrul unității morfologice în relații de subordonare față de cuvîntul plin¹⁷. (A_3, R_3) este mulțimea elementelor dintr-o propoziție, considerate în relații de subordonare față de predicat¹⁸. (A_4, R_4) este mulțimea elementelor dintr-o unitate semantică structurată în relație de subordonare față de cuvîntul determinat. (A_5, R_5) este mulțimea elementelor dintr-o unitate stilistică structurată în subordonare față de elementul mai expresiv din punct de vedere stilistic. Relațiile de subordonare pot fi stabilite cu ajutorul mulțimilor (B_1, \bar{R}_1) , (B_2, \bar{R}_2) , (B_3, \bar{R}_3) , (B_4, \bar{R}_4) , (B_5, \bar{R}_5) avînd aceleași elemente așezate în succesiune inversă, structurate în aceleași relații de subordonare.

¹⁷ Termenul de cuvînt plin îl folosim în accepțiunea lui P. Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954, p. 62.

¹⁸ Cf. J. Kuryłowicz, *op. cit.*; S. Marcus, *Aspecte ale modelării...*, p. 496—499.

Opozițiile considerate nu sînt omogene¹⁹, nu coincid, nu sînt identice. Modelarea lor matematică ne permite să vorbim despre izomorfismul relativ al structurării lor cu relații care pot fi formalizate pe deplin.

Din cele arătate mai sus, se poate ajunge la următoarele concluzii valabile deocamdată pentru limba română :

1. Dependența de topică a structurii unităților lingvistice, a valorii lor funcționale constituie un fenomen de izomorfism care se manifestă la toate nivelurile limbii. Acest izomorfism poate fi exprimat în formule algebrice valabile pentru oricare nivel, poate fi modelat cu mijloacele lingvisticii matematice.

2. Secvența a două sau mai multe unități lingvistice constituie o relație care prezintă un caracter izomorf valabil pentru toate nivelurile lingvistice.

3. Izomorfismul secvenței are o valoare bidimensională, ea prezentînd un rol funcțional atît pe planul exprimării cît și pe planul conținutului — la toate nivelurile limbii.

4. Probabilitatea eliminării unuia dintre elementele în contact, posibilitățile de comutare și de permutare a acestora cresc direct proporțional cu numărul de invariante existente la nivelul lingvistic respectiv.

5. Probabilitatea situațiilor de eliminare, comutare, permutare diferă de la un dialect la altul și de la o epocă istorică la alta.

Martie 1964

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de filologie
Cluj, str. Horea 31

¹⁹ Adică $A_1 = (A_1 \cap B_1) \cup (A_1 - B_1)$, $A_2 = (A_2 \cap B_2) \cup (A_2 - B_2)$ etc. în schimb $A_1 \neq (A_2 \cap B_2) \cup (A_2 - B_2) \neq (A_3 \cap B_3) \cup (A_3 - B_3) \neq (A_4 \cap B_4) \cup (A_4 - B_4) \neq (A_5 \cap B_5) \cup (A_5 - B_5)$.

REPARTIZAREA SUBSTANTIVELOR ÎN STILUL BELETRISTIC, PUBLICISTIC ȘI ȘTIINȚIFIC*

DE

I. I. STAN, A. TOȘA, E. DAMIAN, A. DUICĂ, S. ODAIE, C. REICHEL și I. LOSONCZI

Cercetarea de față urmărește studierea cantitativă a repartizării substantivelor în stilul beletristic, publicistic și științific¹, aducându-se o contribuție la stabilirea trăsăturilor calității lor, a trăsăturilor care le identifică și le deosebesc, le definesc specificul, esența. În acest scop au fost excerptate substantive după metoda selectivă, din zece texte de câte 500 de cuvinte pentru fiecare stil amintit. Lungimea textului din care s-au extras substantive a fost, deci, de 15.000 cuvinte. Pentru o caracterizare conformă cu realitatea lingvistică, în alegerea textelor s-a ținut seama de specificul și diversitatea categoriilor de conținut exprimate de un stil. Astfel, pentru stilul artistic au fost selectate texte din creații în versuri și proză, aparținând atât genului liric cât și celui epic și dramatic², pentru

* Comunicare prezentată la „Consfătuirea de lingvistică matematică” de la Cluj din 18–20 iunie 1964.

¹ Problema numărului stilurilor este încă în discuție. Am ales pentru analiză dintre stiluri — beletristic, științific, publicistic, administrativ, oratoric, familiar, sportiv etc. — primele trei, deoarece apar la mai mulți autori ca cele mai importante. Am conceput raportul dintre stiluri și textele analizate ca un raport între general și singular, ca manifestare a primei categorii în cea de-a doua. Cf. B. Kelemen, *Unele probleme ale studierii stilurilor limbii cu ajutorul statisticii lingvistice*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series philologia, fasciculus 2, Cluj, 1964; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană* (București), 1954, p. 127; I. Coteănu, *Româna literară și problemele ei actuale*, București, 1961, p. 56–57; Gheorghe Bolocan, *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române*, în SCL XII, 1961, nr. 1, p. 35–71.

² M. Eminescu, *Mai am un singur dor*; Panait Cerna, *În peșteră*; G. Coșbuc, *Noaptea de vară*, *Pașa Hassan*, în „Noțiuni de teoria literaturii”, București, 1960, p. 74, 75, 77, 94; Tudor Arghezi, *Testament*, în „Scrieri”, vol. I. București, 1962, p. 9, și *Psalm*, în „Scrieri”, vol. 3, p. 288; M. Eminescu, *Scrisoarea III*, în „Poezii”, 1958, p. 112–113; Gala Galaction, *Opere alese*, vol. 2, București, 1958, p. 71–72; Liviu Rebreanu, *Nuvele*, București, 1956, p. 15; Horia Lovinescu, *Surorile Boga*, în „Teatru”, București, 1963, p. 241–243; Camil Petrescu, *Bălcescu*, București, 1957, p. 37–39; I. L. Caragiale, *Bacalaureat*, în „Noțiuni de teoria literaturii”, *op. cit.*, p. 87–88; Mihail Sadoveanu, *Hanul Ancuței și alte povestiri*, București, 1963, p. 23–24; Ioan Slavici, *Moara cu noroc*, în „Opere”, București, 1952, p. 114–115

stilul publicistic au fost alese texte din articole de fond, reportaje, note, cronici literare și dramatice³, iar pentru stilul științific au fost folosite texte din domenii diferite: fizică, medicină, geografie, logică, istorie etc.⁴. Din cele 10 părți de vorbire ale limbii române a fost cercetat, pentru început, substantivul, întrucât acesta ocupă un loc central între celelalte. Printr-o analiză comparativă asupra substantivelor s-a efectuat delimitarea unor categorii lingvistice și statistice ca: originea, cazul, perechea concret-abstract, silaba, proporția, bogăția vocabularului, dispersia și concentrația.

1. Pentru început, e necesară calcularea proporției substantivelor din stilul beletristic, publicistic și științific. În acest scop au fost numărate substantivele din cele 10 texte ale unui stil, calculându-se valoarea medie cu ajutorul formulei⁵:

$$\bar{x} = \frac{\sum_i x_i}{10},$$

unde x_i reprezintă numărul substantivelor dintr-o probă. S-a calculat apoi abaterea pătratică medie cu ajutorul formulei:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_i (x_i - \bar{x})^2}{10}}$$

și eroarea medie:

$$e_m = \frac{\bar{x}}{\sqrt{10}}$$

cu ajutorul căreia proporția substantivelor, exprimată în procente, este dată de relația:

$$x = \bar{x} \pm e_m.$$

³ Radu Prișcu, *Construcții de baraje moderne în țara noastră*, în „Scnteia” din 24 decembrie 1963, p. 1; Ion Tulpan, *Bugetele locale — un instrument al bunei gospodării*, în „Scnteia a” din 15 februarie 1964, p. 1; V. Barac, *Pe întreaga suprafață, pe fiecare metru pătrat — densitate optimă*, în „Scnteia tineretului” din 16 mai 1963, p. 1; *Drum spre independența Kenyei*, în „Scnteia” din 24 decembrie 1963, p. 4; Ing. H. Aresteanu, *Pe trepte superioare în valorificarea resurselor producției*, în „Scnteia” din 9 ianuarie 1964, p. 1; rubrica *De peste hotare*, în „Scnteia” din 14 ianuarie 1964, p. 4; G. Dimisianu, *„Ilie Constantin — Desprinderea de țarm”*, (Cronică literară), în „Gazeta literară” din 16 aprilie 1964, p. 2; M. Bărbuță, *Pescărușul de Cehov în interpretarea Teatrului de stat din Bacău*, în „Scnteia” din 8 martie 1964; George Serafin, *Comentar: noua inițiativă de pace a guvernului sovietic*, în „Lumea” II, nr. 2, 9 ianuarie 1964, p. 2, col. I.

⁴ Mircea Herovanu, *Introducere în fizica atmosferei*, București, 1957, p. 17—19; Acad. prof. Dr. Grigore Benetato, *Elemente de fiziologie normală și patologică*, 1961, p. 5—7; *Manual de fiziologie*, sub redacția Acad. K. M. Bîkov, București, 1957, p. 576; *Geografia R.P.R.*, București, 1963, p. 5—7; Vintilă Mihăilescu, *Carpații sud-estici de pe teritoriul R. P. Române*, București, 1963, p. 21—23; Acad. At. Joja, *Studii de logică*, București, 1960, p. 381; G. W. F. Hegel, *Enciclopedia științelor filozofice*, partea I, *Logica*, București, 1962, p. 220; *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, ediția a III-a, 1963, p. 26—27; Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Ion Creangă*, 1963, p. 103—104; Mihail V. Alpatov, *Istoria artei*, vol. I, București, 1962, p. 106—108.

⁵ H. M. Ionescu, *Statistica matematică*, București, 1962.

Proporția substantivelor, calculată cu ajutorul acestei formule este :

21,88 ± 1,7% pentru stilul beletristic ;

32,9 ± 1,9% pentru stilul publicistic ;

31,1 ± 1,8% pentru stilul științific.

Cele mai multe substantive sînt folosite în stilul publicistic și cele mai puține în stilul beletristic. O poziție intermediară ocupă stilul științific. La aceeași constatare s-a ajuns și în alte cercetări⁶. Constatarea se explică, probabil, prin modul de cunoaștere propriu fiecărui stil, prin planul de cunoaștere în care se înscrie. Stilul beletristic operează cu imagini, sondează mai mult — nu exclusiv — planul cunoașterii concrete, al senzațiilor, precepțiilor și reprezentărilor. Pentru a crea, prin cuvinte, o imagine e nevoie să se folosească pe scară largă determinări adjectivale, verbale, și adverbiale. În stilul științific și publicistic frecvența sporită a substantivului e determinată, probabil, de frecvența judecăților științifice bazată pe influența de la individual la particular și invers, adică pe afirmația că un lucru (desemnat printr-un substantiv) face parte dintr-o categorie (desemnată tot printr-un substantiv) sau pe afirmația că o categorie particulară (denumită de un substantiv) se manifestă într-un fenomen individual (denumit tot de un substantiv).

2. *Originea substantivelor* dezvăluie structura istorică a stilurilor, contribuind la definirea lor în adîncime. Stilul beletristic, mai apropiat de limba vorbită, include îndeosebi substantive moștenite din latină, traco-dacă și slavă sau împrumuturi mai vechi maghiare, turcești, grecești și altele. Stilul științific și publicistic acumulează cu precădere împrumuturi mai noi, neologisme, din franceză, latină etc. Aceste note genetice țin de esența definiției stilurilor, întrucît diferența între procente este foarte mare, valoarea unei origini dintr-un stil ajungînd la dublul valorii aceleiași origini în alte stiluri. Astfel, substantivele de origine latină în stilul beletristic sînt în proporție de 31%, în stilul publicistic 14,3%, în stilul științific 16,2%, iar substantivele de origine franceză în stilul beletristic reprezintă 12,4%, pe cînd în stilul publicistic 44,4% și în stilul științific 40%. Componenta stilurilor din punct de vedere istoric pe linia substantivelor este dată în tabelul 1.

Remarcăm că au fost calculate două valori, considerînd întîi toate substantivele în circulație (cuvinte-text), iar a doua oară cuvintele care se repetă le-am considerat ca avînd o singură valoare (cuvinte distincte).

Se observă că între cele două valori, în special la cuvintele de origine latină, în stilul beletristic este o deosebire netă. Aceasta confirmă încă odată faptul că cuvintele de origine latină (42,4%) în circulație sînt mai des utilizate decît celelalte cuvinte, deși proporția lor este doar de 31%. În ceea ce privește stilul științific rolul preponderent este preluat de cuvintele de origine franceză. Situarea stilului publicistic și științific cam pe același plan în privința originii și deosebit de acela al stilului beletristic se poate explica causal prin faptul că terminologia științifică și publicistică

⁶ Gh. Bolocan, *op. cit.*; S. Golopența, T. Pavel, *Statistica și stilurile limbii*, în „Limba română” IX, 1960, nr. 4, p. 61.

românească s-a format în aproximativ aceeași perioadă — începînd cu secolul al XIX-lea — și sub aceleași influențe lingvistice, în principal influența franceză⁷. Numărul mare al elementelor de origine franceză

Tabelul 1

Originea	Beletristic		Publicistic		Științific	
	cuvinte		cuvinte		cuvinte	
	text	distincte	text	distincte	text	distincte
latine	42,4%	31%	19,2%	14,3%	22,3%	16,2%
slave	11,5%	10,8%	3,4%	3,2%	4,7%	3,2%
derivate românești	17,4%	14,8%	13,8%	4%	15,5%	10%
franceze	16,7%	12,4%	45,9%	44,4%	50,5%	40%
traco-dace	1,5%	1,2%	0,7%	0,5%	0,5%	0,4%
latine-literare	2,2%	1,6%	5,2%	3,6%	6,5%	5,6%
grecești	2,7%	1,5%	1%	0,4%	1,2%	0,7%
maghiare	2,2%	1,6%	0,7%	0,5%	1%	0,9%
turcești	1,6%	1,1%	0,5%	0,3%	1%	0,6%
altele	16,4%	14,3%	26,6%	11,8%	4,3%	14,5%

din stilul științific și publicistic compensează numărul mai redus al elementelor de origine latină, proporția elementelor romanice fiind peste tot, în toate stilurile relativ constantă.

3. Constatări interesante se desprind din studierea comparativă a unei categorii gramaticale manifestate în masa substantivelor — *cazul*. Locul prim în privința folosirii cazurilor drepte (nominativul și acuzativul) și al vocativului îl ocupă stilul beletristic, iar în privința folosirii cazurilor oblice (genitivul și dativul) stilul publicistic. Stilul științific ocupă un loc intermediar în folosirea cazurilor oblice și a nominativului; cazul acuzativ e mai slab reprezentat decît în celelalte două stiluri iar vocativul lipsește din textele științifice cercetate. Valorile procentuale ale cazurilor substantivelor în cele trei stiluri sînt date în tabelul 2.

Tabelul 2

	Beletristic	Publicistic	Științific
N.	29,2%	18,5%	23,7%
G.	9,4%	21,2%	19,9%
D.	0,8%	1,7%	1,2%
A.	58,6%	58,5%	55,2%
V.	2%	0,1%	—

Din compararea cazurilor între ele înăuntrul fiecărui stil rezultă că frecvența cea mai mare o are acuzativul, urmat de nominativ în stilul beletristic și științific, de genitiv în stilul publicistic.

4. Perechea de categorii substantive *concrete* — substantive *abstracte* delimitează cu mai multă claritate sectoarele de vocabular ale stilurilor.

⁷ N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.

Pentru identificarea ei în masa substantivelor s-a folosit criteriul reprezentării, demonstrat de P. Miclău⁸: dacă un substantiv poate trezi o reprezentare este concret, dacă nu, este abstract. Stilul beletristic folosește mai mult decât celelalte două stiluri substantive concrete, stilul științific folosește mai mult substantive abstracte, iar stilul publicistic ocupă un loc de mijloc, raportul înclinând ușor înspre abstracte. Valorile în procente sînt date în tabelul 3.

Tabelul 3

Natura substantivului	Publicistic		Științific		Beletristic	
	cuvinte		cuvinte		cuvinte	
	text	distincte	text	distincte	text	distincte
concret	52%	47%	45,5%	43,1%	65,1%	64,9%
abstract	53%	48%	56,9%	54,5%	35,1%	34,9%

Utilizarea mai frecventă a substantivelor concrete în stilul beletristic și a substantivelor abstracte în stilul științific este determinată de conținutul lor cognitiv specific. Conținutul stilului beletristic cuprinde formele primei trepte a procesului de cunoaștere — senzații, percepții, reprezentări — și formele celei de a doua trepte a procesului de cunoaștere, la care se adaugă sentimentele.

Conținutul stilului științific cuprinde numai forme din a doua treaptă a procesului de cunoaștere: noțiuni, judecăți, raționamente. Materialul lingvistic este astfel adecvat caracteristicilor conținutului.

5. Deosebiri evidente între stiluri se pot observa și în privința numărului de silabe al substantivelor folosite. Substantivele formate

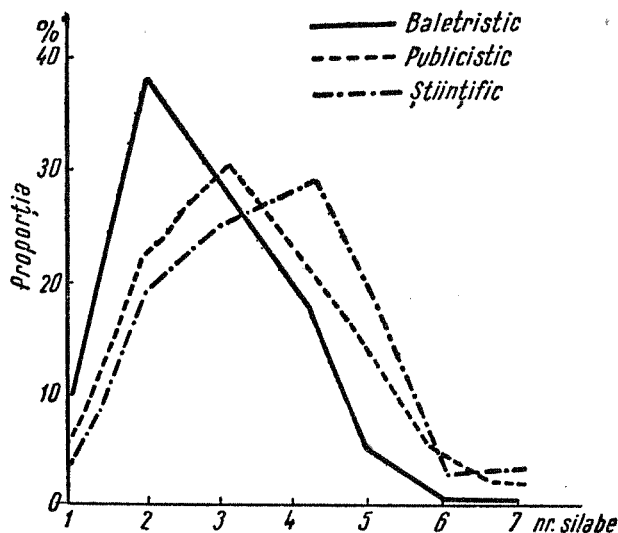
Tabelul 4

Nr. sil.	Beletristic		Publicistic		Științific	
	Val. abs.	Val. relat.	Val. abs.	Val. relat.	Val. abs.	Val. relat.
1	53	9,6%	59	7,2%	38	4,9%
2	212	38,6%	187	22,7%	157	20,3%
3	152	27,7%	240	29,2%	205	26,5%
4	100	18,2%	182	22,1%	211	27,2%
5	25	4,5%	122	13,6%	133	17,2%
6	3	0,5%	25	3,0%	23	2,9%
7	3	0,5%	6	0,7%	7	0,9%

dintr-o silabă și din două silabe aparțin cu predilecție stilului beletristic, cele formate din trei și șase silabe stilului publicistic, iar cele din patru, cinci și șapte silabe stilului științific (vezi tabelul 4).

⁸ Deși nu există o părere unanim acceptată în privința criteriului de delimitare a acestor categorii, le-am utilizat în dezvăluirea calității stilurilor, considerînd că au o existență obiectivă în latura semantică a substantivului și că aplicarea unui criteriu unitar aduce rezultate comparabile, valoroase.

Comparând valorile din cadrul fiecărui stil se constată că frecvența maximă din stilul beletristic este a substantivelor de două silabe; în stilul publicistic, a substantivelor de trei silabe; iar în stilul științific, a substantivelor de patru silabe. Constatarea plasează global stilul publicistic între celelalte două, ca și în cazul operării cu categoriile de concret și abstract. De aici rezultă că dimensiunea în silabe a substantivului este condiționată de gradul lui de concretitudine și abstractizare. Dar lungimea

Graficul 1

substantivelor este în funcție și de originea lor — elementele noi sînt mai lungi decît cele vechi — după cum reiese din compararea celor trei stiluri în privința valorii elementelor latine și a valorii numărului de silabe.

În stilul științific se găsesc substantivele cele mai lungi pentru că termenii științifici sînt în majoritate termeni abstracti și s-au format prin compunere sau derivare de la termeni comuni, adesea concreți, utilizați în vorbirea curentă și în stilul beletristic. Distribuția substantivelor după numărul de silabe din care sînt constituite în cele trei stiluri se poate observa și din graficul 1.

6. O poziție intermediară îi acordă stilului publicistic și cercetarea altor trei categorii: *bogăția* (R), *dispersia* (D) și *frecvența medie* (f)⁹.

Bogăția vocabularului măsoară tendința de a obține o cît mai mare varietate e expresiei și este dată de raportul dintre vocabularul V , dat

⁹ P. Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954; I. I. Stan, *Stilul scriitorilor și matematica*, în „Gazeta matematică”, Seria A, vol. LXIX, 1964, nr. 1-2, p. 30.

de numărul cuvintelor distincte și rădăcina pătrată a lungimii textului L , dată de numărul total de cuvinte :

$$R = \frac{V}{\sqrt{L}}$$

Dispersia vocabularului măsoară tendința de a utiliza cuvintele rare și este dată de raportul dintre numărul cuvintelor care apar o singură dată V_1 și vocabular :

$$D = \frac{V_1}{V}$$

Frecvența medie poate fi utilizată ca o măsură a întrebunțării unui număr restrîns de cuvinte, care se repetă mereu, fiind dată de raportul dintre lungimea textului și vocabular :

$$f = \frac{V}{L}$$

Rezultatele obținute sînt date în tabelul 5.

Tabelul 5

Stilul	L	V	V_1	R	D	f
Beletristic	1 216	718	505	20,6	0,70	1,69
Publicistic	1 648	767	453	18,9	0,59	2,14
Științific	1 558	671	393	17,0	0,58	2,30

Se observă că bogăția cea mai mare a vocabularului o are stilul beletristic iar cea mai mică cel științific, fapt perfect explicabil prin aceea că stilul beletristic utilizează un număr mare de cuvinte, pe cînd cel științific repetă mulți termeni. Situația este identică și în ceea ce privește dispersia vocabularului, ca o consecință a căutării cuvintelor rare, pentru captarea cititorilor, tendință care în lucrările științifice nu e prezentă. În schimb frecvența medie a cuvintelor este mai mică la stilul beletristic și mult mai mare la cel științific, fapt ce reflectă tocmai procedeul repetării acelorasi cuvinte în acest stil.

În lumina materialului lingvistic analizat, datele enunțate ar putea fi sintetizate în următoarele concluzii legate de scopul cercetării — descoperirea de trăsături componente ale definițiilor stilurilor ;

1) *Stilul beletristic* se caracterizează, comparativ cu stilul publicistic și științific, prin cea mai mare cantitate : a substantivelor concrete, a substantivelor de origine latină, slavă, tracodacă, greacă, maghiară, turcă și a derivatelor românești ; a cazurilor directe (nominativul și acuzativul) și a vocativului ; a substantivelor formate din două silabe ; prin cea mai mare bogăție de vocabular (R) și dispersie (D).

2) *Stilul publicistic* are ca note dominante, fundamentale — dintre cele studiate — comparativ cu celelalte două stiluri : cea mai mare porție a substantivelor în raport cu totalul cuvintelor din text ; cea mai mare întrebuințare a cazurilor oblice (genitivul și dativul) ; cea mai mare folosire a cuvintelor de origine franceză (nerepetat, numărate o singură dată în text) ; cea mai mare utilizare a cuvintelor formate din trei silabe ; situarea consecventă într-o poziție intermediară între stilul beletristic și științific, în cazul bogăției, dispersiei, concentrației și a perechii concrete abstracte.

3) Stilul științific se caracterizează comparativ cu stilul beletristic și publicistic, prin predominarea : substantivelor abstracte ; a substantivelor de origine latină literară și franceză (repetat) ; a substantivelor formate din patru silabe ; și prin cea mai mare valoare a concentrației (a frecvenței medii).

Iunie 1964

Institutul pedagogic de 3 ani Tg.-Mureș,
str. N. Iorga, nr. 1

UNELE PROBLEME ALE ANALIZEI MICROCONTEXTULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

PAUL SCHVEIGER

O problemă a analizei independente în procesul T.A. este aceea a segmentării textului din L. In. Aceasta înseamnă că este necesară o astfel de descriere a configurațiilor binare ale L. In. care să permită formalizarea segmentării fără a modifica natura comunicării. I. A. Melciuk vorbea la al V-lea Congres Internațional de slavistică despre o analiză formală, care să permită parcurgerea drumului de la forma comunicării la conținutul ei ¹.

Pentru a putea descrie, chiar și sumar, programa de segmentare, vom încerca să precizăm unele noțiuni. Vom înțelege prin limbă (limbă naturală) o serie finită de semne ². O astfel de limbă este o limbă cu un număr finit de stări ³. Gramatica unei astfel de limbi este mecanismul care generează propozițiile corecte ale limbii ⁴. Trebuie să precizăm că în concepția noastră există o deplină identitate de conținut între noțiunea de gramatică și sintaxă, morfologia nefiind, în această accepțiune, decât un instrument al sintaxei, instrument care prezintă un destul de avansat izomorfism cu fenomenele din planul sintactic (vezi arborele descris de Em. Vasiliu) ⁵.

Problema corectitudinii, a măsurii și gradului ei se consideră rezolvată în mod intuitiv. Experimentatorul decide pe baza „simțului limbii” care propoziție generată de mecanismul său este corectă și care nu. Totuși credem că există unele temeuri pentru a afirma că se poate determina cu

¹ I. A. Melciuk : *Automatičeskij analiz tekstov (na materiale russkogo jazyka)*, în „Slavjanskoe jazykoznanie”, Moscova, 1963.

² Y. Lecerf : *L'adressage intrinsèque en traduction automatique*, în «La Traduction Automatique», 1961, 2/3 ; S. Ja. Fitiľalov : *O modelirovanii sintaksisa v strukturnoj lingvistike*, în „Problemy strukturnoj lingvistiki”, Moscova, 1962.

³ I. I. Revzin : *Modeli jazyka*, Moscova, 1962.

⁴ V. V. Brodin : *Model' russkogo jazyka*, în „Pitanja pridkladnoj lingvistiki”, Černivcy, 1960 ; S. Ja. Fitiľalov, *op. cit.* ; N. Chomsky, *Syntactic structures*, 'S Gravenhage, 1957.

⁵ Em. Vasiliu, *Niveluri lingvistice și structuri transformaționale*, în SCL XIII, 1962, 1.

rigurozitate și această noțiune în cadrul propozițiilor considerate ca un lanț Markov cu legături complete⁶.

Segmentarea propozițiilor propuse de noi se face cu mijloace formale nonsemantice și are un caracter riguros aritmetic:

$$N, N + 1, N + 2, N + 3, N + 4, \dots, N + K, N + K + 1, \dots$$

se segmentează în

$$\begin{array}{ll} N + (N + 1) & (N + 3) + (\dots) \\ (N + 1) + (N + 2) & (\dots) + (N + K) \\ (N + 2) + (N + 3) & \text{etc.} \end{array}$$

dând valoare egală cuvintelor și semnelor de punctuație: „Spre a aprecia cantitativ, cu exactitate, o colecție de obiecte, omul a creat numerele...”, se va segmenta în:

Spre a	cu exactitate
a aprecia	exactitate,
aprecia cantitativ	, 0
cantitativ,	etc.
, cu	

Această segmentare se bazează parțial pe cercetarea lui G. S. Țeitin și L. N. Zazorina⁷, care disting în algoritmul lor două subprograme:

a. stabilirea limitelor,

b. stabilirea legăturilor în configurații, precizînd că în fiecare configurație există un cuvînt regent și unul subordonat:

$$N \xrightarrow{\quad} (N + 1)$$

La noi algoritmul se simplifică, neăutîndu-se aceste legături obligatorii, ele urmînd să reiasă din caracteristicile gramaticale ale listelor de cuvinte. Aceasta înseamnă că un punct obligator al caracteristicilor din liste va cuprinde R.D.N. (relația de dominare nemijlocită)⁸. R.D.N. a verbului rom. *abate* va cuprinde indicațiile:

Ac. + Pr. (abate omul, abate din drum), iar R.D.N. al verbului rom. *achita* va cuprinde indicațiile:

Ac. + Dat. + Pr. (achită datoria, achită datornicului, achită pe acuzat).

În cadrul segmentării noastre R.D.N. se va folosi doar pentru a obține o informație prețioasă în sinteză, deoarece cele două elemente ale configurației pot fi în R.D.N. (potențial sau actual):

administrez bine (R.D.N.P.)
administrez (bine) casa (R.D.N.A.)

⁶ R. G. Piotrovskij, *O teoretiko-informacionnyh parametrah ustnoj i pismennoj form jazyka*, în „Problemy strukturnoj lingvistiki”, Moscova, 1962.

⁷ G. S. Țeitin și L. N. Zazorina, *O vydelenii konfiguracij v russkom jazyke* (mimeo).

⁸ I. A. Melciuk, *op. cit.*

La toate acestea se mai adaugă o listă a termenilor care pot face parte din frazeologisme — adică segmente (sintagme) care au particularități ce diferă de suma particularităților componentelor :

$$P_{(a+b)} \neq P_a + P_b$$

Microcontextul considerat ca mai sus poate fi destul de ușor descris. Unele dificultăți apar în limbi cum ar fi româna, unde se îmbină formele analitice și sintetice de exprimare a relațiilor gramaticale cu tactica. Alta este situația în limba engleză⁹.

Acad. Gr. C. Moisil a descris unele tipuri de contexte ale verbelor românești¹⁰. Am încercat să dezvoltăm această cercetare și am constatat că în limba română avem microcontexte fixe : segmente binare indestructibile :

un om (un om = $\times 0$)
omul meu (omul al meu = 0)

și segmente binare discontinue :

bat copilul (bat acuma copilul)
citesc ziarul (citesc încet ziarul).

Până în prezent am reușit să descriem circa 25 de tipuri de segmente posibile în limba română.

1. $A \cup S$: un om
unui om
(a) unui om
2. $S \cup \Pi = > S \cup n(\Pi + C)$, $C = e/$,
omul înalt
omul înalt și inteligent
3. $N \cup S_p$: două cărți
4. $S \cup R$: cartea mea
casa ta
5. $K \cup S$: și casa
- 5b. $S \cup K$: casa și
6. $P \cup C$: eu și (fratele)
- 6b. $C \cup P$: (fratele) și eu

Vom vorbi mai pe larg de construcția care are ca nucleu $S \cup V$:
omul vorbește
mașina calculează,

cu variantele dezvoltate

$S \cup \Pi \cup V$ (mașina nouă calculează)
 $S \cup n \Pi \cup V$ (mașina electronică nouă calculează),
 $S \cup n(\Pi + C)$

⁹ A. S. Hornby, E. V. Gatenby, H. Wakefield, *The Advanced Learner's Dictionary of Current English*, London, Oxford Press.

¹⁰ Gr. C. Moisil, *Probleme puse de traducerea automată. Conjugarea verbelor în limba română scrisă*, SCL XI, 1960, 1; id. *Problèmes posés par la traduction automatique. La déclinaison en roumain écrit*, CLTA 1, 1962.

Aceste tipuri de segmente pot fi reduse, după cum am mai arătat, la nuclee binare, ai căror multipli sînt sintagmele mai sus prezentate.

În cadrul microcontextului verbal românesc vom analiza :

$$\begin{array}{l} V \cup D \\ K \cup V_{pt} \\ V_{aux} \cup V_{pt} \end{array} \qquad \begin{array}{l} V_{aux} \cup K \cup V_{pt} \\ C \cup V \\ V_{tr} \cup S_{\alpha/\beta}, \text{ unde } \beta = \text{Gen.}, \text{ sau Dat.} \end{array}$$

$V \cup D$:

- a. $V \cup H$: citește frumos
 calculează repede
 poate fi $V \cup [n(H + C)]$
 b. $V \cup$ expresie : citește ca pe apă
 scrie ca un om mare.

$K \cup V_{pt}$: de făcut
 $V_{aux} \cup V_{pt}$: am făcut, care se deosebește de
 $V_{aux} \cup K \cup V_{pt}$: am de făcut
 $C \cup V$: să fac, cu dezvoltarea
 $C \cup H \cup V$: să mai fac, să tot fac
 $C \cup P \cup V$: să-mi fac etc.

Putem spune că formele binare (și cele ce pot fi reduse la aceste forme) ale verbelor sînt cele cu auxiliare (formele compuse ale trecutului, viitorului etc.), conjunctivul, optativul, verbele cu negație și cele precedate de pronumele personale. Unele din aceste forme prezintă un regim de distact :

s-a *mai* întîmplat

altele nu.

Am lăsat special la o parte problema verbelor }tranzitive și a segmentelor construite în jurul lor :

$V_{tr} \cup S$

Definițiile existente ne ajută puțin în rezolvarea acestei probleme. Deoarece elaborarea unei definiții satisfăcătoare este suficient de dificilă am întocmit patru liste de verbe care încep cu litera *a* din Dicționarul limbii române literare contemporane, în care le clasăm după tipul de regim al tranzitivității (am numărat pentru aceasta cca. 250 de verbe).

Există un anume raport determinat în segmentele de tipul :

$V_{tr} \cup S$.

În limba română avem

bat copilul
 îl bat pe copil
 chem fetița
 o chem pe fetiță, dar
 bat covorul, pentru că
 bat pe covor

CU PRIVIRE LA TOPICA COMPLEMENTULUI ÎN PROPOZIȚIA PRINCIPALĂ

DE

IOANA ANGHEL, ELENA COMȘULEA, EMESE KIS și IOAN I. STAN

În cursul dezvoltării societății, limba ca mijloc de comunicare trebuie să răspundă unor cerințe din ce în ce mai mari. În momentul în care factorii sintactici existenți devin insuficienți pentru dezvăluirea gândirii în propoziție, se trece la elaborarea unor mijloace noi, mai eficiente de formare a propoziției prin nuanțarea mijloacelor existente și reorganizarea combinărilor acestora.

Într-o cercetare a propoziției și a frazei în limba română contemporană, se pot surprinde cu ușurință cele două tendințe amintite. Astfel diversitatea complementului în limba română contemporană corespunde necesității unei mai mari detalieri în exprimarea gândirii, iar ordinea complementelor corespunde concretizării raporturilor dintre diferitele părți ale propoziției.

Felurile complementului și ordinea lor în propoziția principală, studiate cu mijloacele lingvisticii statistice constituie obiectul lucrării de față.

1. Materialul care stă la baza cercetării noastre a fost excerptat din operele a douăzeci de autori reprezentativi pentru proza beletristică contemporană¹. S-au studiat 1000 de propoziții principale extrase din peste 20 000 cuvinte-text.

¹ Tudor Arghezi, *Cu bastonul prin București*, [București], 1961, p. 112, 122, 135, 148, 157; Eugen Barbu, *Șoseaua Nordului*, [București], 1959, p. 381, 526; Mihai Beniuc, *Pe multe de cușit*, [București], 1959, p. 25, 44, 263; Geo Bogza, *Meridiane sovietice*, [București], 1953, p. 9, 11, 50, 133; Eusebiu Camilar, *Negura*, [București], vol. I, 1949, p. 20, 131, vol. II, 1950, p. 193; G. Călinescu, *Scrinul negru*, [București], [1960], p. 285, 541, 599; V. Em. Galan, *Bărăgan*, [București], 1959, vol. I, p. 313, vol. II, p. 129; Francisc Munteanu, *Statuile nu rătăcesc niciodată* [București], 1957, p. 89, 343; Ion Pas, *Lanțuri*, [București], vol. I, [1950], p. 13; Camil Petrescu, *Un om între oameni*, [București], vol. I, 1953, p. 399, vol. II, 1955, p. 482; D. R. Popescu, *Umbrela de soare* [Oradea], [1962], p. 214, 309; Titus Popovici, *Setea*, [București], [1958], p. 179, 319; Marin Preda, *Risipiitorii*, [București], [1962], p. 127, 391; Mihai Ralea, *În extremul occident. Note de drum din Antile, California, Canada*, [Bucu-

Criteriul pe care l-am aplicat în analiza acestui material a fost criteriul semantic, sintactic și morfologic. Pentru analiza propozițiilor ne-am ghidat după *Gramatica limbii române*².

Din cele 1000 de propoziții principale 868 sînt enunțiative, iar restul de 132 în ordinea frecvenței lor sînt interogative, imperative, exclamative, optative și dubitative³.

Avînd în vedere faptul că ordinea cuvintelor în propoziție este un mijloc principal de expresie în limba scrisă⁴, considerăm că topica părților de propoziție, deci și a complementului este diferită în funcție de felul propoziției. Deoarece numărul propozițiilor principale enunțiative este foarte ridicat în comparație cu numărul celorlalte feluri de propoziții, am limitat studiul nostru la topica complementului numai în propoziția enunțiativă. Studiarea comparativă a topicii complementului în diferitele feluri de propoziții este o problemă interesantă, materialul excerptat de noi nu ne-a permis însă aprofundarea ei.

2. În cele 1000 de propoziții principale am găsit 1516 complemente, revenind în medie 1,516 complemente pe propoziție. Majoritatea acestor complemente sînt în propozițiile enunțiative, unde numărul lor se ridică la 1395, rămînînd pentru restul de 132 propoziții 121 complemente. Prin urmare media complementelor pentru propozițiile enunțiative este de 1,395 complemente pe propoziție, iar pentru celelalte feluri de propoziții abia 0,916. Dacă ținem seama de faptul că din cele 868 de propoziții enunțiative 212 nu conțin niciun complement, media complementelor în propoziția enunțiativă este și mai ridicată (2,126).

Se constată deci că în propoziția enunțiativă complementul este mai frecvent. Explicăm aceasta prin faptul că celelalte feluri de propoziții sînt de obicei mai scurte și se referă mai mult la acțiune, decît la circumstanțele ei.

3. O primă problemă pe care am studiat-o este frecvența diferitelor feluri de complemente.

În prima coloană a tabelului sînt date valorile absolute ale diferitelor complemente, iar în a doua coloană frecvența lor relativă reprezentînd frecvența fiecărui fel de complement raportată la numărul total al acestora și înmulțit cu 100. Frecvența relativă a fost calculată numai pentru primele cinci feluri de complemente; pentru restul datorită faptului că frecvențele absolute erau prea mici, s-a calculat o valoare globală.

rești], [1955], p. 26, 76, 110; Vasile Rebreanu, *Casa* [București], 1962, p. 85, 95; M. Sadoveanu, *Mitrea Cocor*, București, 1949, p. 39, 131; Zaharia Stancu, *Rădăcinile sînt amare*, [București], [1958], vol. I, p. 53, vol. II, p. 157; Radu Tudoran, *Dunărea revărsată*, [București], 1961, p. 190, 419; Ion Vlasiu, *Drum spre oameni*, [București], 1961, p. 135, 319; Tiberiu Vornic, *Sub pajura împărăției*, [București], [1954], p. 191, 341. Pe baza aceluiași material a fost elaborat: Ioana Anghel, Elena Comșulea, Emese Kis, Ioan I. Stan, *Observații statistice și relaționale asupra topicii propoziției principale*, predat la redacția revistei SCL.

² *Gramatica limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1963, vol. I—II.

³ 86,8% din propozițiile principale analizate sînt enunțiative, 4,7% interogative, 4,3% imperative, 3,4% exclamative, 0,5% optative și 0,3% dubitative.

⁴ cf. O. B. Sirotinina, *О месте прямого дополнения в русском и украинском языке*, în „Вопросы славянской филологии”, 1963, p. 205—222.

Sub raportul frecvenței diferitele feluri de complemente se prezintă în mod diferit. Distingem pe de o parte grupul complementelor : direct, indirect, circumstanțial de mod, loc și timp, cu o frecvență ridicată, iar

Tabelul 1

Felul complementului		Frecvența absolută	Frecvența relativă
1	direct	341	24,4%
2	mod	337	24,1%
3	loc	263	18,8%
4	indirect	224	16%
5	timp	135	9,7%
6	instrumental	27	7%
7	agent	24	
8	cauză	15	
9	sociativ	10	
10	scop	8	
11	excepție	5	
12	concesiv	5	
13	relație	4	
14	condițional	1	
15	cumulativ	1	

pe de altă parte grupul celorlalte complemente cu frecvența scăzută, totalizând împreună abia 7%. În comparație cu complementele direct și circumstanțial de mod care apar cu frecvența cea mai ridicată, 341 respectiv 337, unele complemente circumstanțiale cum sînt cel condițional și cumulativ apar o singură dată, iar cel opozițional niciodată.

Dintr-o analiză amănunțită a felurilor complementului raportat la autorii studiați, constatăm că numărul complementelor este în funcție de lungimea propoziției și de necesitatea de precizare a celor exprimate. Astfel explicăm apariția unui număr ridicat de complemente la G. Bogza, G. Călinescu sau T. Arghezi (respectiv 112, 103, 91), față de Fr. Munteanu, T. Popovici sau Camil Petrescu la care numărul complementelor este foarte scăzut (respectiv 41, 47, 51)⁵. Deși autorii studiați se deosebesc prin lungimea propoziției deci și prin numărul complementelor, raportul între aceste două mărimi este aproximativ constant. Pentru exemplificare am calculat acest raport la scriitorii care au propoziții de lungimi variabile : lungi — G. Bogza 2,74, G. Călinescu 2,46 ; medii — M. Preda 2,15 E. Camilar 2,34 ; scurte — T. Popovici 2,55 și Camil Petrescu 2,55.

4. În strînsă legătură cu prima problemă ne-a preocupat și repartizarea pe locuri a diferitelor feluri de complemente.

În continuare în tabele și grafice nu am notat decît primele cinci complemente, valorile referitoare la celelalte fiind prea mici.

⁵ În Al. Niculescu, *Structura frazei în stilul lui B. Delavrancea în Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, [București], 1956, p. 230—232. Se constată „...că în stilul prozei lui Delavrancea, începînd de prin 1889, începe să se afirme tot mai frecvent frazarea scurtă, în propoziții simple, monomembre sau eliptice”. Paralel „se remarcă în general tendința scriitorului către expresia mai simplă, eliberată de balastul părților secundare, neesențiale”.

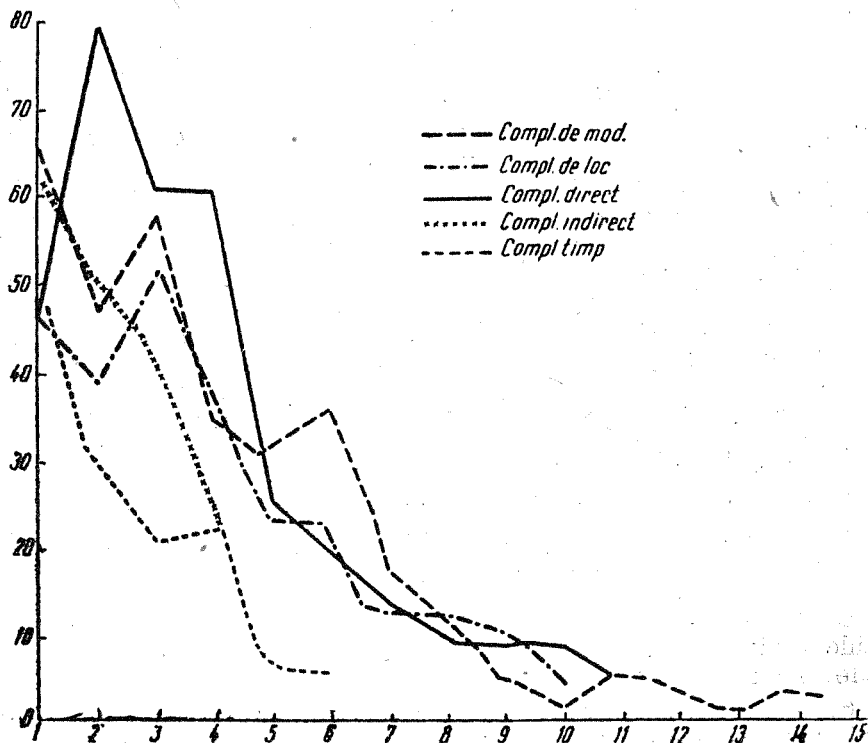
În tabelul 2 am notat frecvența pe locuri ținând seama de felul complementului și de partea de vorbire prin care este exprimat în propozițiile analizate. Analizând repartizarea pe locuri a diferitelor feluri de componente și mijloacele morfologice prin care pot fi exprimate, am putut trage

Tabelul 2

Locul	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Peste 10	Total
Complement direct	Substantiv (sau adjectiv substantivat, numeral) acuzativ	6	44	39	47	22	18	9	5	5	5	13	213
	pronume acuzativ	39	31	14	12	1	1	3	2	—	2	1	106
	prepoziție + substantiv	—	1	3	—	—	—	—	1	—	—	—	5
	prepoziție + pronume	—	3	4	1	1	—	—	—	—	—	—	9
	verb	1	1	1	1	1	—	—	—	1	—	1	7
	Total :	46	80	61	61	25	19	12	8	6	7	15	340
Complement indirect	substantiv dativ	6	3	3	3	3	1	1	—	2	—	1	23
	pronume dativ	50	27	13	6	4	1	2	—	—	—	2	105
	prepoziție + substantiv	7	15	22	12	7	6	4	6	1	1	2	83
	prepoziție + pronume	1	3	3	2	2	—	1	—	—	—	—	12
	verb	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	Total :	64	49	41	23	16	8	8	6	3	1	5	224
Complement circ. de loc	adverb	14	12	5	5	3	—	3	1	1	1	1	46
	prepoziție + substantiv (sau substitut al lui) acuzativ	33	26	47	32	21	20	7	10	8	3	10	217
	Total :	47	38	52	37	24	20	10	11	9	4	11	263
Complement circ. de timp	adverb	34	19	13	9	2	4	—	1	—	—	1	83
	prepoziție + substantiv (sau substitut al lui) acuzativ	12	7	4	11	3	—	—	—	1	—	4	42
	substantiv	2	2	2	3	1	—	—	—	—	—	—	10
	Total :	48	28	19	23	6	4	—	1	1	—	5	135
Complement circ. de mod	adverb	56	28	34	20	9	11	6	5	1	—	4	174
	prepoziție + substantiv (sau substitut al lui) acuzativ	5	13	18	12	17	11	6	5	3	2	12	104
	substantiv (sau substitut al lui) acuzativ	—	2	1	3	2	1	3	—	1	—	2	15
	verb	8	2	5	9	4	5	4	2	—	1	3	43
	Total :	69	45	58	44	32	38	19	12	5	3	21	346

concluzii numai în legătură cu cele mai frecvente. Pentru a face anumite constatări am împărțit uneori aceste complemente în două grupe avînd în vedere raportul între ele și verb : complementul direct și indirect pe de o parte, iar pe de altă parte complementele circumstanțiale de mod, loc și timp.

Nu observăm o strictă regularitate în repartizarea complementelor pe locuri. Direcția diagramelor coboară spre dreapta : pe primele locuri

Graficul 1

fiecare complement apare mai frecvent, apoi unele prezintă o descreștere bruscă (indirect și de timp), pe cînd la altele descreșterea alternează cu etape de creștere (direct, circumstanțial de mod și de loc). Interesantă este diagrama complementului direct, din care se vede cum acesta crește vertiginos de la primul loc la al doilea unde se ridică la frecvența 80 ; începînd cu locul al treilea scade brusc, ajungînd ca pe locul al cincilea să avem doar 25 complemente directe.

5. Aceeași diversitate se observă și în privința părților de vorbire prin care pot fi exprimate complementele (v. tabelul 2).

În ceea ce privește complementul direct și indirect, constatăm că se continuă în deosebi tradiția exprimării lor sintetice din limba latină.

Complementul direct exprimat prin substantiv sau substituttele lui la acuzativ fără prepoziție are o frecvență de peste douăzeci și două de ori mai ridicată decât complementul exprimat prin forme analitice. Frecvența absolută a formelor sintetice este de 326, cea relativă de 95,8% față de formele analitice a căror frecvență absolută este de 14, cea relativă de 4,1%. Complementul indirect este exprimat ca și în latină mai ales prin substantiv sau substituttele sale în dativ a căror frecvență absolută este de 128, relativă 57,1%, dar și prin construcții prepoziționale, a căror frecvență absolută este de 95, iar relativă de 42,3%.

În privința complementelor circumstanțiale, construcțiile sintetice nominale au dispărut, limba română contemporană continuând tendința din latina populară a exprimării complementelor circumstanțiale prin adverb și prin construcții analitice. Spre deosebire de complementul de mod și de timp la care predomină exprimarea prin adverb, la complementul circumstanțial de loc există un mare decalaj între cele exprimate prin adverb (17,6%) și cele exprimate prin substantiv cu prepoziție (82,4%).

Complementul direct, indirect și cel de mod pot fi exprimate și prin verb la moduri nepredicative. Situațiile în care complementul circumstanțial de mod este exprimat prin verb sînt mai numeroase și mai diverse decât în cazul celorlalte complemente. Frecvența complementului circumstanțial de mod exprimat prin verb este mult mai ridicată (12,8%), decât cea a complementului direct (2,0%) și indirect (0,3%). Verbele prin care poate fi exprimat complementul circumstanțial de mod, sînt în mare majoritate la gerunziu (din cele 43 verbe cu valoare de circumstanțial de mod 39 sînt la gerunziu).

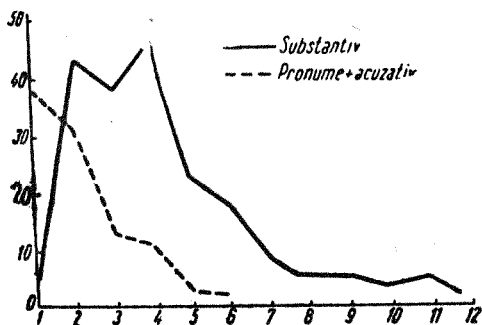
În tabelul 2 se observă prezența unui număr de 15 complemente circumstanțiale de mod care sînt exprimate prin substantiv în acuzativ fără prepoziție. Acestea sînt complemente circumstanțiale de mod comparative. Dacă în latină acest fel de complement putea fi exprimat atît sintetic (prin cazul ablativ), cît și analitic (cu ajutorul adverbului *quam*) în propozițiile studiate de noi, complementul circumstanțial comparativ a fost întotdeauna format cu ajutorul adverbului *ca*.

6. Considerăm că este interesant să facem cîteva observații asupra felului cum se repartizează pe locuri diferitele complemente în funcție de partea de vorbire prin care sînt exprimate.

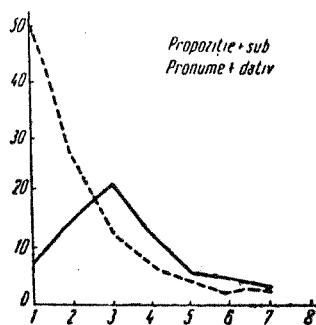
Atunci cînd stau pe primul loc, atît complementul direct, cît și cel indirect sînt exprimate prin pronume. Cu cît ne îndepărtăm de începutul propoziției aceste complemente sînt tot mai mult exprimate prin substantiv. Complementele exprimate prin substantiv se găsesc pe locuri foarte îndepărtate; s-a întîlnit complementul direct pe locul al 18-lea, iar cel indirect pe locul al 16-lea.

În cazul complementelor circumstanțiale, cele de mod și timp au o situație asemănătoare, diferită față de cel de loc. Primele două, sînt exprimate în majoritate prin adverb și numai pe locurile îndepărtate se preferă exprimarea prin substantiv cu prepoziție. În schimb complementul circumstanțial de loc în orice parte a propoziției ar sta este exprimat de preferință prin substantiv însoțit de prepoziție.

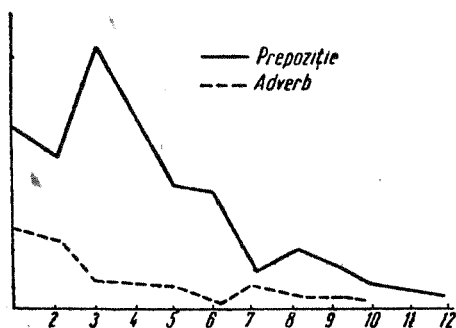
7. În cercetările de lingvistică statistică se obișnuiește să se dea proporția cuvintelor pline, adică a cuvintelor care denumesc noțiuni (substantive, adjective, verbe, adverbe) și a cuvintelor unelte gramaticale⁶. În lucrările mai recente, statistica lexicală nu se bazează numai pe cuvintele pline, cercetările se extind și asupra pronumelor⁷. Potrivit

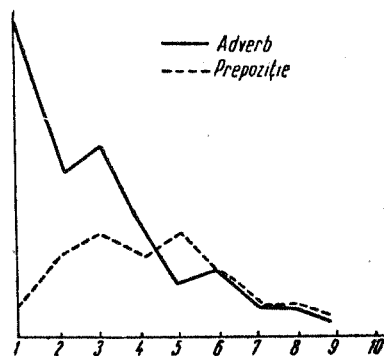
Graficul 2

Graficul 3

Graficul 4

Graficul 5

acestui procedeu am urmărit în ce măsură folosirea complementelor influențează raportul între cuvintele pline și uneltele gramaticale. Am constatat că prin complemente se ridică îndeosebi numărul cuvintelor pline dintr-un text. În cazul de față numărul cuvintelor pline este 1516, iar cel al uneltelei gramaticale 563⁸.

⁶ Pierre Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire. Essai de méthodologie*, Paris, 1954.

⁷ Bela Kelemen, *Importanța studierii elementelor relaționale la stabilirea caracteristicilor stilurilor limbii*, comunicare prezentată la Consfătuirea de lingvistică matematică, Cluj, 18–20 iunie 1964; idem, *Pronumele ca purtătoare ale caracteristicilor stilurilor limbii literare*, în CL IX, 1964, nr. 1, p. 127–130.

⁸ Pornind de la definiția pronumelui ca parte de vorbire care ține locul unui substantiv, l-am inclus în categoria cuvintelor pline chiar și atunci când anticipează sau reia complementul direct și indirect.

8. Dacă într-o lucrare anterioară am studiat aderența la subiect și predicat a diferitelor părți de propoziție, în cele ce urmează, adîncind această problemă, ne-a preocupat aderența la predicat a diferitelor feluri de complemente. Neținînd seama de locul ocupat de predicat în propoziție, am notat în față și după predicat aderența diferitelor feluri de complemente.

Tabelul 3

Total	Peste 10	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	P	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Peste 10	Total
90		1	—	—	—	—	3	1	2	6	7	compl. direct	145	47	23	13	7	2	3	3	3	1	4	251
121		—	—	—	—	1	1	4	6	12	9	compl. indir.	51	21	11	9	5	2	2	1	—	—	1	103
72		—	1	2	2	1	1	6	10	26	23	compl. loc.	83	53	18	12	7	5	4	2	—	—	7	191
63		—	—	—	—	3	5	5	10	15	25	compl. timp	47	11	9	1	—	1	1	1	1	—	—	72
96		—	1	—	2	1	5	12	14	19	42	compl. mod	112	57	26	12	11	9	4	3	1	—	6	241

Complementul direct se întilnește cu o frecvență mai ridicată în dreapta predicatului și în imediata lui apropiere, ceea ce este în concordanță cu topica firească a propoziției. În schimb, complementul indirect este situat în special în stînga predicatului, dar tot în apropierea lui.

Atunci cînd complementele direct și indirect sînt așezate în fața predicatului ocupă mai ales locul întii; frecvența lor începînd deja cu locul al doilea scade brusc. Astfel de la primul loc la al doilea complementul direct are o variație de 71, iar cel indirect 85; practic după locul al patrulea nu se mai întilnesc. Aceasta e datorită faptului că acele complemente care preced predicatul sînt de obicei exprimate prin pronume reflexiv sau pronume personal forme conjugate. Atunci cînd aceste complemente stau în dreapta predicatului, se observă aceeași scădere bruscă de la locul întii la al doilea, apoi scăderea este mai lentă, complementele întilnindu-se și pe locuri mai îndepărtate; practic apar pînă pe locurile 6—7.

Comparînd aderența complementului direct cu cea a complementului indirect, observăm că în stînga predicatului pe toate locurile cel indirect aderă mai bine decît cel direct, iar în dreapta situația se prezintă invers⁹:

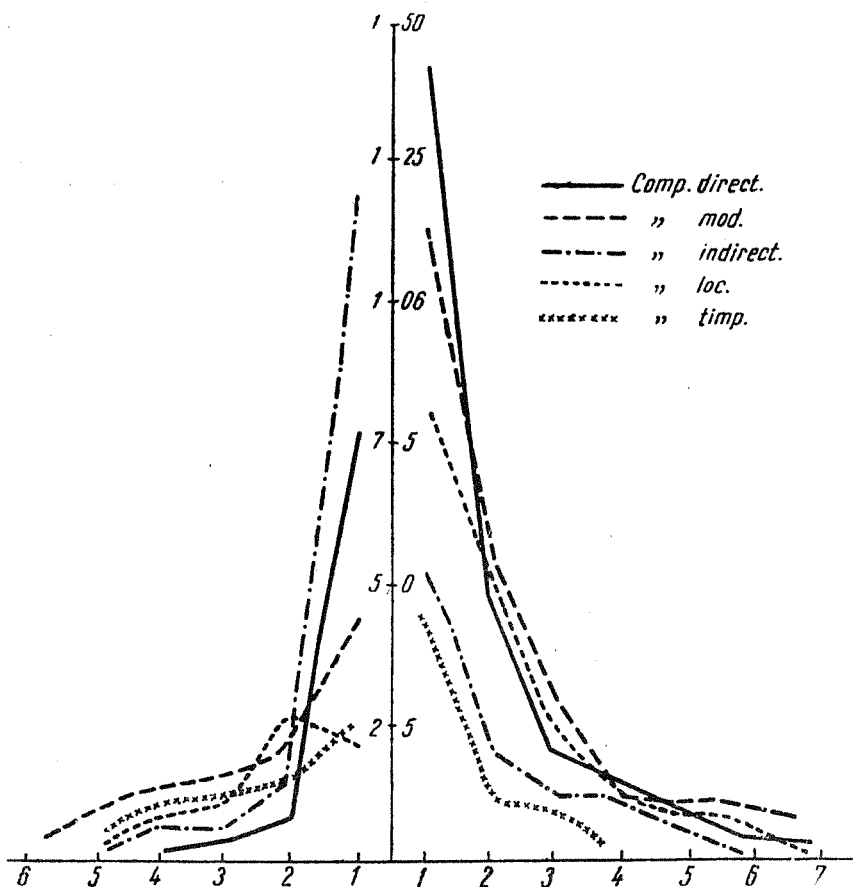
$$C_i \rightarrow C_d$$

P

$$C_d \rightarrow C_i$$

⁹ Semnul \rightarrow indică relația de aderență: $x \xrightarrow{A} y$ înseamnă că x aderă mai bine la A decît y. Pentru accepțiunea formulei $x \rightarrow y$ v. S. Marcus și Em. Vasiliu, *Matematică și fonologie. Teoria grafelor și consonantismul limbii române*, în *Fonetica și dialectologie III*, 1961, p. 15—55.

Complementele circumstanțiale de mod, loc și timp se întâlnesc de preferință după predicat. Puțin diferit se prezintă complementul circumstanțial de timp care se găsește aproximativ în aceeași măsură de ambele părți ale predicatului.

Graficul 6

Reprezentînd matematic aderențele pe primele cinci locuri obținem :

	P	
Locul 1 $C_m \rightarrow C_t \rightarrow C_1$		$C_m \rightarrow C_1 \rightarrow C_t$
2 $C_1 \rightarrow C_m \rightarrow C_t$		$C_m \rightarrow C_1 \rightarrow C_t$
3 $C_m \rightarrow C_1, C_t$		$C_m \rightarrow C_1 \rightarrow C_t$
4 $C_m \rightarrow C_1 \rightarrow C_t$		$C_m, C_1 \rightarrow C_t$
5 $C_m, C_t \rightarrow C_1$		$C_m \rightarrow C_1 \rightarrow C_t$

În grupul circumstanțialelor, cel de mod este cel mai aderent la predicat. Aderențele prezintă o simetrie relativă; o uniformitate aproximativă în stînga și perfectă în dreapta.

Putem reprezenta aderențele la dreapta în general prin funcția

$$y = e^{-\alpha x}$$

unde x este locul complementului, y frecvența sa, iar α o constantă ce diferă de la un complement la altul.

Deși gradul de aderență la predicat diferă în funcție de felurile complementelor, am observat și o trăsătură comună, anume atît la dreapta, cît și la stînga pe primul loc lîngă predicat aderența este mai pregnantă, apoi scade pe măsură ce ne îndepărtăm de el. Prin urmare aderența complementelor la predicat este invers proporțională cu locul ocupat față de predicat.

9. Formele scurte ale pronumelui personal aduc în discuție problema anticipării și a reluării complementului. Studiind această problemă I. Coteanu face observația că ar fi necesar să se stabilească cu ajutorul statisticii, care complement se reia mai des — cel direct sau cel indirect¹⁰.

Pe baza materialului cercetat de noi am calculat proporția în care formele scurte ale pronumelui personal anticipează sau reiau complementul direct. Făcînd raportul între cazurile de anticipare și reluare și totalitatea formelor scurte ale complementului direct am obținut 8,64%. Efectuînd același calcul pentru complementul indirect am obținut proporția de 16,17%. Deoarece numărul complementelor directe și cel al complementelor indirecte era diferit am considerat necesar să stabilim și raportul între formele conjuncte care reiau și anticipează și totalitatea complementelor directe și indirecte exprimate prin forme conjuncte. Am obținut pentru complementul direct 4,69%, iar pentru cel indirect 7,38%. Cazurile de reluare și anticipare a complementului indirect, așa cum le reflectă materialul nostru, sînt aproape de două ori mai numeroase decît pentru cel direct. Menționăm că am întîlnit foarte rar în propozițiile studiate de noi cazurile de anticipare și reluare atît a complementului direct cît și a celui indirect.

10. Ca urmare a modului cum se face aderența complementului la predicat, digramele CP, PC și trigrama CPC apar nu numai cele mai frecvente¹¹, ci și cele mai sudate, mai refractare disocierii.

Pentru a studia posibilitățile de disociere și a vedea care parte de propoziție poate disloca această unitate, am întocmit tabelul 4.

În tabel am notat felul în care se disociază de predicat cele mai frecvente complemente atunci cînd se situează pînă pe locul 10, înainte sau după predicat. Cazurile foarte rare în care complementul se găsea pe locuri mai îndepărtate, nu le-am reprezentat în tabel, considerîndu-le nesemnificative.

¹⁰ I. Coteanu, *Anticiparea complementului prin pronume, o regulă gramaticală nouă?*, în LR XII, 1963, p. 242—246; Finuța Asan, *Reluarea complementului în limba română, în Studii de gramatică*, vol. III, p. 103—104.

¹¹ I. Anghel, E. Comșulea, E. Kis, I. I. Stan, *op. cit.*

Tabelul 4

Loeul		10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	P	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Complement direct	digramă închisă								1	—	3	S	6										
	„ deschisă										2	A	4	2	1	—	1						
	„ închisă							3	2	2	3	A	12	14	7	3	2	2	1				
	„ deschisă										1	C	1	4	5	4	4	3	1	2	2	1	
	„ închisă										1	C	38	6	2								
	„ deschisă											E	15	15	7	5	2	2	2	2			
Complement indirect	„ închisă										3	S	2										
	„ deschisă										1	A	4	1	1	—	1						
	„ închisă						1	1	2	2	4	A	3	6	3	1							
	„ deschisă								1	1	1	C	3	7	9	4	2	—	1				
	„ închisă										1	C	19	3									
	„ deschisă										1	E	7	6	2	2	1	1	1	—	1	1	1
Complement circ. de loc	„ închisă					1	1	—	1	2	11	S	4	1									
	„ deschisă											A	7	1	1								
	„ închisă			1	2	1	1	2	6	12	18	A	8	5	2	1	1						
	„ deschisă							1	—	—	3	C	—	11	8	5	6	5	2	1	1	2	
	„ închisă							1	1	—	2	C	37	7	3	1							
	„ deschisă							1	—	1	—	E	14	7	5	6	2	1	1	—	1		
Complement circ. de timp	„ închisă										4	S	4	1									
	„ deschisă										5	A											
	„ închisă								2	4	8	A	2	6	2	1	1						
	„ deschisă						1	1	2	2	1	C											
	„ închisă						1	2	1	5	14	C	13	—	1								
	„ deschisă										2	E											
Complement circ. de mod	„ închisă							1	1	4	6	S	7										
	„ deschisă										2	A	4	2	—	1	—	—	1				
	„ închisă									1	8	A	4	13	6	3							
	„ deschisă	1	1	1	1	1	—	—	2	2	4	C	4	6	11	8	8	3	5	2	3	3	
	„ închisă							1	7	7	18	C	55	6	4								
	„ deschisă							1	1	—	2	E	7	8	3	2	1	1					

Dacă în lucrarea anterioară am luat în discuție digramele CP și PC în ansamblu, acum facem deosebire între digramele închise și cele deschise. În cazul digramelor închise CP, respectiv PC, complementul și predicatul se găsesc într-o relație de dominanță, iar în cazul celor deschise complementul nu se mai subordonează verbului, ci unei alte părți de vorbire. Dacă în digrama închisă succesiunea celor două elemente decurge

dintr-o necesitate internă, în digrama deschisă succesiunea este întâmplătoare deoarece relația de dominanță se referă la un element din afara digramei și nu la predicat.

Privind tabelul 4 constatăm că fiecare complement poate fi disociat de predicat de către toate celelalte părți de propoziție. Elementul care se interpune cel mai frecvent pe primul loc între predicat și complement este în toate cazurile un alt fel de complement, apoi un atribut, mai rar un subiect și foarte rar un element predicativ suplimentar. Pentru celelalte locuri modul cum se face disocierea diferitelor feluri de complemente, nu prezintă nici o regularitate.

Constatăm unele deosebiri între disocierea digramelor închise și deschise. În cazul digramelor deschise, primul complement poate fi despărțit de predicat prin numeroase elemente deoarece complementele se întâlnesc destul de frecvent și pe locuri mai îndepărtate. În schimb, în cazul digramelor închise numărul elementelor care disociază este foarte mic, pentru că practic complementele nu se găsesc mai departe de locul al treilea. Constatăm o scădere bruscă a numărului complementelor care disociază digrama de la locul întâi la cele următoare. De exemplu complementul circumstanțial de mod, în dreapta este disociat de predicat pe locul întâi de 55 de ori de către un alt complement, iar pe locul al doilea numai de 6 ori. În digramele deschise numărul complementelor care disociază scade lent.

11. Complementul este o parte de propoziție în evoluție : a) diferitele feluri de complemente nu au decît o singură trăsătură comună — determină un verb. În cursul evoluției fiecare complement și-a adîncit trăsăturile specifice și și-a dezvoltat altele noi ; b) nu există decît o singură particularitate structurală comună tuturor complementelor — fiecare poate fi exprimat prin substantiv cu prepoziție ; c) între diversele feluri de complemente nu există limite categorice.

În această lucrare am încercat să stabilim în ce măsură complementul influențează topica propoziției principale în limba română. Dacă topica este relativ liberă, aceasta se datorește în mare măsură și folosirii complementului. Complementul ca determinant al verbului reflectă atît tendința de prepunere, cît și tendința de postpunere a elementului subordonat. Dacă din punct de vedere formal nici una din aceste tendințe nu este preponderentă, sub aspect cantitativ predomină tendința de postpunere.

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ DIN CLUJ ÎN ANUL 1964

Activitatea de cercetare din cadrul Institutului de lingvistică din Cluj a fost îndreptată în cursul anului 1964, în primul rând, în direcția continuării lucrărilor începute în anii precedenți. Colectivele de cercetători au fost antrenate în munca de elaborare a *Tratatului de istoria limbii române*, a *Dicționarului limbii române*, a *Dicționarului maghiar-român*, a *Atlasului lingvistic român*, serie nouă, a *Atlasului lingvistic român pe regiuni*, a *Atlasului graiurilor maghiare din R.P.R.*

Pentru volumul al III-lea (sec. X—XV) al *Tratatului de istorie a limbii române*, care se redactează sub conducerea acad. E. Petrovici, s-a studiat sistemul fonetic și fonologic, morfologia și sintaxa istroromânei și s-a redactat un glosar de cuvinte. Cu scopul de a aduna un material cât mai bogat și mai complet, acad. E. Petrovici și P. Neiescu au continuat în septembrie și octombrie 1964 anchetele la istroromâni. Tot pentru această lucrare a fost elaborată o schiță a sistemului fonologic și o schiță a conjugării dacoromânei comune¹. S-a redactat parțial capitolul privind *Influența slavă asupra limbii române*, s-a adunat o parte din material pentru capitolul *Lexic* și s-a studiat problema stratificării elementelor maghiare ale limbii române. În aprilie 1964 colectivul care lucrează la tratat s-a întâlnit la București cu colectivele care elaborează celelalte volume.

O mare parte dintre cercetătorii Institutului lucrează în cadrul colectivelor de lexicografie — lexicologie. Astfel, colectivul *Dicționarului limbii române* a definitivat litera O și a continuat să redacteze articole din litera R. În vederea unei mai strinse legături și a unificării metodelor de muncă s-a organizat un schimb de experiență cu colectivul din București.

Colectivul de lexicografie maghiară a făcut corecturile de tipar la *Dicționarul român-maghiar*, care a apărut la sfârșitul anului 1964, în două volume (cuprinzând peste 1500 de pagini), și a continuat redactarea *Dicționarului maghiar-român*.

Colectivul secției din Sibiu, care lucrează la *Dicționarul graiurilor săsești din Transilvania* (în colaborare cu Academia germană de științe) a redactat articole ale literei K și a definitivat litera H.

În cadrul secției de dialectologie s-au redactat în acest an volumele II și III cu hărți colorate pentru *Micul atlas lingvistic român*, serie nouă, și un volum de hărți gramaticale pentru *Atlasul lingvistic român*, serie nouă.

¹ Gr. Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al dacoromânei comune*, în SCL XV, 1964, p. 347—356; acad. E. Petrovici și Gr. Rusu, *Schiță a sistemului conjugării în dacoromâna comună*, în CL IX, 1964, nr. 2, p. 215—226.

Colectivul *Atlasului lingvistic român pe regiuni* a redactat hărțile pentru *Atlasul lingvistic al Maramureșului* și a efectuat anchete în cinci localități din nordul Transilvaniei.

Pentru *Atlasul graiurilor maghiare din R.P.R.* s-a continuat culegerea de material (în acest an au fost anchetate 22 de localități) iar pentru *Atlasul graiului ceangău din Moldova* (în colaborare cu Universitatea „Babeș-Bolyai”) s-au redactat și cartografiat hărțile volumului al II-lea.

O preocupare a dialectologilor clujeni o constituie îmbogățirea cu noi texte a *Arhivei fonogramice*. În acest an s-au făcut înregistrări de texte în 20 localități din Transilvania și Maramureș.

Cercetările de fonetică experimentală s-au orientat în direcția studierii vocalismului limbii române.

În scopul perfecționării profesionale a cadrelor tinere, conducerea institutului a organizat cercul de lexicografie-lexicologie, de fonetică-fonologie și dialectologie, de lingvistică matematică. O contribuție în acest sens au adus-o și ședințele săptămânale de comunicări, organizate în cadrul institutului. În aceste ședințe s-au prezentat următoarele comunicări: acad. E. Petrovici și P. Neiescu, *O nouă vizită la istroromâni*; E. Petrovici, *Noi impresii din călătoria în Iugoslavia (Istria)*; *Despre manifestările închinat lui Vuk Karadžić*; P. Neiescu, *Noi impresii din călătoria în Iugoslavia (Macedonia)*; acad. E. Petrovici, *Principii și proiecte de transcriere fonetico-fonologică a formelor reconstruite române comune și dacoromâne comune*; D. Macrea, *Constantin Lacea*²; R. Todoran, *Contribuții la studiul lexicului istroromân*; V. Scurtu, *Terminologia familiei (naș, nun)*; Gr. Rusu, *Schișă a sistemului fonologic al dacoromânei comune*; Emese Kis, *Anticiparea informației morfologice în evoluția limbii române*. În limba maghiară s-a ținut comunicarea *Az egyénités néhány lehetősége a szépirói stílus vizsgálátában* (Unele posibilități de individualizare în cercetarea stilului beletristic) de Szabó Zoltán.

În cadrul institutului a avut loc *Consfătuirea de lingvistică matematică*, organizată în colaborare cu Institutul de calcul din Cluj, între 18—20 iunie 1964. La consfătuire au participat cercetători și cadre universitare din Cluj, București, Timișoara, Tîrgu-Mureș și un cercetător din Praga. Programul consfătuirii a fost bogat și variat. S-au prezentat referate și comunicări. În problemele de traducere automată s-au ținut următoarele comunicări: *Clasificarea informațiilor gramaticale utilizate în traducerea automată. Construcții regresive în limba română* de Erica Nistor-Domonkos (București); *Cu privire la ipoteza lui Victor N. Yngve de C. Pala* (Praga); *Modelul generativ aplicațional și calculul transformațiilor în limba rusă* de S. Abraham și I. Evseev (Timișoara); *Despre tipologia statistică a contextelor* de Iulia Németh și A. B. Németh; *Cu privire la analiza independentă a conjugării verbelor maghiare pentru necesitățile traducerii automate* de E. Székely, I. Máthé, P. Schweiger, E. Bölöni; *Cu privire la clasificarea mecanică a adjectivelor* de P. Schweiger și Elvira Hales; *Entropia cazului în limba română* de Aurelia Stan și I. Stan. Tot în cadrul acestei consfătuirii s-au prezentat referate și comunicări de statistică lingvistică. Prof. B. Kelemen a prezentat comunicarea *Importanța studierii elementelor relaționale la stabilirea caracteristicilor stilurilor limbii literare*; N. Pirvu, *Expresivitatea psihologică a limbii*; Ioana Anghel, Elena Comșulea, Emese Kis, *Observații statistice privind topica propoziției principale în proza beletristică contemporană*; R. Todoran, *Lexicul dialectului aromân sub raport statistic*; Doina Grecu, Felicia Stan și I. I. Stan, *Observații statistice asupra sistemului fonologic al limbii române*³; Titiana Suciuc, *Cu privire la limba scrierilor lui Pavel Dan*⁴; Viorica Pamfil, *Contribuții la dezvoltarea lexicului românesc pe bază statistică*; Al. Toșa,

² Publicată în CL IX, 1964, nr. 2, p. 171—182.

³ Apărută în CL IX, 1964, nr. 2, p. 301—310.

⁴ Publicată în CL IX, 1964, nr. 1, p. 131—139.

S. Odaie, C. Reichel, E. Demian, I. Losonczy, V. Baci, I. I. Stan (Tirgu-Mureș), *Reparti- zarea substantivelor în stilul beletristic, științific și publicistic*; Sabina Teiuș și Valentina Șerban, *Observații statistice asupra stilului din nuvelele lui Liviu Rebreanu și ale lui Camil Petrescu*.

Între 7—13 octombrie 1964 s-au desfășurat la București lucrările *Conferinței naționale de lingvistică românească*, la care au participat mai mulți membri ai institutului, dintre care unii au prezentat referate sau comunicări (vezi cronică acestei Conferințe din volumul de față).

La sesiunea festivă organizată cu ocazia centenarului Universității din București mai mulți membri ai institutului au prezentat comunicări: acad. E. Petrovici, *Toponimice sud-slave apusene în Oltenia*; prof. D. Macrea, *Contribuția Universității din București la dezvoltarea lingvisticii române*; I. Pătruț, *Despre structura morfologică și fonologică a limbii române*; Aurelia Stan, I. Stan și Ileana Neiescu, *Cercetări matematice asupra bogăției vocabularului limbii române*.

De asemenea s-au prezentat comunicări și la Sesiunea științifică a Universității din Cluj. Astfel, acad. E. Petrovici, *Modelul sârbo-croat al sistemului fonologic istroromân*; prof. D. Macrea, *Titu Maiorescu și problemele limbii române*; prof. B. Kelemen, *Probleme ale studierii stilurilor limbii cu ajutorul statisticii lingvistice*; I. Pătruț, *Despre sistemul fonologic al limbii române*.

În zilele de 11—12 decembrie 1964 a avut loc Sesiunea științifică a Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., în cadrul căreia cercetătorii Institutului de lingvistică din Cluj și ai sectorului de lingvistică din Sibiu au prezentat comunicări privind dialectologia română și a minorităților naționale, probleme de fonetică și fonologie, semasiologie, probleme de onomastică, probleme de limbă literară și stilistică, probleme de statistică lingvistică. Acad. E. Petrovici a prezentat comunicarea *Stratificarea elementelor slave ale istroromânei*; Gizela Richter și Anneliese Thudt, *Graururile așa-numiților „Zipser-i” din Vișeu de Sus*; Aurelia Stan, *Forme hipocoristice prescurtate ale prenumelor din ALR*; B. Kelemen, *Este notarea cu ƒ o problemă de tradiție grafică?* Ileana Neiescu, Aurelia Stan și I. I. Stan, *Noi contribuții statistice la problema paternității „Cîntării României”*⁵; V. Breban, *Contribuția graurilor la formarea lexicului limbii române literare*; P. Neiescu, *Unele inovații în dialectul aromân*; Roswitha Braun, *O problemă de semasiologie în graururile săsești*; Rita Chiricuță-Marinovici, *Regimul contextual al unor sinonime*; Doina Grecu, *Cu privire la raportul prenume-hipocoristic-frecvență în sistemul de denominație al unei comune*; Gr. Rusu, *O inovație fonetică în subdialectul maramureșan. Durificarea africatelor ɕ, ʒ*; Sabina Teiuș, *Modernizarea sistemului de denominație cu prenume în Valea Bistriței (Bicaz)*; Ioana Anghel, Elena Comșulea, Emese Kis, *Aspecte relaționale ale topicii complementului în propoziția principală a prozei beletristice contemporane*; L. Csák, *Contribuții la studierea criteriilor de denominație a noilor născuți la Belfir (raionul Salonta)*; Felicia Stan, *Cu privire la dezvoltarea ariei semantice a verbului „a ridica”*.

Activitatea științifică desfășurată în cadrul institutului se oglindește și în revistele „Cercetări de lingvistică” și „Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények”. Pentru îmbunătățirea continuă a conținutului științific al revistelor s-au ținut consfătuiri cu cititorii în orașele Cluj, Tirgu-Mureș, Oradea, Sibiu, Timișoara, Baia Mare, Sighet, la care, în cadrul discuțiilor, s-au făcut propuneri prețioase cu privire la unele procedee de popularizare a revistei, la tematica materialelor publicate, îmbogățirea rubricii de recenzii etc.

Institutul întreține permanent relații de colaborare cu străinătatea prin participarea unor reprezentanți ai săi la diferite manifestări științifice de peste hotare. Acad. E. Petrovici a participat la simpozionul de la Belgrad, organizat în memoria lui Vuk Karađić. Acad. E. Petrovici și P. Neiescu au continuat anchetele dialectale la istroromâni și aromâni din R.F.S.

⁵ Publicată în CL IX, 1964, nr. 2, p. 311—316.

Iugoslavia. La redactarea *Dicționarului graiurilor săsești din Transilvania* se colaborează cu Academia de Științe din Berlin. Se colaborează cu Institutul de limbă cehă al Academiei Cehoslovace de Științe prin trimiterea reciprocă a lucrărilor științifice și a rezultatelor cercetărilor recente de fonetică și fonologie.

În cursul anului 1964 au vizitat Institutul de lingvistică din Cluj mai mulți oameni de știință. Astfel: R. Udler, șef al secției de dialectologie de la Institutul de limbă și literatură al Academiei din R.S.S. Moldovenească, D. H. Green din Cambridge, Luigi Heilmann, de la Universitatea din Bologna, prof. Marcel Ferrand din Lille, Petr Simek de la Institutul de limbă și literatură din Praga. Biblioteca institutului a crescut în 1964 cu 232 titluri de cărți și cu 12 titluri de reviste. S-au făcut schimburi de publicații de specialitate cu 214 instituții din 35 de țări, ceea ce permite cercetătorilor institutului să se mențină la curent cu cele mai noi realizări în domeniul lingvisticii.

Decembrie 1964

Ioana Anghel și Maria Munteanu
Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

CONFERINȚA NAȚIONALĂ DE LINGVISTICĂ ROMÂNEASCĂ DE LA BUCUREȘTI

(7—13 octombrie 1964)

Între 7—13 octombrie 1964 a avut loc la București Conferința națională de lingvistică românească organizată de Academia R.P.R. și Ministerul Învățămîntului. La Conferință au participat academicieni, profesori, cercetători din institutele de specialitate din București, Cluj, Iași, Timișoara și invitați de peste hotare: Eqrem Çabej, J. Gjinari (R. P. Albania), C. Th. Gossen (Austria), L. Mourin (Belgia), Vl. Georgiev (R.P. Bulgaria), Jindra Hušková, Vl. Hofeji (R.S. Cehoslovacă), Vl. Kiparsky (Finlanda), A. Guillerrou (Franța), W. Bahner (R.D. Germană), Alf Lombard (Suedia), L. Tamás (R.P. Ungară), R. A. Budagov (U.R.S.S.).

Lucrările Conferinței au fost deschise prin cuvîntul acad. I. G. Murgulescu, președintele Academiei R.P.R. Din partea delegaților străini au vorbit R. A. Budagov și Alf Lombard.

Trecînd în revistă realizările obținute de lingvistica românească în decursul ultimilor 20 de ani de activitate și indicînd perspectivele de dezvoltare a lingvisticii în țara noastră, Conferința a scos în relief stadiul actual al lucrărilor care se elaborează la noi. Amplul referat „Realizări și perspective în lingvistica românească” al acad. I. Iordan subliniază activitatea bogată a lingviștilor români în domeniul gramaticii și al lexicografiei, al foneticii și al dialectologiei, al limbii literare și al altor ramuri ale lingvisticii, menționînd și lipsurile existente precum și lucrările de perspectivă.

Comunicările „Lucrări românești de lingvistică romanică” de Al. Niculescu (București) și „Locul limbii române între limbile romanice” de Marius Sala (București) au scos în relief interesul pentru lingvistica romanică și asemănările dintre diferite limbi romanice și limba română.

Referatele, comunicările și discuțiile s-au desfășurat pe marginea a patru mari grupe de probleme: dicționarul limbii române, tratatul de istorie a limbii române, limba română literară, dialectologia românească, gramatica limbii române și metodele noi de cercetare a limbii, după cum rezultă și din programul Conferinței.

În referatul privitor la Dicționarul limbii române, după o succintă prezentare a istoriei lexicografiei românești, prof. I. Coteanu se oprește la problemele actuale ale muncii lexicografice insistând în mod deosebit asupra criteriilor de includere a cuvintelor în DLR și asupra modului de definire și explicare a acestora.

Comunicările „Regionalisme în Dicționarul limbii române” de V. Breban (Cluj) și „Problema etimologiei neologismelor limbii române” de N. A. Ursu (Iași) aduc unele precizări utile muncii lexicografice care se desfășoară la noi.

Problema „Tratatului de istorie a limbii române”, lucrare lingvistică de importanță națională, s-a bucurat de un viu interes în rândul celor prezenți. În referatul său, acad. Al. Rosetti s-a referit la metoda de lucru folosită pentru elaborarea tratatului: compararea diverselor stadii succesive ale limbii, în scopul stabilirii și descrierii sistemului și structurii limbii române în diferite epoci, indicând și modul de repartizare a materialului în cele cinci volume, dintre care primul este în curs de tipărire, iar celelalte se află într-un stadiu avansat.

Comunicările „Raportul dintre factorii interni și cei externi în istoria limbii române” de acad. Al. Graur, „Le dace comme substrat de la langue roumaine” de Vl. Georgiev (Sofia), „Probleme ale formării cuvintelor în limba română” de G. Ivănescu (Timișoara), „Accentuarea cuvintelor românești de origine maghiară” de L. Tamás (Budapesta), „De la latină la română. (Aspecte ale evoluției fonetice și morfologice.)” de Maria Iliescu (București), „La disparition des formes différenciées du subjonctif présent roumain” de L. Mourin (Gand), „Betrachtungen über die rumänisch-albanischen Sprachbeziehungen” de Eqrem Çabej (Tirana), „Cu privire la repartiția dialectală a cuvintelor în secolul al XVI-lea” de Florica Dimitrescu (București) și „Criterii de determinare a împrumuturilor germane în limba română” de V. Arvinte (Iași) aduc contribuții la cercetarea unor aspecte ale istoriei limbii române.

Problemele limbii române literare au fost dezbătute atât în referatul prof. B. Cazacu, cit și în comunicările „Die theoretischen Bemühungen um die Formung der rumänischen Nationalsprache in historisch-vergleichender Sicht” de W. Bahner (Leipzig), „Fenomene specifice limbii române literare din prima jumătate a secolului al XIX-lea” de G. Istrate (Iași), „Noi elemente de limbă vorbită din prima jumătate a secolului al XVII-lea” de L. Onu (București), „Observații stilistice pe baza Dicționarului limbii poetice a lui Eminescu” de Flora Șuteu (București) și „Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. (În legătură cu desinența -u a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ.)” de Ion Gheție și Mirela Theodorescu (București).

Referatul prof. B. Cazacu constituie o trecere în revistă a realizărilor lingviștilor români în domeniul studiilor de limbă literară, insistând asupra problemelor celor mai controversate în acest domeniu: conceptul de limbă literară, data apariției limbii literare, studierea limbii literare de către lingviști.

Documentatul referat al acad. E. Petrovici „Probleme de dialectologie românească” scoate în evidență realizările ultimilor 20 de ani în domeniul dialectologiei și indică liniile dezvoltării ei. Acad. E. Petrovici consideră că dialectologia noastră trebuie să devină o dialectologie structurală, fapt impus de necesitatea elaborării unei istorii a structurilor succesive ale limbii române de-a lungul secolelor, structuri care trebuie reconstituite prin compararea graiurilor actuale.

Comunicările „Atlase românești regionale” de prof. D. Macrea, „Elemente slave în graiurile dacoromâne” de G. Mihăilă (București), „Din fonologia istorică a aromânei. (Silabe deschise.)” de Matilda Caragiu-Marioțeanu (București) și „Cercetări dialectale la românii din

sudul Dunării" de P. Neiescu (Cluj) au relevat varietatea cercetărilor dialectologice din țara noastră.

Gramatica a constituit o altă problemă de mare interes.

Judiciosul referat al Mioarei Avram (București) expune, printre altele, principiile după care s-au condus cercetătorii în elaborarea *Gramaticii limbii române* în două volume (apărută în edițiile 1954, 1963): punctul de vedere istoric, absența rigidității în clasificarea diferitelor tipuri, aspectul normativ, eliberarea de influența logicismului.

Interesul lingviștilor români pentru studiul morfologiei limbii reiese și din comunicările: „Contribuții la studiul structurii morfologice a limbii române” de prof. I. Pătruț, „Probleme de morfologie a limbii române. (Clasificarea verbelor în conjugări)” de Valeria Guțu-Romalo (București) și „Generarea determinanților nominali prepoziționali” de Laura Vasiliu (București).

„Une curieuses constructions syntaxiques roumaines” de Alf Lombard se numără printre valoroasele contribuții la studiul gramaticii limbii române aduse de lingviștii străini.

Un număr mare de referate și comunicări au abordat problema metodelor noi de cercetare a limbii. Astfel, referatul „Fonetica experimentală și problemele descrierii limbii române” de A. Avram (București) relevă rezultatele obținute de lingviștii români în domeniul foneticii experimentale, iar referatul „Direcții noi de cercetare în lingvistică și problemele limbii române” de Em. Vasiliu (București) pune în discuție modelele logice ale limbii, modelele probabilistice și cercetările statistice precum și traducerile automate.

Interesante și variate au fost și comunicările: „Asupra procesului de izolare a unităților în lingvistica structurală” de Maria Manoliu (București), „Metodologia și aplicațiile psiholingvisticii” de Tatiana Slama-Cazacu (București), „Particularitățile sistemului flexiunii nominale românești în cadrul expresiilor declinate” de Vl. Hořejši (Praga), „Probleme de morfologie structurală. (Aspecte ale declinării cu articolul definit în limba română.)” de Paula Diaconescu (București), „Probleme de sintaxă structurală. (Observații asupra relațiilor sintactice.)” de Sorin Stati (București).

În cuvîntul de închidere, acad. I. Iordan a subliniat bogăția și varietatea problemelor care au format obiectul referatelor și al comunicărilor, apreciind via participare la discuții a celor prezenți printre care și un număr mare de tineri.

Programul Conferinței a cuprins, în afara ședințelor, o excursie prin țară în scopul vizitării unor locuri pitorești, a unor monumente istorice, muzee și expoziții.

Octombrie 1964

Rodica Orza

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

CONSFĂTURILE CU CITITORII ȘI COLABORATORII REVISTEI „CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ”

Redacția revistei „Cercetări de lingvistică” a organizat consfătuiri cu cititorii și colaboratorii săi din Cluj, Tirgu-Mureș, Oradea, Sibiu, Timișoara, Baia-Mare, Sighet. La întâlniri au participat cercetători, cadre din învățămîntul superior, studenți, cadre din învățămîntul mediu.

În unele centre — Timișoara, Sibiu, Baia-Mare și Sighet — consfăturile au fost organizate împreună cu Filialele locale ale Societății de științe istorice și filologice.

În cadrul consfăturilor a fost prezentat un amplu referat din partea comitetului de redacție, arătându-se care sînt preocupările revistei: pe lângă studiile și articolele consacrate unor probleme și metode tradiționale și actuale din lingvistica noastră — avînd la bază concepția materialist-dialectică despre limbă — sînt dezbătute și probleme privitoare la curentele sau metodele moderne din această disciplină. Astfel, alături de studii și articole din domenii ca lexicologia, fonetică-fonologie, dialectologie sînt publicate contribuții de istoria limbii și filologiei românești, de toponimie și antroponimie, de limbă literară, gramatică, valorificarea critică a activității lingvistice din trecut, precum și unele studii de lingvistică generală și de lingvistică matematică, mai ales statistică.

Redacția revistei a făcut apel la cei prezenți să-și expună părerea asupra profilului și conținutului revistei, să arate în ce măsură reușește revista să trezească și să mențină interesul pentru problemele și materialele publicate în paginile ei.

Cei care au luat cuvîntul au salutat inițiativa Comitetului de redacție de a organiza consfătuiri în diferite centre culturale din țară, acestea fiind binevenite pentru că sînt un prilej de popularizare a unei publicații de specialitate și, implicit, a preocupărilor de la Institutul de lingvistică din Cluj. Totodată se stabilește o legătură între lingviștii din unele centre cu instituții de învățămînt superior și cei din Cluj, precum și un contact direct al Comitetului de redacție cu colaboratorii și cititorii săi.

Cu prilejul discuțiilor a fost relevat înaltul nivel științific al revistei, care de la an la an și-a îmbunătățit conținutul, bogat și variat, continuînd astfel, la înălțime, activitatea Dacoromâniei. Rubricile existente sînt bine stabilite, ele oglindind în mare măsură preocupările lingviștilor clujeni. De mare utilitate sînt articolele de la rubricile de fonetică-fonologie — domeniu care pare să fie o preocupare predilectă a colaboratorilor Institutului de lingvistică din Cluj —, dialectologie — în cadrul căreia sînt abordate aproape toate problemele în discuție —, stilistică, morfologie etc. În articolele și studiile publicate la aceste rubrici sînt dezbătute, în mod mai susținut decît în altele, probleme interesante și puncte de vedere originale. S-a subliniat și faptul că studiile publicate la rubrica de valorificare a moștenirii lingvistice sînt deosebit de interesante și utile.

Binevenite sînt studiile despre dialectele din sudul Dunării, precum și articolele de onomastică, mai ales că celelalte publicații de specialitate de la noi nu prea publică asemenea materiale. Unii vorbitori au apreciat faptul că revista „Cercetări de lingvistică” grupează în jurul ei cercetători tineri, talentați, care tratează cu seriozitate mai ales probleme actuale și uneori chiar îndrăznețe din domeniul lingvisticii. În toate consfăturile s-a apreciat că revista este foarte interesantă și că ar fi bine să fie răspîndită în cercuri cît mai largi.

Ample au fost și discuțiile purtate cu privire la profilul revistei. Astfel, unii vorbitori au fost de părere că ar fi foarte necesară îmbogățirea revistei cu o serie de noi rubrici: metodologie, romanistică, cultivare a limbii — dat fiind faptul că trebuie să se ia neapărat atitudine față de unele greșeli și să fie impuse anumite norme —, metoda predării limbilor străine, consultații — care ar trezi interesul mai ales al profesorilor din învățămîntul mediu — etc. De asemenea, s-a subliniat necesitatea îmbogățirii rubricii de recenzii.

Unii participanți la discuție — în special dintre cei care lucrează în cadrul institutelor de învățămînt superior — au făcut recomandarea să se acorde un interes mai mare problemelor de lingvistică generală, mai ales că la Cluj există specialiști foarte bine pregătiți, precum și problemelor din domeniul lingvisticii matematice.

Discutarea problemelor de gramatică s-a bucurat de o atenție deosebită. S-a arătat necesitatea întăririi rubricii de gramatică, cu studii mai multe și la un înalt nivel. În felul acesta

ar fi, eventual, rezolvate o serie de probleme de gramatică a căror elucidare e așteptată de la lingviști. Aceasta cu atât mai mult cu cât *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, nu epuizează problemele. Mai multă atenție ar trebui să se acorde și problemelor de gramatică istorică.

O problemă ridicată în aproape toate centrele unde au avut loc consfătuiri este aceea a necesității de a mări numărul de apariții a revistei „Cercetări de lingvistică” la cel puțin de 4 ori anual.

Consfătuirile organizate de Comitetul de redacție al revistei „Cercetări de lingvistică” au fost de un real folos, propunerile făcute cu acest prilej urmînd să fie discutate și adoptate, în măsura posibilităților.

Decembrie 1964

Aurelia Stan

Institutul de lingvistică și istorie literară

Cluj, str. E. Racoviță 21

JOSEPH WIESNER, *Die Thraker. Studien zu einem versunkenen Volk des Balkanraumes*. Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag, 1963, 256 p., 12 figuri planșe, în 8° mic (Urban-Bücher. Die wissenschaftliche Taschenbuchreihe, herausgegeben von Fritz Ernst, nr. 41) *.

Cuprins: Vorwort, p. 5—8; I. Grenzen und Stämme, p. 11—23; II. Land und Bewohner, p. 24—41; III. Sprachschichten, p. 42—44; IV. Das Thrakerland in der Frühzeit, p. 45—78; V. Die Thraker in griechischer Zeit, 79—148; VI. Die Thraker in römischer Zeit, p. 149—196. Anmerkungen, p. 197—227. Karten und Abbildungen, p. 228—229. Zeittafel, p. 230—249. Schrifttumsverzeichnis, p. 250—256.

Colecția „Urban-Bücher” oferă compendii științifice „de buzunar” (die wissenschaftliche Taschenbücherei), scrise de specialiști, din variate domenii ale științei și culturii (istorie, literatură, filozofie, muzică, etnografie, religii, artă, tehnică etc.), în formă accesibilă, format comod, portativ „de buzunar”, care se citesc ușor, fără eforturi, asemenea romanelor, chiar la drumeție, în săli de așteptare, în tren. Acest lucru (destinația în colecția „Urban”) trebuie avut în vedere la aprecierea obiectivă a cărții istoricului-arheolog vestgerman J. Wiesner despre traci, care se prezintă ca o monografie masivă, conținând condensat tot ce, în bibliografia copioasă și variată pusă la contribuție (numai repertoriul p. 250—256 prezintă 115 titluri de opere istorice, arheologice, filologice, enciclopedii etc. și altele citate în text și notele compacte, p. 197—227), autorul a considerat bun și interesant de reprodus. „Die Thraker” constituie o noutate, surpriză interesantă în bibliografia despre traci, popor de care autorul se pare că anterior s-a ocupat foarte puțin, neaducând aproape nici o contribuție, fie arheologică-istorică, fie lingvistică orde altă natură, în cadrul cercetărilor sale mai mult arheologice privind pre- și protoistoria europeană și mediteraneană (cf. bibliografia personală p. 255—6). În consecință, cartea din 1963 nu reprezintă o contribuție personală cu vreun aport ori elemente de originalitate, iar subtitlul „Studien” nu e prin nimic justificat de cuprinsul cărții: *studii* implică cercetare, contribuții, ceva mai mult decât compilații oricât de erudite și masive a datelor mai ample ori reduse din bibliografia și din izvoarele antice, chiar dacă ar fi completă, — ceea ce însă nu este cazul cu „Die Thraker”.

Scrisă cu talent, eleganță, în formulări pregnante și expresive, cartea lui J. W. oferă o lectură agreabilă, comodă pentru istorici ca și pentru publicul larg căruia în primul rînd îi este destinată colecția „Urban-Bücher”, și care va fi mai puțin pretențios în privința exactității

* A b r e v i e r i bibliografice :

AISC = Anuarul Institutului de Studii clasice (Cluj-Sibiu).

SCIV = Studii și cercetări de istorie veche (București).

afirmațiilor și acribiei, fiind în general lipsit de preocuparea și puțința de a le controla. Dar un control mai atent al surselor și a realității documentare arată că numeroase aserțiuni ale lui J. W. sînt contestabile, unele fiind evidente erori: mereu apare cite o afirmație aberantă, o teză caducă, rezultate din lacunele în documentare, din cunoașterea indirectă, superficială, defectuoasă a lucrurilor din Tracia, a celui „thrakischer Raum, Bereich” indicat aproape în fiecare pagină. Simetria expunerii avîntate, clare, plăcute ca aspect, este mereu disturbată de false aserțiuni, pseudoetimologii, „analogii” aberante, — aproape toate din vechea bibliografie (multe din ele rectificate, cf. nota 2), preluate de autor fără un control, mai ales filologic-lingvistic, ce nu putea și n-a căutat să mai facă în graba redactării, la comanda editurii, eminentul arheolog și preistorician, virtuosul stilist. Nu e posibil nici util aici un „repertoriu-inventar” complet al erorilor și afirmațiilor aberante din „Die Thraker”; pentru ilustrarea procedeeelor și rezultatelor deficiente ale lui J. W. vor fi deajuns cîteva exemple mai remarcabile¹. Alături de calități de formă (stil: reușite povestiri scurte despre istoria politică, luptele din Tracia, factorii religioși etc., ilustrarea, litera etc.), apar în carte greșeli numeroase de amănunt ca și de fond, de structură, între care prima e tocmai lipsa unui plan de expunere a materialului prezentat în șase capitole, după unele criterii aproximativ cronologice, într-o exuberantă dezordine poetică, cu repetări (de ex. „Zalmoxis” și zeii traci; stilul de luptă al bastarnilor, p. 173 și 183 etc.) și nepotriviri, confuzii; amestecul realității și informațiilor documentare cu basme și ficțiuni ale poezilor și mitografilor greci; false analogii și etimologii ce nu pot duce decît la denaturări în interpretarea istoriei și civilizației tracilor, a limbii și vieții lor sociale. Era necesară o sistematizare a materiei potrivit unei tematici, tratînd în ordine (chiar și numai în linii generale, fără a omite nimic esențial, pe baza ultimelor rezultate ale cercetării): teritoriul (geografia), resursele și cadrul economic, populația, cultura materială, istoria politică, dezvoltarea societății, limba și onomastica, religia, manifestările artistice etc., după criteriile interne ale societății trace, nu după istoria greacă și romană (cum o expune J. W., plasat pe un punct de vedere greco- și romano-centric), cu o concepție organică a structurii și dezvoltării societății trace. Documentarea și bibliografia utilizate de autor, cu toată abundența aparentă, au multe lacune, lasă de dorit, mai ales pentru aspectele lingvistice și social-religioase ale societății trace și geto-dacice; neutilizarea integrală a bibliografiei românești și bulgărești din ultima vreme² a sporit numărul erorilor, din care unele vor fi relevate în paginile următoare.

¹ Rîul *Mesta* (forma slavă a tracului *Nestos*) e scris „Mesla” (J. Wiesner, *Die Thraker*, p. 16, 26, 28); zeul geto-dacic *Zamolxis* (AISC, V 1949, p. 86) e scris mereu greșit „Zalmoxis” (cu interpretări aberante, p. 22, 84 etc.); *Polymbria* e „Polymbria” (p. 57, 79, 80); celebrul inel de aur cu inscripție tragică de la Ezerovo (Bulgaria), „Ringinschrift” (p. 202, nota 5) devine în text „pahar de aur” („Goldbecher”, p. 42), dovadă că J. W. nu știe despre ce este vorba, n-a văzut nici măcar fotografia piesei (*Arch. Anz.*, 1914, p. 419, fig. 2; *Reallex. Vorgesch.* (Ebert), II pl. 109, 3—4; *Cambridge ancient hist.* III planșe 62a; Decev, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 566 etc., publicații cunoscute ori accesibile lui J. W.); teonimul (Heros) *Oulaspios* (*Belespios*, cu B- redînd un V-) devine „Personenname Oulaspios” (p. 43); scriitorul Satyros devine „Satyris” (p. 138); *Genucla* „Genoula” (p. 158); regele *Sadatas* „Sadales” (p. 160); *Apollo Cendrisos* e „Cedrisos” (p. 171); *Dacia Ripensis* devine „Ripuară” (p. 185, hartă); *Anagastes* „Anagestes” (p. 192) etc. Nu pot fi puse în contul tipografiei asemenea „errata”, cîtă vreme cartea este editată în condiții grafice foarte bune, iar textul german nu are niciun cuvînt cu „greșeală tipografică”. Mai curînd e valabilă impresia că exemple ca cele citate indică o familiarizare mai redusă cu un material nou pentru eminentul arheolog-istoric, cu acele realități și „amănunte” din „Thrakerland”, unde autorul a lucrat mecanic, în pripă, spre a încropi rapid cartea intitulată impropriu „Die Thraker. Studien...”.

² Din ampla bibliografie despre traci și geto-daci, ignorată de J. W., menționăm numai cîteva cărți și periodice mai de seamă: C. Daicovicu, *La Transylvanie dans l'antiquité* (1938, 1943, 1945); *Așezările dacice din Munții Orăștiei* (1951); *Cetatea dacică de la Piatra Roșie* (1954); R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja* (1938); *Anuarul Institutului de istorie națională*.

Față de interesul deosebit al cercetătorilor și cititorilor din țara noastră pentru problemele trace, se impune o analiză a cuprinsului cărții lui J. W., după cele șase capitole.

I. Peninsula Balcanică este „spațiul tracic” (thrakischer Raum, Bereich), al triburilor care sînt înșirate în ordine topografică, pe zone de la Dunăre pînă în Macedonia, Dalmația, chiar în unele puncte la Marea Adriatică. Spre vest, autorul nu sesizează amestecul tracilor cu illirii, granița lor etnică, relațiile etno-lingvistice. La peoni și la dardani, trebuia să releve elementele antropomastice de tip illiric: *Audoleon*, *Bato*, care indică în sec. III—II î.e.n. prevalența păturii illire în Peonia și Dardania, — ceea ce nu mai este cazul în epoca romană (nordul Macedoniei, Moesia Superior, cu elemente prevalent trace; cf. AISC, IV p. 96—135). Mici hărți parțiale ilustrează extensiunea triburilor trace, la a căror descriere autorul amestecă peste tot etnonimele și informațiile precise cu genealogii mitologice, eponimi legendari, zei și eroi, fără să utilizeze datele concrete (toponimie, antropomastică) privind teritoriul de extensiune al elementelor trace spre sud și vest în Peninsula Balcanică. În legătură cu geții „cei mai viteji și drepți dintre traci”, J. W. repetă basmele despre „Zalmoxis” (p. 22), dar uită să vorbească de elementele scitice stabilite în Dobrogea, Scythia Minor (sec. III — II î.e.n.).

II. „Țara și locuitorii” descrie clima aspră la fel ca trăsăturile tracilor, mai mult după relatările poezilor și legendelor, dar insistă și asupra însușirilor pozitive, ca dragostea și aptitudinea pentru muzică (Thamyris, Orfeu, Eumolpos), fără a releva însă caracterul exagerat și uneori fantezist al virtuților pe care grecii le atribuiau tracilor și altor popoare ale naturii. Dintre explicațiile greșite este de remarcat cea pentru hidronimul *Axios* prin cretanul *axos* „agmos” = „Bruch” ca „jähler Abhang”. Numeroasă era fauna pădurilor Traciei, între care trebuia menționat și bourul din codrii Daciei; cornul unui asemenea exemplar a fost trimis ca ofrandă, cu alte capturi, de împăratul Traianus zeului sirian Kasios. Pe bună dreptate se relevă importanța mare a calului la traci, oglindită și în religie (cavalerul trac); nu trebuie uitat însă elementul *espo* „cal” (gr. ἵππος, lat. *equus* etc.) în nume de oameni și de zei la traci (*Uetespios*, *Esbenus* etc.). Pădurile erau desigur multe și dese în Tracia epocii antice; dar aceasta nu era necesar să fie „demonstrată” prin pseudoetimologii ca cea repetată de J. W. (p. 30), după alții: etnonimul *Drosoi* tradus „Waldleute”, *Odrysi* „Waldanreiner”, căci etnonimul *Od-r-ys* conține rad. * *edh-*, * *odh-r-* „construcție, casă”, deci tocmai contrariu decît crede autorul: „locuitori în case (așezări)”, nu „în păduri”. Înclinarea puternică spre băutură („Trunksucht”), atribuită de unii autori greci și moderni cu J. W. tracilor ca o „trăsătură rasială” (Stammeseigentümlichkeit), trebuie să fie mai mult un șablon literar-satiric, aplicabil eventual unor elemente din pătura socială suprapusă, dar nu masei populare în majoritatea ei. Datorită resurselor subsolului în Tracia, s-au dezvoltat metalurgia și alte meșteșuguri, în care influențele au avut un rol important. Mai mult decît cea „Trunksucht”, real și verificat e caracterul războinic al tracilor, atît în epoca vieții lor libere, cît și în perioada romană, sub ocupație streină. Justă este aprecierea autorului în ce privește conservatismul populației trace, marea majoritate rămasă în afara influențelor greco-romane pînă spre sfîrșitul antichității, într-un mediu social-economic eminate agrar, unde orașele și construcțiile de piatră apar tîrziu. Aici trebuia menționat complexul de burguri impozante ale geto-dacilor în zona munților Sebeș-Orăștie (Grădiștea Muncelului, Costești etc.). Lacunos ca informare e de asemenea pasajul despre trăsăturile fizice (tipul somatic), p. 38, ignorînd multe informații despre fizicul tracilor, adunate și comentate parțial de

(Cluj, IV 1925—6); AISC (IV 1944, V 1949; onomastică, raporturile illiro-trace, religia geto-dacilor etc.); SCIV; *Materiale arheologice* (București, I 1953 și urm.); *Studii și cercetări, lingvistice* (I 1950 și urm.); *Istoria României*, I, 1960; Decev, *Thrak. Sprachreste*; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor* (București, 1959); dar și publicații „occidentale”, ca revista *Glotta*, lucrările lui P. Kretschmer ș.a. Prin utilizarea acestora și a altor lucrări, J. W. nu avea decît de cîștigat, precum ignorarea lor a adus repetarea multor erori și aberații, ori teze învechite nevalabile.

Sieglin (1935), Reche ș.a. La port (îmbrăcăminte, p. 39—40), pe lângă vase pictate și columnaii Traian de la Roma, trebuia amintit monumentul Adamclissi, statui și reliefe de daci la Roma ș.a. Justă este caracterizarea, pe baza știrilor literare, a vieții familiare, situației femeii, poligamia etc.

III. Total deficient e capitolul scurt și sărac „limba” (Sprachschichten), fără vreo contribuție utilă : este o sumară reproducere a unor materiale interpretate greșit (Jokl, Brandenstein ș.a.). În loc de a oferi un minim de elemente utile, precise, capitolul derutează pe cititor prin pseudoetimologii și „traduceri” aberante, ca etnonimul *Triballi* grupat cu gr. „Phaloi” (p. 44), pe care se bazează scornitura stupidă filologică „Triballer, dessen Name wahrscheinlich auf phallische Kraft im Bereich des Dionysos weist” (p. 120). Dar etnonimul *Triballi*, ca și toponimul *Tribanta*, conține rad. * *treb-* „grindă, construcție de grinzi”, lat. *trabes, taberna*, germ. *thorp* „Dorf” etc. În lucrările despre limba tracică (supra, nota 2), J. W. găsea mai mult material util pentru problemă.

IV. O bună orientare scurtă (cu hărți) asupra culturilor materiale din neolitic și epoca bronzului, cu diverse nuanțe în vaste arii geografice. Unele aserțiuni ca legătura între „Ares” din scrierea cretană linear-B și zeul „traco-grecesc” *Ares* nu se poate verifica prin nimic sigur, la fel ca alte afirmații și ipoteze privind pe așa-numiții „Frühthraker”, ca și pe „Frühgriechen” din mileniul II ori la începutul mil. I î.e.n. (p. 55, 61 etc.). Ca sigură poate fi admisă deocamdată numai migrarea unor triburi trace din Balcani spre Asia Mică, ocuparea Troiei (strat VII b2) de traci, eventual în sec. XII și rolul lor în „campania troiană”. Restul sînt aserțiuni și ipoteze scoase din legende și tradiții literare, ale epopeilor ce conțin multe elemente anacronice, asupra cărora nu trebuie să ne facem iluzii, căci racordarea cronologică și etnologică, ori măcar apropierea materialului arheologic (ceramică etc.) de informațiile literare și tradițiile mitologice grecești nu se poate face decît rar cu rezultate valabile. Multe tradiții și relatări semilegendare sînt luate de autor ca bune fapte istorice (Amazoanele, p. 59 ; caracterul tracic al zeului *Ares*, repetat de cîteva ori ; consonanța toponimicului *Mideia* în Beoția și Argos cu antroponimicul frigian *Midas*, p. 61 ș.a.). După acestea, urmează iarăși (p. 60—68) povestiri despre zeități, ca „hiperboreanul” *Apollo*, *Artemis*, traci în Grecia, *Boreas*, *Tereus*, *Eumolpos*, *Orpheus*, *Dionysos*, regele trac *Lycurgos*, *Semele*. Aceste și alte materiale similare trebuie valorificate în spirit critic, care lipsește peste tot în „Die Thraker”. Cel mai bun exemplu, concludent, este numele *Semele*, de caracter traco-frigian evident (demonstrat demult ; cf. frigian *Zemelo*, dacic *Zamolxis*, slav *zemlja* etc.), care arată obirșia și natura primară a „fetei de împărat teban” *Semele*, mama lui *Dionysos*, deci simbol concret al unei fuziuni, sinteze traco-grecești. Asemenea și alte lucruri sînt ignorate de J. W., care necunoscînd rezultatele cercetării (cf. nota 2) repetă fraze generice învechite despre „componenta tracică în cultul lui *Dionysos*”, „spiritul grecesc” ș.a. În legătură cu marile migrații din Peninsula Balcanică spre Asia Mică (triburi trace, *Bithyni*, *Mysi* etc., p. 68—73), apar elemente și teze neverosimile, ca numele *Palaistinos* (*Strymon*) — *Palaistine*, identice, explicate (după alții) de J. W. ca indiciu al imigrării unei populații de la *Struma* în... *Palestina*. Multe sînt divagațiile și aserțiunile ce n-au nicio legătură cu traci („alianța asi-scitică”, migrațiile sciților etc.).

V. Adună informațiile despre traci în epoca socotită „greacă” în istoria lor, începînd de la a doua colonizare greacă pe țărîmul trac de sud (*Egee*) și est (*Marea Neagră*), cu sporirea informațiilor scrise și intensificarea legăturilor traco-ellenice (*Pisistratizii*, *Miltiade Senior* și *Iunior* ; monedele la traci ; influența greacă, mercenarii ș.a.). La p. 84—86 se repetă legenda anodină despre „sclavul trac *Zalmoxis*” și *Pitagoras*, sacrificiul uman cu „solul trimis la *Zalmoxis* ; zeu uranian” etc. În loc de asemenea povești răsuflete am aștepta de la un arheolog-istoric o interpretare științifică : explicarea zeului cu nume evident *Zamolxis* (cf. *Semele* etc.).

ca ceea ce era el în esență : personificare a pământului, zeitate htoniană. — Expedițiile persane contra Greciei în sec. V sînt relatate în detaliu, cu toate elementele anecdotice și ciudățeniile cunoscute, spre a releva datele despre traci și Tracia, organizată de perși în satrapie. Bazată pe știrile clare, precise din Herodot și alte surse veridice, narațiunea lui J. W. e continuă, bine încheiată, — urmată de repetări ale unor lucruri spuse cîteva pagini mai înainte („nemurirea” geților, poligamia), pentru a descrie ritualuri la înmormintări, banchetul funebru, stilul mormintelor pentru sec. VI—IV, răspindirea lor pe o hartă (p. 97) ale cărei localități pot fi descifrate numai la microscop. Urmează iarăși lungi divagații despre concepțiile social-religioase și zeii tracilor (p. 100—116) : Ares, Dionysos, Artemis-Bendis, Apollo, Asclepios, Hermes, Hera ș.a., cu alte serii de basme și anecdote. Adevărat că Herodot nu pomeneste între zeii traci pe Zeus, — dar (observă just J. W., p. 115) prezența lui la traci e dovedită de etnonimele *Dioi*, *Diobessi* și teonimul *Diounsis* (Dionysos); mai elocvent și concludent este în această privință antropon. *Diuzenus* (= gr. Διοζένυς), unde prezența elementului *Dio-* (care a produs pe Zeus, *Iupiter* etc.) este evidentă. De altfel divinitatea supremă a cerului, generală la „indoeuropeni”, nu e probabil să fi lipsit tocmai la traco-frigieni. Mai simple și ușoare sînt lucrurile pentru autor la istoria politică : apariția „statului” odrys (Teres, Sitalces etc.), relațiile cu scitii, cu Atena, Macedonia, luptele dintre triburi, influențele grecești. Pe Thucydides, J. W. îl face descendent din prinții traci (p. 121 „mütterlicherseits thrakischem Fürstengeschlecht entstammte”); dar s-a arătat (în БІАБ, XVI, 1950, p. 35—40, publicație cunoscută lui J. W. p. 251) că marele istoriograf atenian era de obârșie modestă, fiu al unui metec *Oloros* (Oroles) trac stabilit la Atena. Statul odrys, uniune de triburi în faza democrației militare, avea după J. W. (p. 121) „ritterlich-feudalen Charakter”, ca o „Feudalordnung” (!). După 6 pagini (116—122) de istorie politică, reapar narațiuni mitologice arheologico-literare despre Boreas, Orfeu, Thamyris, Tereus, Rhesos, Cotys (p. 122—126), pentru a relua firul istoriei politice-sociale a odrysilor (p. 126), moravuri, obiceiuri etc., relațiile tracilor cu lumea greco-macedoneană în sec. IV. În legătură cu invazia celtică în zona balcano-dunăreană J. W. afirmă (p. 132) că „primele ei șocuri ar fi fost în Transilvania la sfîrșitul sec. V”, afirmație interesantă, nouă, pentru care ar fi necesară și o probă cit de cit concretă. În Tracia, penetrația celtică a fost favorizată mai ales de slăbirea regatului odrysilor prin lupte interne între prinți și conflictele dintre clanuri, caracteristice, permanente la traci. În legătură cu expansiunea macedoneană spre est și nord sub Filip II și întemeierea orașului „Philipp”. J. W. observă nedumerit (p. 135) „auf thrakischem Boden wurde erstmalig in der griechischen Geschichte eine Neugründung nach einem Menschennamen bezeichnet”; dar aici nu e vorba de „griechische Geschichte”, ci de regatul macedonean, care nu era grecesc, ci grecizat. La Odessos (Varna), Filip II a fost primit de regele Cothelas și preoții geți, în haine albe, cu muzică; de aici autorul scoate concluzia că ar fi vorba de reprezentanții „des getischen Zalmoxisdienstes” (posibil), iar „in den Bereich des als König und Gott verehrten Zalmoxis weisen die hellenistischen Münzen von Odessos” (p. 137). Dar acel zeu din Odessos (Μέγας Θεός) e diferit : nu „Zalmoxis” (care, asemenea unei obsesii, revine mereu în paginile cărții), ci *Derzelas*, zeul forței (cum s-a stabilit cu peste 6 decenii în urmă). După expunerea relațiilor traco-macedonene și grecești, urmează iarăși (p. 142—145) observații asupra riturilor de înmormintare, cripta, religia la traci, pentru a reveni la istoria politică : celții în Tracia (sec. III—II), de unde lipsește orice mențiune despre căpetenia tracică Zoltes din decretul istrian pentru Agathocles (sec. II î.e.n.).

VI. „Tracii în vremea romană” prezintă lacune mai mari decît oricare din capitolele anterioare (cu excepția lui III), din cauză mai ales că nu sînt utilizate de loc materialele epigrafice grecești și romane ce nu apar în bibliografia lacunară adoptată de J. W. „Începuturile epocii romane în Tracia” sînt puse în vremea primului război macedo-roman (a. 215 î.e.n.);

dar timp de două secole tracii rezistă cu succes presiunii romane, iar luptele duse de romani în Peninsula Balcanică și Asia în sec. II—I sînt abia preludiul subjugării tracilor pînă la Dunăre, lupte pe care J. W. le înșiră cu obișnuita claritate și precizie. După subjugarea Macedoniei începe acțiunea romană directă contra semințiilor trace, care a durat mai mult de un secol și a zdrobit în etape, cu mari eforturi, dîrza rezistență a tracilor lipsiți de unitate, învrăbiți, — situație utilizată în largă măsură de romani, la fel ca și față de alte triburi (illiri, celți etc.). La întărirea statului dacic sub Burebista și Deceneu, se repetă basmul cu „Zalmoxis; Nachfolger des Gottes” (p. 159), iar apoi (p. 162) cu alte detalii episodul relatat la p. 115 despre sacrificiul și jurămîntul făcut de mysii artaci de a sacrifica zeiței Hera măruntaiele romanilor pe care-i vor captura. Înverșunarea luptelor, dîrzenia rezistenței tracilor față de presiunea romană, frămîntările interne și vrajba dintre clanuri, invazii din afară (bastarni, sarmați), răscoalele tracilor pentru libertate — au agitat Tracia timp de peste un secol, pînă la lichidarea oricărei rezistențe și înființarea provinciei Thracia (a. 46 e.n.), umplînd golul în sistemul roman dintre provinciile Macedonia și Moesia. Populațiile trace pînă la Dunăre erau astfel prinse în cleștele mașinării militare și administrative-fiscale romane, înglobate integral și definitiv în imperiu, unde se transformă și dezvoltă în forme noi, se romanizează. Acest fenomen de importanță istorică excepțională nu este avut de loc în vedere de J. W., atras mai mult de alte aspecte ale istoriei tracilor, ca cel social-religios (cavalerul trac, p. 172—176 etc.). Conflictul imperiului cu daco-geții sînt prezentate sumar, la fel ca datele despre daci, cultura, limba lor, cucerirea și organizarea Daciei de romani, — unde (ignorînd bibliografia supra, nota 2) apar erori, ca afirmația că reședința lui Decebal, Sarmizegetusa [Grădiștea Muncelului, r. Orăștie] este identică cu metropola provinciei Colonia Ulpia Traiana Dacia [Grădiștea Hațegului], cită vreme cele două localități se află la 30 km depărtare una de alta. Împăratul C. Iulius Verus Maximinus (235—8) era numit „Thrax” nu numai fiindcă era originar din Moesia Inferior (p. 180), ci din cauză că era t r a c e de neam, romanizat în prima generație. Luptele, invaziile, frămîntările din sec. III în zona balcano-dunăreană sînt schițate plastic și dinamic de J. W., ca peste tot cînd are de reprodus izvoarele literare-istorice. Dacă persistența populației trace (în mare parte romanizată) în sec. III—IV apare evidentă în tot teritoriul traco-dacic, mai puțin sigură și clară este în schimb supraviețuirea religiei indigene (în fața puternicei presiuni a păgînismului greco-roman și apoi a creștinismului), sub Diocletianus (preconizată de autor, p. 184). Istoria agitată a sec. IV—V este iarăși bine, pregnant schițată de J. W.; dar situația tracilor este prezentată cu deformări, tot prin vechea optică a epocii elenistice, cu triburi etc.; în realitate, după anul 300, în toată zona dintre Egee și Dunăre exista o populație provincială traco-romană, puternic romanizată, nivelată prin limba latină-romană, dar păstrînd multe reminiscențe ancestrale, social-etnice, materiale, o parte din onomastica proprie, cuvinte autohtone (preromane, identificate în limba română). Tracii balcanici se mențin pînă în sec. VI/VII, cu unele elemente de cultură indigenă; dar rolul lor istoric, militar și politic covîrșitor față de alte „nationes” din imperiul roman și bizantin (din sec. III—VII, cf. SCIV, XIV 1963, p. 475—9) este complet ignorat de J. W. în cele cîteva pagini (188—196) care încheie „epoca romană” a istoriei trace și care sînt deficiente în multe privințe.

Dacă prin aspect și stil, „Die Thraker” constituie o surpriză plăcută și face inițial o bună impresie, în schimb lectura ei integrală și controlul faptelor aduc o decepție: cu toate calitățile aparente de formă, stil și prezentare grafică, părțile negative (numeroasele greșeli și lacune de fond și de amănunt, unele destul de grave) arată că monografia lui J. Wiesner nu reprezintă „Studii despre un popor dispărut din spațiul balcanic”, dar nici tratarea corespunzătoare la nivelul necesar între „cărțile științifice de buzunar”. Acestea din urmă nu implică de loc și nu admit orice materiale redactate oricum (o proză [fie chiar de calitate

stilistică] presărată cu erori și aberații), în care să lipsească un minim de acribie și control științific, necesar peste tot. O monografie integrală va trebui să cuprindă și să prelucreze toate elementele exacte, utile, verificate la nivelul științei actuale, din materialul documentar disparat și fragmentar (plin de cunoscutele echivocuri și obscurități), prin care se poate reconstitui o imagine realistă a istoriei, limbii, culturii și dezvoltării sociale a traco-dacilor.

August 1964

I. I. Russu

Institutul de istorie și arheologie
Cluj, str. Emil Isac nr. 2

GIULIO HERCZEG, *Lo stile indiretto libero in italiano*, Firenze, G. C. Sansoni Editore, 1963 (Biblioteca Lingua nostra, XIII)

Stilul indirect liber, caracteristic literaturii de la sfârșitul secolului al XIX-lea, a avut mulți cercetători de seamă, mai ales în limba franceză. Pentru limba italiană, studiul lui G. Herczeg are o însemnătate deosebită, atât prin amploarea documentării, cât și prin competența tratării.

Plecând de la recapitularea elementelor gramaticale și lexicale, ca unelte de exprimare ale stilului indirect liber (Cf. Cap. I: Instrumentele gramaticale), autorul lărgeste cadrul tradițional al problemei, în capitolul următor subliniind rolul determinant al aspectului stilistic (Cf. Cap. II: Condițiile stilistice ale întrebuirii stilului indirect liber). În ultimul capitol, după o reconsiderare critică a istoricului problemei, autorul tratează problema importantă și mult discutată a genezei acestui stil (Cf. Cap. III: Critici și lingviști în căutarea unei delimitări a stilului indirect liber în limba italiană).

Elementele gramaticale ale stilului indirect liber au fost studiate, precum se știe, printre primii de Ch. Bally și de M. Lips, considerați ca descoperitori acestui fenomen. Recapitularea acestor elemente, ca parte introductivă, descriptivă a lucrării, nu e decât un prilej pentru G. Herczeg de a prezenta cu exemple caracteristice etapele evolutive ale acestui stil în limba italiană, începând cu Manzoni și continuând cu Fogazzaro, Verga, Pirandello și Cicognani, până la P. P. Pasolini.

În proza lui Manzoni, stilul indirect liber (de tip conservativ) apare sporadic, cu elipsa verbului introductiv în redarea cuvintelor unui personaj. Era tendința de a mlădia sintaxa tradițională devenită greoaie cu sistemul ei de subordonate.

La Fogazzaro, izvor mai bogat de exemple, stilul indirect liber (de tip literar) capătă un caracter afectiv și oral prin infinitive exclamative și interogative, mersul frazei însă rămânând tot greoi și declamator.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea în Italia stilul indirect liber capătă o deosebită dezvoltare în perioada „verismului”. Proza lui Verga, dominată de o puternică emotivitate și cu un caracter oral accentuat, reflectă o mult mai bogată întrebuire de mijloace sintactice și stilistice în redarea stilului indirect liber. Tensiunea emotivă rupe firul logic al frazei, o fragmentează în sintagme izolate, autonome față de restul frazei: expresii trunchiate, cuvinte izolate, tendința de elipsă a predicatului nominal înlocuit cu participii prezente, puține predicate verbale etc. Accentuarea oralității în stilul lui Verga se reflectă în lexic printr-o avalanșă de termeni dialectali, pitorești, expresii figurate, metafore hiperbolice. În ansamblul lui este un stil antiretoric, impresionist, de notări sugestive.

După 1900, la Cicognani și Pirandello, stilul indirect liber devine descriptiv și narativ, cu multe infinitive. O caracteristică nouă: întrebuirea substantivelor abstracte de acțiune,

generalizante, în locul acțiunilor verbale. În această perioadă, stilul indirect liber conferă prozei două aspecte de ansamblu contrastante: pe de o parte, ea se abate de la sintaxa regulată printr-un complex de fenomene sintactice, în parte amintite, pe de altă parte, rămâne încă constrinsă în cadrul concordanței temporale impuse de tradiție.

În capitoul următor, G. Herczeg relevă importanța deosebită pe care o are conținutul textului ca element de bază al stilului indirect liber, analizându-l în diferitele lui aspecte. Un conținut cu o deosebită participare a personajului îl are în primul rând *monologul interior*. Personajul caută o soluție, o certitudine în probleme vitale, mai ales de sentiment, stă de vorbă cu sine însuși, angajează un dialog imaginar pe o linie de meditare concentrată. Stilul indirect liber se exprimă aici cu construcții eliptice, repetări cu valoare intensivă, cu puține infinitive exclamative. Un conținut aparte reprezintă relatarea unui *fapt cotidian* sub impresia vie a momentului (accident, moment dureros, atmosferă de groază etc.). Tumultul de impresii, în secvențe rapide, se reduce la detalii sugestive. Sintaxa devine fragmentară, o acumulare de construcții nominale, care concentrează impresiile și accelerează timpul de relatare. O altă temă predilectă este descrierea ambianței exterioare (peisaj, oraș, case etc.), văzută prin sentimentele sau interesele personajelor. Cicognani, de pildă, descrie Florența văzută prin gustul și sensibilitatea unor muncitori veniți la lucru. Ei sesizează imagini și senzații familiare (miros de ceapă, cîntecul unui cocș, o fată scuturînd o cîrpă etc.) sau impresii care produc stupeoare. Filtrată prin entuziasmul sau dezolarea unui personaj, realitatea exterioară devine lirică-sentimentală sau cenușie, dezolantă etc. Procedeu stilistic este impresionist: ambianța este văzută în secțiuni, în detalii sugestive, nu în ansamblu.

G. Herczeg relevă la Giovanni Verga un tip de descrieri alternate cu monolog interior, pe două planuri sintactice diferite. Propoziția principală enunță conținutul obiectiv al descrierii, iar subordonatele dau comentariul subiectiv făcut de personaj. De pildă, Don Gesualdo comentînd sarcastic descrierea palatului ducal, aparținînd ginerului său. Procedeu devine uneori un joc de contraste puternice cu efect humoristic. Efectul e amplificat la Verga, notează G. Herczeg, prin redarea unui dialog imaginar cu mai mulți interlocutori (stil coral).

Pentru *portret*, figura umană descrisă în toată gama ei de nuanțe, G. Herczeg indică un maestru neîntrecut în Pirandello, care merită un studiu aparte.

În concluzia acestui capitol, autorul rezumă eficacitatea procedeelelor sintactice și stilistice ale stilului indirect liber în tendința de a căștiga prospețime și spontaneitate.

Din istoricul cercetării stilului indirect liber (Cf. Cap. III) subliniem datele bibliografice deosebit de utile și etapele principale ale dezvoltării lui.

Leo Spitzer, teoreticianul aceluia amestec dintre autor și personaj ca esență a stilului indirect liber, cînd autorul cedează cuvîntul personajului, accentua intonația ironică. Mai tîrziu el subliniază caracterul de „coralitate” al prozei verghiene exprimat prin frecvența pronumelui personal (1 și 2 plural) unde vorbește mai mulți interlocutori. E. Lerch consideră unilaterală redarea vorbirii personajului cu intenție exclusiv ironică. El insistă mai mult asupra rolului scriitorului. Cercetătorul Werner Günther aduce date noi, anticipînd cu un secol și jumătate, înaintea lui La Fontaine, întrebuițarea stilului indirect liber în Orlando Furioso al lui Ludovico Ariosto (peste 60 de exemple): abaterea de la concordanța timpurilor prin introducerea prezentului indicativ redînd cuvintele personajelor.

Problema centrală a capitolului, am spune chiar a lucrării, o constituie studiul genezei stilului indirect liber. Pentru limba italiană ea este legată, în primul rînd, spune autorul, de condițiile social politice ale Italiei din perioada unificării. Unificarea politică a Italiei a pus problema creării unei limbi comune, care să fie înțeleasă de întreaga națiune. Voința scriitorilor a dus la găsirea unor soluții sintactice de simplificare a sistemului tradițional de subordonate,

la căutarea unei limbi care să exprime exigențele celor „umili”, ale păturii de jos („popolo minuto”).

O altă cauză în geneza acestui stil G. Herzeg o vede în reflectarea unui aspect general al naturalismului, adică în cerința sporită de documentare. Tendința verismului — variantă italiană a naturalismului — de a introduce cât mai multe detalii de observație psihologică, de mediu, explică numeroasele pasaje cu reflexii și meditații din proza lui Fogazzaro, Capuana, Pirandello, Moravia și alții. E. Lerch vede aici influența tehnicii impresioniste din pictura secolului al XIX-lea. Abundența de detalii ar fi devenit greoaie și monotonă fără găsirea de soluții noi de concentrare și însuflețire a detaliilor, mai ales prin stilul nominal.

În viitorul stilului indirect liber Leo Spitzer vedea tendința de a ceda în fața stilului direct, de a reda textual manifestările personajelor, fără retușări, aproape stenografic, ca în romanele lui Hemingway. Pentru literatura italiană G. Herzeg remarcă apariția unor forme noi de stil indirect liber, însă fără frecvența de altă dată. În romanul psihanalitic al lui Carlo Cassola (*Un cuore arido*) apar de pildă reflexii și meditații, scrise cursiv în context, în care personajele povestesc însă cu oarecare detașare. La Pier Paolo Pasolini (*Una vita violenta*) în schimb, adeziunea dintre autor și personaj este continuă și intensă. Autorul cedează cuvîntul personajului. Rezultă un amestec lingvistic contrastant, de limbă literară și termeni „romanești”, de jargon. Pasolini scrie încă ascultînd poporul. Continuare vădită a neorealismului în literatură.

Am subliniat inițial competența cu care autorul tratează problema complexă a stilului indirect liber pentru limba italiană. Remarcăm, ca încheiere, amploarea documentării și calitatea citatelor, ambele dovedind o precizie și nuanțată cunoaștere a limbii italiene din partea autorului.

Octombrie 1964

Maria Oprean

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de filologie
Cluj, str. Horea 31

WILHELM SCHMIDT, *Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung*, în „Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung”, Nr. 7, Akademie-Verlag, Berlin, 1963 (p. 130)

Lucrarea sus-menționată este o contribuție la cercetarea relațiilor semantice în sistemul limbii. Deși nu se menționează în titlu, cea mai mare parte a lucrării tratează despre semantica verbului. Pornind de la constatarea că „în toate cazurile în care utilizăm limba se întâmplă o trecere de la posibilitățile limbii la realitatea limbii” (p. 9), autorul arată că în practica sa lingvistica trebuie să țină seama de esența dialectică a aspectului dublu al limbii (anume limbă și vorbire). De aceea el încearcă să lămurească legătura care există între sensul cuvîntului ca parte a sistemului limbii și valoarea sa comunicativă „actuală” din vorbire și să lămurească mecanismul care stă la baza funcționării sistemului semantic al limbii.

Pozițiile teoretice pe care se situează în cercetarea sa le expune în partea I. În această conturare a punctului de plecare teoretic își expune concepțiile asupra limbii și supune unei discuții definițiile care s-au dat cuvîntului. Arată că în definiție cuvîntul trebuie redat alif ca element de vorbire, cît și ca element al sistemului limbii. Pe această bază intră în discutarea conținutului semantic al cuvîntului. Învelișul sonor și sensul cuvîntului, arată el, sînt latura sa exterioară și interioară. În legătură cu precizarea laturii interioare a cuvîntului trece în revistă

cele mai importante definiții care s-au dat pentru sensul cuvîntului, pe cele mai reprezentative. Autorul consideră diferitele definiții pe care le citează ca nesatisfăcătoare. El arată că pentru a înțelege sensul cuvîntului trebuie să plecăm de la ideea că limba și gîndirea sînt strîns legate între ele. Definiția care se bazează pe teoria leninistă a reflectării consideră sensul drept o realitate complexă a conștiinței și încearcă, înainte de toate, să contureze raportul lui față de realitatea obiectivă pe de o parte și față de corpul sonor al cuvîntului pe de altă parte. Consideră cuvîntul ca un fenomen complex în care, pe lângă simburile noțional pe care îl cuprinde, mai pot fi găsite o serie de componente. Astfel, nu trebuie să pierdem din vedere latura emoțională, afectivă a sensului, nici nuanțele coloritului stilistic pe care sensul le poate cuprinde. Toate aceste laturi ale sensului cuvîntului sînt legate de simburile lui noțional, fără de care nu se pot realiza. După autor cuvîntul, ca element de bază al vorbirii, are două funcțiuni: denumește obiectele și fenomenele realității și le generalizează.

În continuare cuvîntul este cercetat sub aspectul condiționării și complinirii reciproce dintre elementele sale de conținut și formă. Pentru aceasta autorul dă, înainte de toate, o clasificare a morfemelor pe care le consideră drept elemente constitutive ale corpului cuvîntului. Arată că morfemele indică sensul lexical al unui cuvînt, valoarea sa semantică drept parte a sistemului limbii, în afara contextului. Spre deosebire de această valoare, cea comunicativă a cuvîntului în vorbire, sensul său actual este dependent de încă un factor, și anume de influența contextului. Pe baza unui material bogat, autorul demonstrează că sensurile actuale ale cuvîntelor se compun de obicei din elemente diferite, iar în virtutea caracterului lor generalizator cuvintele au puterea de a stabili sau de a întări anumite elemente de sens, de a adăuga sau, în urma unui proces de abstractizare, de a le schimba. Astfel apar sensuri actuale noi, generate de necesitățile de comunicare ale societății. Prin urmare, după cum arată autorul, raportul acesta dintre sensurile lexicale și cele actuale se dovedește a fi raportul de schimb dialectic dintre posibilitate și realitate în domeniul semanticii. El vede unitatea cuvîntului în interdependența structurală a sensurilor cuvîntului în care diferitele sensuri actuale se grupează în jurul sensului principal. Altfel vreme cît legătura sensurilor actuale cu simburile noțional al sensului principal se păstrează vie, unitatea cuvîntului este garantată. Cînd această legătură se pierde, apare un omonim cu un simbură noțional diferit.

În capitolul următor se prezintă legătura sensului actual cu contextul. Contextul este mediul în care contradicția dialectică dintre posibilitățile semantice la îndemînă și nevoia de comunicare naște sensuri actuale noi, care îmbogățesc sensul lexical al cuvîntelor. Din cercetările pe care le face autorul, rezultă că influența contextului poate să fie multilaterală și complicată și că nu putem lămuri structura semantică a unui cuvînt numai dacă lămurim sensurile sale actuale și felul cum se raportează unele la altele. De aceea dicționarele, pe baza analizei de context, trebuie să facă vizibil raportul sensului actual al cuvîntelor cu sensul lor de bază.

Capitolul „Caracterul generalizator al cuvîntului” ne arată că acest factor, care prilejuiește sensuri noi, poate să devină viabil numai în context. Condițiile contextului pot să determine ca unele elemente izolate de sens să fie scoase în relief, altele să fie neglijate, făcînd posibilă, în felul acesta, apariția variantelor lexicale-semantice ale cuvîntului. Pentru înțelegerea acestora, autorul arată mecanismul prin care variantele lexicale semantice ale cuvîntului se leagă și funcționează împreună. Pentru aceasta, analizează o serie de verbe, stabilind sensul lor principal, și arată legătura dintre sensurile actuale și sensul principal. Sensurile actuale ale cuvîntelor se lasă descompuse în elemente în care fenomenele procesului de abstractizare care au fost fixate în cuvîntul respectiv de comunitatea lingvistică devin vizibile. După aprecierea autorului, „această ipoteză oferă cheia pentru înțelegerea relațiilor complicate și a proceselor din sistemul semantic al limbii și oferă de asemenea posibilitatea de a da un răspuns problemei: care sînt condițiile în care pot să apară sensuri noi ale cuvîntelor?” (p. 123). Prilejul pentru

aceasta îi oferă totdeauna nevoia societății de a explica realitatea obiectivă. Apar mereu procese noi de abstractizare al căror rezultat este apariția unor cuvinte noi sau a unor sensuri modificate. Aceste procese au loc în cuvântul din context. Totuși nu contextul dă naștere sensurilor actuale, ci nevoia societății de a se exprima, contextul fiind, după cum s-a mai amintit, mediul în care factorul care prilejuiește sensul nou poate să devină viabil.

În partea a II-a și a III-a, aplicând principiile enunțate în partea I, se studiază rolul contextului lexical sau sintactic la formarea variantelor lexicale-semantice ale diferitelor verbe din limba germană.

După cum arată autorul, „capitolul 1 din partea a II-a confirmă tezele stabilite în partea teoretică despre efectul contextului lexical și oferă, între altele, puncte de vedere noi în cercetarea relațiilor semantice dintre obiect și verb, prin motivarea semasiologică a diferențierii uzitate în gramatică între obiectele afectate de acțiunea predicatului [affiziertes Objekt] și cele rezultate din acțiunea predicatului [effiziertes Objekt]. Se lămurește esența sensului legat lexical” (p. 124).

Capitolul 1 din partea a II-a tratează despre influența exercitată asupra sensului verbelor în funcție de predicat de către cuvintele care se raportează la el în funcție de subiect, de obiect și de compliniri adverbiale. Pe baza unor texte analizate, autorul demonstrează că subiectul poate activa elementele semantice ale predicatului verbal, când sensul său permite aceasta. Din numeroasele exemple pe care le dă cităm unul: *Karl stand reglos an der Strasse* / Karl stătea nemișcat în stradă /. Elementele predicatului din acest exemplu, anume a rămîne a) *în picioare*, b) *drept*, c) *într-un loc*, sînt toate activate de subiect care denumește o ființă vie, îndeplinind condițiile cerute de predicat pentru săvîrșirea acțiunii pe care acesta o exprimă.

În exemplul: *Das Regiment steht im Potsdam* / Regimentul stă -- își are sediul -- la Potsdam /, subiectul prin sensul său face ca elementele a) *în picioare* și b) *drept* să slăbească, întrucît nu găsește un punct de sprijin în subiect, nu sînt activate de acesta.

Obiectul de asemenea activează sau slăbește elementele predicatului pe care îl completează. În funcție de natura obiectului, predicatul poate avea sens plin, când obiectul suferă acțiunea exprimată de predicat, sau un sens slăbit, când obiectul rezultă din această acțiune. Slăbirea sensului nominal al predicatului se explică în mod obișnuit prin faptul că în atenția vorbitorului stă mai puțin acțiunea decît rezultatul ei.

În capitolul „Influența complinirii adverbiale” se demonstrează că activarea sau schimbarea conținutului semantic al predicatului de către complinirea sa adverbială e în funcție de convergența sau divergența dintre verbul cu funcție de predicat și adverbul cu rol de complinire.

În continuare, studiind influența contextului lexical asupra sensului verbelor, autorul analizează legăturile frazeologice libere de cuvinte și legăturile în care sensul verbelor este legat de frazeologie. În primele sensul nominativ al verbului este realizat relativ liber, verbul putînd fi legat de orice subiect care prin sensul său permite desfășurarea acțiunii pe care o exprimă. În celalalte legături sensul verbului este legat de frazeologie, anume, după cum relevă Vinogradov, sensul întregului context nu poate să apară mecanic prin înșirarea sensurilor pe care le au elementele sale lexicale. Cu aceasta am atins fenomenul lingvistic mult discutat, izolarea de sens (Bedeutungsisolierung) sau, după cum îl numește Smirnițki, „idiomatitatea” [caracterul idiomatic], care este caracteristic și pentru expresiile frazeologice (phraseologische Wendungen), ceea ce înseamnă că sensul general al expresiei nu se acoperă cu suma sensurilor nominative ale elementelor sale lexicale. Sensul special al legăturilor frazeologice rezultă din colaborarea unor factori dintr-un anumit context strîns limitat.

Legăturile verbale analitice fixe sînt caracterizate tot prin izolare de sens. Ele sînt numite de W. Schmidt forme întinse și redau analitic, printr-un substantiv abstract și un verb ajutător, o exprimare care de obicei este redată în mod sintetic printr-un verb plin (prüfen –

einer Prüfung unterziehen). În aceste exprimări analitice, sub raportul sensului verbele au un rol slab, sensul fiind purtat de substantiv.

După cum apreciază însuși autorul, ultima parte tratează un complex de probleme care pînă în prezent n-au prea fost cercetate. Această parte, a III-a, după cum anunță titlul, tratează influența condițiilor contextuale sintactice asupra sensului actual al cuvintelor. În această parte se dovedește că utilizarea sintactică a verbului care deviază de la construcția în care se realizează sensul principal poate fi relevantă din punct de vedere semantic. O anumită construcție gramaticală poate determina realizarea unui anumit sens actual sau invers, un anumit sens actual poate să ceară o anumită construcție gramaticală. Sensul condiționat sintactic se găsește atât în legături libere de cuvinte, cît și în contexte frazeologice. Se ocupă apoi de complinirile de sens ale verbelor pe care le împarte în necesare din punct de vedere semantic și în mai puțin importante, facultative. Complinirile necesare din punct de vedere semantic formează cu verbul o unitate semantică, în timp ce cele facultative funcționează ca lămuriri la sensul propoziției.

În capitolul următor autorul tratează cazuri speciale ale sensului condiționat sintactic, cum este întrebuițarea eliptică a verbului caracterizată prin renunțarea la complinirile mai apropiate sau cum este întrebuițarea verbului în combinație cu adjective care au valoare predicativă, sensul verbului fiind slăbit la funcția de verb ajutător sau copulă.

În încheiere se poate constata că principiile teoretice și metodologice care stau la baza lucrării prezentate au fost stabilite în urma unor analize ample de context. Marele merit al lucrării este faptul că problemele de semantică pe care le ridică nu le pune numai teoretic. Prin analizele bogate și multilaterale ale verbelor în context ne dă un tabel asupra funcționării sistemului semantic care se cere întregit prin cercetări similare și asupra celorlalte cuvinte cu sens deplin. Lucrarea lui W. Schmidt ne oferă totodată principii metodologice de cercetare adecvate domeniului semanticii.

După cum remarcă însuși autorul, în această lucrare au mai rămas o serie de probleme deschise și au apărut unele probleme de graniță care nu privesc numai semasiologia. Rezolvarea acestora depășește scopul pe care și l-a fixat W. Schmidt în lucrarea discutată.

Cluj, decembrie 1964

Rita Chițicuță-Marinovic

Institutul de lingvistică și istorie literară

Cluj, str. E. Racoviță 21

HEINRICH MUTSCHMANN, *Englische Phonetik*, 2. Auflage bearbeitet von Günther Scherer, Sammlung Göschen, Band 601, Walter de Gruyter et Co., Berlin, 1963, 127 p.

Lucrarea de care ne ocupăm cuprinde într-un spațiu restrins — cartea are format de buzunar — problemele esențiale ale foneticii limbii engleze. Materialul este prezentat într-o formă sistematică, avînd o împărțire proporțională, fără să lipsească vreo problemă necesară formării unei imagini generale, cuprinzătoare asupra acestei secțiuni a studiului englezei. Cartea tratează în 16 capitole fonetica limbii engleze și se încheie cu observații asupra foneticii englezei americane, urmate de o bibliografie, un indice de cuvinte și un indice de termeni fonetici.

Din felul cum sînt tratate problemele, se desprinde scopul principal urmărit de autor: de a da maselor largi de cititori posibilitatea să-și îmbogățească cunoștințele în vederea însușirii unei pronunțări satisfăcătoare din punct de vedere practic a textelor englezești.

Partea introductivă este consacrată cunoștințelor de bază despre fonetică : cunoașterea aparatului vorbirii și a modului de articulație, categoriile de sunete și reprezentarea lor grafică în transcrierea fonetică internațională și în scrierea ortografică a limbii engleze. Urmează apoi partea principală a lucrării, cuprinzând descrierea consoanelor și apoi a vocalelor.

Capitolul *Consoanele* are o introducere în care sînt arătate criteriile de clasificare a consoanelor în general, urmată de o succintă raportare a unor trăsături ale consoanelor limbii germane la cele ale consoanelor limbii engleze. În continuare, autorul prezintă descrierea rezumativă a consoanelor germane și apoi cea a consoanelor engleze, cu unele referiri la cele dintîi. Autorul se oprește uneori, dar și atunci numai în treacăt, asupra trăsăturilor fizico-acustice caracteristice fiecărei consoane englezești în parte, de exemplu : „[k] este întotdeauna aspirat”, (p. 30), „aceste sunete (t, d, r, l, n) se formează spre alveole” (p. 37). Alteori omite complet asemenea descrieri înlocuindu-le cu referiri directe la sunetele corespondente din limba germană : „[g] este rostit sonor ca în germana de nord” (p. 31) ; „formarea acestor sunete (p, b, m) are loc ca și în germană” (p. 41) ; iar alteori lipsesc și descrierile trăsăturilor fizico-acustice și referirile la limba germană (ca la [h], [ŋ], [s], [z] etc.). În schimb, insistă la toate aceste consoane asupra modului lor de reprezentare în ortografie. Astfel, cititorul își poate forma o imagine clară asupra felului cum sînt citite diferitele litere din cuprinsul cuvintelor scrise englezești, dar caracterizări ca cele citate mai sus nu-l pot ajuta suficient ca să înțeleagă în ce constă specificul sunetului respectiv englezesc și să poată constata dacă-l pronunță bine sau mediocru. Credem că acest neajuns n-ar fi evident dacă, mergînd tot pe linia însușirii practice a pronunțării, cartea ar fi completată de imprimări pe plăci.

Trecînd la capitolul *Vocalele*, autorul nu mai precedă vocalele englezești de o descriere separată a celor germane, luate în parte, ci de o schițare generală a lor. Și în descrierea vocalelor englezești constatăm o expunere detaliată a redării lor în ortografia curentă, ca și la consoane (chiar mai detaliată decît la acestea), însă descrierea trăsăturilor lor calitative este insuficientă și uneori confuză. De exemplu se spune că vocalele [u] și [u:], [i] și [i:] pot fi considerate identice din punct de vedere practic cu vocalele corespunzătoare germane (p. 52), afirmație cu care nu putem fi de acord în cazul celor două vocale scurte englezești. Totodată autorul nu vorbește nimic despre diferența calitativă existentă între vocalele perechi englezești, lungi și scurte : [i], [i:], [ɔ], [ɔ:], [u], [u:], și astfel atribuie adesea vocalei scurte trăsăturile proprii vocalei lungi, cum face, de exemplu, la [u] și [u:] : „partea posterioară a limbii este în poziția cea mai înaltă posibilă ; buzele sînt tare rotunjite” (p. 52). Ceea ce ne surprinde este că trăsăturile vocalei scurte [u] (reducerea rotunjirii buzelor și a ridicării părții posterioare a limbii) le atribuie ambelor vocale de mai sus, în silabă neaccentuată (p. 52). Or, se știe (vezi Daniel Jones, *An Outline of English Phonetics*, Cambridge, 1956, citată de autor printre primele lucrări consultate) că vocala [u] își are trăsăturile sale specifice, fiind frecventă și în silabă accentuată. Procedura este identică și în descrierea sunetelor [i] și [i:], [ɔ] și [ɔ:] .

Partea principală a lucrării este urmată de două capitole mici : *Cantitatea și Silaba*. Se continuă apoi cu *Accentul și Intonația*, tratate într-o manieră modernă, clar și suficient de dezvoltat. Acestea din urmă sînt capitolele cele mai temeinic tratate în cuprinsul lucrării. Desprindem cîteva probleme importante. În ceea ce privește *accentul*, autorul împarte silabele cuvintelor limbii engleze și cele ale limbii germane în două grupe : 1) puternice sau accentuate și 2) slabe sau neaccentuate. În ordinea gradului de accentuare, silabele sînt numerotate de la 1 la 8, arătîndu-se că cele care poartă numerele 1—3 sînt tari, iar celelalte sînt slabe.

3 2 6 15 4

Astfel cuvîntul *advisability* are următoarea notare [əd, vaizə' biliti]. Autorul folosește numerotarea și pentru notarea accentului silabelor cuvintelor din cuprinsul unei propoziții. Astfel,

4 2 3

propoziția : *You can't go out without your umbrella!* are următoarea notare [ju' ka : nt gou
2 4 2 4 3 1 4

'aut wi' ăut jə r_Λ m'brelə] (pp. 80—81). În cazul de față unele silabe poartă același număr, repetare care nu e folosită — după cît se pare — la numerotarea silabelor cuvintelor studiate izolat. În continuare se vorbește și despre accentul de contrast (care joacă un rol important în limba engleză), despre tipurile de accente, despre accentul cuvintelor compuse etc. Înainte de a trece la intonație, autorul consacră un mic capitol *gradației* (reducției vocalice). Trecînd la capitolul *Intonația*, lucrarea se referă din nou mai întîi la intonația din limba germană, arătînd că există diferențe între germana de sus, cea de mijloc și cea de jos în privința deprinderilor de intonație. Ținem să cităm părerea autorului referitoare la importanța însușirii intonației corecte în studiul unei limbi ; „... se poate chiar susține că o intonație corectă este mai importantă decît realizarea (constituirea) corectă a sunetelor, deoarece intonația privește sensul întregii propoziții, pe cînd constituirea sunetelor privește numai cuvîntul singur” (p. 95). Pentru a-ți însuși o intonație corectă, este neapărat nevoie de impresii auditive, cele vizuale, din carte, putînd furniza doar unele principii de bază. Date fiind aceste păreri ale autorului, repetăm observația noastră că lucrarea ar fi putut fi însoțită de imprimări, alăturate, pe plăci.

În anexă, sînt expuse deosebirile existente în pronunțarea englezei americane față de cea britanică, precedate de o introducere cu considerații de ordin istoric, justificîndu-se în felul acesta evoluția diferită.

Lucrarea cuprinde și cîteva scheme și tabele referitoare la consoanele germane și cele englezești, la vocalele celor două limbi și la intonația unor tipuri de propoziții englezești.

În ceea ce privește transcrierea fonetică, trebuie să menționăm că autorul a adoptat transcrierea fonetică internațională pentru sunetele limbii engleze și în general pentru sunetele limbii germane, însă evită pe cît posibil să dea transcrierea fonetică a sunetelor și a cuvintelor germane.

În concluzie, considerăm că lucrarea are reale calități — printre care și aceea de a prezenta unele aspecte ale foneticii limbii engleze și unele aspecte ale foneticii limbii germane în mod comparativ — și corespunde scopurilor practice urmărite de autor.

Mai 1964

Ana Tătaru

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de filologie
Cluj, str. Horea nr. 31

JEAN PERROT, *La Linguistique*, Paris, 1963, 135 p.

În această lucrare de sinteză autorul nu și-a propus să dea un istoric al lingvisticii, ci să discute principalele probleme ale ei. Bazîndu-se însă pe o bogată bibliografie, face incursiuni și în istoricul științei ori de cîte ori este necesar.

Introducerea (p. 9—15) este consacrată obiectului și metodelor lingvisticii. Această parte a lucrării cuprinde într-o formă succintă etapele de dezvoltare ale lingvisticii, începînd de la simpla descriere pînă la cercetările de ordin teoretic.

În primul capitol, *La documentation linguistique: champ et méthodes* (p. 16—36), trece mai întîi în revistă primele documentații lingvistice, începînd din secolul al XVI-lea, secol

al marilor descoperiri, cînd, datorită realizării unei legături între diferitele continente ale globului, tot mai multe limbi devin cunoscute. Aici, printre altele, întîlnim numele lui Conrad Gesner, A. Thevet, Claude Duret, G. W. Leibniz, P.-S. Pallas, P. Hervàs, J. Chr. Adelung, inițiatorul operei cunoscute sub numele de „Mithridates” și publicate la începutul secolului al XIX-lea, Friedrich Müller — a cărui lucrare „Grundriss der Sprachwissenschaft” (Viena 1876—1888) este considerată prima mare operă descriptivă a limbilor, apărută după „Mithridates”.

Mai tirziu, activitatea de documentare științifică asupra limbilor s-a lărgit, trecînd de la simpla înregistrare la descifrarea inscripțiilor vechi, egiptene, hitite etc. Autorul amintește că sînt și azi o serie de inscripții care se cer a fi descifrate. În ultima vreme s-a dovedit utilă în această direcție metoda matematică, aplicată în descifrarea scrierii *maya* din America Centrală.

Față de limbile moarte, un cîmp mai vast de cercetare ne oferă limbile vii, a căror studiere este mai ușoară, deși dificultăți prezintă și ele datorită deosebirilor dialectale existente. Trecînd la problema numărului limbilor vorbite astăzi, autorul arată că datele statistice nu se pot baza decît pe așa-zisa noțiune de idiom, care, după părerea sa, exclude simplele graiuri locale. În acest fel se poate considera ca relativ valabilă evaluarea idiomurilor de azi la 2 500—3 500, cifră cuprinzînd limbi de importanță inegală. Astfel, în statistica publicată în 1928 de L. Tesnière, numărul idiomurilor vorbite de mai mult de zece milioane de indivizi se ridică la douăzeci și nouă.

Bilanțul actual al cercetărilor de lingvistică are și unele deficiențe; mai sînt limbi, chiar din familia limbilor indo-europene, insuficient cunoscute, ca, de exemplu, limba tracă. De asemenea, documentația este deficitară în ce privește limbile vorbite în Africa și Asia.

A doua parte a primului capitol prezintă cele trei procedee principale de investigație lingvistică: anchetele dialectale, utilizarea mijloacelor tehnice și aplicarea statisticii lingvistice.

În ceea ce privește geografia lingvistică, autorul subliniază că pionierii acestei metode sînt Gilliéron și Edmont, care au realizat primul atlas lingvistic francez, *Atlas linguistique de la France*. De atunci, studiile de geografie lingvistică au cucerit teren și s-au înmulțit atît de mult, încît J. Schrijnen a putut publica în 1933 prima bibliografie de geografie lingvistică.

J. Perrot se ocupă apoi de problema întocmirii chestionarelor arătînd necesitatea alegerii informatorilor de diferite vîrste și condiții sociale în anchetele dialectale. Dat fiind faptul că autorul ia în discuție lingvistica în general, nu numai cea franceză, considerăm că este o lipsă că nu amintește în această parte și *Atlasul lingvistic român*, binecunoscut și în lingvistica străină.

În legătură cu utilizarea mijloacelor tehnice, autorul vorbește despre chimograf, oscilograf catodic, fonograf și despre rolul magnetofonului în fonetica experimentală. El amintește că bazele foneticii experimentale au fost puse la sfîrșitul secolului al XIX-lea, de P. Roussetot (*Principes de phonétique expérimentale*, Paris, 1897—1909). Dintre lucrările mai recente menționează: M. Grammont, *Traité de phonétique*, 1933, ed. a IV-a, Paris, 1950. Pentru a cunoaște dezvoltarea actuală, științifică și tehnică, a foneticii autorul trimite la L. Kaiser, *Manual of phonetics*, Amsterdam, 1957. Consideră drept o nouă revoluție în fonetică cercetările cu ajutorul spectrografului. Pentru amănunte trimite la E. Pulgram, *Introduction to the spectrography of speech*, 'S—Gravenhage, 1959. Autorul s-a oprit numai la E. Pulgram, fără să menționeze și alte lucrări. O carte bună, utilă și documentată, ce nu trebuia omisă este cea a lui Ralph K. Potter, George A. Kopp și Harriet C. Green, *Visible Speech*, New York, 1947.

Trecînd la statistica lingvistică, arată, prea sumar după părerea noastră, importanța ei în fonologie, sintaxă, lexic, stilistică. În treacăt este amintit rolul lingvisticii matematice

în teoria informației și în traducerea automată. Bibliografia la care se referă se limitează la lucrările lui P. Guiraud și la un articol al lui M. Cohen, *Sur la statistique linguistique* în „Conf. de l'Institut de Linguistique”, IX, Paris, 1949. Credem că numele lui G. K. Zipf, al lui G. Herdan nu ar trebui să lipsească.

În capitolul al II-lea, care poartă titlul *La linguistique descriptive* (p. 37—64), autorul menționează că gramaticile diferitelor limbi au rămas tributare gramaticilor logice ale antichității greco-romane, limba apărând aici ca instrument logic care se orientează după categoriile universale ale gândirii. Persistența gramaticii generale bazate pe logică pînă în epoca modernă a dăunat lingvisticii, deoarece a menținut o metodă descriptivă care a deformat realitatea limbilor.

J. Perrot subliniază importanța metodei descriptive în cercetările de lingvistică. Fără o descriere exactă și precisă nu se pot face nici studii de lingvistică istorică, nici de tipologie lingvistică. Descrierea unei limbi este studiul sincronic al ei într-o epocă dată, limba putînd fi definită prin caracterele sale externe și interne. Trezînd la caracterele externe, J. Perrot spune că limbile sînt determinate de comunitățile sociale care le vorbesc și de care depinde extensiunea teritoriului lor de întrebuintare; ele sînt determinate apoi de cultura materială și spirituală etc. (p. 38).

În această ordine de idei vorbește de limbi naționale și limbi de comunicație care servesc drept mijloc de înțelegere între vorbitori de diferite națiuni (pidgin-english, sabir sau lingua franca, jargoane comerciale). O grupă aparte formează argourile, limbațele tehnice, precum și limbile artificiale, auxiliare, spre exemplu esperanto.

Capitolul este puțin deficitar, deoarece de fapt nu este vorba de caracterele externe ale limbilor, ci despre diferitele aspecte ale aceleiași limbi naționale sau despre limbi internaționale. Autorul rezolvă în schimb mult mai bine problema caracterelor interne. Se ocupă aici în primul rînd de sunete și foneme. Bazîndu-se pe limba franceză, stabilește notele caracteristice ale vocalismului și consonantismului acestei limbi. În privința descrierii fonetismului, dă indicații generale referitoare și la alte limbi. Credem că această parte a lucrării (p. 41—47) ar fi cîștigat dacă s-ar fi fructificat și rezultatele obținute de Roman Jakobson în domeniul foneticii și al fonologiei.

Trezînd la lexic, autorul aprofundează mai puțin problemele. Amintește, între paranteze, existența cuvintelor vechi moștenite din latină și a celor împrumutate în limba franceză din limba germană fără să adîncească problema. Același lucru îl putem spune și despre felul în care se ocupă de sistemul de derivare al limbii franceze. Compunerii îi sînt rezervate cîteva rînduri.

Autorul arată că masa vocabularului poate fi repartizată în categorii foarte variabile. Spre exemplu, în timp ce în limbile indo-europene facem distincție între substantive și verbe, în limba chineză același cuvînt poate denumi un lucru, dar poate arăta și o acțiune. Prin urmare, aspectul părților de vorbire prezintă diferențieri după limbi. Astfel de deosebiri se pot constata și în ceea ce privește categoria genului, numărului etc.

Vorbînd despre sistemul gramatical, autorul arată că fiecare limbă are o gramatică, care, în sensul mai larg al cuvîntului, îmbrățișează totalitatea elementelor constitutive ale limbii, iar în sensul mai restrîns al cuvîntului, ea cuprinde totalitatea elementelor care marchează diferitele opoziții și relații variate dintre noțiunile exprimate prin cuvinte. Opozițiile pot fi de diferite feluri: număr, gen, timp, caracterul activ și pasiv al acțiunii etc.

Deosebită importanță este acordată cuvintelor unelte gramaticale, cu ajutorul cărora se construiesc propozițiile și frazele.

Categoriile gramaticale sînt foarte variate după limbi. Așa, de exemplu, în limba franceză există opoziția singular-plural în cadrul categoriei de număr, dar opoziția poate fi și de

altă natură. Astfel, în greaca veche două exemplare dintr-o speță erau indicate prin dual. Autorul se ocupă apoi de rădăcina cuvintelor, de schimbările care pot surveni în rădăcină (alternanțe), de afixe, elemente variabile ale morfologiei.

Partea consacrată ordinii cuvintelor este sumar prezentată; la fel cea privind diferitele tipuri ale enunțării, autorul ocupându-se foarte pe scurt de câteva probleme de sintaxă și limitându-se în general la principalele tipuri de propoziții: afirmative, negative, interogative, exclamative.

Partea a doua a acestui capitol este destinată tehnicii descrierii elementelor constitutive ale unei limbi, deci ale unui sistem lingvistic dat. Studiarea, arată autorul, trebuie să se bazeze pe o delimitare și selectare riguroasă. Astfel, pe plan fonetic se face distincția între sunete și foneme. J. Perrot acordă importanță trăsăturilor pertinente ale sunetelor; spre exemplu, ocluzivele *b*, *p* sînt în opoziție prin faptul că una este sonoră și alta surdă. După ce se ocupă de descrierea fenomenelor de morfologie și sintaxă, autorul precizează că descrierea faptelor de limbă s-a extins și asupra lexicului, și anume asupra analizei funcționale a conținutului semantic al cuvintelor. Principiile semanticii descriptive și istorice au fost expuse și aplicate în limba franceză de St. Ullmann în *Précis de sémantique française*, Paris—Berne, 1952.

Capitolul al III-lea, *La linguistique historique* (p. 65—100), tratează în prima parte istoria limbilor și dă pe parcursul a șase pagini un istoric al cercetărilor de această natură, începînd de la cele mai vechi și pînă la neogramatici. Partea respectivă este o sinteză succintă a istoriei lingvisticii propriu-zise.

Ocupîndu-se apoi de metoda comparativă, autorul fructifică din plin ideile lui A. Meillet din lucrarea *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo, 1925.

Relevînd importanța metodei comparative, autorul arată că cu ajutorul ei s-a putut stabili genealogia diferitelor limbi (Schleicher, *Théorie de l'arbre généalogique, Stammbaumtheorie*) și s-a putut proceda la reconstruirea unei limbi necunoscute sau mai puțin cunoscute. Capitolul se încheie cu un bilanț al cercetărilor de lingvistică comparată în care se menționează rezultatele cele mai semnificative în ceea ce privește limbile semitice, fino-ugrice, indoneziene, polineziene, melaneziene etc.

A doua parte a capitolului respectiv prezintă concepția despre istoria limbii din antichitate pînă în zilele noastre. Ocupîndu-se destul de larg de teoria stadială a lui Marr, arată că această teorie pseudomarxistă a fost abandonată în 1950.

Capitolul al IV-lea (p. 101—132) este consacrat *lingvisticii generale*. După ce prezintă principalele lucrări care ridică probleme de lingvistică generală, începînd cu *Grammaire de Port-Royal* (1660) pînă la cele din zilele noastre, autorul trece la tratarea unor probleme principiale în acest domeniu.

Un subcapitol este rezervat cercetării sincronice și diacronice, relevînd aportul lui F. de Saussure în această problemă.

În subcapitolul al III-lea se ocupă de problema tipologiei. Autorul se referă la cercetările de fonetică-fonologie ale lui N. S. Trubetzkoy și D. Jones, iar în domeniul lexical la cele ale lui St. Ullmann.

J. Perrot arată că, în timp ce cercetarea istorică a dus la clasificarea istorică sau genealogică a limbilor, studiul diferitelor tipuri lingvistice a dus la clasificarea tipologică a limbilor. El amintește clasificarea tipologică a lui A. Schleicher în care limbile sînt repartizate în: izolante, aglutinante și flexionare.

Subcapitolul al IV-lea se ocupă de partea teoretică a lingvisticii generale. Autorul pornește de la ideea că principalele caracteristici ale limbilor se realizează în două fapte: fiecare limbă este un sistem de semne; fiecare limbă se manifestă într-un cadru social care îi condiționează funcțiunea și evoluția.

Autorul dezvoltă doctrina lui F. de Saussure conform căreia limba în întregimea ei este un sistem de semne. Trezind la diferite sisteme, prezintă sistemul consonantic al limbii franceze având în vedere cele trei locuri de articulație și grupând astfel consoanele în ocluzive, spirante, nazale.

Autorul remarcă rezultatele obținute în domeniul fonologiei de școala lingvistică de la Praga, condusă de Trubetzkoy și Jakobson, rezultate cuprinse în publicația *Travaux du Cercle linguistique de Prague* (8 vol., 1929—1939) și în lucrarea lui Trubetzkoy, *Principes de phonologie*.

Perrot spune că, dacă limba prezintă în diferitele sale stadii de dezvoltare un sistem, atunci totalitatea acestor sisteme sincronice succesive formează dezvoltarea istorică, diacronică a limbii respective. Nu este de acord cu metoda neogramaticilor care au urmărit izolat istoria fiecărui fenomen lingvistic și arată că trebuie urmărită evoluția sistemelor sincronice.

Cercetarea sincronică trebuie surprinsă pe diferite planuri ale limbii: fonologie, morfologie, sintaxă, lexicologie, planuri ce nu pot fi însă net delimitate.

Binevenit este subcapitolul *Limbă și societate*. Limba, spune autorul, este o instituție socială de tip special, a cărei evoluție este condiționată de cea a comunității lingvistice care o vorbește. Atunci când ea nu mai este vorbită de nici o persoană, lingviștii o numesc limbă moartă (cazul latinei). Din punct de vedere istoric însă, latina nu poate fi considerată moartă căci ea trăiește în formă transformată în limbile romanice.

Dezvoltarea limbii este determinată în parte și de interacțiunea între limbi. Fenomenele lingvistice datorate contactului dintre limbi trebuie cercetate cu multă atenție, fiindcă ele pot aduce contribuții la istoria limbii respective. Spre exemplu, în comunitatea lingvistică balcanică limbile prezintă unele trăsături comune care le deosebesc pe fiecare de celelalte limbi din familia din care ele fac parte. Așa, spre exemplu: utilizarea verbului „a vrea” la formarea viitorului și prezența articolului postpus. Referindu-se la un articol al lui B. Malmberg, apărut în revista „Studia Linguistica”, I, II, autorul arată că influențele substratului și superstratului depind de condițiile speciale de coexistență a diferitelor limbi.

Trezind la discutarea raportului limbă — societate, autorul ne face cunoscute părerea lui A. Meillet, V. Bröndal, M. Cohen, L. Homburger, A. Sommerfelt.

Ultimul subcapitol al lucrării tratează legile în lingvistică. Termenul de lege, arată autorul, este utilizat în accepțiuni variate: el este aplicat la fenomene particulare care nu sînt valabile decât pentru o etapă dată din evoluția unei limbi și, pe de altă parte, se vorbește de legi generale pentru desemnarea fenomenelor generale, aspectelor constante ale limbii (spre exemplu, totdeauna se produc și se vor produce schimbări fonetice). Unele tendințe de dezvoltare care se observă de multe ori în limbi nu pot fi considerate legi.

Autorul arată că fonologia a încercat să stabilească legile privitoare la structura sistemelor fonologice. Aici, se referă la lucrarea lui N. S. Trubetzkoy, *Principes de phonologie*. Amintind încercările de stabilire a legilor în domeniul opozițiilor gramaticale, autorul citează pe V. Bröndal. Acesta arată că, dacă o limbă cunoaște clasa abstractă a numerelor pure, ea va cunoaște în mod necesar și clasa la fel de abstractă și exact opusă a adverbilor pure; existența numelui necesită pe cea a verbului, pronomului și conjuncției.

Cu toate limitele sale, cartea lui J. Perrot este o lucrare utilă. Ea ne informează asupra preocupărilor lingvistice contemporane, precum și asupra eforturilor depuse în decursul secolului pentru cunoașterea, descrierea și clasificarea limbilor.

Decembrie 1964

Titiana Suciu

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj, str. E. Racoviță 21

Revista publică studii și cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii românești), precum și recenzii la lucrări din același domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuș, pe hîrtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceluiași date în text, tabele și grafice. Explicația figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată. Citarea bibliografiei în text se va face în ordinea numerelor. Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase, gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacție Cluj, str. E. Racoviță nr. 21.

